Mitropolia Chişinăului şi a întregii Moldove
Universitatea de Teologie Ortodoxă din Moldova

Catedra istorică

Curs la disciplina „Istoria Bisericească Universală”.

Chişinău-2006

Către studenţi.

În această primă variantă a cursului la disciplina Istoria Bisericească Universală am adunat principalele teme din istoria bimilenară a creştinismului. O mai mare atenţie am reuşit să atragem primelor trei perioade. Desigur, cursul în lipsa unor studii poate servi studenţilor întru însuşirea materiei la această disciplină. Însă recomandăm studierea materiei după volumele

editate atât în România, cât şi în Rusia.

Majoritatea temelor sunt conform programei analitice, lipsind doar câteva din perioada modernă şi contemporană.

Vom depune tot efortul ca într-un nou an universitar să desăvârşim acest modest curs, fiind mai aranjat, corectat şi completat cu noi aspecte din viaţa creştinismului de-a lungul secolelor.

De asemenea, ne vom strădui să expunem toate temele de seminar.

Vrem să fim alături de studenţi în această perioadă deloc uşoară, când sunt insuficiente cărţile la acest obiect sau studenţii nu au posibilitatea să le cumpere.

Cursul se găseşte la biblioteca Universităţii de Teologie Ortodoxă din Moldova în două exemplare, iar în format electronic la şeful de catedră.

În caz că apar diverse întrebări, inclarităţi ş.a. vă rugăm să le adresaţi în cadrul orelor catedrei, potrivit orarului care va fi stabilit.

Octavian MOŞIN, preot, lector superior, doctorand

Introducere

Trecutul l-a interesat întotdeauna pe om. Pentru creştini, cunoaşterea evenimentelor care s-au succedat de la întemeierea creştinismului are o importanţă mare, întrucât viaţa creştină presupune nu numai o trăire materială, biologică, ci mai ales una spirituală.

Disciplina care studiază ştiinţific şi sistematic acest domeniu al existenţei creştine se numeşte ***Istoria Bisericească Universală*** (IBU).

Obiectul. Noţiunea *istorie* este de origine grecească, verbul *historeo* însemnând a căuta, a cerceta, a povesti. Se disting două sensuri ale cuvântului istorie:

Obiectiv – trecutul şi viaţa Bisericii Creştine; totalitatea faptelor întâmplate, deci istoria de fapt.

Subiectiv – studiul vieţii creştine (cercetarea şi expunerea ştiinţifică) de la începuturi până în vremea noastră.

Obiectul IBU este Biserica Creştină, în înţelesul de comunitate religios-morală, înfiinţată de Iisus Hristos pentru mântuirea oamenilor. Biserica este un aşezământ dumnezeiesc şi omenesc (instituţie divino-umană) în acelaşi timp. Prin originea,

doctrina, spiritul, scopul şi puterile ei, ea are caracter supranatural. Prin membrii care o constituie, prin formele pe care le-a luat, prin manifestările membrilor ei, ea are caracter omenesc.

Ca disciplină ştiinţifică, IBU se ocupă cu studiul întemeierii primei comunităţi creştine, cristalizarea manifestărilor ei cultice, definitivarea doctrinei, răspândirea creştinismului, evenimentele care au generat anumite modificări în existenţa ei, relaţiile cu alte credinţe, literatura şi arta creştină etc.

Definiţia. *IBU este disciplina care cercetează critic şi expune sistematic viaţa Bisericii Creştine, întemeiată de Mântuitorul Iisus Hristos, în general de-a lungul timpului şi relaţiile ei cu lumea necreştină.*

Scopul disciplinei este cunoaşterea şi înţelegerea desfăşurării vieţii creştine în toate laturile ei, de la început şi până acum, în toată lumea. Iar scopul final al studiului IBU este cunoaşterea şi înţelegerea *situaţiei actuale a creştinismului*.

Importanţa studierii IBU derivă din rolul însemnat pe care Biserica Creştină l-a avut şi îl are în continuare în viaţa lumii întregi. Fiind instituţie divino-umană, Biserica Creştină asigură bunul cel mai de preţ al omului – mântuirea. De aceea, de studierea şi cunoaşterea ei depind toate celelalte discipline

teologice, precum şi istoria popoarelor creştine.

De mare însemnătate sunt rolurile sale: religios, moral, cultural, social etc. pe care l-a jucat de-a lungul a două mii de ani, schimbând practic destinul omenirii.

Periodizarea IBU este o necesitate metodică utilizată în special pentru a face mai accesibilă disciplina celor cointeresaţi. Împărţirea este de două feluri: după conţinut (logică sau reală) şi după timp (cronologică). După conţinut, IBU este privită în răspândirea creştinismului, în raporturile cu lumea, în formularea învăţăturii lui, în organizaţie, cult, viaţa morală, literatură, artă.

După timp, IBU este împărţită în perioade de timp mai mari sau mai mici. De fapt, aceste două împărţiri se folosesc împreună. Orice împărţire este relativă, subiectivă, convenţională şi diferită pentru Orient şi Occident. Ea este totuşi necesară. Distingem:

Perioada I, de la începutul creştinismului până la 324, de când Constantin cel Mare domneşte singur peste tot Imperiul Roman, ca perioadă de confruntare a Bisericii cu lumea antică.

Perioada a II-a, 324 – 787, perioada Sinoadelor Ecumenice şi a Părinţilor Bisericeşti, când s-a realizat biruinţa Ortodoxiei asupra ereziilor.

Perioada a III-a, 787 – 1054, epoca de cristalizare a

catolicităţii sau universalităţii Bisericii.

Perioada a IV-a, 1054 – sf. sec. al XV-lea, perioada confruntării dintre Ortodoxie şi Romano – Catolicism, mari conflicte dintre papalitate şi suverani în Apus în cadrul feudalismului dominator, cruciade, scolastică şi cucerirea Imperiului Bizantin de către turci.

Perioada a V-a sec. XVI – sec. XVIII, perioada marilor frământări aduse de Reforma Protestantă în sânul Bisericii Romano – Catolice şi a marilor nemulţumiri social-politice.

Perioada a VI-a sau contemporană, examinează IBU din sec. XIX până la etapa actuală. Este epoca critică a divizării creştinismului; se constituie mai multe Biserici naţionale autocefale şi se vrea refacerea unităţii Bisericii Creştine.

Izvoarele IBU. Prin izvoare istorice se înţelege materialul documentar de tot felul e are poate servi la cunoaşterea faptelor. Ele pot fi originale şi derivate; oficiale şi particulare; scrise, orale şi monumentale; divine şi omeneşti; creştine sau necreştine. Aceste izvoare au un rol foarte însemnat în studiul Istoriei în general. Ele sunt mărturii materiale şi spirituale despre existenţa, acţiunea, rolul şi importanţa oamenilor, instituţiilor, ideilor care au făcut Istoria. Istoria nu se poate cunoaşte şi scrie fără studiul lor critic.

Ştiinţele auxiliare. IBU ajută toate celelalte discipline teologice şi se ajută la rândul ei cu unele dintre ele. Mai apropiate şi mai necesare îi sunt: Studiul Noului Testament, Patrologia, Istoria Dogmelor, Arheologia Creştină, Cronologia, Liturgica, Dreptul Bisericesc, Simbolica, Dogmatica, Bizantinologia etc.

Situaţia politică şi religioasă a lumii la apariţia creştinismului

Importantul eveniment al întrupării şi Naşterii lui Iisus Hristos din Fecioara Maria a fost precedat de pregătirea lumii în mijlocul căreia avea să-şi desfăşoare activitatea pământească Mântuitorul. Pentru a înţelege condiţiile în care s-a întemeiat Biserica şi s-a răspândit creştinismul, trebuie să cunoaştem starea generală a lumii antice la Naşterea lui Iisus Hristos.

Situaţia politico-religioasă în Ţara Sfântă. Palestina, leagănul creştinismului, făcea parte din Imperiul Roman. Acest Imperiu era un stat universal. El cuprindea toată lumea din jurul Mării Mediterane şi se întindea pe trei continente, de la Oceanul Atlantic şi Marea Nordului până la graniţa Armeniei, Arabiei şi Marea Roşie, din Bretania, de la Rin şi Dunăre până la marginea

Saharei şi a Etiopiei.

În anul 63 î.Hr., profitând de unele dezbinări din interiorul statului iudeu, generalul roman Pompei cucereşte regatul Iudeea, care devine ţinut clientelar al Imperiului Roman. Această stăpânire a fost suportată foarte greu de iudei, mai ales după ce romanii îl vor numi rege al Iudeii pe Irod cel Mare (374 î.Hr.), care va nemulţumi prin comportamentul său despotic şi prin indiferenţa faţă de religia poporului peste care domnea. El este regele în timpul căruia s-a născut Mântuitorul.

După moartea sa, regatul s-a împărţit între fii săi: Arhelau, Antipa, Filip.

Sub raport religios, poporul evreu aştepta cu înfrigurare venirea lui Mesia. Această aşteptare a fost apoi stăruitor cultivată de unii profeţi, până la Sfântul Ioan Botezătorul.

Două partide erau influente în Palestina în preajma naşterii Mântuitorului: *fariseii şi saducheii.*

Fariseii ţineau legea lui Moise pe care adesea o îngrădeau cu datini omeneşti sau uneori chiar o călcau în favoarea datinilor. Mulţi dintre ei dovedeau fariseism, interes şi ipocrizie în respectarea Legii. Pentru că erau ostili stăpânirii romane şi proveneau în general din straturi sociale umile, se bucurau de o oarecare trecere în rândul poporului.

Saducheii reprezentau aristocraţia sacerdotală care ocupau în Sinedriu funcţiile cele mai importante. Ca doctrină, tăgăduiau învierea morţilor, nemurirea sufletului şi existenţa îngerilor. Între saduchei şi farisei era o rivalitate permanentă. Pentru prietenia lor cu romanii, erau urâţi de popor.

Mai existau în Palestina şi *samarineni*, locuitorii unei regiuni din nord-vestul Mării Moarte care reprezentau un amestec de iudei şi alte neamuri.

Tabloul confesional al Ţării Sfinte cuprindea şi o serie de secte, precum *esenienii,* care practicau un rigorism religios, *terapeuţii*, grupaţi îndeosebi în Alexandria şi care se ocupau cu citirea Vechiului Testament pe care-l interpretau alegoric, *zeloţii*, extrema fanatică a fariseilor.

Toate aceste partide şi grupări, prin preocupările lor religioase, au favorizat pătrunderea creştinismului. Totodată, comunităţile iudaice din afara graniţelor Palestinei, care formau diaspora, au contribuit, prin mediul religios pe care îl cultivau, la răspândirea Evangheliei. Coloniile evreieşti din jurul Mediteranei numărau o populaţie cu mult mai mare decât cea a Palestinei.

Trebuie de asemenea, să avem în vedere că monoteismul evreilor care s-a păstrat îndeosebi după întoarcerea din robia babilonică, aşteptarea unui Mesia prezis de profeţi şi conştiinţa

păcătuirii subliniată îndeosebi de cele zece porunci au fost factori importanţi, care au permis acceptarea Creştinismului de către o parte însemnată din poporul ales. Sinagoga evreiască a devenit lăcaşul unde s-a predicat cu mult succes (în prima parte a misiunii Apostolilor) Evanghelia lui Hristos.

Starea lumii greco-romane. Statul roman se găsea la apogeu ca întindere, putere, organizaţie şi cultură. Împăratul August (31 î.Hr. – 14 d.Hr.) a creat sistemul politic numit „principatul". Acesta a durat până la împăratul Diocleţian (284 – 305), care a inaugurat un nou sistem politic numit „dominat".

Cifra populaţiei Imperiului istoricii o apreciază cu probabilitate între 60 – 120 milioane. Oraşe mai însemnate: Roma, Alexandria, Antiohia, Corint, Efes, Tesalonic, Cartagina.

Statul era condus de împărat şi de Senat (diarhie) şi era împărţit în provincii. În interiorul Imperiului erau desfiinţate graniţele dintre statele cucerite, ceea ce favoriza circulaţia neîngrădită.

Comunicaţia pe mare şi pe uscat era relativ uşoară şi intensă, ceea ce era un mare avantaj pentru misionarii Creştinismului. Armata, funcţionarii şi legile asigurau ordinea şi liniştea. Stăpânirea romană era energică şi chibzuită. Pacea, cultura, siguranţa erau garantate. Popoarele supuse erau

mulţumite că se pusese capăt războaielor.

Ca mijloc de înţelegere era folosită mai mult limba greacă în dialectul propriu-zis comun, în care s-au scris şi cărţile Noului Testament.

Din oraşe elenizarea şi romanizarea se întindeau în provincii. Unificarea culturală nu era totuşi generală: unele popoare păstrau încă specificul culturii lor, altele aveau culturi amestecate, iar populaţiile barbare se adaptau mai puţin culturii greco-romane.

Starea religioasă. Cu excepţia iudeilor, popoarele vechi erau politeiste şi idolatre. Cultele erau numeroase, fiecare popor avea religia sa. Statul roman le tolera pe toate, afară de unele socotite periculoase (druizii din Galia, unele culte siriene şi egiptene, apoi creştinismul). Religia romană, cea de stat, era în decadenţă. Ea era un cult formalist, fără dogme, fără istorie, cu multe ritualuri.

Religia greacă de asemenea, era în decadenţă. Mai importante erau misterele. Prin caracterul lor mistic, ele aveau mare influenţă, mai ales unele culte orientale. Acestea aveau unele idei religioase deosebite ca: ideea de păcat, de renaştere, de curăţire, de nemurire; rituri şi ospeţe sacrale, erau entuziaste şi prozelitiste, tindeau spre monoteism şi universalism. Datorită

cultelor orientale, au pătruns în Imperiul Roman, misterele, magia, astrologia şi unele practici religioase noi.

Amestecul de popoare şi de culte a adus în Imperiul roman sincretismul religios, numit şi theocrasie, adică amestec de zei, curent puternic, favorizat de situaţia Imperiului şi chiar de unii împăraţi în sec. al III-lea. Sincretismul tindea la formarea unei religii universale cu idei luate din mai multe culte, înlăturând pe cele ale unor popoare locale.

Religia era în general discreditată. Unitatea religioasă o asigura în Imperiu cultul împăratului. Împăratul August era socotit un salvator al lumii şi a fost divinizat după moarte. Alţii au fost divinizaţi încă în timpul vieţii. Cultul împăratului era de origine orientală şi însemna conservarea religioasă a cuceririi şi a stăpânirii romane. Refuzul creştinilor de a adopta acest cult a adus asupra lor persecuţii grele.

Religiile păgâne nu învăţau morala, ca religia mozaică sau creştinismul. Ele aveau unele idei morale, dar nu dau nici exemple, nu aveau nici sancţiuni. Dimpotrivă, zeii erau pilde de imoralitate, iar în unele culte orientale desfrâul avea caracter religios, cultic.

Situaţia socială era de asemenea defectuoasă. Bogaţii constituiau clasa privilegiată. Ei stăpâneau domenii întinse şi

aveau sute şi mii de sclavi. Ceilalţi oameni liberi duceau viaţă grea şi umilită. Sclavii, care formau o mare parte din populaţia Imperiului, erau lipsiţi de drepturi şi de demnitatea de oameni.

Criza socială era mare. În oraşe se îngrămădeau capitaluri însemnate, mizeria creştea în rândurile poporului. Impozitele erau grele, cei care le adunau erau adesea arbitrari şi abuzivi.

Filosofia timpului era reprezentată de trei sisteme mai însemnate:

— *Epicureismul*, care avea ca principiu moral plăcerea, nega Providenţa, învăţa indiferenţa religioasă;

— *Scepticismul*, profesat de noua Academie a lui Carneade, care era totodată şi imoral;

— *Stoicismul*, care învăţa panteismul, socotea că lumea este condusă de necesitate (destin), admitea că chiar răul este necesar, recomanda în morală apatia.

În general, aşa cum religia era sincretistă, filosofia era eclectică: culegea idei din mai multe sisteme. Într-o oarecare măsură, filosofia pregătea calea pentru propovăduirea ideilor creştine, dar ea a constituit şi unul din obstacolele puse în calea creştinismului. Acesta a găsit între filosofi ca Cels, Profiriu, Ierocles, Iulian Apostatul, mari adversari.

Aşa cum se prezenta lumea antică, la apariţia

creştinismului, situaţia era favorabilă răspândirii lui, ceea ce explică întinderea lui rapidă. Exista un stat universal, pace, ordine, căi şi mijloace de comunicaţie, amestec şi apropiere de popoare şi de idei, unificare culturală, o limbă înţeleasă mai peste tot. Răspândirea creştinismului mai era favorizată de insuficienţa religioasă şi morală a politeismului greco-roman, de propaganda cultelor orientale şi a filosofilor, de situaţia socială a lumii vechi. Pe de altă parte, însă, situaţia era defavorabilă, ceea ce explică rezistenţa păgânismului, polemica anticreştină şi persecuţiile îndurate de creştini în timpul împăraţilor romani până la publicarea Edictului de la Milan de către Constantin cel Mare, în ianuarie 313.

Iisus Hristos şi învăţătura Sa

Creştinismul îşi datorează apariţia Domnului nostru Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat şi Om adevărat, Care ca Fiu al lui Dumnezeu, este născut mai înainte de veci, dar ca Om s-a întrupat în timp, din Fecioara Maria, devenind persoană istorică. Astăzi, atât creştinii, necreştinii, cât şi unii din adversarii creştinismului recunosc în Iisus Hristos o personalitate unică,

fără egal în istoria omenirii. Pentru creştini, Iisus Hristos este o persoană divino-umană, este Fiul lui Dumnezeu.

Iisus Hristos n-a scris nimic. El s-a adresat iudeilor pe cale orală, prin cuvântări şi parabole, de aceea învăţătura sa este orală sau predicatorială. Evangheliile lăsate de Sfinţii Matei, Marcu, Luca şi Ioan, Epistolele Sf. Ap. Pavel şi cele lăsate de Sfinţii Apostoli Iacob, Petru, Ioan, Iuda Tadeul şi Faptele Apostolilor sunt singurele noastre documente. Istorisirea evanghelică nu este o încercare de biografie, ci ea urmăreşte să transmită o învăţătură dogmatică şi morală.

Iisus Hristos s-a născut în zilele procuratorului roman Ponţiu Pilat, în timpul împăratului August. Deşi este cel mai important eveniment din istoria omenirii, data lui nu se cunoaşte cu precizie. Şi-a început misiunea la vârsta de 30 de ani pe malurile Iordanului, printre ucenicii lui Ioan Botezătorul. Primii săi discipoli au fost discipolii Sf. Ioan Botezătorul – Ioan şi Andrei. Se retrage apoi în pustie 40 de zile, pregătindu-se pentru misiunea ce-i stătea în faţă.

După aceasta a locuit în Capernaum de unde îşi începe activitatea publică. Îşi recrutează apoi ucenici din mulţimea ce-L însoţea, creând un grup din 12 apostoli şi alţi 70 de ucenici. Activitatea lui pământească, după avizul unor istorici, a durat

până la vârsta de 35 – 36 ani, când este arestat şi judecat de procuratorul roman Ponţiu Pilat, fiind condamnat la moarte prin răstignire. Iisus moare pe cruce sub regele Irod Antipa, este îngropat, dar a treia zi a înviat. Timp de 40 de zile. Se arată, de cel puţin 11 ori, ucenicilor, femeilor mironosiţe şi altor adepţi, după care S-a înălţat la cer. Zece zile mai târziu, potrivit făgăduinţei din timpul vieţii pe pământ, peste apostoli este trimis Duhul Sfânt şi misiune de propovăduire a Evangheliei în lume este preluată de aceştia.

Învăţătura. Iisus Hristos a vorbit şi a lucrat în numele, cu autoritatea şi puterea lui Dumnezeu, a mărturisit dumnezeirea Sa şi a arătat misiunea Lui mesianică în faţa Apostolilor şi a oamenilor, a avut o viaţă morală de o curăţie şi o înălţime sufletească unică. Sf. Ap. Petru mărturiseşte în acest sens: „El n-a săvârşit niciun păcat, nici s-a aflat vicleşug în gura Lui" (I Petru 2, 22). Mântuitorul a dat învăţături în cuvinte, parabole şi imagini de o simplitate, sinceritate, adâncime, frumuseţe şi înţelepciune supraomenească. Învăţătura Lui n-a fost şi nici nu poate fi depăşită de niciuna din religiile naturale ale lumii, ea fiind de origine dumnezeiască.

Evanghelia, adică vestea cea bună, propovăduită de Iisus Hristos, a fost un mesaj religios şi moral, nu social sau politic.

Prin doctrina Sa, se urmăreşte mântuirea omului, care înseamnă eliberarea de păcate, restructurarea firii umane, reînnoirea şi îndumnezeirea omului.

Ideea centrală a propovăduirii Mântuitorului este „Împărăţia lui Dumnezeu". Prin îndemnul: „Pocăiţi-vă că s-a apropiat Împărăţia cerurilor" îşi începe El misiunea sa mântuitoare. Deşi Mântuitorul predica iudeilor, învăţătura lui este destinată întregii lumi. Acest universalism religios era o nouă concepţie ca şi toate marile adevăruri predicate de El. Cu tot cu sincretismul religios şi prozelitismul iudaic, învăţătura Mântuitorului a fost înţeleasă cu greutate de unii şi alţii, obişnuiţi cu propriile lor religii.

Mântuitorul a pornit de la ideile religios-morale ale Vechiului Testament, dar „a plinit Legea" (Matei 5, 17), mergând mult mai departe de ea. El a înnoit conţinutul noţiunilor religios-morale vechi şi contemporane şi a creat o nouă religie şi morală. În noua religie, ideea existenţei unui singur Dumnezeu spiritual, nevăzut, inefabil este esenţială. Există un singur Dumnezeu adevărat în trei ipostasuri sau persoane: Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt, care formează una, sfântă, de o fiinţă şi nedespărţită Treime.

Iisus Hristos şi-a afirmat Dumnezeirea Sa nu numai prin

cuvintele şi învăţătura Sa, ci mai ales prin faptele, minunile şi prorociile Sale. Minunea cea mai mare, care a confirmat că este Fiul lui Dumnezeu, este învierea Sa din morţi. De asemenea, propriile Sale profeţii confirmă divinitatea Sa.

În teologia creştină este implicată şi antropologia. După doctrina creştină, antropologia, stă în strânsă legătură cu concepţia despre Dumnezeu. Iisus a adus în lume o nouă concepţie despre om. Ea diferă de cea a religiilor naturale. Doctrina creştină învaţă că omul a fost creat de Dumnezeu, „după chipul şi asemănarea Sa", ca împlinire şi desăvârşire a întregii creaţii. În om se unesc în chip minunat lumea materială şi lumea spirituală, omul fiind format din trup şi suflet.

În morală, Evanghelia lui Iisus Hristos aduce o înnoire şi un progres tot atât de mare. Ea ne descoperă şi pe semenul nostru, de a cărui mântuire suntem responsabili, căci El este fratele nostru. Principiul şi temeiul raporturilor dintre oameni este iubirea. Iubirea este cea mai mare poruncă dată de Iisus Hristos şi cea mai mare realizare a vieţii creştine. „Dragostea este de la Dumnezeu… Căci Dumnezeu este iubire" ne mărturiseşte Sf. Ap. Ioan.

Iisus Hristos a unit strâns credinţa şi fapta, religia şi morala. El a ridicat considerabil sensul şi valoarea religiei şi a

lărgit orizontul ei într-un mod cu totul deosebit.

Izvoarele istorice ale vieţii lui Iisus Hristos sunt scrierile vechi creştine, în frunte cu scrierile Noului Testament. Deşi Evangheliile nu s-au scris pentru a face o biografie completă şi datată riguros, ele sunt pentru noi un document sufletesc de o valoare incontestabilă. Mai există şi ştiri din surse necreştine despre Iisus Hristos. Acestea sunt puţine la număr. S-au păstrat *o Epistolă a unui sirian, Mara, către fiul său Serapion, Scrisoare unui rege al Edesei, Acta Pilati etc.*

Întemeierea Bisericii

Activitatea Sfinţilor Apostoli şi a ucenicilor lor

La înălţarea Mântuitorului, credincioşii Lui formau două grupuri mai cunoscute: unul în Galileea, altul la Ierusalim, trăind în rugăciune, în aşteptarea Mângâietorului promis şi a botezului cu Duhul Sfânt. După 10 zile de la înălţare, făgăduinţa făcută de Iisus s-a împlinit, prin Pogorârea Sfântului Duh, care a întărit pe Apostoli cu puteri şi daruri supranaturale pentru misiunea lor în lume.

La originea Bisericii Creştine, întemeiată de Sfinţii Apostoli după învăţătura şi puterea Mântuitorului, stă acest fapt extraordinar din ziua praznicului Cincizecimii. Efectul Pogorârii Sfântului Duh a fost imediat şi revelator. Grăind în limbile mulţimii de iudei şi de prozeliţi adunaţi la Ierusalim pentru praznic, Apostolii au convertit din prima zi „ca la trei mii de suflete".

Prima comunitate creştină era astfel formată. Se trăia o viaţă nouă, „stăruind în învăţătura Apostolilor, în comuniune, în frângerea pâinii şi în rugăciuni". Aceşti trei mii de primi creştini, iudei şi prozeliţi, dovedesc succesul prodigios al predicii apostolice şi caracterul supranatural al evenimentului care stă la începutul Bisericii.

Aceşti primi creştini mergeau la templu, pentru rugăciune, şi constituiau o comunitate proprie, având un cult special, *frângerea pâinii* şi un nou mod de viaţă. Numărul lor creştea zilnic. Apostolii încredinţau cu mărturia lor învierea lui Hristos, pe care se întemeia predica lor, iar acest fapt tulbura şi mânia pe iudeii care-l condamnaseră la moarte. Cuvântul cald şi puternic al Apostolilor era crezut, încât numărul credincioşilor a crescut în curând ca la cinci mii de bărbaţi (Fapte 4, 4). Credincioşii din Ierusalim au realizat benevol şi parţial comunitatea bunurilor:

cei care aveau case sau ţarini le vindeau şi aduceau preţul „la picioarele Apostolilor”, pentru ajutorarea tuturor, dându-se fiecăruia „după trebuinţă”.

Cu toată împotrivirea Sinedriului, Apostolii continuă să predice cu succes. Vin la ei şi bolnavi ca să-i vindece prin minuni. Apostolii respectiv, sunt arestaţi, ameninţaţi cu moartea. Prigoana se întinde asupra întregii comunităţi. Credincioşii se răspândesc în provincie, Apostolii rămân în Ierusalim. Saul prigoneşte cu patimă pe creştini, căutându-i prin case şi târându-i la judecată. Credincioşii împrăştiaţi propovăduiesc credinţa lor prin Samaria, ajung în Fenicia, în Cipru, la Antiohia.

Antiohia, perla Orientului, era reşedinţa imperială şi cel mai mare oraş al Imperiului Roman, după Alexandria. Acolo au predicat creştinismul mai întâi iudeo-creştinii din diaspora, care s-au dovedit a fi misionari zeloşi, aducând pe mulţi la creştinism. Aici, la Antiohia, pe teren păgân, creştinismul se răspândeşte într-un mediu nou şi cu un nume nou, cel de creştin. Numele de creştin este şi o idee nouă. Creştinii, care în mediul iudaic se numeau ucenici, credincioşi, fraţi sfinţi, se vor numi de acum înainte cu numele lui Hristos.

Altă comunitate creştină însemnată s-a format în Siria.

La Ierusalim, domnia lui Irod Agripa (41 – 44) aduse

tulburare creştinilor. Deşi, prigoniţi, nu toţi Apostolii au părăsit Ierusalimul. Prezenţa lor se constată peste câţiva ani, cu prilejul aşa-numitului Sinod Apostolic ţinut în anul 50, care a rezolvat problema privitoare la situaţia creştinilor dintre păgâni, pusă la Antiohia.

După uciderea lui Iacob al lui Zevedeu şi după plecarea lui Petru din Ierusalim, urma Apostolilor se pierde în Faptele Apostolilor. Pe scena istoriei cunoscute, rămâne dominată, mai mult de 2 decenii, figura uriaşă a Sfântului Apostol Pavel. Activitatea celorlalţi Apostoli este mai puţin cunoscută, iar a unora nicidecum.

Apostolii şi ucenicii s-au împrăştiat în toată lumea şi au predicat creştinismul. Se ştie că:

— *Toma* a predicat la parţi, apoi şi în Persia şi India;

— *Andrei* în Asia Mică, Galatia, Capadocia, Pont, Bitinia, Tracia, Sciţia Mică;

— *Ioan* în Asia;

— *Petru* în Galatia, Bitinia, Capadocia şi Asia Proconsulară;

— *Bartolomeu* în India, Arabia Sudică, după o tradiţie orientală şi în Armenia;

— *Matei* printre iudei, apoi la alte neamuri, chiar şi în Etiopia;

— *Tadeu* în Palestina şi Persia;

— *Filip* în Frigia;

— *Matia* în Iudeea şi Etiopia.

Apostolii au avut şi numeroşi ucenici şi colaboratori. Cei 70 (72) de ucenici ai Domnului Hristos mergeau predicând doi câte doi, alţii însoţeau pe Apostoli sau lucrau în legătură cu ei.

Sfântul Apostol Pavel. Persoana şi activitatea Sf. Apostol Pavel sunt mai bine cunoscute decât ale celorlalţi Apostoli. Cronologia vieţii lui se poate stabili, cu aproximaţie, pe baza câtorva date cunoscute cu probabilitate, în jurul cărora gravitează viaţa Apostolului.

Pavel e cunoscut cu numele său iudaic de Saul (cel dorit). S-a născut în oraşul Tars în primii ani ai erei creştine. Părinţii lui erau iudei, cu o oarecare bunăstare. El a primit în familie şi în şcoală de la sinagogă o bună educaţie şi instrucţiune religioasă, după tradiţia riguroasă a iudaismului.

Oraşul Tars avea şi scoli eline vestite, pentru care era comparat cu Alexandria şi Atena. Trăind în mediu de limbă şi cultură greacă, Saul le-a cunoscut în chip firesc şi le-a însuşit într-o măsură în care nu le poseda niciunul din ceilalţi Apostoli. Pe lângă cultura elenistă, el avea din familie dreptul de cetăţean roman. Ambele calităţi au avut mare importanţă în activitatea lui

misionară. De foarte tânăr Saul a mers la Ierusalim, la şcoala rabinică a învăţatului Gamaliel, vestit atunci în toată lumea iudaică.

Prin calităţile lui sufleteşti, Saul era un om superior, rar, un geniu religios. Gânditor adânc şi vorbitor îndemânatic, un foarte bun psiholog cu un sentiment religios excepţional de cald şi puternic, cu un simţ moral foarte fin; personalitate puternică, bogată şi complexă.

Saul nu a cunoscut direct pe Iisus Hristos. Pe vremea activităţii publice a Mântuitorului, el terminase studiile la Gamaliel şi trăia în oraşul său natal, unde era rabin. În istorie el apare ca un persecutor fanatic şi cu o violenţă sângeroasă aparte, fiind sufletul acestei prime persecuţii din Ierusalim.

Convertirea lui Saul este un fapt de o importanţă excepţională în viaţa şi istoria Bisericii. Pentru a-i nega caracterul supranatural, istoricii raţionalişti au căutat s-o explice pa calea naturală, considerând-o efectul unei obsesii, halucinaţii, presiuni psihologice, boli, insolaţii sau a oboselii drumului. Însă, mărturia pe care o dă însuşi Sf. Pavel înlătură aceste explicaţii. Convertirea sa a fost efectul apariţiei reale, obiective, a lui Iisus Hristos. Hotărârea lui de a mărturisi de acum înainte pe Hristos, cu riscul vieţii sale, dovedeşte caracterul miraculos şi irezistibil al

chemării lui la apostolat. Convertirea Sfântului Pavel a însemnat dezarmarea celui mai periculos adversar al creştinismului şi transformarea lui în cel mai mare Apostol.

Ca renegat al Legii iudaice, cum era socotit, Saul a fost continuu bănuit, urmărit şi ameninţat de iudei. Deşi el a păstrat toată viaţa dorinţa de a converti neamul său şi a suferit mult pentru aceasta, a trebuit să facă misiune îndeosebi printre neamuri, adică printre păgâni. În misiune, el se adresa de regulă comunităţilor iudaice şi prozeliţilor, apoi pătrundea în lumea greco-romană, preferând oraşele mai însemnate, unde interesul pentru ideile noi era mai mare.

Activitatea Sf. Ap. Pavel de răspândire a Evangheliei s-a desfăşurat în trei călătorii misionare, întreprinse în perioada anilor ’45 – 58. Punctul de plecare de fiecare dată era Antiohia.

În *prima călătorie* (45 – 48) principalele repere geografice ale misiunii Sf. Pavel, care era însoţit de Barnaba, sunt Cipru, provinciile Pamfilia, Pisidia şi Licaonia.

Întorşi la Antiohia Siriei, Pavel şi Barnaba continuară activitatea lor misionară. În sânul comunităţii din Antiohia s-a produs o tulburare din cauza unor iudei-creştini, veniţi din Iudeea, care învăţau că păgânii convertiţi la creştinism trebuie să observe şi Legea mozaică, primind circumciziunea. Astfel, s-a

născut disputa despre valabilitatea Legii mozaice. În anul 49, Pavel şi Barnaba, însoţiţi de Tit merg ca delegaţi ai Bisericii din Antiohia la Ierusalim ca să spună chestiunea celorlalţi Apostoli. A fost un moment critic şi important pentru misiunea creştină.

În anul 50, Sinodul Apostolilor, prezbiterilor şi credincioşilor din Ierusalim, în frunte cu Petru şi Iacob, au ascultat cele cerute de comunitatea din Antiohia şi au hotărât, în numele Sfântului Duh, să nu se impună creştinilor dintre neamuri „jugul" Legii mozaice, ci ei să se ferească „de cele jertfite idolilor, de sânge, de animale sugrumate şi de desfrânare". Această hotărâre înţeleaptă a produs mare bucurie în Biserica Antiohiei şi a uşurat mult misiunea creştină între neamuri.

Cea de-*a doua călătorie* misionară (51 – 54) este mai fructuoasă, extinzându-se către nord-vestul Antiohiei. Sf. Pavel vizitează şi întăreşte Bisericile Creştine întemeiate anterior, înfiinţează noi comunităţi.

A *treia călătorie* (54 – 58) misionară a avut în itinerar vizitarea comunităţilor creştine din Galatia şi Frigia, cu un popas de doi ani şi jumătate la Efes. În anul 57 pleacă în Macedonia şi Iliria, rămânând la Corint unde scrie Epistola către Romani. În Milet se întâlneşte cu prezbiterii din Efes, plecând apoi pe mare la Cezareea Palestinei şi la Ierusalim. Este arestat în templu de

către iudei şi ţinut în închisoare doi ani de procuratorul Felix.

Între anii 63 – 64 face o călătorie misionară în Spania, vizitează Bisericile din Asia Mică, Macedonia şi Ahaia şi revine în Italia. Este închis pentru a doua oară în vara anului 66, iar la 29 iunie 67 suferă moarte martirică.

Meritele Sfântului Apostol Pavel sunt considerate pentru răspândirea creştinismului. Activitatea lui misionară a fost mai însemnată ca a celorlalţi Apostoli, prin calităţile lui personale, ca şi prin întinderea şi rezultatele ei. Prin misiunea lui printre neamuri, el a înrădăcinat mai ales creştinismul în lumea greco-romană, şi l-a întărit la Roma în centrul Imperiului. El a eliberat mai ales creştinismul de servitutea Legii iudaice şi a asigurat universalismul lui. El este cel mai însemnat ca scriitor şi gânditor între Apostoli, urmat de Sfântul Ioan. Prin epistolele sale, Sf. Pavel a făcut începutul teologiei creştine, a scos, din viaţa şi învăţătura Mântuitorului, învăţături de o neasemuită frumuseţe, a lăsat Bisericii Universale o nepreţuită experienţă în misiune, organizare şi viaţă creştină.

În timpurile mai noi, unii autori raţionalişti au apreciat cu vădită exagerare rolul şi meritele Sf. Pavel, alţii le-au contestat cu patimă. După unii, el ar fi adevăratul întemeietor al creştinismului, transformând în doctrină şi instituţie ceea ce la

Iisus Hristos era doar o idee, o aspiraţie; după alţii, el a denaturat creştinismul, transformând învăţătura Mântuitorului într-un sistem teologic îngust. Ambele păreri păcătuiesc grav, ignorând, cu sau fără ştiinţă, faptul că Sf. Ap. Pavel a fost cel mai credincios şi mai mare interpret şi instrument al Evangheliei lui Hristos.

Organizarea Bisericii primare. Raportul cu iudaismul. Căderea Ierusalimului.

Comunitatea creştină înfiinţată de Sfinţii Apostoli se numeşte încă de la început *Biserică, Biserica lui Dumnezeu, Biserica lui Hristos.* Ea are sensul nu de simplă adunare, pe care-l avea cuvântul până atunci, ci pe cel de asociaţie, de frăţie, de societate creştină. Sf. Ignaţiu al Antiohiei foloseşte pentru prima dată în istoria creştinismului expresia de „Biserică Universală", despre care spune că se află acolo unde este Hristos.

În înfăţişarea sa exterioară Biserica Creştină are unele asemănări cu alte comunităţi religioase, în esenţă, însă este un fenomen şi un organism cu totul nou. Raţionalismul protestant a văzut în Biserică nu o instituţie voită de Iisus Hristos, ci o creaţie apostolică, necorespunzătoare gândului Lui, o imitaţie după

modelul altor instituţii religioase – iudaice sau păgâne.

În ipostaza de comunitate creştină şi de aşezământ al mântuirii, Biserica trebuia să existe, să aibă membri, conducere, norme şi viaţă proprie.

Organizarea Bisericii. Comunitatea de la Ierusalim era grupată în jurul Apostolilor şi condusă de ei, având forma şi norma ei de viaţă nouă. Şi celelalte erau organizate astfel.

În Faptele Apostolilor se vorbeşte şi despre „prezbiteri". „Prezbiteri" e primul nume întrebuinţat pentru ceilalţi slujitori ai comunităţilor, prin care se înţeleg la început şi preotul şi episcopul. Sf. Ap. Pavel a hirotonit prezbiteri la Bisericile înfiinţate în prima călătorie misionară. Lor li se cereau calităţi morale deosebite, având rol şi cinste de păstori şi învăţători.

Episcopul era prezbiterul cel mai de seamă din fruntea comunităţii. Din Epistolele Pastorale, scrise de Sf. Ap. Pavel spre sfârşitul vieţii sale, aflăm că episcopatul este o demnitate mai mare decât cea preoţească. Timotei şi Tit sunt în acest sens episcopi. El le porunceşte în calitatea lor de episcopi să pună prezbiteri-preoţi în oraşe, ceea ce demonstrează că încă la sfârşitul epocii apostolice, numele de preot şi de episcop primesc sensul în care sunt cunoscute mai târziu.

Ucenicul apostolic Ignaţiu, episcop de Antiohia, arată că

cele trei categorii de slujitori erau bine diferenţiate ca nume, ca atribuţii şi ca cinste. El afirmă „episcopul ţine locul lui Dumnezeu, preoţii ţin locul adunării Apostolilor, iar diaconii au fost încredinţaţi servirii lui Iisus Hristos”. Respectiv creştinii trebuie să se supună episcopului şi preoţilor ca lui Iisus Hristos şi Apostolilor.

Sfântul Clement Romanul aminteşte cele trei trepte ale ierarhiei creştine în comparaţie cu arhiereii, preoţii şi leviţii din Vechiul Testament. Această diferenţiere arăta limpede că episcopii, preoţii şi diaconii formau un corp conducător în Bisericile creştine, erau aleşi şi hirotoniţi şi se bucurau de cinste deosebită din partea credincioşilor.

Din scrierile Noului Testament rezultă că episcopii, preoţii şi diaconii aveau în grijă săvârşirea cultului, predicarea cuvântului, administrarea comunităţii, opera caritătii, supravegherea vieţii morale şi impunerea disciplinei creştine. Pe lângă aceşti slujitori ai Bisericii exista la început o altă categorie de slujitori doar ai cuvântului, al căror rol a fost însemnat în Biserica apostolică: harismaticii.

Harismaticii sau pneumaticii erau unii creştini înzestraţi de Dumnezeu cu diferite daruri şi puteri cu caracter prodigios numite harisme, ei nu erau aleşi de comunitate, nici aşezaţi prin

hirotonie dar se bucurau de mare cinste pentru harul lor, având drept la daruri din partea creştinilor. Dintre ei sunt mai însemnaţi Apostolii, după aceştia prorocii, apoi învăţătorii. Apostolii posedau mai multe şi mai mari daruri, putând să înveţe şi să facă minuni, alături de ei se enumeră şi evangheliştii, profeţii. Chiar femei, ca fiicele „evanghelistului" Filip (diaconul) puteau să aibă harisma prorociei. Dascălii erau învăţătorii comunităţilor, ei instruiau pe credincioşi asupra învăţăturii şi moralei creştine. Harisme excepţionale aveau uneori şi unii dintre laici.

Prin urmare, harismele au fost un dar supranatural special făcut Bisericii începătoare, pentru creşterea şi consolidarea ei. Ele făceau mare impresie asupra credincioşilor şi chiar a necreştinilor, atrăgeau la Biserică şi întăreau pe creştini în credinţa lor.

Raporturile cu iudaismul sunt una din cele mai importante probleme în istoria Bisericii primare. Greutăţile întâmpinate de Sfântul Apostol Pavel din partea iudeilor, sinodul apostolic, discuţia dintre Pavel şi Petru la Antiohia, caracterizează aceste raporturi şi ilustrează o stare de spirit vrednică de cunoscut.

Creştinismul era o religie spirituală, liberă şi universală,

dar el fusese pregătit de Vechiul Testament, apăruse în Iudeea şi era predicat întâi iudeilor. În comunitatea de la Ierusalim, centrul religios al iudaismului, el era legat cu mozaismul, prin mergerea creştinilor la templu şi prin observarea prescripţiilor Legii. Iudaizanţii cereau ca şi creştinii recrutaţi dintre prozeliţi şi păgâni să respecte Legea mozaică. Această pretenţie îngreuia mult convertirea păgânilor şi denatura sensul creştinismului, aservindu-l iudaismului. Chiar şi după sinodul apostolic din 50, presiunea iudaizanţilor producea încă unele neînţelegeri şi nemulţumiri.

Evenimentele istorice au contribuit la lămurirea situaţiei, separând tot mai mult creştinismul de iudaism.

Căderea Ierusalimului. Epoca apostolică se consideră încheiată cu căderea Ierusalimului şi distrugerea templului în urma războiului iudaic (66 – 70). Purtarea procuratorilor romani şi prezenţa armatei romane la Ierusalim producea nemulţumiri între iudeii din Palestina, care suportau greu stăpânirea romană şi încercau mişcări de eliberare. Sub împăratul Nero, la 65 – 66, izbucneşte în Palestina o răscoală care se transformă într-un război greu. Între timp iudeii, se întăriseră mult în Ierusalim. Oraşul a fost asediat timp de 5 luni. Luptele au fost grele pentru ambele părţi. Iudeii totuşi s-au apărat cu o tenacitate uimitoare.

Oraşul a fost cucerit şi în mare parte distrus, iar templul ars. Distrugerea templului de la Ierusalim, despre care Iisus a spus: „nu va rămânea piatră pe piatră” este un eveniment religios şi istoric important. Cu aceasta se împlinea o profeţie a Mântuitorului şi se întărea credinţa lor. Pentru iudaism, pierderea templului şi a Ierusalimului a avut o importanţă epocală. Cultul mozaic cu sacrificii sângeroase devenea imposibil, sinedriul se desfiinţa, funcţiunea de mare preot de asemenea.

Şi sub împăraţii Traian, pe la 116 şi Adrian, între 132 – 135, se produc noi revolte iudaice sângeroase, care sunt înăbuşite cu forţa. Când iudeii reuşesc să recucerească provizoriu Ierusalimul, sub Adrian, „regele” mesianic Bar-Cochba, persecută pe creştini. Oraşul e reluat de romani şi reconstruit sub numele de Aelia Capitolina. Iudeea devine în parte domeniu imperial, în parte este colonizată. La Ierusalim se ridică temple păgâne şi se interzice sub pedeapsă de moarte stabilirea iudeilor.

Cultul şi viaţa creştină în epoca apostolică

La Ierusalim comunitatea creştină înfiinţată de Sfinţii Apostoli, în ziua Cincizecimii, continua să trăiască în sânul

poporului iudeu şi să meargă la templu, dar şi-a stabilit de la început un cult şi o viaţă proprie, prin care se deosebea de restul poporului. Cultul creştinilor consta în „frângerea pâinii", făcută în adunări ţinute în case particulare. „Frângerea pâinii" era săvârşită de Sfinţii Apostoli după porunca Mântuitorului, în amintirea cinei Lui şi se nume „Cina domnească". Că această cină avea un caracter sacru de taină creştină şi nu era un ospăţ sau o masă obişnuită, o dovedesc cu prisosinţă cuvintele Sf. Ap. Pavel, care o numeşte „împărtăşanie" cu sângele şi cu trupul lui Hristos. Frângerea pâinii mai era însoţită de învăţătura Apostolilor şi de rugăciuni. Adunarea creştinilor se făcea în casă, nu la templu sau la sinagogă. Creştinii se adunau „în toate zilele", aşa cum mergeau şi la templu. Adunarea se făcea seara, când credincioşii erau liberi de ocupaţiile lor zilnice şi când de altfel erau şi mai feriţi de ochii iscoditori ai prigonitorilor.

În afară de Ierusalim creştinii erau dezlegaţi de practicile cultului iudaic şi cultul lor era organizat prin analogie cu cel al sinagogii. Pe când la Ierusalim iudeo-creştinii puteau să meargă la templu, atât cât era linişte, în diaspora, creştinii erau alungaţi din sinagogi şi nevoiţi să se organizeze în comunităţi aparte, care nu mai aveau nicio legătură cu sinagoga.

Ei oficiau astfel numai cultul lor creştin, pe care-l săvârşeau

credincioşii de la Ierusalim în case şi cu care, fără îndoială, aveau asemănare. În general, cultul creştin a păstrat unele forme din cultul sinagogii. În sinagogă se citea din Vechiul Testament, se cântau psalmi, se rosteau rugăciuni şi cuvântări. Adunarea era prezidată de un apostol, dacă era prezent, sau de întâistătătorul comunităţii, episcopul.

Ce fel de rugăciuni rosteau la început creştinii în adunarea lor, nu ştim. De regulă, ele erau improvizate şi potrivite cu momentul şi scopul lor: unele erau rugăciuni euharistice, care probabil s-au fixat de timpuriu, altele rugăciuni ocazionale, de cereri sau de mulţumire lui Dumnezeu, în legătură cu nevoile şi cu bucuriile credincioşilor sau ale Apostolilor.

Rugăciunea comună şi obişnuită era cea domnească, Tatăl Nostru, care trebuia fi rostită de trei ori pe zi.

Cultul creştin era însoţit uneori, în epoca apostolică, da manifestări cu caracter harismatic. Ele sunt adeverite pentru Biserica din Corint.

Botezul. În comunitatea creştină se intra, după mărturisirea credinţei în Iisus Hristos şi a păcatelor, prin Taina Sfântului Botez. De regulă, pregătirea era scurtă şi se reducea la ascultarea unei predici. Botezul creştin se deosebea de cel iudaic, el era mai mult decât un rit sau un simbol: el avea caracter de

Tainã, prin care se iertau păcatele şi se comunica harul dumnezeiesc. Sfântul Apostol Pavel îl numeşte „baia naşterii din nou prin înnoirea Duhului Sfânt” (Tit 3, 5), o condiţie pentru a intra în împărăţia lui Dumnezeu. Botezul putea fi săvârşit şi de diaconi.

Încă înainte de sfârşitul sec. I, găsim botezul precedat de o pregătire mai îndelungată a celor ce aveau să-l primească. „Învăţătura celor doisprezece Apostoli” este de drept socotită în prima ei parte un catehism ce cuprindea învăţăturile morale pe care trebuia să le cunoască şi practice creştinii. Conform aceluiaşi document, aflăm că cel ce dorea să i se administreze Botezul, trebuia să postească o zi sau două. Posteau de asemenea şi cei care săvârşeau Botezul. Se săvârşea botezul în apă curgătoare, dar şi în oricare altă apă. Dacă nu era destulă pentru cufundare, se putea face Botezul prin vărsare de apă pe capul celui ce se boteza.

Botezul se săvârşea în numele Sfintei Treimi. Punerea mâinilor urma botezului şi-l completa. La început ea era săvârşită numai de Apostoli şi era unită cu rugăciunea pentru primirea Sfântului Duh de către cei botezaţi. Uneori ea era urmată de manifestarea harismelor.

Hirotonia slujitorilor Bisericii se făcea prin rugăciuni şi

punerea mâinilor de către Sfinţii Apostoli, precedată de postire. Este un act sfânt prin care se comunică harul lui Dumnezeu. După Sfinţii Apostoli, hirotoniile au fost făcute de episcopii puşi de ei, asigurându-se astfel succesiunea apostolică până azi.

Postul este şi el constatat, în practica vieţii creştine, încă de pe vremea Sfinţilor Apostoli. În afară de împrejurimile despre care s-a vorbit mai sus, se postea înainte de sfârşitul secolului I, miercuri şi vineri (iudeii posteau luni şi joi). Poate că în zilele de post, creştinii se adunau şi pentru cult, obicei pe care-l găsim mai târziu (sec. III) în unele Biserici, de exemplu în Biserica Africii.

Sărbători. Ziua întâi a săptămânii iudaice era zi de adunare şi de cult creştin, numită „ziua domnească". Învăţătura celor doisprezece Apostoli cere creştinilor să se adune şi să săvârşească Sfânta Euharistie în această zi, caracteristica principală a vieţii religioase creştine. Sfântul Ignaţiu o numeşte ziua în care a răsărit viaţa noastră, adică a înviat Hristos.

Iudeo-creştinii vor fi ţinut la început şi sărbătorile iudaice. Pe cele două sărbători mai mari, Paştile şi Cincizecimea, cu care coincideau marile evenimente creştine, le-au ţinut de timpuriu şi creştinii, cu noua lor semnificaţie: Învierea Domnului şi Pogorârea Sfântului Duh. Probabil în sec. III, se serba în Orient, la 6 ianuarie Epifania numită şi Theofania, o sărbătoare comună

pentru întruparea Domnului şi arătarea Lui, în amintirea naşterii şi botezului Mântuitorului şi a descoperirii Sale dumnezeieşti unită cu evenimentul botezării în râul Iordanului, sărbătoare care a trecut apoi şi în Biserica Romei. Sărbătoarea este menţionată, la începutul secolului al IV-lea, în actul martiric al episcopului Filip de Heracilea, ca o zi sfântă, dar ea nu era generală.

Pentru prima dată, s-a despărţit sărbătoarea Naşterii Domnului de cea Botezului, serbându-se la 25 decembrie, în Biserica de Antiohia, în jurul anului 377, apoi la Constantinipol, în anul 379, când Sfântul Grigorie de Nazianz a ţinut celebra sa predică festivă: „Hristos se naşte, slăviţi-L! Hristos din ceruri, întâmpinaţi-L!”

Viaţa creştină stă în strânsă legătură cu credinţa şi cu cultul, care era centrul şi manifestarea ei cea mai frumoasă şi mai edificatoare. Creştinii trăiau o viaţă nouă, curată, superioară moral şi iudaismului şi păgânismului. Spre deosebire de legalismul iudaic, creştinismul punea preţ pe curăţia sufletească, pe iubire, pe bunătate, pe sinceritate, pe răbdare, pe milă, pe caritate şi evită orice plăcere unită cu păcat. Aşteptarea revenirii Domnului întărea mult hotărârea primilor creştini, de a fi găsiţi pregătiţi pentru primirea Lui.

Cu preceptele ce învăţau şi cu exemplele ce aveau, creştinii

realizau o viaţă morală de o frumuseţe necunoscută până atunci. Ei trăiau în dragoste, pace, în cumpătare, se îndemnau şi se ajutau la cele bune.

Adunarea adesea pentru cult şi învăţătură, cunoaşterea creştinilor între ei, supravegherea conducătorilor comunităţii, citirea cărţilor sfinte, conştiinţa demnităţii creştine, simţul răspunderii morale, ridicau mult nivelul vieţii creştine faţă de al lumii celeilalte. Caritatea devine o funcţiune morală normală a Bisericii. Pentru neînţelegerile lor, creştinii erau îndemnaţi stăruitor să se judece între ei şi să nu meargă la judecata păgână.

Creştinismul cinstea şi recomanda tuturor munca, pe care Sfântul Apostol Pavel o învăţa şi cu pilda mâinilor sale. El dă sfaturi morale tuturor categoriilor şi vârstelor. S-a ridicat mult nivelul moral al vieţii familiale, prin cinstirea soţiei ca mădular al Bisericii şi soră a lui Hristos, prin cinstirea şi grija de copii, ca „sfinţi" şi curaţi prin Botez.

Firește, unele umbre existau şi în această societate nouă, cu viaţa morală atât de frumoasă. Mustrările pe care Sf. Ap. Pavel le adresează uneori credincioşilor, sfaturile insistente, arată că unii cădeau în păcate şi slăbiciuni. Ele ţineau de firea oamenilor. Interesant e că Biserica intervenea pentru cercetarea şi îndreptarea păcătoşilor şi excludea din sânul ei pe cei vinovaţi de

păcate grele. O disciplină bisericească s-a impus dintru început şi ea a servit pentru menţinerea nivelului moral al comunităţilor. Spre deosebire, însă de sinagogă, Biserica nu aplica pedepse corporale, ci spirituale, cu caracter moral.

Persecuţiile

Cauzele generale

Propagarea creştinismului a întâmpinat de la început unele piedici şi greutăţi. La Ierusalim, Apostolii au avut de suferit arestări, ameninţări, închisoare. Comunitatea creştină a avut ca martiri pentru început: pe diaconul Ştefan, pe apostolul Iacob al lui Zevedeu şi pe creştinii cei prigoniţi „până la moarte" de Saul.

Creştinismul a cunoscut opoziţia multor iudei care porneau prigoană contra lor. Sf. Ap. Pavel a avut mult de suferit din partea lor şi a fost de câteva ori în pericol de moarte. Ideii denunţau uneori pe Apostoli mulţimii sau autorităţilor romane, ca să-i pedepsească. Îndepărtarea creştinilor de sinagogă, în diaspora, despărţirea lor de iudeii angajaţi în războiul iudaic au făcut să crească şi mai mult ura contra lor. Această ură s-a manifestat fie prin persecuţii sângeroase (ca uciderea lui Iacob „fratele

Domnului”), fie prin calomnii şi batjocuri la adresa lui Iisus Hristos, fie prin blesteme, fie prin acuzaţii împotriva creştinilor, motiv pentru care Tertulian numeşte mai târziu sinagogile „fontes persecutionum”.

Persecuţiile propriu-zise, cele îndurate de creştini din partea mulţimii păgâne şi a autorităţilor romane, au fost mult mai grele, de lungă durată şi au pus uneori Biserica în grea cumpănă. Persecuţiile sângeroase au început sub Nero (54 – 68) şi au durat până la începutul secolului al IV-lea. Prin edictul de la Milan din ianuarie 313, Constantin cel Mare (306 – 337) pune capăt persecuţiilor în Imperiul roman. Acestea nu au fost continui, dar au ţinut ceva mai mult de jumătate din timpul de la 64 la 313.

De obicei, persecuţiile sunt numite după împăraţi. Lactanţiu socoteşte şase, Supliciu Severnouă, Augustin şi Paul Orosiu zece. După caracterul şi gravitatea lor, persecuţiile se pot împărţi în 2 sau 3 perioade. Înainte de împăratul Deciu (249 – 251), persecuţiile au fost *incidentale şi locale*. Începând cu împăratul Deciu, ele au devenit *sistematice şi generale*, adică se aplicau printr-un edict imperial în tot Imperiul roman. De la Nero şi până la Domiţian (81 – 96), creştinii au fost socotiţi o sectă iudaică şi confundaţi cu iudeii. De la Domiţian înainte, ei sunt

deosebiţi de iudei şi persecutaţi ca religie nouă şi nepermisă.

Din alt punct de vedere, domnia lui Septimiu Sever (193 – 211) se poate socoti de asemenea ca un moment nou în istoria persecuţiilor, prin interzicerea prozelitismului creştin. De la împăratul Deciu, persecuţiile sunt dezlănţuite de autorităţile romane şi dobândesc un caracter general, până atunci creştinii fiind urmăriţi din iniţiativa mulţimii păgâne.

În sec. I, legislaţia persecutoare e nesigură şi necunoscută. De la Traian (98 – 117) se aplică de regulă la judecarea creştinilor rescripte imperiale. Rescriptul este o dispoziţie oficială, provizorie şi limitată, care se aplică într-o cetate sau o provincie, nu în întregul imperiu.

De la Deciu, creştinii sunt urmăriţi pe baze de edicte speciale. Edictul era o adevărată lege de stat, cu aplicare generală şi obligatorie.

Persecuţiile au fost de mai multe feluri:

Cauze religioase. Creştinismul era o lege nouă, monoteistă, morală, absolută, pe când păgânismul era o religie veche, politeistă, idolatră, decăzută. Contrastul era evident şi esenţial. Păgânii nu înţelegeau o religie fără temple, fără reprezentări plastice, fără zei şi jertfe. Romanii deşi tolerau celelalte religii,

chiar şi iudaismul, în creştinism vedeau „o superstiţie nouă şi răufăcătoare", o religie suspectă. Credinţa creştină era socotită nelegiuire, ateism. Necunoaşterea şi neînţelegerea învăţăturii creştine, mai ales întruparea lui Dumnezeu, în vierea morţilor şi a cultului, ducea la răstălmăciri şi la acuzaţii grave care făceau din creştinism un cult secret şi periculos, magie, farmece, o caricatură religioasă. Orice calamitate naturală abătută asupra Imperiului roman era atribuită creştinilor, care prin dispreţul lor faşă de zei, faşă de religia strămoşilor mânie zeii şi trimit aceste nenorociri asupra oamenilor.

Cauze politice. Legătura dintre religie, stat şi viaţa publică scotea şi mai mult în evidenţă contrastul dintre creştinism şi păgânism, ea transforma combaterea politeismului şi a idolatriei de către creştini în atitudine dușmănoasă faţă de stat şi societate. Politeismul era amestecat în toate manifestările vieţii publice şi de stat. Obligaţiile religioase erau adevărate datorii civice. Şi poporul, şi conducătorii, şi preoţii, şi filosofii timpului vedeau în creştinism o religie funestă pentru stat, pentru societate şi cultură. Ideea păgânilor că statul este protejat de zei, că lor li se datorează puterea şi gloria Imperiului roman şi că nenorocirile vin din cauza creştinilor, care jignesc şi supără pe zei, făcea ca păgânii să vadă în creştini duşmani ai statului.

Cultul împăratului a fost una din cauzele cele mai de seamă. El constituia o adevărată religie de stat şi era o obligaţie cetăţenească. Refuzul creştinilor de a participa la cultul împăratului era socotit ca un act de ofensă a majestăţii imperiale, o crimă de ofensă a religiei şi divinităţii.

Cauze moral-sociale. Prejudecăţile şi ura păgânilor se manifestau la început în aprecierile asupra vieţii morale a creştinilor. Aceştia căutau să-i compromită pe creştini, ca să-i facă odioşi societăţii. Creştinii erau acuzaţi că ucid copii la cultul lor şi se hrănesc cu sângele şi carnea lor, neînţelegând ei Taina Sfintei Împărtăşanii, în care pâinea şi vinul sunt prefăcute prin harul Sfântului Duh în Trupul şi Sângele Domnului Hristos. Ei mai erau socotiţi imorali, fiind acuzaţi de desfrâu, incesturi. Cei de sus vedeau în creştini elemente vulgare şi-i dispreţuiau, pentru că se recrutau mai mult din clasele modeste. Prin urmare, creştinismul era considerat drept o religie de sclavi, de ignoranţi, de oameni inferiori. Prin viaţa lor retrasă, prin abţinerea lor de la anumite meserii, prin critica pe care o făceau păgânilor, prin refuzul unora de a se supune serviciului militar, creştinii păreau păgânilor inutili societăţii, buni de nimic. Pentru toate aceste motive, creştinii erau urâţi de păgâni, socotiţi periculoşi, mizantropi, îndărătnici, nebuni, subversivi, conspiratori,

trădători iar creştinismul o religie odioasă. Mai mult chiar decât atât, unii împăraţi şi guvernatori, care nu vedeau niciun pericol din partea creştinilor în vederea păstrării ordinii morale şi de stat, cedau presiunii mulţimii şi persecutau pe creştini.

Legislaţia şi procedura de judecată

Ca să poată fi tolerate, cultele străine trebuiau de regulă să fie îngăduite prin lege. Până la Constantin cel Mare, creştinismul a fost o religie nepermisă şi ţinută în afara legii. El putea fi urmărit pe baza unor decrete şi legi existente, cu aplicare generală sau specială la religii.

Legea celor 12 table interzicea cultele străine şi pedepsea magia. Un decret al senatului şi o lege a lui Traian *contra asociaţiilor nelegale* interziceau adunările nocturne*. Lex Julia de maiestate* pedepsea manifestările duşmănoase faşă de poporul roman. Creştinii puteau fi acuzaţi şi urmăriţi în baza acestor legi şi decrete, pentru un motiv sau altul.

În judecarea creştinilor, se putea urma fie procedura regulată a procesului de crimă, cu pedepse capitale, prevăzute de legi, pentru cetăţenii romani, fie procedura reprimării delictelor,

bazată pe dreptul poliţienesc şi judecătoresc al funcţionarilor romani superiori de a păşi din oficiu contra necetăţenilor suspecţi sau vinovaţi de tulburarea ordinii publice. În aprecierea vinei şi a pedepsei ei se conduceau de regulă de normele procesului de crimă, dar aveau libertatea de a aprecia şi deseori se proceda arbitrar şi abuziv, influenţaşi fiind de mulţime sau de patimă. Unii istorici cred că împotriva creştinilor s-a procedat în primele două secole, nu pe bază de legi speciale sau de legi penale de drept comun, ci pe bază de măsuri administrative şi poliţieneşti. Alţii însă, cred că la judecarea creştinilor se aplicau legile penale de drept comun: adică creştinii erau acuzaţi şi condamnaţi, pentru crime şi pedepsiţi de legile în vigoare – magie, sacrilegiu, asociaţii nepermise. Cert însă este un lucru – la creştini se căutau şi se condamnau nu anumite crime, ci mai degrabă numele lor de creştin.

Pedepsele variau, în general după situaţia generală a creştinilor. Principiul condamnării era: cei nobili să fie deportaţi, cei de jos decapita-i, în ambele cazuri, însă creştinilor li se confiscau averile. Pedepsele capitale erau: pierderea libertăţii, a drepturilor civile, moartea. Aceasta putea fi provocată prin decapitare, prin ardere, răstignire, aruncare la fiare sau în luptele de gladiatori. Pedepse pe viaţă erau exilul sau deportarea în

locuri nesănătoase şi sub pază, condamnarea la munci în mine şi în cariere, în grele condiţii de trai, creştinii fiind ţinuţi în lanţuri ca şi sclavii; pentru femei şi fecioare se aplică de cele mai multe ori vinderea la case de toleranţă. Judecarea creştinilor era însoţită de torturi, pentru a-i sili să se lepede de credinţă. Acestea erau foarte grele şi de multe feluri: flagelarea, bătaia cu vergi, lapidarea, sfâşierea corpului cu unghii sau gheare de fier sau cu cioburi ascuţite, arderea cu fier înroşit sau cu torţe, turnarea de plumb topit pe spate, întinderea membrelor sau a corpului prin diferite mijloace, legarea de cai fugăriţi, sfărâmarea picioarelor, spânzurarea cu capul în jos, înecarea, tăierea limbii, a nasului, a urechilor, scoaterea ochilor şi multele altele.

Persecuţiile până la împăratul Comod (anii 54 – 192)

Primul împărat persecutor e socotit **Nero** (54 – 68). Nero, foarte tânăr, era un împărat vicios şi vanitos. Domnia lui a fost o continuă criză politică şi un spectacol revoltător, nemulţumirea contra lui creştea şi izbucnea în comploturi, pe care el le înăbuşea cu sânge. Cea mai mare nemulţumire s-a produs în anul 64, când Roma a fost mai mult de jumătate distrusă de un incendiu,

izbucnit la 19 iulie, care a îngrozit şi revoltat populaţia. Deşi cauza incendiului nu este cunoscută, totuşi opinia publică socotea vinovat pe Nero, care ar fi voit să admire un spectacol unic şi să construiască o capitală nouă şi măreaţă. Ca să potolească furia mulţimii, Nero a abătut acuzaţia asupra creştinilor, contra cărora a început o violentă prigoană. Creştinii au fost condamnaţi ca duşmani publici şi oameni periculoşi. Persecuţia a fost de-a dreptul înspăimântătoare. Unii creştini au fost îmbrăcaţi în piei de animale sălbatice şi sfâşiaţi de câini, alţii răstigniţi, alţii unşi cu răşină şi arşi pe rug de vi, luminând noaptea grădinile lui Nero, care da spectacole de curse. Din vechea tradiţie bisericească se ştie că au murit sub Nero, la Roma Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, foarte probabil în anul 67. se crede că persecuţia s-a limitat la creştinii din Roma, dar o dată începută, ea expunea pretutindeni pe creştini la prigonire din partea păgânilor.

Domiţian (81 – 96) era un om ambiţios, egoist, gelos, răzbunător şi răutăcios. Este cel dintâi împărat roman care s-a autodivinizat. El a tins să centralizeze administraţia Imperiului şi să-l facă monarhie absolută. A prigonit pe iudei, pe creştini, pe filosofi şi matematicieni.

Cauzele persecuţiei lui contra creştinilor par a fi mai multe.

Una a fost refuzul creştinilor de a plăti impozitul perceput de la iudei, după dărâmarea templului din Ierusalim. Prin acest refuz, creştinii se arătau a nu fi iudei şi deci pierdeau dreptul de toleranţă. Persecuţia a atins şi persoane nobile, între care şi pe unele rude ale împăratului, toţi pe care Domiţian îi ura sau îi bănuia de opoziţie. Rangul lor social îi făcea suspecţi împăratului, care îşi temea tronul, mai ales de creştini. După o ştire luată de Eusebiu de la Hegesip, Domiţian, auzind despre împărăţia aşteptată de creştini, a chemat din Palestina pe nepoţii lui Iuda, zis „fratele Domnului" (frate cu Iacob cel Mic), ca urmaşi ai lui David şi rude ale lui Iisus Hristos, şi i-a întrebat despre ocupaţia şi averea lor. Convingându-se din înfăţişarea lor, că sunt oameni muncitori şi liniştiţi, i-a lăsat liberi. După tradiţie, a suferit şi Sfântul Evanghelist Ioan, fiind exilat în anul 96 în insula Patmos. Ştirea că a fost dus întâi la Roma şi aruncat într-un vas cu ulei fierbinte nu e adevărată.

Persecuţia lui Domiţian a fost un de capriciu de scurtă durată, la sfârşitul domniei lui (95 – 96). El a fost ucis în urma unui complot. Noul împărat **Nerva** (96 – 98) a graţiat pe cei condamnaţi de Domiţian şi n-a luat în consideraţie acuzaţiile aduse creştinilor.

Traian (98 – 117), urmaşul lui Nerva, avea calităţi rare şi

bucura de mare încredere şi cinste. Era un bun soldat şi administrator, curajos, inteligent muncitor, hotărât, conştiincios şi drept, preocupat de ordine şi de binele obştesc. Deşi bun şi drept, Traian a fost un împărat persecutor. El a reînnoit legea contra eteriilor şi a dat cel dintâi rescript care se păstrează, privitor la procedura faţă de creştini. La scrisoarea guvernatorului Bitiniei şi Pontului, Pliniu cel Tânăr, asupra situaţiei din provincia sa, în care creştinii erau numeroşi (păgânii se plângeau că din cauza lor templele se goleau, nu se mai vindeau animale pentru sacrificii), Traian răspunde la rândul său printr-o scrisoare cu caracter de rescript, care a fost considerată prima reglementare cunoscută a judecării creştinilor. În rezumat această jurisprudenţă include următoarele principii:

— Creştinii nu trebuie să fie căutaţi din oficiu

— Pedeapsă celor care refuză sacrificiul zeilor

— Iertare pentru creştinii care apostaziază de la Hristos

— Respingerea denunţurilor anonime.

Acest rescript al lui Traian către Pliniu nu schimbă situaţia creştinilor, din contra, stabilea legal penalitatea lor, nu pentru crime de drept comun, ci pentru nume. Din punct de vedere juridic, situaţia creştinilor rămânea nesigură şi echivocă, deşi nu trebuiau urmăriţi din oficiu, puteau fi pedepsiţi dacă erau

denunţaţi şi dovediţi. Astfel, acest rescript era „o jumătate de măsură”. el voia probabil să procedeze cu blândeţe, dar rescriptul era în fond aspru şi contradictoriu.

Sub **Adrian** (117 – 138), s-a menţinut situaţia creată de Traian. Adrian era un împărat sceptic şi rece, totuşi cu spirit destul de larg, iubitor de ordine şi de cultură. A fost şi el autorul unui rescript ca cel de felul lui Traian. Adrian doreşte ca oamenii să nu fie tulburaţi de răutatea calomniatorilor, dar dacă denunţătorii creştinilor pot dovedi acuzaţiile lor înaintea tribunalului, sunt liberi să o facă. Împăratul opreşte tumultul contra creştinilor. Şi sub Adrian au fost martiri. Lui i s-au adresat primele Apologii creştine.

În timpul lui Adrian, iudeii s-au răsculat între anii 132 – 135, sub conducerea unui fals Mesia numit Bar-Cochba (Fiul Stelei), care începuse să persecute pe creştinii din Ierusalim şi Palestina. Romanii au recucerit Ierusalimul, au nimicit oraşul şi pe ruinile lui au ridicat un oraş păgân cu numele de Aelia Capitolina, în care, cu timpul, a luat fiinţă o mică biserică creştină.

Antonin Piosul (138 – 161), urmaşul lui Adrian, a fost un împărat paşnic, înţelept, onest şi ponderat. Totuşi creştinii au avut de suferit persecuţii din cauza unor guvernatori din provincie şi din cauza poporului, care manifesta zgomotos

împotriva creştinilor, nerespectând rescriptul lui Adrian.

Mai cunoscută este persecuţia de la Smirna, unde au murit 11 creştini şi a fost eliberat un apostat. La cererea mulţimii a fost căutat, arestat, judecat şi condamnat şi bătrânul episcop al Smirnei Policarp, străpuns pe rug cu un pumnal şi ars în circul din Smirna.

Lui Antonin i-a adresat Iustin Martirul prima sa Apologie, la sfârşitul căreia reproduce rescriptul lui Adrian către Minucius Fundanus.

Marcu Aureliu (161 – 180), numit Marcus Annius Verus era un împărat foarte cult şi filosof, un om bun meditativ, cu predilecţie pentru justiţie şi învăţământ. Politica lui religioasă a fost influenţată de ideile filosofiei stoice, pentru raţiuni de stat şi pentru că stoicismul nu era acceptat de creştini, Marcu Aureliu nu iubea creştinismul. El a pornit persecuţia contra creştinilor, servindu-se de legea de excepţie. atribuită lui Nero: non licet esse vos = nu este permisă existenţa voastră.

La Roma, a suferit pentru Hristos o tânără fecioară romană, de neam nobil, Cecilia, care a fost condamnată la moarte, pentru că a refuzat să aducă jertfă zeilor. Tot la Roma a suferit şi filosoful creştin, apologetul Iustin Martirul, urât de rivalii săi păgâni şi condamnat cu alţi 6 creştini la moarte.

Totuşi lui Marcu Aureliu i se atribuie un edict de toleranţă pentru creştini. El e pus în legătură cu câştigarea unui război împotriva quazilor şi marcomanilor, succes atribuit de creştini şi rugăciunilor soldaţilor creştini din armata romană.

Comod (180 – 192), fiul lui Marcu Aureliu. El era vulgar, despotic, crud, orgolios şi vicios, ducând o viaţă scandaloasă, amintind de nebunia şi capriciile lui Nero.

Sub Comod continuat politica religioasă a tatălui său. Însă, după câţiva ani de persecuţie, Comod a lăsat pe creştini în pace. Fie lipsa lui de interes pentru treburile publice, fie influenţa soţiei sale Marcia, numită „concubina", pentru că era de rang social inferior lui, care avea simpatie pentru creştini, fie alte influenţe creştine, au făcut ca împăratul să permită eliberarea creştinilor condamnaţi. Lista lor o ceruse Marcia, probabil episcopului Romei, printr-un preot creştin cunoscut de ea.

Cu înlăturarea lui Comod prin asasinare, s-a schimbat situaţia generală a Imperiului roman, venind pe tron împăraţi neromani, din provincii, deschizându-se astfel o lungă criză politică, care a durat tot secolul al III-lea.

Persecuţiile de la Septimiu Sever până la Aurelian (193

– 275)

Situaţia generală. Cu moartea lui Comod, începe o perioadă de grea criză în istoria Imperiului roman:

— Tronul este disputat de mai mulţi pretendenţi puterea armatei se macină în revolte şi lupte interne

— Apărarea graniţelor ameninţate de barbari e slăbită cheltuielile cerute de războaie, construcţii, lucrări de apărare sleiesc tezaurul statului.

În general, criza este nu numai politică şi militară, ci şi financiară, economică, socială, culturală, religioasă chiar.

Curentul sincretist devine mai puternic, influenţa cultelor orientale creşte tot mai mult. Faţă de creştinism se arată ori mai multă atenţie, ori mai mare duşmănie. Iniţiativa persecuţiilor o iau şi guvernatorii provinciilor. Persecutorii caută să lovească nu doar pe creştini ca indivizi, ci Biserica ca instituţie organizată.

Dinastia Severilor. Septimiu Sever (193 – 211), urmaşul lui Comod, era african romanizat, militar capabil, energic, aspru, bun administrator. Prin căsătoria cu Iulia Doamna, fiica unui bogat preot păgân de la Emesa (Siria), Septimiu Sever a înfiinţat o dinastie nouă, în istoria căreia femeile şi cultele orientale au jucat un mare rol.

Fii săi, care l-au succedat la tron, Caracalla şi Geta, brutali şi cruzi, care se urau de moarte. **Caracalla** (211 – 217) l-a înlăturat pe fratele său, asasinându-l chiar în braţele mamei sale. El a acordat dreptul de cetăţenie romană tuturor cetăţenilor liberi ai Imperiului, cu unele excepţii. Această măsură desfiinţa deosebirea între romani şi provinciali, aducea egalitate de drepturi şi contribuia la nivelarea populaţiei.

Înlăturat şi acesta prin asasinat, Caracalla este urmat la domnie de **Macrin** (217 – 218), nepotul Iuliei Doamna, un african, primul împărat care nu era de rang senatorial. Printr-o mişcare militară, însă, Macrin a fost înlăturat de principesele siriene. Ele l-au adus la tron pe unul din fiii acesteia **Heliogabal** (218 – 222), de numai 14 ani, care a fost o ruşine pentru Imperiu şi un mare pericol pentru creştinism. El a introdus în Imperiu cultul zeului sirian, ridicându-i temple şi voind să-l facă general şi oficial. După el la tron vine vărul său, **Alexandru Sever** (222 – 235), în vârstă de 13 ani, dar instruit şi bine crescut, generos şi moral. În timpul lui s-a organizat în Persia un stat unificat şi puternic, sub dinastia sasanidă, stat periculos de acum pentru Imperiul roman. O revoltă militară a înlăturat, prin asasinat, pe Alexandru Sever, urmându-i **Maximin Tracul** (235 – 238), cu care se agravează criza militară.

Politica religioasă a împăraţilor Severi. La începutul domniei lui Septimiu Sever, creştinii s-au bucurat de pace, căci împăratul era ocupat în lupte pentru tron cu rivalii săi şi nu manifesta ostilitate faţă de creştini. După câţiva ani de pace, însă persecuţia a izbucnit violent în Africa (197). Împăratul însuşi devine persecutor. Printr-un edict, dat din Orient la 200 sau 201, în urma unor mişcări din Palestina, Septimiu Sever*, a oprit prozelitismul iudaic.* Dar imediat după aceasta, în urma unei vizite făcute în Egipt, *a fost interzis şi prozelitismul creştin.*

Septimiu Sever a practicat combaterea creştinismului prin interzicerea propagandei. Creştinii erau loviţi nu individual şi pe bază de denunţ, ci era oprită Biserica în creşterea ei. Din fericire persecuţia nu a fost generală. Ea a făcut victime mai ales în Alexandria, în Egipt şi în Africa.

La Alexandria au murit ca martiri Leonida, tatăl lui Origen şi alţi creştini.

Persecuţia a făcut martiri în Africa, unde au suferit moartea, la Cartagina, un grup de creştini, în frunte cu o nobilă romană de 20 de ani. Ea a făcut victime în Capodocia, în Frigia, unde montanismul, prin valul său de neoprofetism, înfierbânta spiritele creştine.

Sub **Caracalla** (211 – 217) a izbucnit din nou persecuţia

violentă în Africa şi s-a întins în provinciile vecine la Apus, Numidia şi Mauretania. Violenţa ei este cunoscută din scrierile lui Tertulian.

Domnia lui Macrin a fost scurtă şi fără pericol pentru creştini.

Politica religioasă a lui Heliogabalum avea să rezerve creştinilor grele încercări. N-a avut timp, însă, să o ducă până la capăt. Soţia lui, Severina, era prietenă creştinilor şi purta corespondenţă epistolară cu scriitorul creştin Ipolit.

Sub **Alexandru Sever** (222 – 235), se menţine influenţa siriană şi orientală asupra politicii religioase a Imperiului. Religia casei imperiale este sincretismul. Împăratul a pus să fie cinstiţi împreună, într-o sală de rugăciuni închinată zeilor lari pe Orfeu, Apoloniu de Tyana, Avraam şi Hristos, alături de Alexandru cel Mare. Era un fel de cult al eroilor.

El a acordat unele privilegii atât creştinilor, cât şi iudeilor. Aceasta a făcut pe unii să vadă în el un creştin.

Maximin Tracul (235 – 238), ridicat de trupe contra dinastiei Severilor, a dus o politică religioasă opusă lor. Chiar de la începutul domniei sale, el a dat un edict, în care poruncea uciderea „conducătorilor Bisericii, vinovaţi de învăţătura cea după Evanghelie”. În aplicarea ei, măsura aceasta s-a întins şi la

preoţi şi diaconi. Persecuţia se întemeia pe motive politice, nu religioase, şi era poate mai mult o ameninţare faţă de creştini, care aveau simpatie pentru Alexandru Sever. După ea, creştinii avură între 238 şi 249 unsprezece ani de linişte.

Filip Arabul (238 – 249) a fost tolerant şi binevoitor cu creştinii, ca şi Alexandru Sever. Împreună cu soţia sa, întreţinea chiar o corespondenţă cu marele teolog alexandrin Origen. Este calificat de unii istorici drept primul împărat creştin. Eusebiu crede că împăratul însuşi era creştin. În timpul domniei lui a izbucnit totuşi, în Egipt, o prigoană împotriva creştinilor, la instigaţia unui mag şi poet păgân. Persecuţia a fost foarte violentă. Serbarea mileniului Romei (248), sub un împărat oriental, favorabil creştinilor provoacă izbucnirea fanatismului roman păgân.

Deciu (249 – 251) era un ilirian brav, activ, energic, iubit de trupe. A domnit într-un timp de pericol pentru Imperiu, care era ameninţat de barbari (goţi). Dorind să restaureze şi să consolideze Imperiul, el a întreprins o reformă internă, pentru înlăturarea abuzurilor şi a dus lupte contra invadatorilor. Pentru a supraveghea moravurile societăţii, el numeşte un cenzor. Din dorinţa lui de reformă, a ieşit ideea lui Deciu de a distruge creştinismul.

Biserica se întărise şi mai mult în anii de pace, păgânii patrioţi se nelinişteau. Însuşi, Origen avea presimţirea pericolului. Deciu voia de fapt, să înlăture creştinismul, prin urmare, el dezlănţuie o persecuţie generală, organizată prin lege de stat. Aplicând măsuri severe, Deciu credea că va reuşi să dezrădăcineze pe creştini.

Deciu, începe a treia perioadă a persecuţiilor contra creştinilor, care s-au executat prin edicte aplicate pe tot cuprinsul Imperiului roman.

Împăratul a dat edictul de persecuţie în toamna anului 249. Conform acestuia, toţi creştinii, de orice stare şi vârstă şi chiar doar cei bănuiţi a fi creştini, erau obligaţi să se prezinte înaintea unei comisii de stat şi să facă acte de adeziune la păgânism: sacrificii, libaţiuni, participare la ospeţele sacre. Creştinii au fost chemaţi nominal, după liste întocmite de autorităţi şi invitaţi să sacrifice zeilor, într-un anumit termen. Celor de făceau aceasta li se eliberau certificate, fugarilor li se confisca averea, iar la întoarcere erau ucişi. Cei care nu veneau singuri, erau aduşi cu forţa, iar funcţionarii indulgenţi erau ameninţaţi cu grave pedepse. Mărturisitorii credinţei creştine erau aruncaţi în închisori şi torturaţi. Unii erau chiar ucişi, spre a fi intimidaţi ceilalţi creştini. Autoritatea romană urmărea nu numai

pedepsirea creştinilor, ci mai ales apostasierea lor de la credinţa creştină, negarea lui Hristos.

Edictul lui Deciu a provocat numeroase apostazii. Mulţi creştini au dovedit o slăbiciune deplorabilă, unii se ofereau singuri să sacrifice zeilor, pe alţii îi biruiau torturile. Lepădarea multora era doar de formă, ei dorind şi crezând că vor rămâne creştini, dar ea era tare dureroasă pentru Biserică.

Apostaţii au fost, de fapt, o grea problemă pentru Biserică. Ţinând cont de gravitatea actului de apostazie, au fost patru categorii de căzuţi:

— Sacrificaţi, adică cei ce au sacrificat zeilor;

— Thurificaţi, cei ce au adus sacrificiu numai arderea de tămâie;

— Libellatici, cei ce au obţinut un certificat din partea autorităţilor că au sacrificat;

— Acta facientes, cei ce au declarat la interogatoriu că nu sunt creştini.

Biserica i-a obligat pe toţi la penitenţă, potrivit gravităţii vinei lor. Nicio persecuţie nu tulburase atât de mult Biserica, mai ales că ea venea după o perioadă de linişte şi era o surpriză.

În multe părţi, episcopiişi alţi creştini au reuşit să se

refugieze, îndemnaţi şi ajutaţi de credincioşi: Ciprian al Cartaginei, Dionisie al Alexandriei, Grigore al Neocezareei. Astfel organizaţia Bisericii s-a dovedit a fi puternică, curazul creştinilor creştea iarăşi. În noiembrie 251, Deciu cădea, luptând contra goţilor, în Dobrogea, fiind primul împărat roman care cădea pe câmpul de luptă pentru apărarea Imperiului. Sub urmaşul lui Deciu, Trebonius Gallus (251 – 253), se reia persecuţia, fiind aplicată fie prin edictul lui Deciu, fie prin altul. Invazii barbare, ciuma, foametea au provocat probabil fanatismul păgân contra creştinilor.

Valerian (253 – 260) era un om bun şi onest, dar slab, influenţabil şi nestatornic. Anume el fusese pe timpul lui Deciu cenzor al moravurilor. Preia conducerea în timpul unei mari crize economice. La începutul domniei sale, el îi tolera pe creştini, care erau foarte numeroşi, chiar în serviciul palatului. Însă la îndemnul unui mare demnitar, păgân fanatic, Macrian, împăratul a dezlănţuit persecuţia. Se credea că Biserica dispunea de mari averi, iar statul era atunci sărac, în mare criză financiară.

Prin edictul său din august 257, Valerian anunţă un război neîndurat împotriva Bisericii. Creştinii erau iarăşi obligaţi la sacrificii, mai ales clericii, adunările erau interzise sub pedeapsă de moarte, bunurile Bisericii confiscate. Credincioşii erau închişi,

condamnaţi la mine sau exilaţi. Urmările acestui edict nu au fost, încă îngrozitoare. În anul următor, se elaborează un nou edict, care agravează măsurile celui dintâi, pedepsind cu exilul, degradarea, confiscarea averii şi moartea. Edictul lovea mai ales creştinii cu rang, care erau sprijinul Bisericii. Aşteptările persecutorilor, însă au fost înşelate. Biserica avea puţine averi mobiliare, iar cele imobiliare nu foloseau statului, căci se vindeau greu.

În 260, Valerian a fost luat prizonier în războiul cu perşii şi a murit în captivitate. În anarhia militară care ameninţa cu ruperea unităţii Imperiului, Gallienus (260 – 268), fiul şi urmaşul lui Valerian acordă pace creştinilor. El a dat un rescript de toleranţă, comunicat prin scrisori şi episcopilor. Era primul împărat care făcea aceasta. Conform rescriptului, creştinii erau liberi să se adune pentru cult, iar Biserica primea bunurile confiscate.

Începea pentru creştini o mai lungă perioadă de pace., pe care, până la persecuţia lui Diocleţian, a ameninţat-o să o tulbure doar **Aurelian** (270 – 275). Acesta a adoptat cultul soarelui, făcând din el religia împăraţilor, până la victoria creştinismului: este monoteismul solar, pe care a încercat mai târziu să-l reînvie Iulian Apostatul. Mithra a devenit zeul principal al Imperiului

roman. Deşi în prima perioadă de domnie s-a arătat tolerant faţă de creştini, la sfârşitul domniei sale, în 274 a dat un edict de persecuţie contra creştinilor. Cu toate că Aurelian a fost un bun militar, a fost asasinat la Caenophrurium, în apropierea Bizanţului, de un grup de ofiţeri ghidat de un secretar veros şi răzbunător, autorul unor grave fraude băneşti car aştepta să fie pedepsit.

Sub urmaşii lui Aurelian, Imperiul a fost grav zdruncinat de războaie interne şi de năvăliri barbare, până la venirea unui nou împărat energic şi capabil, care va fi şi el un persecutor al Bisericii, Diocleţian (284 – 305).

Persecuţiile sub Diocleţian, sub coregenţii şi urmaşii lui. Sfârşitul persecuţiilor

Diocleţian (284/285 – 305) este cel mai însemnat dintre împăraţii ilirieni. Ca şi alţii, a ajuns la tron prin ucidere. Temperament de militar, energic, rece, capabil, cu vederi largi, el a fost un adevărat reorganizator al Imperiului roman, zguduit de un secol de atâtea crize. Reforma pe care a început-o el şi a desăvârşit-o Constantin cel Mare, a dat Imperiului un caracter de stat monarhic absolut. Cu el, începe o nouă perioadă în istoria

Imperiului roman. Sistemul politic al principatului, inaugurat de August, s-a transformat în dominat (împăratul deţinea singur puterea supremă în stat).

Pentru o mai uşoară conducere, Diocleţian a împărţit puterea cu un vechi camarad de arme, Maximian, bun general, dar ca conducător mai inferior lui Diocleţian, numindu-l întâi „cezar", apoi „august". Diocleţian a luat conducerea Orientului, Maximian a primit pe a Occidentului. Imperiul, însă, era socotit unitar, iar legile se dădeau în numele ambilor augusti.

În 292, cei doi împăraţi şi-au luat ajutor câte un cezar – Diocleţian, pe ginerele său Galeriu, iar Maximian, pe Constantinus Chlorus, care s-a înrudit de asemenea, prin căsătorie, cu augustul său, trebuind să se despartă de soţia sa Elena, de la care a avut un fiu, Constantin cel Mare. Cei doi cezari primeau spre conducere câte o parte din Imperiu. În caz de moarte sau retragere a augustilor, cezarii deveneau augusti, în locul lor ei numeau alţi cezari. Acest sistem trebuia să asigure succesiunea la tron, pentru a se pune capăt revoluţiilor militare şi loviturilor de stat. Prin urmare, puterea imperială a luat un caracter monarhic absolut. Mai mult decât atât, cei care doreau să se apropie de Diocleţian, trebuiau să se prosterne înaintea lui, să-i sărute marginea mantiei, să-l adore, ca pe un adevărat zeu. El a dat un adevărat

caracter divin puterii imperiale. Administraţia Imperiului era centralizată şi strict ierarhizată. O nouă împărţire, imperiul a primit-o în 292, în patru prefecturi – a Orientului, Iliricului, Italiei şi Galiilor, 12 dieceze, 96 provincii.

Prin convingere personală şi raţiune de stat, Diocleţian era un păgân înfocat. Era, însă, tolerant cu creştinii. În schimb, cezarul Galeriu era fanatic şi intolerant, incult, brutal şi superstiţios. Influenţat de mama sa, a persecutat mulţi creştini.

Şi Maximian Herculius imita în Apus politica lui Galeriu contra creştinilor. Influenţat de acesta, Diocleţian a ordonat persecuţia. El a emis decrete de persecuţie sub lozinca – „Numele creştinilor să fie nimicit".

Primul edict s-a emis la 24 februarie 303 şi prevedea dărâmarea locaşurilor de cult, interzicerea adunărilor, arderea cărţilor Sfinte, fără să se facă victime. Creştinii care refuzau să se apostazieze erau pedepsiţi, cei mai de seamă pierdeau drepturile şi privilegiile, erau torturaţi, cei de jos erau făcuţi sclavi. De fapt, persecutorii urmăreau descreştinarea şi desfiinţarea Bisericii. Şi în Apus, şi în Răsărit, edictul a fost executat riguros.

În aprilie 303, s-a dat un al II-lea edict, mai aspru decât cel dintâi, care lovea mai ales clerul. În urma acestuia, episcopii, preoţii, diaconii, lectorii şi exorciştii, dacă nu apostaziază de la

credinţa creştină, urmau să fie puşi la închisoare. Cei ce refuzau să aducă sacrificii zeilor erau ucişi.

În toamna anului 303, s-au sărbătorit 20 de ani de domnie ai lui Diocleţian. Cu această ocazie, împăraţii au acordat o amnistie, care nu s-a răsfrânt, însă şi asupra creştinilor. Dimpotrivă, s-a publicat al III-lea edict de persecuţie, care poruncea ca cei ce aduc sacrificii zeilor să fie puşi în libertate, iar cei care refuză să fie pedepsiţi cu moartea.

În primăvara lui 304 apare al IV-lea edict de persecuţie, cel mai grav dat până acum de împăraţii romani, prin care se declara război creştinismului. Au avut loc numeroase execuţii. Martirii au fost numeroşi, mai ales în Orient, Italia, Africa, provinciile sud-dunărene.

La 1 mai 305, împlinindu-se 20 de ani de domnie comună, cei doi augusti s-au retras de la tron. În locul lor au devenit augusti Galeriu, pentru Orient şi Constanţiu Chlor pentru Occident. aceştia dau un nou edict în 305 şi continuă persecuţia în Răsărit. Era o obligaţie generală de a sacrifica. Pedepsele erau groaznice.

În primăvara anului 311, greu bolnav, Galeriu emite un edict de toleranţă pentru creştini (30 aprilie 311), care permitea existenţa creştinilor – „Să existe din nou creştini şi să se poată

ţine adunările lor". Edictul era surprinzător şi caracteristic pentru starea sufletească a lui Galeriu. Acesta era grav bolnav. El învinuieşte creştinii că în nebunia lor nu s-au întors la religia strămoşilor, constată zădărnicia persecuţiilor contrar lor, apoi le acordă libertatea de cult, cu condiţia să se roage lui Dumnezeu pentru el şi pentru stat, şi să nu tulbure ordinea publică. Galeriu a murit la 5 mai 311.

Persecuţiile a încetat deocamdată. În Orient Maximin Dar a a reînceput persecuţiile. Oraşele cereau alungarea creştinilor; circulau pamflete şi afişe anti-creştine, se ţineau conferinţe contra creştinilor. Maximin Dar a să reorganizeze păgânismul dându-i o ierarhie aşa cum avea creştinii. Sunt cunoscuţi în această perioadă ca martiri cinci episcopi egipteni dintre care Petru al Alexandriei. În 311, Dar a a pornit un război şi contra regelui Armeniei, devenit creştin, fiind nemulţumit să urmărească pe creştini în Imperiul Roman. Războiul nu încheiat favorabil pentru romani.

Neînţelegeri politice au adus în conflict pe Dar a cu Liciniu. Acesta din urmă, căutând sprijin, a făcut apel la Constantin, iar Dar a la Maxenţiu, fapt ce a adus pe Constantin în război cu Maxenţiu. În urma luptei decisive de lângă Tibru, armata lui Maxenţiu a fost învinsă deşi era mai numeroasă, iar Constantin

intră triumfător în Roma. Istoricii istorisesc că împăratul atribuie victoria sa ajutorul lui Dumnezeu. În urma vederii unei cruci luminoase pe cer, înconjurară de cuvintele „întru aceasta vei învinge" şi a unui vis, în care Hristos l-a îndemnat să pună pe steaguri semnul crucii, Constantin capătă deplină încredere în victorie şi câştigă bătălia. Din acest moment împăratul se alătură cu totul creştinilor şi foarte curând săvârşeşte actul hotărâtor pentru creştinism, acordându-i definitivă libertate.

Acest act a fost Edictul de la Milan (313). Aceasta are o importanţă epocală. Cei doi împăraţi aliaţi – Constantin şi Liciniu – mărturiseau interesul lor pentru chestiunea religioasă şi proclamau dreptul tuturor la libertatea credinţei şi a cultului. Au anulat toate hotărârile anterioare date contra creştinismului şi declarau libera trecere la creştinism. De asemenea bunurile luate bisericilor urmau să fie restituite. Acest act de toleranţă asigură creştinilor interesul şi sprijinul împăraţilor, bisericii i se recunoaşte oficial calitatea de instituţie religioasă organizată, creştinismul devine religie permisă în Imperiul roman.

Actul s-a transmis şi lui Dar a, contra căruia Liciniu a trebuit să continue războiul. Tiranul, înfrânt la Adrianopol şi văzându-se strâmtorat, a consimţit de nevoie şi cu întârziere, verbal, ca guvernatorii să dea pace creştinilor. El a fost urmărit

de Liciniu până în Cilicia, unde l-a ajuns moartea pe jumătate pocăit, după ce întrecuse în răutate şi patimă pe toţi ceilalţi persecutori.

Din nefericire, conflictul avea să izbucnească după aceea, din interese politice, între Constantin şi cumnatul său Liciniu. Învins în 314 de Constantin, Liciniu îi cedează Iliria, dar continuă să-l dușmănească. Împotriva lui Constantin, care proteja pe creştini, şi a actului de toleranţă de la Milan, pe care-l semnase împreună cu el, Liciniu a început să persecute pe creştini, între anii 320 – 324. au suferit în acest timp cei 40 de mucenici, care au îngheţat noaptea, în lacul Sevastia şi alţii. Cultul creştin a fost din nou tulburat şi stingherit, adunările creştinilor au fost împiedicate; unii creştini au apostaziat.

Din 324, Constantin a rămas singurul împărat al întregului Imperiu roman, până la moartea sa în 337. Creştinismul s-a bucurat de pace în tot Imperiul. Creştinismul devine după 313 chiar religie favorizată. Numai Iulian Apostatul (361 – 363) a încercat după aceea să restaureze pentru scurt timp păgânismul, dar încercarea lui a eşuat.

Evoluţia raporturilor creştinismului cu păgânismul.

Cultul martirilor. Acte martirice.

Raporturile cu păgânismul. În epoca primară a creştinismului, păgânismul însuşi simţea nevoia unei reforme. Această nevoie creştea pe măsură ce creştinismul se prezenta ca o religie revelată, spirituală, monoteistă şi morală. Spre reformă tindeau şi unele măsuri imperiale (August, Alexandru Sever, Aurelian, Diocleţian, Maximin Dar a), cultele orientale şi misterele, mai ales filosofia.

Cornelius Fronton, profesor, ura şi critica pe creştini. Satiricul Lucian Samosata, un epicureu de mare talent, ironiza şi ridiculiza credinţa în nemurirea sufletului, în răsplata viitoare, dispreţul creştinilor faţă de moarte, dorinţa lui faţă de martiriu, credulitatea, iubirea lor frăţească. El a criticat superstiţiile, ipocrizia şi sofistica filosofilor.

Cel mai însemnat adversar păgân, înainte de neoplatonici, a fost Cels „filosof stoic sau eclectic, autorul lucrării critice contra creştinismului „Cuvânt adevărat", lucrare combătută de către Origen prin alta intitulată „Contra lui Cels" (248). Cels se referă la întreaga religie creştină pe care voia s-o discrediteze. El a combătut minunile, dogma întrupării şi învierii Mântuitorului cu argumente foarte iscusite.

Neoplatonismul a fost un curent filosofic religios, care a căutat să refacă păgânismul într-un sistem nou şi măreţ. Sistemul neoplatonic era panteist. Contemplarea şi extazul jucau un mare rol aici. Înrudit cu platonismul, neoplatonismul a avut idei şi termeni prin care a influenţat pe unii teologi, ca Origen, Dionisie Areopagitul. Înaqintemergător al neoplatonismului e considerat Plutarh, iar întemeietor Ammonius Saccas, l-a consolidat Plotin, elevul lui Saccas. Violent au atacat creştinismul şi Profiriu din Tir, Hierocles, Jamblic, împăratul Iulian Apostatul, retori şi sofişti.

Prin caracterul său filozofico-religios, neoplatonismul a făcut o serioasă concurenţă creştinilor.

Din epoca persecuţiilor, Biserica a moştenit **cultul martirilor**. Acesta a ieşit ca o manifestare firească din vrednicia martirilor şi din credinţa creştină. Martirul dobândeşte merite deosebite înaintea lui Dumnezeu şi a creştinilor. Murind pentru Hristos, martirul este considerat Sfânt. Iar sângele lui şterge toate păcatele, el este un botez.

Istorisirea celor îndurate de martiri s-au păstrat în diverse fragmente în **actele martirice.**

Curajul martirilor a făcut pe mulţi păgâni să treacă la creştinism: „Sângele creştinilor este o sămânţă”, scria Tertulian. Martirii luptă şi suferă pentru Hristos, deoarece şi Hristos a

suferit moartea pe cruce pentru mântuirea noastră.

Judecarea martirilor creştini de către autorităţile romane, istorisirea chinurilor lor îngrozitoare, mai presus de fire, „au fost transmise şi în scris urmaşilor, ca fiind vrednice cu adevărat de o amintire nepieritoare", cum se exprimă istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea (+ 340).

Ele au nu numai o valoare istorică, ci şi una doctrinară şi morală, căci cunoaşterea şi istorisirea pătimirilor martirilor este ziditoare de suflet. Martirii ne arată modul de a ne conduce în viaţă după poruncile Domnului Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu.

Istorisirea chinurilor îndurate de martiri şi de mărturisitori şi felurile diferite ale morţii lor în diferitele provincii şi oraşe ale vastului Imperiu roman, adică torturile, pedepsele inumane, închisoarea şi tot felul de chinuri născocite de furia unei mulţimi fanatizate de ura contra creştinilor, se păstrează până azi, pentru o parte din ei an Actele martirice, care sunt autentice.

Ele sunt de mai multe feluri:

— Copii de pe procesele verbale de judecată, obţinute de creştini cu greutate de la tribunalele romane. Acestea se numesc propriu-zis Acta şi sunt de mare valoare istorică. Actele martirice originale au fost numeroase, dar multe din ele au fost distruse în

timpul persecuţiei împăraţilor Diocleţian şi Galeriu care au ordonat distrugerea arhivelor creştine între anii ’303 – 305.

— Istorisiri scrise de clericii sau de creştinii contemporani, martori oculari ai chinurilor martirilor, sau pe baza mărturiilor unor contemporani, care au povestit suferinţele acestora din cele auzite. Aceste istorisiri fie că le-au scris martirii înşişi, fie că le-au scris alţi creştini. Ele se citeau la cultul creştin, pentru îmbărbătarea şi edificarea credincioşilor şi se citesc până azi.

Actele martirice na arată de asemenea cum au luat naştere cultul Sfinţilor şi al Sfintelor moaşte. El s-a practicat chiar de la începutul creştinismului. Martirii au fost îngropaţi cu deosebită cinste. Trupurile, resturile sau osemintele lor au fost îngropate de creştini cu mare grijă, dragoste şi pietate. Pe mormintele martirilor sau în apropierea acestora, s-au ridicat primele locaşuri creştine de cult, numite „martyria”. La mormintele lor, creştinii se adunau şi săvârşeau cultul, îndeosebi Sfânta Euharistie, în ziua aniversării morţii lor, pe care o numeau „ziua naşterii”, căci au trecut din moarte la viaţă. Tertulian aminteşte că creştinii făceau rugăciuni în fiecare an pentru cei morţi, cu ocazia aniversării naşterii lor spirituale. Din însemnările ce s-au păstrat, s-au format martirologiile şi calendarul creştin.

În cinstea martirilor şi Sfinţilor s-au ridicat lăcaşuri de cult, iar numele lor a început să se dea şi se dă până azi ca nume de botez.

Martiriul Sfântului Policarp, episcopul Smirnei.

Sfântul Policarp a suferit martiriul pentru Hristos la 23 februarie 155, în timpul împăratului Antonin Pius (138 – 161). Actul său martiric păstrat sub formă de scrisoare a Bisericii din Smirna către Biserica lui Dumnezeu care se află în Philomaelium şi către toate comunităţile din tot locul ale Bisericii universale, prezintă un interes istoric excepţional, deoarece este primul act martiric care ni s-a păstrat în limba greacă, în forma lui originală, care a creat genul literar creştin al Actelor martirice.

Policarp era episcop la Smirna din anul 106.

În anul 154, Sf. Policarp face o vizită la Roma, pentru a ajunge cu papa Anicet la o înţelegere cu privire la data serbării Paştelui. Creştinii din Palestina, Siria, Mesopotamia, Cilicia urmând, tradiţia Sfântului Ioan, sărbătoreau „Paştele Crucii" la 14 nisan, odată cu iudeii, fapt pentru care erau numiţi „quartodecimani", tradiţie pe care o păstra şi Sfântul Policarp, iar cei de la Roma, din Alexandria şi din provinciile apusene ale Imperiului roman sărbătoreau Paştile în duminica imediată după

Vinerea Patimilor, numit „Paştile învierii”. Înţelegerea nu s-a putut realiza, dar cei doi conducători ai Bisericii s-au despărţit în pace.

La câtva timp după sosirea sa de la Roma, Sfântul Policarp a suferit martiriul, fiind ars pe rug în circul din Smirna, la 23 februarie 155. ecoul acestor evenimente tragice a început să se răspândească în provinciile şi oraşele din jur, iar Biserica din Philomaelium, din Frigia, au cerut informaţii. Creştinii de aici doreau oo istorisire a martiriului Sf. Policarp pe care s-o citească în Biserica lor şi s-o facă cunoscută apoi şi altor Biserici din lume.

Din Martiriul Sf. Policarp, aflăm unele informaţii istorice interesante. Au suferit martiriul în acest timp, în oraşele Filadelfia şi Smirna, din Asia proconsulară 12 martiri, dar unul singur, un frigian numit Quintus, a avut slăbiciunea să aposteze de la credinţă, denunţându-se de bunăvoie. Un altul, Germanicus, a rezistat cu tărie, fiind dat fiarelor sălbatice.

Sentimentele mulţimii faţă de creştini erau împărţite. Unii spectatori simţeau compătimire pentru creştini, socotindu-i oameni nevinovaţi, iar alţii, cei mai mulţi, înfuriaţi de curajul creştinilor, strigau: „La moarte cu ateii!” creştinii erau numiţi de păgâni „atei”, pentru că ei adorau un Dumnezeu nevăzut şi spiritual şi nu se închinau ca păgânii statuilor văzute ale zeilor, în

care cei de rând credeau că locuieşte puterea lor.

Ideea centrală a Martiriului Sfântului Policarp este o paralelă între martiriul său şi suferinţele lui Hristos pe cruce pentru mântuirea neamului omenesc.

Referitor la autorul Martiriului, H. Delehaye afirmă că Biserica din Smirna, pentru a răspunde dorinţei Bisericii din Philomaelium de a cunoaşte mai amănunţit cele întâmplate cu Sfântul Policarp, a îndemnat pe creştinul Marcianus să compună istorisirea sub forma unei Scrisori, pe care a trimis-o Bisericii din Philomaelium, cu rugămintea de a o trimite şi altor Biserici, scrisoare copiată apoi de Evarestos.

Biserica Ortodoxă sărbătoreşte pe Sfântul Policarp la 23 februarie, data martiriului său, iar Biserica Romano-Catolică îl sărbătoreşte la 26 ianuarie.

Martiriul Sfinţilor Mucenici Iustin, Hariton, Harit, Evelpist, Hierax, Peon şi Liberian (+ iunie 165)

Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful s-a născut la începutul secolului al II-lea, în Flavia Neapolis, nu departe de vechiul Sichem, azi Nablus, în provincia Samaria din Palestina.

În tinereţe a învăţat filosofia stoică, peripatetică, pitagoreică şi platonică. Îndemnat de un bătrân a trecut la

creştinism, care a devenit pentru el singura şi adevărata filosofie. Viaţa morală a creştinilor şi suferinţele acestora pentru credinţa în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, l-au impresionat mult. A venit la Roma în două rânduri, unde, după 150, se stabileşte până la moartea sa martirică din iunie 165. din Actul său martiric, aflăm cp Sf. Iustin a locuit la Roma în casa unuia numit Martin, lângă băile lui Timotei. Aici a deschis o şcoală de cateheză creştină. Unul dintre elevii lui a fosttaţian Asirianul.

Sfântul Iustin a scris în apărarea credinţei creştine mai multe lucrări, dintre care mai importante sunt: Apologia I, adresată către 155, împăratului Antonin Pius şi Senatului Roman, scriere de mare valoare, care ne oferă o mărturie autentică despre credinţa şi viaţa creştină şi despre Liturghia creştină primară, la jumătatea secolului al II-lea; Dialogul cu Iudeul Trifon, scris între 150 şi 155; Apologia a II-a scrisă după 161, adresată Senatului roman, şi multe altele, din care ni s-au păstrat doar unele fragmente sau numai titlurile lor.

La Roma, datorită activităţii sale filosofice şi catehetice, a intrat în conflict cu filosoful cinic Crescens, care, din invidie şi ură personală, l-a denunţat autorităţii romane că este creştin.

Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful a suferit martiriul pentru Hristos la Roma, în timpul domniei împăratului Marcu Aureliu

(161 – 180), în iunie 165, fiind judecat şi condamnat la moarte împreună cu alţi creştini, şi anume: Hariton, Harit, Evelpist, Hierax. Peon şi Liberian, numit şi Valerian.

Textul Actului martiric al Sfântului Iustin şi al celor 6 martiri care au suferit împreună cu el, ni s-a păstart în trei versiuni: versiunea scurtă A, bazată pe Codex Pansinus Graecus 1470, din 890, versiunea mijlocie B, care este cea mai cunoscută şi folosită, întemeiată pe cel mai vechi manuscris din sec al VIII-lea, care reproduce de fapt forma originală a procesului verbal de judecată al martrilor, luat de creştini la tribunalul din Roma, ce prezintă cea mai mare valoare istorică, şi versiunea lungă C, mai prelucrată şi literară, păstartă de un manuscris al Bibliotecii Sfântului Mormânt, din sec. al XII-lea, alcătuită pentru zidirea moral-spirituală a credincioşilor.

Interesant este de asemenea faptul, din punct de vedere istoric, că creştinismul pătrunsese chiar printre sclavii casei imperiale. Sf. Iustin împreună cu cei 6 creştini, au fost condamnaţi de prefectul Iunius Rusticus la moarte prin decapitare, iar sentinţa s-a executat imediat. Credincioşii au luat în ascuns trupurile lor şi le-au pus la un loc potrivit, fără să fie cunoscut autorităţilor romane.

Actul martiric al Sfântului Iustin şi al celor dimpreună cu el

este autentic, fiind aproape în întregime procesul lor verbal de judecată, scris în timpul interogatoriului lor la Roma. De aceea el are o mare valoare istorică, pentru că autenticitatea lui n-a putut şi nu poate fi contestată.

Pomenirea Sf. Iustin se face la 1 iunie.

Martirii de la Lyon (+ august 177)

Un grup numeros de 48 de creştini au suferit martiriul pentru Hristos la Lugdunum (Lyon), în Galia la începutul lui august 177, în timpul împăratului Marcu Aureliu.

Aflăm cu această ocazie că existau în Galia două comunităţi creştine înfloritoare, întemeiate de creştinii care veniseră sau aveau strânse legături cu cei din Asia proconsulară.

Persecuţia şi suferinţele îndurate de creştinii de pe valea Ronului din Galia ne sunt cunoscute dintr-o lungă Scrisoare a Bisericilor din Lyon şi Vienna către Bisericile din Asia şi Frigia, păstartă aproapr în întregime de istoricul Eusebiu de Cezareea, care este singurul nostru izvor.

Persecuţia a izbucnit la 1 august 177, cu prilejul unor sărbători păgâne date la Lyon unde se întruneau în conferinţă administrativă anuală delegaţii celor trei Galii. Ea a pornit mai întâi din partea unor creştini păgâni, după care guvernatorul a

permis şi a ordonat arestarea creştinilor. Au fost puşi la torturi, cum era obiceiul inuman al romanilor. Creştinii, bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni au suferit chinuri îngrozitoare, pentru a fi siliţi să apostazieze de la credinţă. Unii creştini într-adevăr, la început s-au lepădat de credinţă, dar apoi şi-au revenit şi au suferit martiriul împreună cu ceilalţi. Martirii, cei mai mulţi de origine orientală, din Asia proconsulară şi Frigia, proveneau din clase sociale diferite. Numele unora ni s-au păstrat în Scrisoarea înserată de Eusebiu în Istoria sa, ca: diaconul Sanctus din Viena, medicul Alexandru, originar din Frigia, Vivliada, care la început a renegat, apoi a mărturisit pe Hristos, Blandina şi fratele ei, Ponticus, copilandri încă, de 15 şi 16 ani, care erau sclavi. A suferit, de asemenea, moarte martirică, după grele torturi, bătrânul episcop Potin, de peste 80 de ani.

Nu se cunoaşte cine este autorul Scrisorii Bisericilor din Lyon şi Vienna. Martirii din Lyon îşi istorisesc ei înşişi suferinţele şi chinurile îndurate, pentru care merită toată aprecierea şi admiraţia tuturor creştinilor.

Martiriul Sfinţilor Scilitani (17 iulie 180)

La 17 iulie 180, au suferit mucenicia pentru Hristos la Cartagina, în Africa sub împăratul Comod (180 – 192) cei 12

martiri scilitani, numiţi aşa după cetatea Scilli din Numidia proconsulară, de unde erau originari, fiind judecaţi şi condamnaţi la moarte prin decapitare de proconsolul P. Vigellius Saturninus. Aceşti doisprezece creştini au fost primii martiri în Africa. Actul martiric a păstrat numele lor: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Secunda, Vestia, Veturius, Felix, Aquilinus, Laetantius, Januaria şi Generoasa.

Actul martirilor scilitani este cel mai vechi document de limbă latină creştină. El păstrează în întregime forma primară a procesului verbal de judecată, copiate de creştini de la tribunalul din Cartagina, în Africa. De aceea autenticitatea lui, n-a fost contestată până azi de niciun istoric, oricât de exigent ar fi fost. În acelaşi timp el are şi o mare valoare filologică şi literară, fiind cel dintâi monument cde limbă latină creştină.

Pomenirea Sfinţilor Mucenici Scilitani se face la 17 iulie.

Martiriul Sfântului Apollonius (+ 21 aprilie 184?)

La 21 aprilie 184, a fost martirizat la Roma, în timpul domniei împăratului Comod (180 – 192), Sf. Apollonius, bărbat de familie nobilă, denunţat că este creştin de sclavul său, Severus. Actul martiric al Sfântului Apollonius în versiunea greacă a fost cunoscut de Eusebiu şi pus în colecţia lui de Acte martirice, care

apoi s-a pierdut. El era o traducere al actului martiric original al Sfântului Apollonius din limba latină, adaptat în forma lui actuală, pentru a fi citit în biserici la ziua aniversării Sfântului.

Secole de-a rândul, Actul martiric al sfântului Apollonius a rămas necunoscut. Abia la sf. sec. al XIX-lea, el a fost descoperit şi editat în 1874, într-o culegere armeană de Acte martirice publicată la Veneţia de către Părinţii mechitanişti. Versiunea armeană datează din sec. al V-lea. Este sigur, însă, că nici versiunea armeană, care prezintă unele omisiuni, nici versiunea greacă, în care au fost introduse unele adaosuri, nu redau actul martiric în forma lui originală din limba latină. Oricum, actul martiric al Sfântului Apollonius rămâne a fi un act autentic, necătând la unele dificultăţi.

Textul actului martiric ne indică două interogatorii ale Sfântului Apollonius, primul, mai scurt, cap. 2 – 9, iar după un interval de trei zile, unul mai lung, cap. 14 – 44, în care el face apologia creştinismului, religie revelată de dumnezeul Cel atotputernic, incomparabil superioară păgânismului, religie absurdă şi inutilă. După cum se constată, Actul martiric al Sfântului Apollonius are o mare valoare istorică. El ne înfăţişează sub forma unui proces verbal luat la interogatoriul său la Roma, modul în care a fost judecat un creştin aristocrat şi instruit, în

faţa unui public select de senatori şi bărbaţi culţi, în timpul împăratului Comod, care personal nu se interesa de creştinism, de către prefectul pretoriului Tigidius Perennis, care i-a arătat mult respect în timpul audierii şi s-a declarat adânc mâhnit că trebuie totuşi să aplice porunca senatului şi a împăratului, condamnându-l la moarte prin decapitare.

Amintirea Sfântului Apollonius este la 21 aprilie.

Martiriul Sfintelor Perpetua şi Felicitas (7 martie 203)

Actul martiric al Sfintelor perpetua şi Felicitas, care au pătimit pentru Hristos la 7 martie 203, la Cartagina, împreună cu alţi patru tineri creştini, în timpul împăratului Septimiu Sever (191 – 211), este unul din cele mai complete şi mai pretenţioase dintre actele martirice pe care ni le-a transmis antichitatea creştină, în forma lui originală, în limba latină, redactat de un martor ocular în 203, după istorisirea autentică lăsată de Sfânta Perpetua şi după viziunea martirului Saturus, care a pătimit împreună cu ea.

Sfânta Perpetua este una dintre cele mai frumoase şi mai interesante figuri din istoria creştinismului, iar istorisirea chinurilor şi patimilor ei pentru Hristos, scrise chiar de ea însăşi până în ziua martiriului său, emoţionează până azi şi va emoţiona

totdeauna inimile celor ce cred în Dumnezeu. Întregul document este o mărturie vie, zguduitoare şi autentică despre vigoarea şi puterea tinerei Biserici din provincia Africa a Imperiului roman, la inc. sec. al III-lea. Documentul e scris în spiritul cărţii Apocalipsa din Noul testament şi al scrierii Păstorul lui Herma, iar în unele capitole se simte înrâurirea montanismului. Autenticitatea acestui document nu a fost pus niciodată la îndoială.

În afară de Perpetua care a scris cea mai mare parte a Actului, se consemnează şi un autor necunoscut, despre care unii istorici cred că a fost Tertulian, care a compus o interesantă introducere, cap. 1 şi 2 şi partea finală pentru zidirea morală a credincioşilor. Se scoate în relief, în introducere, lucrarea sfinţitoare a Sfântului Duh, Care din Ziua Cincizecimii şi-a revărsat bogăţia harului Său în lume şi lucrează permanent la curăţirea, înnoirea şi sfinţirea lumii.

Textul martiriului Sfintelor Perpetua şi Felicitas şi al martirilor dimpreună cu ele, fiind compus de un martor ocular după istorisirea autentică a Sfintei perpetua, are cea mai mare valoare istorică şi literară. Martiriul lor, istorisit în cuvinte simple şi sincere. Fără niciun fel de artificii şi exagerări, rămâne cel mai preţios act martiric din epoca persecuţiei creştinilor de către

împăraţi romani, în primele trei secole, şi totodată cea mai frumoasă şi mai emoţionată operă literară pe care ne-a transmis-o vechea literatură creştină, care va mişca îi emoţiona până la lacrimi inimile creştinilor din toate timpurile.

Biserica Ortodoxă sărbătoreşte pe Sfintele Perpetua şi Felicitas în fiecare an la 1 februarie.

Martiriul Sfântului Pioniu, preotul, şi al celor dimpreună cu el (+ 12 martie)

Sfântul Pioniu, preot al Bisericii Universale din Smirna, în Asia proconsulară, a suferit martiriul pentru Hristos la 12 martie 250, în timpul grelei persecuţii pornite de împăratul Deciu (249 – 251) contra creştinilor. El a fost arestat de autorităţile din Smirna în ziua pomenirii fericitului martir Policarp, la 23 februarie 250, împreună cu Sabina Mărturisitoarea care, în timpul procesului, a primit şi numele de Teodota, cu Asclepiade, Macedonia şi Limn, de asemenea preot al bisericii Universale din Smirna.

Autorul necunoscut al martiriului Sfântului Pioniu şi al celor dimpreună cu el a utilizat la compunerea textului mai multe piese autentice şi anume:

— Scriere autobiografică, lăsată de preotul Pioniu, care a fost integrată în textul martiriului;

— Două procese verbale din partea autorităţilor romane din Smirna;

— Lungă cuvântare a Sfântului Pioniu ţinută în închisoare în faţa creştinilor care au venit să-l viziteze;

— Introducere, legătura părţilor componente ale textului martiriului şi istorisirea scenei finale a arderii pe rug a Sfântului Pioniu, care aparţin autorului anonim.

Preotul Pioniu din Smirna era un bărbat cult, care cunoştea foarte bine Vechiul şi Noul Testament. După arestare el şi ceilalţi martiri au fost duşi înlănţuiţi în piaţa din Smirna să se apere în faţa unei mari mulţimi. În lunga sa cuvântare, preotul mustră pe iudei cu asprime pentru că nu înţeleg că Iisus este Mesia, Cel prezis de proroci.

Din textul martiriului putem cunoaşte şi sentimentele şi atitudinea păgânilor faţă de creştini, care evoluaseră mult. Autorităţile romane şi populaţia păgână doreau reîntoarcerea preotului Pioniu şi a celorlalţi martiri la credinţa greco-romană, decât osândirea lor la moarte.

P. Orgels, urmând indicaţiile lui Eusebiu, fixează data martiriului Sfântului Pioniu şi al celor dimpreună cu el la 12 martie 180. aceasta, însă, este o datare eronată, deoarece la sfârşitul textului martiriului Sf. Pioniu este indicată data exactă:

patru zile înainte de idele lunii martie, în al doilea consulat al împăratului Deciu, adică 12 martie 250.

Martiriul Sfinţilor Carp, Papil şi Agatonica (martirizaţi la 13 octombrie 250)

Istoricul Eusebiu de Cezareea vorbeşte despre trei martiri din Pergam, în Asia proconsulară, Carp, Papil şi Agatonica, martirizaţi, după părerea sa, imediat după Sf. Policarp şi preotul Pioniu, în timpul domniei împăratului Marcu Aureliu. Mai mulţi istorici cu renume au susţinut opinia lui Eusebiu. Alţii, însă „sprijinindu-se pe faptul că Flavius Optimus era proconsulul Asiei proconsulare între 250 – 251, sub împăratul Deciu, pun cu mai mare temei data martiriului lui Carp, Papil şi Agatonica la 13 octombrie, dată acceptabilă şi pentru noi.

Actul martiric s-a păstrat şi din el reiese că proconsolul Flavius Optimus a obligat mai întâi pe Carp să sacrifice zeilor, după porunca împăraţilor, dar el a refuzat, afirmând cu mult curaj că zeii, fiind făcuţi din materie pământească vor pieri cu timpul. Mânios, proconsolul a poruncit ca Sf. Carp să fie întins pe lemn şi strujit şi chinuit cu ghiare de fier. Apoi a fost interogat Sfântul Papil, creştin din copilărie, care, de asemenea, n-a voit să aducă jertfă zeilor. Proconsolul a poruncit să fie arşi de vii ambii.

Văzând curajul acestora, o femeie creştină, Agatonica, a mărturisit că şi ea este creştină şi veselă, s-a întins singură pe lemnul rugului spre a fi arsă de vie.

Actul martiric al Sfinţilor Carp, Papil şi Agatonica păstrează aproape în întregime ordinea judecării şi condamnării lor după procesul verbal de judecată al tribunalului roman din Pergam, în Asia Proconsulară.

Actele proconsulare ale Sfântului Ciprian, episcopul Cartaginei (martirizat la 14 septembrie 258)

Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei între anii 249 – 258, a fost unul dintre cei mai mari şi mai renumiţi episcopi ai Bisericii universale. Viaţa şi activitatea sa ne-a fost descrisă în amănunt de diaconul şi prietenul său Pontius, dar cele mai bune ştiri despre martiriul şi sfârşitul vieţii sale ni le dau Acta proconsularia din 257 şi 258 şi scrisorile sale.

Sf. Ciprian s-a născut la Cartagina din părinţi păgâni de bună condiţie socială, dar el se converti la creştinism către 246. În 249 este ales episcop al Bisericii din Cartagina. În timpul grelei persecuţii a împăratului Deciu, el s-a retras în împrejurimi de unde conducea şi încuraja Biserica sa. Întors la Cartagina în 251, el reglementă, cu mult tact, de acord cu Biserica Romei, situaţia

celor căzuţia lapsilor, prezidă Sinodul din Cartagina din 251 şi reorganiză Biserica provinciei Africa, activând cu succes în toate domeniile: ierarhic, moral-disciplinar, liturgic, biblic şi în orânduirea cultului martirilor. Ca orator şi teolog, el a lăsat o operă preţuită de întreaga Biserică.

În urma edictului din 258 dat de împăratul Valerian, Sfântul Ciprian revine la Cartagina din Curubis şi locuieşte în grădinile sale, unde aştepta în fiecare zi să fie arestat. La 14 septembrie începe interogatoriul în faţa unei mari mulţimi. La îndemnul proconsolului de a sacrifica zeilor, Sf. Ciprian a refuzat. S-a dat atunci ordin ca acesta să fie ucis imediat cu sabia.

În cinstea Sfântului Ciprian la Cartagina s-au ridicat trei mari basilici creştine.

Asupra martiriului Sfântului Ciprian există două relatări: Acta proconsularia, propriu-zise, care de fapt sunt cele două procese verbale luate de creştini de la grefa tribunalului din Cartagina, şi o scurtă istorisire a unui martor ocular care a consemnat ultimele momente din viaţa Sfântului, înainte de a i se tăia capul. Avem astfel documentul autentic cel mai celebru din literatura martiriologică.

Stilul Actelor e simplu şi lapidar, căci nu s-a adăugat nimic la cele consemnate de grefierul tribunalului din Cartagina în cele

două procese verbale. În ciuda stilului simplu şi al unei uscăciuni aparente, Actele proconsulare reprezintă în istoria creştinismului un document viu, autentic, de mare valoare, pentru că ne redau realitatea şi grăiesc adevărul.

Martirul Sfântului Montanus, presviterul din Singidunum, un preot daco-roman (+ 26 martie 304)

În decursul anului 303, împăratul Diocleţian a dat trei edicte de persecutare a creştinilor. Până la urmă se urmărea convertirea clericilor creştini la păgânismul greco-roman. Prevederile edictelor s-au aplicat şi în cetatea Singidunum (azi Belgrad), în provincia Pannonia Inferior locuită de daco-romani. Astfel, la 26 martie 304, a pătimit pentru credinţa sa în domnul Hristos preotul daco-roman Montanus şi soţia sa, presvitera Maxima.

Probus, guvernatorul provinciei a fost cel care l-a interogat. Interogatoriul a fost înregistrat într-un proces-verbal la grefa tribunalului, după care s-au păstrat unele informaţii corecte în diferite martirologii. Probus a poruncit lui Montanus să aducă jertfă zeilor, dar acesta a refuzat, prin urmare a fost pus la chinuri, în faţa soţiei sale Maxima, crezând că ea se va înduioşa de chinurile soţului şi-l va îndemna să jertfească zeilor. Dar spre

uimirea guvernatorului, maxima a cerut să fie pusă şi ea la munci.

În cele din urmă văzând statornicia lor în credinţă, guvernatorul a poruncit ca preotul împreună cu soţia lui să fie aruncaţi în râul Sava în ziua de 26 martie304. trupurile lor au fost găsite apoi de creştini şi îngropate cu mare cinste.

Martirologiul Ieronimian pune pomenirea lor la 26 martie şi 26 aprilie.

Martiriul Sfintelor Agapi, Irina şi Hiona din Tesalonic (1 aprilie 304)

În urma edictelor de persecuţie contra creştinilor, date de împăraţii romani, au fost arestate la Tesalonic, Capitala provinciei romane Macedonia, pentru că n-au voit să mănânce din jertfele idolilor, un grup de şase tinere creştine: Agapi, Irina, Hiona, Casia; Filipa şi Eutihia, împreună cu tânărul Agaton şi duse la tribunalul roman din tesalonic, spre a fi judecate de guvernatorul Dulcitius. Dintre aceste 6 tinere, se distingeau, pentru credinţa şi viaţa lor curată, cele trei surori, Agapi, Irina şi Hiona.

Informaţiile autentice despre chinurile şi martiriul lor ni le dă actul lor martiric, compus de un martor ocular după cele trei

procese verbale inserate în text, două mai lungi şi unul mai scurt, pe care autorul le-a procurat de la tribunalul roman din Tesalonic. Se cuprinde în ele o referinţă evidentă la primul edict de persecuţie, promulgat la 24 februarie 303, prin care se ordona arderea cărţilor şi arhivelor creştine.

S-a poruncit ca Agapi şi Hiona să fie arse pe rug, iar celelalte să fie duse la închisoare pentru un timp. Aceste informaţii s-au păstrat în primul proces verbal. Al doilea relatează despre judecarea Irinei. Ea a fost ameninţată că va fi arsă apoi a fost dusă într-o casă de desfrâu, însă „prin harul Sfântului Duh, Care a ocrotit-o, nimeni nu a îndrăznit să se atingă de ea". Al treilea proces verbal anunţă sentinţa definitivă: Irina să fie arsă de vie.

Actul martiric al Sfintelor Agapi, Irina şi Hiona nu ne spune ce s-a întâmplat cu celelalte trei tinere. Este posibil că şi ele au fost condamnate la moarte. Istoria nu a păstrat nicio ştire cu sfârşitul lor.

Actul martiric al Sfintelor este unul dintre cele mai interesante documente istorice din timpul grelei persecuţii a creştinilor sub împăraţii Diocleţian şi Galeriu.

Martiriul Sfântului Irineu, episcop de Sirmium (+ 6

aprilie 304)

Episcopul Irineu a murit ca martir la 6 aprilie 304, în persecuţia dezlănţuită contra creştinilor de împăratul Diocleţian. Actul martiric al Sfântului Irineu ni s-a transmis în limba latină în forma lui originală aproape cuvânt cu cuvânt, după procesul său verbal de judecată de la grefa tribunalului roman din Smirmium, făcută de guvernatorul provinciei Pannonia Inferior. Doar introducerea şi încheierea sunt adăugate de un autor creştin necunoscut, martor ocular al martiriului Sfântului Irineu. Actul martiric al Sfântului Irineu „este unul dintre cele mai sobre şi mai bune pe care le posedăm". Acest act martiric are o mare valoare istorică, atât pentru istoria pătrunderii creştinismului în provinciile dunărene ale Imperiului roman, cât şi pentru limba latină creştină vorbită şi folosită în aceste provincii. Este primul model de limbă latină creştină în provinciile dunărene, deci şi la nord de Dunăre, în Dacia Carpatică.

Din actul martiric al Sfântului Irineu aflăm că el era episcopul Bisericii de Sirmium, că era căsătorit şi tată de copii în vârstă fragedă. Pentru credinţa sa el fusese arestat şi judecat la tribunal. Cu toate chinurile îndurate, el a refuzat să tămâieze statuile împăraţilor romani Diocleţian şi Galeriu şi să aducă sacrificii zeilor. În cele din urmă s-a dat sentinţa să i se taie capul

cu sabia, iar după aceea trupul său să fie aruncat în râul Sava. Astfel, Sf. Irineu a pătimit mucenicia pentru Hristos în ziua a opta înaintea ideilor lui aprilie, adică la 6 aprilie 304. martiriul lui este cel mai vechi act martiric în limba latină din provinciile dunărene ale Imperiului roman şi de aceea valoarea lui istorică şi filologică e foarte mare pentru cunoaşterea simbiozei daco-geto-romane de la sudul şi nordul Dunării.

Actele Sfântului Cuplus (+ 12 august 304)

Sfântul Cuplus, diacon al Bisericii din oraşul Catania din Sicilia, a pătimit ca martir pentru Domnul Hristos în această localitate, la 12 august 304. actele martirice ale Sfântului ni s-au păstrat în forma lui originală, în două versiuni, una în limba greacă, mai sobră şi scurtă, iar alta în limba latină, cu amănunte mai multe despre arestarea, judecarea şi condamnarea sa. Cele două versiuni se completează una pe alta, de aceea, aghiografii le-au publicat pe amândouă, ele dându-ne o imagine precisă şi adevărată despre martiriul Sfântului Cuplus. Actele reproduc aproape exact cele două procese verbale de judecată. Doar că cele din limba greacă datează cu 29 aprilie 304, în versiunea latină datează cu 12 august 304. Aceste acte sunt autentice. Credincioşii le citeau în biserici, în fiecare an, la aniversarea martirului, în

forma lor originală, pentru zidirea morală şi spirituală a credincioşilor. Valoarea lor istorică este mare, pentru că ne informează precis şi real despre modul în care s-au aplicat prevederile celor 4 edicte de persecuţie.

Martiriul Sfântului Dasius (+ 20 noiembrie 304)

La 20 noiembrie 304 a fost martirizat soldatul roman Dasius. Motivul arestării şi condamnării la moarte a Sfântului Dasius este următorul: în urma tragerii la sorţi, după cum exista obiceiul, Dasius trebuia să însoţească cortegiul de soldaţi la Sărbătoarea Saturnaliilor. Aceasta presupunea ca cel din fruntea cortegiului să se dedea la tot felul de petreceri, excese şi desfrâuri. El, însă s-a opus cu tărie să îndeplinească acest nelegiuit obicei, încât între el şi camarazii săi a izbucnit conflictul. În urma mărturisirii că este creştin, camarazii l-au adus pe Sfântul Dasius la închisoare, apoi în faţa legatului Bassus spre a fi judecat. Acesta l-a îndemnat pe Dasius să adore chipurile refuzaţilor. El, însă a refuzat. Văzând tăria credinţei lui, Bassus după ce l-a supus la mai multe chinuri, a dat sentinţa să i se taie capul.

Textul Martiriului Sfântului Dasius, nume de origine ilirică ridică unele probleme serioase. Există în acest sens mai multe

îndoieli cu privire la cetatea în care a fost martirizat Sfântul. Franz Cumont, primul editor al textului grec al Martiriului, acceptă autenticitatea lui, alţii însă exprimă serioase îndoieli asupra lui. Acest document a fost scris între 325 şi 380 în latineşte, după care un altul necunoscut l-a redactat în greceşte. Este posibil ca actuala versiune a textului grecesc să fie nu numai o simplă traducere, ci şi o prelucrare sau o amplificare a lui, ceea ce ar explica unele stângăcii de stil şi de vocabular ale textului grec. Acest document are o mare valoare, în primul rând pentru că conţine informaţii preţioase despre cultul Zeului Cronos sau Saturn şi despre practicile sărbătoririi lor, despre răspândirea creştinismului la populaţia greco-daco-romană autohtonă la începutul secolului al IV-lea, de la sudul şi nordul Dunării.

Martirul Sfântului Alexandru Romanul (13 mai 297 – 305)

Martiriul Sfântului Alexandru Romanul, se cuprinde în codicele grecesc Pansinus, redactat în sec. XII şi tipărit de D. Dimitrov. Martirizarea Sfântului a fost cunoscută de timpuriu şi în limba latină, dar textul a fost tradus după alt original grecesc. După cum reiese din textul Martiriului, interesează mai puţin originea mucenicului şi amănuntele chinuirii sale, în schimb de

mare importanţă sunt prezenţa numeroşilor creştini care-l întâmpină prin toate oraşele şi satele. La fel de importante sunt datele topografice itinerariului, care interesează nu doar pe arheologi.

Martiriul Sfinţilor şi slăviţilor patruzeci de martiri ai lui Hristos care s-au săvârşit în Sevastia Armeniei (9 martie 320)

Aceşti mucenici au suferit martiriul în timpul persecuţiei împăratului roman Liciniu, la 9 martie 320. Ei erau soldaţi creştini din Legio XII Fulminata. Pentru că au refuzat să aducă sacrificii zeilor şi să venereze statuile împăraţilor romani, au fost condamnaţi la moarte, fiind lăsaţi să îngheţe în noaptea geroasă din 9 martie 320, în locul Sevastia. S-a păstrat în limba greacă Testamentul lor, care forma un adaos la Actele lor martirice, fiind unul dintre cele mai impresionante şi emoţionante documente din epoca persecuţiilor creştinilor din primele patru secole, unic în felul său în literatura aghiografică.

Simplitatea textului, unele detalii locale, sinceritatea şi curajul martirilor în faţa morţii care-i aşteaptă, informaţiile lor despre părinţii şi rudele lor, menţiune unor oraşe din Armenia, constituie criterii interne care pledează în favoarea autenticităţii

acestui important document istoric.

Martiriul Sfântului Mucenic Emilian din Durostor (+ 18 iulie 362)

Acest mucenic, soldat din armata romană de la Dunăre, a pătimit pentru credinţa sa în Hristos la 18 iulie 362, în timpul lui Iulian Apostatul, în cetatea Durostor.

Unele scurte informaţii pentru a cunoaşte martiriul lui ne-au păstrat Fericitul Ieronim, Prosper de Aquitania, Teodoret de Cir, Teofan, Cronica Alexandrină şi Nichifor Calist.

În afară de aceste izvoare istorice ni s-a păstrat Actul său martiric în limbile greacă şi latină semnate de un autor necunoscut. Nu se cunoaşte vechimea actului martiric original, redactat mai întâi în limba latină, după care s-a făcut traducerea grecească, dar e posibil ca el să fi fost alcătuit la finele secolului al IV-lea, la scurt timp după arderea pe rug a Sfântului Emilian, deci după 362, sau la începutul secolului V.

Actul martiric se încheie cu precizarea că mucenicia Sfântului Emilian s-a întâmplat în luna septembrie, ziua a treia, fără să indice anul.

În redactarea Martiriului Sfântului Emilian, care a ajuns până la noi în limbile greacă şi latină, autorul necunoscut s-a

servit de un izvor comun de o istorisire sau o relatare mai veche în limba latină, probabil contemporană cu martiriul Sfântului, pe care nu o mai avem astăzi, dar scheletul ei îl putem recunoaşte din informaţiile date de scriitorii bisericeşti, de aghiografi şi de Actul martiric însuşi.

Martiriul Sfântului Emilian este un document istoric important pentru cunoaşterea procesului de creştinare a populaţiei autohtone geto-daco-romane de la sudul şi nordul Dunării în a doua jumătate a secolului IV.

Martiriul Sfântului Sava Gotul (+ 12 aprilie 372)

Sfântul Sava Gotul a suferit martiriul pentru Hristos în răsăritul Daciei Carpatice, fiind înecat în râul Buzău, la 12 aprilie 372 din ordinul lui Atharid, conducătorul goţilor păgâni.

Informaţii despre viaţa şi pătimirea sa pe pământul patriei noastre ni s-au păstrat în actul său martiric, compus sub forma unei Scrisori trimisă de Biserica Goţiei din Dacia nord-dunăreană către Biserica din Capodocia, la rugămintea şi intervenţia Sfântului Vasile cel Mare (+ 379).

În drumul lor spre îndepărtata Capodociei, moaştele Sf. Sava Gotul erau însoţite de această lungă scrisoare în limba greacă, unul dintre cele mai interesante şi importante documente

istorice referitoare la răspândirea creştinismului în Dacia Carpatică la populaţia autohtonă geto-daco-romană şi la goţi, în a doua jumătate a sec. IV-lea.

Din textul Martiriului Sfântului Sava aflăm că el era de neam got şi trăia în Gothia, că era creştin ortodox, de mic cânta psalmi în biserică, era paşnic, cumpătat, înfrânat „blând şi smerit, trăind în feciorie şi petrecând tot timpul în rugăciune şi post.

Sinaxarul Bisericii de Constantinopol menţionează martiriul Sf. Sava Gotul la 17 aprilie, fiind ars în această zi pe acoperişul unei case în timpul persecuţiei lui Athanaric, conducătorul goţilor păgâni.

Referitor la autorul Martiriului Sf. Sava Gotul unii cercetători români şi străini susţin că el a fost compus de episcopul Bretanio de Tomis, când moaştele Sfântului în trecerea lor spre Capodocia ar fi stat un timp la Tomis, unde-şi avea reşedinţa Iunius Soranus, guvernatorul Scythiei Minor.

Martiriul Sf. Sava Gotul este un document autentic şi unic pentru cunoaşterea răspândirii creştinismului în Dacia Carpatică printre geto-daco-romani şi goţi în secolul al IV-lea. Nu e vorba numai de existenţa unor misionari şi creştini sporadici, izolaţi, ci exista chiar o Biserică organizată în sate şi oraşe, cu episcopi, preoţi şi credincioşi.

Acest preţios document menţionează existenţa a două comunităţi creştine în partea de răsărit a Daciei nord-dunărene. Acestea aparţineau populaţiei autohtone. Istoricul grec Sozomen ne relatează că goţii nord-dunăreni aveau un cler organizat, iar când triburile se deplasau în alte locuri, preoţii îi însoţeau. Aceste interesante informaţii sunt confirmate de Fericitul Ieronim în într-una din scrisorile sale.

Episcopi la Tomis – Constanţa în secolele III-IV

Creştinismul s-a răspândit în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) pentru prima oară după tradiţia creştină, consemnată de istoricul Eusebiu de Cezareea (+ 340) de către Sfântul Apostol Andrei, „Cel dintâi chemat" la apostolie de Iisus Hristos.

Despre misiunea apostolică a Sfântului Apostol Andrei în Scythia minor, istoricul Eusebiu de Cezareea relatează către 324, după informaţiile mai vechi cu un secol ale lui Origen (+ 254).

Viaţa creştină din Dacia Pontică (Dobrogea) s-a dezvoltat repede, încât, la sfârşitul secolului al III-lea, exista o episcopie la Tomis, metropola politică şi bisericească a Scythiei Minor.

În Viaţa Sfinţilor Epictet şi Astion, care au suferit martiriul pentru Hristos pe la 290, în timpul împăratului Diocleţian, sărbătoriţi în fiecare an la 8 iulie, se face menţiunea despre primul episcop de Tomis, Evanghelicus, care a venit la Halmiris, în a 14-a zi după moartea martirilor amintiţi. În acest document, se spune precis că „prea fericitul Evanghelicus era episcopul şi întâistătătorul sfintelor lui Dumnezeu biserici în această provincie".

El a păstorit la Tomis între anii 290 – 300, dar nu cunoaştem dacă s-a încoronat cu moarte martirică. Istoricii socotesc reală existenţa episcopului Evanghelicus de Tomis şi începe cu el şirul episcopiilor din această cetate.

În timpul grelei persecuţii a împăraţilor Diocleţian şi a ginerului său, Galeriu au murit ca martiri numeroşi creştini, în cetăţile Scythiei Minor, dar nu ni s-au păstrat actele lor martirice, ci numai simple însemnări în sinaxarele şi martirologiile creştine.

La 29 septembrie 1971, arheologul Victor Heinrich Baumann a descoperit trupurile a 4 martiri, Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos, în cripta bazilicii din Niculiţel, care au suferit martiriul pentru Hristos, fie între 303 – 305, în timpul persecuţiei lui Diocleţian şi Galeriu, fie în timpul persecuţiei împăratului Liciniu (308 – 324), dintre anii 320 – 324 la

Noviodunum (Isaccea), i iar de acolo trupurile lor au fost aduse şi îngropate la o dată care nu se poate preciza în cripta bazilicii din Niculiţel. În prezent moaştele lor se află depuse în Biserica mănăstirii Cocoş, (jud. Tulcea).

În 1974, arheologul Ioan Barnea a descoperit la Tomis o inscripţie creştină în limba greacă prin care se confirmă existenţa unui episcop martir la Tomis, după toată probabilitatea între 320 – 324, în timpul persecuţiei împăratului Liciniu (308 – 324) care după părerea sa, ar putea fi Titus sau Philus. Până în prezent însă nu s-a putut dovedi cu mărturii istorice temeinice existenţa unui episcop tomitan cu numele de Philius sau Titus.

Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne procură ştirea importantă că la Sinoduli Ecumenic de la Niceea, din 325, a participat şi un episcop „scit", fără să-i spună numele, scriind că „nici scitul nu lipsea din ceată", adică nu lipsea din numărul episcopilor prezenţi la Sinod. Acesta era de fapt, reprezentantul Bisericii de Tomis-Constranţa din Scythia Minor sau Dacia Pontică şi nu poate fi confundat cu reprezentantul Bisericii din Scythia Maior de la nordul Mării Negre, care, de asemenea, era prezent la Sinodul I Ecumenic din 325. prezenţa acestuia la Sinod poate fi acceptată ca reală. Prin urmare, acest episcop al cărui nume nu este cunoscut poate fi trecut în şirul episcopilor de

Tomis. El n-ar fi murit ca martir, ci şi-a sfârşit viaţa prin moarte naturală după 325.

Episcopii de Tomis-Constanţa au contribuit în cea mai mare măsură la răspândirea credinţei creştine, atât printre grecii care locuiau în cetăţile Pontului stâng, cât şi la populaţia autohtonă geto-daco-romană din Dacia Pontică, iar unii dintre ei s-au încununat cu moarte martirică. Nu s-au păstrat, însă, actele lor martirice, ci doar însemnări în martirologiile creştine.

Sfântul Bretanio, episcop de Tomis (364? – + 25 ianuarie 381)

După Acta Sanctorum Januarii, se sărbătorea în fiecare an la Tomis, la 25 ianuarie, aniversarea Sfântului Bretanio, episcopul cetăţii Tomis. El este cel de-al patrulea episcop, cunoscut din documente şi inscripţii. După toată probabilitatea el era originar din provincia Capadocia, din Asia Mică, aparţinând unei familii creştine. Nu se cunosc amănunte despre viaţa sa şi împrejurările în care a ajuns episcop. În tot cazul ei păstorea la Tomis cu câţiva ani înainte de anul 369, când împăratul Valens (364 – 378) a vizitat catedrala din Tomis şi a încheiat pacea la Noviodunum (Isaccea) cu goţii de la nordul Dunării. În timpul acestei vizite, Valens a intrat în catedrală şi a încercat să impună episcopului şi

credincioşilor de aici doctrina eretică a arienilor. Dar episcopul Bretanio renumit prin virtuţile şi curăţenia sa, s-a arătat un apărător dârz şi curajos al credinţei niceene şi a părăsit îndată catedrala împreună cu credincioşii, lăsând pe împărat în biserică. Istoricul Sozomen ne relatează cu amănunte întâlnirea aceasta, pentru a ilustra tăria şi statornicia în credinţă a Sfântului Bretanio.

Unii istorici şi patrologi, din dorinţa de a pune mai mult relief în persoana episcopului Bretanio, au încercat să argumenteze că Sf. Vasile cel Mare i-a adresat două scrisori de mulţumire, pentru transportarea moaştelor Sf. Sava Gotul din Gothia nord-dunăreană în Capodocia. În realitate, însă această opinie nu este viabilă. Mai mulţi istorici susţin temeinic că destinatarul celor 2 scrisori este arhiepiscopul Ascholius al Tesalonicului.

Chiar dacă nu i se poate atribui Sf. Bretanio de Tomis paternitatea Martiriului Sfântului Sava Gotul şi nici nu se poate susţine cu argumente viabile că lui i-au fost adresate cele două scrisori de mulţumire, cert este că episcopul Bretanio de Tomis a fost în timpul său o figură de frunte a Bisericii din Tomis, unde a predicat şi a apărat cu îndrăzneală şi curaj credinţa ortodoxă, ruşinând chiar pe împăratul arian Valens al Imperiului roman de

Răsărit.

Pentru virtuţile, ostenelile şi viaţa lui curată, el este trecut în rândul sfinţilor, cum aflăm din martirologiile creştine, iar amintirea sa se pomeneşte în fiecare an la 25 ianuarie. Ca succesor l-a avut pe episcopul Gerontius sau Terentius.

Sfântul Teotim, episcop de Tomis (390? – 407?)

Episcopul Teotim a păstorit la Tomis, metropola civilă şi bisericească a Scythiei Minor sau Daciei Pontice, către finele sec. al IV-lea şi inc. sec. al V-lea. Pentru viaţa sa curată şi aleasă el a fost trecut în rândul sfinţilor.

Aniversarea sa se sărbătorea în fiecare an la Tomis, la 20 aprilie, după cum se spune şi în Acta Sanctorum. Nu se cunoaşte nici când, nici unde s-a născut, nici când a început păstoria lui la Tomis, nici când a încetat din viaţă, nici dacă era de origine grec, got sau autohton, geto-daco-roman. Însă luând în consideraţie mărturiile istoricilor Sozomen şi Nichifor Callist putem presupune că era un autohton geto-daco-roman de la Tomis.

Păstoria Sfântului Teotim de Tomis a început înainte de 392 căci, la această dată, Fericitul Ieronim în lucrarea sa *de Viris illustribus*, ne informează despre el precum că a publicat sub formă de dialog, în stilul vechii elocinţe, lucrări scurte şi

comatice, adică lucrări cu conţinut moral. Istoricul Sozomen ne dă în Istoria sa bisericească informaţii bogate şi interesante, din care desprindem activitatea pastorală şi misionară a episcopului şi mai ales profilul său moral şi minunile sale, care au impresionat şi pe hunii barbari. La rândul său istoricul Socrate scrie cu admiraţie despre Sf. Teotim, numindu-l „bărbat foarte strălucit prin cucernicia şi sfinţenia vieţii sale". La mulţi istorici el apare ca un veritabil filosof. După unii cercetători, adevărata filosofie în care s-a cultivat şi exercitat Sfântul Teotim, nu era altceva decât învăţătura şi viaţa duhovnicească monahală, în care se exercita, în căutarea adevărului, binelui şi frumosului, numită *filocalie,* adică iubire de frumos. De asemenea găsim la Sf. Teotim idei frumoase despre liniştea sufletească, pentru că, spune el, aceasta contribuie în mare măsură la desăvârşirea sufletului.

Merită să atenţionăm că episcopul a dus şi o frumoasă activitate misionară în Scythia Minor. Pe timpul său, după cum ne informează istoricul bizantin Iordanes, au năvălit la Dunărea de Jos neamul hunilor. Oricât de sălbatici s-au arătat ei, Sf. Teotim, a reuşit să se impună în faţa acestor cruzi năvălitori, prin blândeţe, prin faptele sale de milostenie, încât barbarii înşişi l-au numit „Dumnezeul romanilor". În activitatea sa misionară, episcopul a avut un considerabil ajutor din partea Sfântului Ioan Gură de Aur,

patriarhul Constantinopolului, care a trimis în jurul anului 399 misionari din Bizanţ cu siguranţă la îndemnul episcopului Teotim.

Nu se ştie când a trecut în veşnicie Sf. Teotim, după toată probabilitatea el a murit înainte de 407, când a încetat din viaţă marele şi ilustrul său prieten Sfântul Ioan Gură de Aur. Prin Sfântul Teotim, Biserica de Tomis se mândreşte în faţa istoriei şi a întregii creştinătăţi. Pentru curăţia şi sfinţenia vieţii sale, pentru virtuţile şi calităţile sale literare teologice, pentru activitatea şi ostenelile sale misionare, episcopul Teotim de Tomis se bucură de cinstire deosebită, fiind trecut în rândurile sfinţilor, iar amintirea sa se face în fiecare an la 20 aprilie.

Inscripţia lui Abercius

Inscripţia episcopului Abercius de Hierapolis, în Frigia, compusă din 22 versuri hexametrice, este după părerea savantului belgian Henri Grégoire, „regina inscripţiilor creştine".

Sfântul Abericus de Hierapolis a trăit între 140 – 216 în timpul împăraţilor romani Antoniu Piul (138 – 161), Marcu Aureliu (161 – 180), Comod (180 – 192), Pertinax (193), Septimiu Sever (193 – 211), fiind episcop al Bisericii din Hierapolis, la sf. sec. al II-lea inc. sec. al III-lea. El este sărbătorit ca sfânt în fiecare an la 22 octombrie.

Viaţa sa scrisă după alte Vieţi de Sfinţi mai vechi de Simeon Metafrastul (sec. X), deşi cuprinde multe elemente legendare, după gustul bizantinilor, prezintă totuşi unele ştiri istorice din care putem reconstitui activitatea sa ca episcop la Hierapolis, cetate situată pe râul Lycus şi misionar în ţările din Orientul Apropiat.

La moarte a fost înmormântat în oraşul său natal Hierapolis, într-un monument construit sub forma unui altar, pe care şi-a gravat pe o piatră pătrată, încă din viaţă, înainte de 216, epitaful său în limba greacă, care constituie una din cele mai interesante inscripţii creştine de la sfârşitul secolului al II-lea. Inscripţia a fost inserată la sfârşitul Vieţii Sfântului Abercius între 365 – 385. inscripţia lui Abercius e plină de simbolisme şi sensuri ascunse, pe care le cunoşteau numai creştinii iniţiaţi în învăţătura şi tainele Bisericii. Din cauza simbolismului şi sensului ascuns al inscripţiei mult timp s-a păstrat rezervă faţă de veridicitatea şi autenticitatea ei. Însă, două noi descoperiri arheologice au confirmat realitatea şi istoricitatea ei.

După descoperirea inscripţiei lui Abercius, în 1883, s-a constatat de toţi istoricii şi arheologii că inscripţia lui Abercius, înserată în Viaţa sa redactată de Simion Metafrastul în sec. al X-lea, după unele Vieţi de Sfinţi mai vechi, merită toată

încrederea şi ne oferă textul ei integral. Odată descoperită şi reconstituită integral, în 22 versuri hexametrice, inscripţia lui Abercius, care, de fapt, este epitaful lui, a dat naştere unei lungi controverse între savanţii care nu se îndoiesc de caracterul ei creştin, iar aceştia constituie majoritatea, şi cei care, puţini la număr, o atribuie, în genere, sincretismului religios păgân.

Vom încerca să expunem interpretarea creştină a celor 22 de versuri hexametrice ale acestei celebre inscripţii.

În versurile 1 – 2, Sf. Abercius spune că fiind cetăţean al unei cetăţi alese, „şi-a făcut acest mormânt, încă din viaţă pentru a avea în vedere un loc spre a depune aici trupul său”.

Cu versurile 3 – 5 şi până la versul 17 apare simbolismul inscripţiei, care a dat naştere la cele mai aprinse discuţii. În versurile 7 – 9 aminteşte de vizita sa la Roma, unde a contemplat împărăţia şi „a văzut pe împărăteasa cea cu veşmânt şi încălţăminte de aur”. Aici textul devine prin simbolismul său, destul de obscur.

Versurile 10 – 12 nu prezintă dificultăţi. Sf. Abercius spune că a vizitat toate oraşele Siriei, trecând dincolo de Eufrat, a vizitat cetatea Nisibi, „întâlnind pretutindeni oameni de aceeaşi credinţă, având pe Pavel însoţitor de drum”.

Versurile 13 – 16, foarte importante, ne descriu Cina

Euharistică, la care Sf. Abercius a fost invitat pretutindeni pe unde a umblat. El spune că i se dădea ca „hrană”„peştele din izvor, foarte mare şi curat”„pe care l-a pescuit o fecioară curată” la care „se adaugă vin curat, amestecat cu apă şi pâine”. Termenul „hrană” din versetul 13 se referă, fără îndoială, la Sfânta Euharistie. Peştele este Iisus Hristos, simbolul creştinilor din primele trei secole, care are aici una din cele mai vechi referinţe.

Prin termenul „fecioară curată” se înţelege Preacurata Fecioară Maria, care a născut după trup pe Cuvântul Cel întrupat, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu şi constituie o mărturie că chiar de la început creştinii au socotit-o „pururi Fecioară”, Fecioară preacurată.

În versurile 17 – 18, Abercius ne spune că a dictat acestea, încă fiind în viaţă, la vârsta de 72 de ani.

În versul 19, el imploră pe „cel ce va înţelege acestea şi crede la fel cu el-adică de este creştin, să se roage pentru el”.

În versurile 20 – 22, ultimele, el roagă pe cei din viaţă să nu pună vreun altul în mormântul său, iar de-o va face cineva, acela să plătească 2000 piese de aur tezaurului roman şi 1.000 piese de aur, scumpei sale patrii, Hierapolis.

Inscripţia lui Pectorios din Autun

Inscripţia lui Pectorius, în limba greacă, a fost descoperită de cardinalul J.B. Pitra, la 24 iunie 1839, în cimitirul oraşului Autun, la nord-vest de Lyon, în centrul Galliei. Ea se compune din 11 versuri greceşti, gravate pe o tăbliţă de marmură de 0, 52 pe 0, 54 cm şi a fost reconstituită din 7 fragmente găsite cu ocazia unor săpături în vechiul cimitir al oraşului Autum din epoca galo-romană, datând cu inc. sec. Îl inc. sec. III.

Inscripţia a fost pusă încă din viaţă de Pectorius, bărbat necunoscut, de origine orientală, pe mormântul mamei sale, al tatălui şi al fraţilor săi, cu prilejul morţii mamei sale. Reiese din versurile 7 – 11 ale inscripţiei că întâi a murit tatăl, apoi fraţii săi şi la urmă mama sa, după moartea căreia a pus inscripţia în memoria ei. Alţi arheologi, însă, susţin că inscripţia a fost pusă de cineva dintre rudeniile lui Pectorius, după moartea sa.

Se disting în inscripţie două părţi. Prima parte este compusă din trei distihuri elegiace, deci 6 versuri, şi constituie un fel de mărturisire de credinţă; partea a doua care are un caracter funebru şi se referă direct la mama, tatăl şi fraţii lui Pectorius, constă în 5 hexametri. Inscripţia poartă în stânga acrostihul – Peşte, format din prima literă a fiecăruia dintre cele 5 versuri elegiace.

Primele trei distihuri sunt dedicate în termeni simbolici

creştinilor şi lui Iisus Hristos. Creştinii sunt numiţi în inscripţie „neam dumnezeiesc”„al peştelui cel ceresc”. Creştinii sunt îndemnaţi să trăiască în sfinţenie, de aceea ei sunt numiţi „neam dumnezeiesc”.

Versurile 5 – 6 se referă direct la Taina Sfintei Euharistii, care este numită „hrana cea dulce ca mierea… a Mântuitorului Sfinţilor”.

Versul 7 este exprimarea dorinţei personale a lui Pectorius, care se roagă fierbinte în aceşti termeni: „Doresc să mă satur de Peşte, Stăpâne, Mântuitorule”.

Ultimele 4 versuri constituie o inscripţie funerară şi se referă la membrii decedaţi ai familiei lui Pectorius

Inscripţia lui Pectorius din Autum este de cea mai mare importanţă pentru istoria creştinismului primar din secolele I-III, pentru că ne vorbeşte în termeni simbolici despre Taina Botezului şi Taina Sfintei Euharistii.

Urmările persecuţiilor

Întreaga perioadă a persecuţiilor a fost un examen greu pentru Creştinism. Mulţi creştini au plătit tribut dureros pentru

convingerile lor religioase. Specialiştii estimează la câteva sute de mii numărul celor martirizaţi. Desigur persecuţiile au avut urmări negative, dar s-au înregistrat şi urmări pozitive. Din rândul celor negative consemnăm: creştinii au îndurat suferinţe de neînchipuit, au fost distruse bunuri şi valori materiale, care reprezentau mărturii ale vieţii creştine timpurii, s-au pierdut multe scrieri sfinte din veacurile primare a fost împiedicată răspândirea creştinismului, martirizare, închiderea sau exilarea unor personalităţi ale creştinismului au slăbit stabilitatea şi unitatea comunităţilor creştine.

Cu toate acestea, însă, persecuţiile au avut şi urmări pozitive. Curajul unora a devenit un exemplu statornic de credinţă în Hristos pentru cei din jur, comportamentul lor răbdător, lipsa dorinţei de răzbunare sunt dovadă că mărturisitorii au urmat întru totul pilda jertfei lui Hristos, a luat naştere cultul sfinţilor martiri, numele martirilor au fost trecute în sinaxare şi calendare, s-au alcătuit slujbe, s-au fixat zile de prăznuire anuală, au fost compuse primele scrieri aghiografice cu care s-a îmbogăţit literatura Bisericii, perioada aceasta a favorizat apariţia scrierilor apologetice.

Biserica a stabilit reguli în legătură cu atitudinea sa faţă de cei care au abdicat la credinţă.

S-au precizat raporturile dintre Biserică şi Stat.

Constantin cel Mare şi Creştinismul

Părerile istorice despre Constantin cel Mare (306 – 337) variază mult. Pe când Biserica Ortodoxă îl cinsteşte ca Sfânt, iar cea Romano-Catolică recunoaşte că e „mare", protestanţii şi unii cercetători profani văd în el doar un însemnat om politic, condus de interese personale şi de stat, care a servit Biserica pentru a şi-o aservi. Unii socotesc chiar nefastă pentru creştinism politica lui religioasă. Cercetătorii mai obiectivi recunosc că aceste aprecieri sunt unilaterale şi exagerate. Este interesant că cei care au criticat mai mult pe Constantin cel Mare au fost ostili creştinismului şi au scris despre el cu patimă şi idei preconcepute. Numeroşi istorici dintre cei mai severi şi mai obiectivi, însă, apreciază favorabil pe Constantin cel Mare, ca om de convingere religioasă.

Cât priveşte realitatea şi sinceritatea convertirii lui la creştinism, ea este evidentă, fiind mărturisită de el însuşi şi de contemporanii săi, şi confirmată în general de politica lui religioasă. Este sigur că înainte de toamna anului 312, când s-a

produs schimbarea lui Constantin, religia lui era păgână: era cultul sincretist al soarelui, introdus de împăratul Aurelian, poate cu unele influenţe neoplatonice. Până la 312, Constantin la sigur nu se iniţiase în creştinism. Acelaşi lucru poate fi spus şi de mama sa Elena.

La 312, în timpul războiului cu Maxenţiu, schimbarea lui Constantin este mare şi incontestabilă. După istoricii creştini Eusebiu de Cezareea şi Lactanţiu, în ajunul luptei, ziua în amiaza mare, Constantin a văzut pe cer o Cruce luminoasă deasupra soarelui. Noaptea, în somn i s-a arătat Iisus Hristos cu semnul crucii pe care a văzut-o ziua, cerându-i să-l pună pe steagurile soldaţilor ca să le servească drept semn protector în lupte. Victoria a fost de partea lui Constantin, consemnează Lactanţiu.

După câteva luni de la victorie, Constantin acordă libertate de cult generală, cu preferinţă şi stăruinţă pentru creştinism, singura religie netolerată până atunci în Imperiul roman. Actul din ianuarie 313, de la Milan, este nu numai un act de dreptate, ci şi de protejare şi favorizare a creştinilor. Constantin a apărat şi a susţinut în continuu creştinismul, declarându-l religio licita în Imperiul roman.

Atitudinea aceasta îngăduitoare faţă de creştini nu poate fi doar rezultatul unui calcul politic, cum au încercat să

demonstreze unii istorici. Ceea ce aprecia el la creştini era valoarea lor morală şi mai ales aceasta a câştigat interesul şi simpatia lui faţă de creştinism. Cert este că schimbarea hotărâtoare a lui Constantin s-a produs în momentul psihologic din 312, în ajunul luptei cu Maxenţiu. Convertirea lui a fost reală şi binefăcătoare pentru creştinism.

Politica lui religioasă este caracterizată mai ales de câteva fapte de importanţă majoră: actul de libertate religioasă de la Milan, înfrângerea lui Liciniu, alegerea unei noi reşedinţe imperiale, convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea din 325. prin edictul de la Milan, Constantin asigura nu numai libertatea, ci şi victoria creştinismului în imperiu. Chiar de la început Constantin scuteşte clericii creştini de obligaţia costisitoare a funcţiunilor municipale, favoare de care se bucurau preoţii păgâni. El acordă subvenţii importante pentru întreţinerea clerului.

Constantin cel Mare a început să înlăture din legile penale dispoziţii şi pedepse contrare spiritului creştinismului: răstignire, zdrobirea picioarelor, stigmatizarea (arderea cu fierul roşu). S-a îmbunătăţit tratamentul în închisori, s-a uşurat situaţia sclavilor, s-au luat măsuri de protecţie şi ajutor pentru săraci, orfani, văduve şi bolnavi, s-a modificat în spirit creştin legislaţia

referitoare la căsătorie, la celibatari, la părinţii fără de copii, s-a îngreuiat divorţul, s-au pedepsit adulterul şi siluirea, s-a interzis aruncarea copiilor şi vinderea lor.

De asemenea, Constantin a generalizat, ca zi de repaus în Imperiu, în 321, Duminica, sărbătoarea săptămânală a creştinilor, în care se permitea doar lucrul la câmp, ţăranii fiind încă mai mult păgâni. În această zi soldaţii asistau la slujbe. Încă din 317, împăratul a început să bată şi monede cu monogramul creştin. În funcţiuni înalte el numea pe creştini. Funcţionarilor păgâni li s-a interzis aducerea de sacrificii.

Cât priveşte cultul păgân, Constantin l-a tolerat, restrângându-l însă prin anumite măsuri. Cultul împăratului a pierdut sensul lui religios, păstrând mai mult semnificaţia lui politică.

Împăratul şi membrii familiei sale – mama sa Elena, soţia sa Fausta, sora sa Anastasia, fiica Constantinadădeau episcopilor îndemnuri şi mijloace materiale ca să repare bisericile sau să ridice altele mai mari.

Voinţa lui Constantin cel Mare de a susţine creştinismul s-a văzut şi în alegerea unei noi capitale, în caracterul religios ce s-a dat acestui fapt şi în zidirea de biserici şi monumente în oraş. Împăratul s-a hotărât să părăsească definitiv Roma păgână şi să

ridice un alt oraş de reşedinţă. Acesta a fost Bizanţul, pe Bosfor, care a primit numele de Constantinopol, inaugurat la 11 mai 330. Constantin face din Bizanţ o capitală de Imperiu creştin, care trebuia să arate aceasta prin bisericile, monumentele, atmosfera sa. Desigur hotărârea împăratului a avut şi alte motive decât cel religios ca: interese strategice, economice, dar dorinţa de a face din Bizanţ un oraş creştin este dovedită prin numeroase construcţii cu caracter religios. Mutarea capitalei a avut consecinţe importante în istoria imperiului şi a Bisericii. Se ridica un oraş cu urm mare viitor politic care punea în umbră vechea Romă şi avea să provoace nemulţămirea multora.

Convocarea Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325 pe lângă alte măsuri de interes bisericesc, dovedeşte de asemenea dorinţa lui Constantin cel Mare de a ajuta Biserica, de a asigura unitatea creştinismului. Poklitica lui religioasă, urmată în general de fiii lui şi de succesorii acestora, cu excepţia lui iulian Apostatul (361 – 363), a făcut din creştinism, înainte de secolul al IV-lea, sub Teodosie cel Mare (379 – 395), religie de stat, iar din Ortodoxie, confesiunea oficială a Imperiului. Din timpul lui Teodosie cel Mare, Imperiul roman devine un imperiu creştin.

Este adevărat că politica religioasă a lui Constantin a avut şi unele urmări defavorabile Bisericii. Împăraţii s-au amestecat în

chestiunile religioase, şi-au impus chiar uneori voinţa; unii au susţinut arianismul, monofizismul, monotelismul, au persecutat episcopi ortodocşi, au înlăturat de pe scaune ierarhi merituoşi. Au pătruns în creştinism oameni cu superstiţii păgâne şi cu moravuri lumeşti, nivelul general al vieţii morale a scăzut. În schimb a luat mare avânt monahismul, a cărui importanţă creşte considerabil în Biserică. Meritele creştine ale lui Constantin cel Mare sunt totuşi mari. Acordând libertate, ajutor şi privilegii creştinismului, el a făcut din Biserica creştină, dispreţuită şi persecutată, instituţia cea mai însemnată din imperiul roman. Fără sprijinul lui Constantin, Biserica avea să sufere încă mult timp. Ereziile hristologice, apărute chiar în timpul său, ar fi destrămat biserica, păgânismul cu ajutorul statului ar fi rezistat încă mult, mahomedanismul ar fi găsit creştinismul fără protecţia unui stat mare şi puternic. Cu ajutorul împăratului, Biserica creştină a intrat într-un „secol de aur".

Împăratul însă, domnea într-o situaţie grea, în care, fără energie şi fără măsuri de apărare, tronul lui şi unitatea statului erau ameninţate. Greşelile politicii lui bisericeşti se datorează mai mult ierarhilor care l-au influenţat. El a pus asprime în unele din actele sale de suveran, a pedepsit sângeros, pentru motive de infidelitate politică şi pentru acte de trădare de stat, a ezitat în

unele chestiuni bisericeşti, şi-a amânat botezul până aproape de moarte. Acestea însă nu pot face să se uite meritele lui.

Constantin a fost botezat în vila sa de la Ancyrona, la marginile Nicomidiei, de episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia şi alţi clerici, cu câteva zile înainte de Rusalii, în luna mai, 337. El a murit curând după aceea, la 22 mai, acelaşi an, în Duminica Rusaliilor şi a fost îngropat în Biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa. Pentru meritele sale şi mai ales pentru marile servicii aduse creştinismului, Biserica l-a cinstit în chip deosebit, trecându-l în rândul Sfinţilor şi numindu-l „Cel întocmai cu Apostolii".

La tron au urmat cei trei fii ai săi, Constantin II (337 – 340), Constanţiu (337 – 361), Constans (337 – 350). Din 350, Constanţiu a domnit singur ca împărat până în 361, când i-a urmat Iulian Apostatul (361 – 363), care a încercat zadarnic să facă din nou din religia greco-romană, o religie favorizată a Imperiului.

Răspândirea creştinismului până la începutul secolului IV

Cu toate persecuţiile din primele trei secole, creştinismul s-a răspândit în Imperiul roman şi a trecut în unele părţi peste graniţa lui, ca singura religie cu scop de „catolicitate", după Sfântul Ignaţiu.

Istoria persecuţiilor a explicat în parte răspândirea lui. Martiriul însuşi făcea propagandă pentru creştinism, dovedea nevinovăţia, puterea de credinţă şi de viaţă a creştinismului.

Unii s-au convertit citind Sfânta Scriptură, în căutarea adevărului, creştinismul aducea idei noi, cuceritoare pentru oamenii persecutaţi, iar abnegaţia şi moralitatea creştinilor atrăgea continuu noi aderenţi Bisericii. Cu tot fanatismul vechilor religii, care cerea persecutarea creştinilor în primele două secole de prigoană, poporul a început să simtă şi să manifeste simpatie pentru cei prigoniţi. Când împăraţii, începând cu Deciu, au vrut să distrugă Biserica prin persecuţie generală şi sistematică, era prea târziu ca să mai poată reuşi. Creştinismul intrase adânc în lume şi se organizase solid.

Răspândirea creştinismului. Ucenicii Sfinţilor Apostoli au continuat opera acestora după metodele lor. Eusebiu relatează că mulţi dintre ucenici îşi împărţeau averea şi plecau departe, în misiune creştină. Unii mergeau de la popor la popor, înfiinţau comunităţi, puneau preoţi. Eusebiu citează doar câteva nume, ale

celor care au lăsat şi scrieri: Clement Romanul, Ignaţiu, Papia şi Policarp, deci Părinţii zişi „apostolici”.

Răspândirea creştinismului s-a făcut şi pe alte căi. Pe de o parte, fiecare comunitate creştină creştea în jurul său, prin acţiunea şi influenţa ei în localitate şi în Imperiu; pe de alta fiecare creştin era un misionar în cercul său de viaţă şi de lucru. În timp ce misionarii mergeau din loc în loc, fiecare comunitate organiza misiunea în sânul său, atrăgând le creştinism pe laici. Uneori se cerea Bisericilor mai însemnate să trimită în alte locuri persoane cu cunoştinţe biblice şi teologice, care să întărească în credinţă pe cei de acolo. Şcolile catehetice au jucat un mare rol în acest sens. Ele au existat în Alexandria, Antiohia, Cezareea Palestinei. Origen a fost profesor şi cel care le-a întreţinut Trebuie de menţionat că şcolile şi scriitorii ridicau nivelul intelectual al creştinismului şi-l impuneau atenţiei oamenilor culţi.

Mediul misiunii. La început creştinii proveneau mai ales din clasele de jos şi de mijloc. Au fost totuşi atraşi la credinţa lor şi oameni de rang social înalt, cu proconsolul Sergius Paulus în Cipru şi areopagitul Dionisie la Atena. Încă din sec I, creştinismul reuşeşte să pătrundă în rândurile aristocraţiei romane. Din ei se recrutează scriitori şi teologi, episcopi, martiri de seamă: Iustin

Martirul, Tatian; Atenagora, Apollonius, Ciprian ş.a.

Creştinii, numiţi şi „galileeni" sau „nazarineni" de către necreştini şi de iudei, se deosebeau de aceştia printr-o terminologie specială. Dar şi creştinii îi denumeau pe necreştini, de variate origini şi provinienţe, „elini" în Răsărit, şi „păgâni" în Apus, sau ca expresie apostolică „neamuri".

Încă de la sf. sec. II, creştinii aveau conştiinţa numărului lor.

Întinderea geografică. Pentru începutul răspândirii creştinismului în unele provincii ale Imperiului roman lipsesc cu totul ştiri, iar pentru altele există doar tradiţii nesigure sau legende. Pe baza tuturor mărturiilor cunoscute şi a concluziilor posibile, Adolf Harnack a întocmit o interesantă hartă a răspândirii creştinismului până la începutul secolului al IV-lea, într-o lucrare istorică indispensabilă pentru studiul răspândirii creştinismului în primele trei secole.

Palestina, vatra creştinismului, a pierdut importanţa misionară după războaiele iudaice (66 – 70, 132 – 135) şi ruinarea Ierusalimului, reconstruit de romani ca oraş nou, păgân. Aici s-a format o nouă comunitate creştină, dintre păgâni. Mai importantă era cea din Cezareea, metropola provinciei, care a cunoscut o mare înflorire în sec. III prin şcoala înfiinţată acolo de

Origen şi prin biblioteca înfiinţată de învăţătorul preot Pamfil. Prin Origen şi Pamfil, Cezareea devine un important centru creştin, cu influenţă în provincie şi în afară. Aici a comandat Constantin cel mare 50 exemplare „de lux" ale Sfintei Scripturi, pentru nevoile altor biserici. Aici va păstori şi cunoscutul şi învăţatul istoric Eusebiu. La inc. sec. IV erau scaune episcopale la Ierusalim, Gaza, Emaus (Nicopolis).

În Fenicia s-au format biserici la Tyr, Sidon, Ptolemaida, Berit, Biblos, Tripolis.

În Arabia creştinismul a pătruns din palestina şi din Siria în acelaşi timp, în regiunea învecinată. Biserica mai importantă se afla la Bostra, cunoscută prin episcopul beril, întors de la eroarea antitrinitară de Origen, care a participat acolo la sinoade, în 244.

Siria a fost de la început una din cele mai importante provincii creştine şi a crescut continuu în importanţă. Capitala ei, Antiohia a rămas importantă chiar şi după ce Alexandria a început în sec. III s-o întreacă. Primii ei episcopi au fost ucenici ai Apostolilor. Din a doua jumătate a sec. III, Antiohia avea o şcoală exegetică importantă, care a întins influenţa ei şi în afară. Între comunităţile creştine mai cunoscute sunt cele de la Damasc, Seleucia, Bereea, Apameea, Cyrus, Samosata. Din Siria creştinismul s-a întins de timpuriu în provinciile vecine la

Răsărit, peste Eufrat, în parte numite Siria orientală, la un loc numite Mesopotamia. Centrul creştin cel mai important al regiunii era Edesa, care a cunoscut creştinismul de timpuriu. Prin Mesopotamia creştinismul s-a întins spre est în Persia şi spre sud-est în regiunea caldeiană.

În provinciile Asiei Mici, creştinismul era deja răspândit la încep. sec. IV. La încep. sec. II, creştinismul se întinsese chiar la sate, stingherind religiile neamurilor prin întinderea lui. Provinciile sudice şi cele interioare aveau comunităţi numeroase. Biserici mai cunoscute erau la Neocezareea şi Comana.

Din Capodocia şi Pont, creştinismul a pătruns în Armenia romană, unde au murit la Sevastia cei 40 de mucenici. Armenia a primit creştinismul în secolul III din provinciile vecine. În a II jumătate a sec. III, când s-a eliberat de perşi, Armenia a făcut mari progrese sub regele Tindat III (261 – 317). Apostolul Armeniei a fost Grigore Luminătorul, din neamul regal al Arzacizilor. Biserica armeană avea strânse legături cu cea din Capodocia. Armenii au introdus limba naţională în predică şi cult.

În insulele Cipru şi Creta, creştinismul era cunoscut, organizându-se încă din epoca apostolică.

În Egipt începuturile creştinismului sunt ca şi necunoscute, ceea ce este surprinzător pentru o provincie aşa de importantă şi

aproape de Palestina. Fără îndoială, creştinismul a pătruns din secolul I. Marele număr de iudei din Egipt, prezenţa multora la Ierusalim în ziua Pogorârii Sfântului Duh, legăturile cu Palestina şi Siria, fac sigură răspândirea creştinismului dintru început şi e pusă în legătură cu evanghelistul Ioan Marcu. În secolul II el este înfloritor. Şcoala din Alexandria, numărul martirilor de la Septimiu Sever, episcopi de mare însemnătate arată înflorirea Bisericii Egiptene.

Din Egipt creştinismul a putut pătrunde în Etiopia, deşi nu sunt ştiri despre o activitate misionară în această ţară până în sec. IV. El a ajuns de timpuriu în India, prin care se înţelegea şi Arabia Sudică. Prin legături comerciale şi prin misionari, creştinismul a ajuns până în India propriu-zisă, căci tradiţia aminteşte de plecarea Apostolului Toma spre aceste regiuni.

În Tracia erau în sec. III comunităţi la Iraclia, Anchialos, Debeltum, Byzantion, Filipopole.

În Macedonia, creştinismul s-a întins de la Tesalonic spre nord şi vest, pe drumurile care îl legau cu interiorul. În interiorul acestor provincii creştinismul a pătruns treptat. În restul Peninsulei Balcanice, el a înaintat dinspre coaste spre centru. În coloniile greceşti existente în porturile Moesiei inferioare şi ale Sciţiei Mici, creştinismul a putut fi cunoscut din secolul I, prin

legăturile comerciale cu provinciile greceşti.

Goţii aşezaţi în Dacia au cunoscut creştinismul prin contactul lor cu populaţia indigenă de coastă şi prin prizonierii luaţi din provinciile Imperiului.

Italia a îndeplinit mare rol în istoria misiunii creştine prin Roma şi prin legăturile ei cu toate provinciile. În 251, în cadrul unui sinod la Roma, sunt atestaţi 60 de episcopi italici. În Sicilia, Malta, poate şi Sardinia existau la fel multe episcopii. Din Italia şi Ilyria, creştinismul a pătruns în Panonia, în ţinutul de la sudul Dunării superioare.

În Africa proconsulară, creştinismul este cunoscut abia spre sf. sec. Îl privi „martirii scilitani", în 180, sub Comod, dar este mai vechi. La Cartagina a ajuns de timpuriu, în mare parte datorită legăturilor cu Roma şi cu Orientul. Biserica metropolei africane este înfloritoare pe vremea lui Septimiu (Tertulian). Pe la 220 se ţineau în Africa sinoade cu 70 de episcopi. Sub Ciprian, Biserica Africii era foarte însemnată. Cartagina a dat şi martiri la 202 – 203 (grupul Perpetuei).

Numidia şi Mauretania aveau biserici în secolul III: Sicca, Cirta; Lambese, Rusicade, Tipasa. Populaţiei indigene i se predica în limba ei, celorlalţi în limba greacă şi latină.

În Spania creştinismul s-a întins în regiunea vecină cu

coasta de sud, în sec. II, apoi în sec. III spre nord. Nord-est şi interior. La Elvira s-a ţinut pe la anul 300 un sinod important.

În Gallia, creştinismul este cunoscut abia în persecuţia lui Marcu Aureliu (177 – 178), fiind înfloritor atunci la Viena şi Lyon, unde era episcop Sfântul Irineu, grec de neam. Multe oraşe aveau comunităţi creştine. Ca şi în Spania, Galia a legat originile sale creştine, prin legende, de epoca apostolică.

În Britania creştinismul a pătruns pe urma stăpânirii romane. Era cunoscut la începutul secolului III, când Tertulian scrie „locurile britanilor, inaccesibile romanilor, s-au supus lui Hristos". britania a trimis episcopi la sinodul de la A relate (3149.

În general, creştinismul era răspândit mai mult în orient, decât în Occident, mai mult în provinciile de coastă decât în interior, mai intens în regiunile romanizate şi elinizate decât în celelalte şi mai mult la oraşe decât la sate.

Dacă ţinem cont de tot ce se ştie despre răspândirea creştinismului, despre organizarea Bisericii, despre numărul episcopilor şi al altor clerici, despre sinoade, şcoli, persecuţii, martiri, se poate admite că proporţia creştinilor în Imperiu la 313 era mai mare de 1/ 10, mai apropiată de fracţi 1/5, cel puţin pentru Orient. Istoricul Karl Bihimeyer admite 3 – 4 milioane la începutul secolului al IV-lea.

Ierarhia bisericească

Organizaţia Bisericii a avut o importanţă hotărâtoare în viaţa şi activitatea ei. Deşi lovită mai ales în cler, Biserica a rezistat în persecuţii, şi-a menţinut şi consolidat organismul şi disciplina, a desfăşurat activitate misionară şi viaţă morală, datorită constituţiei ierarhice şi organelor de conducere.

Deosebirea dintre conducători şi credincioşi, care exista de la început, s-a accentuat cu timpul. După moartea Apostolilor puterea şi atribuţiile clerului au crescut, numele şi funcţia treptelor ierarhice s-au precizat, importanţa şi răspunderea lor au sporit.

Ierarhia bisericească este de origine divină de la Mântuitorul, care a şi indicat întreita formă a ierarhiei în: apostoli, proroci şi învăţători; apoi Apostolii le-au denumit pentru uzul bisericesc: episcopi, presviteri şi diaconi. Astfel, aceste trei trepte ierarhice apar în generaţia următoare, a Părinţilor Apostolici, bine deosebite şi caracterizate, încât nu poate fi îndoială asupra rolului şi autorităţii lor în Biserică.

O oarecare schimbare s-a produs totuşi, crescând mai mult

autoritatea episcopilor, generalizându-se cele trei trepte ale clerului în toată Biserica şi concentrându-se asupra clerului, slujiri din care unele aparţineau harismaticilor. Toate formele şi organele vieţii bisericeşti au evoluat, dezvoltându-se şi înmulţindu-se, pe treptele ierarhice, indicate de Sfinţii Apostoli, în direcţia şi spiritul dat de ei.

Episcopul poartă în secolele II-III diferite nume care arată rangul şi oficiul lui în Biserică: supraveghetor, inspector, întâistătător, liturghisitor sau preot al lui Dumnezeu sau al lui Hristos, părinte, bărbat apostolic. Episcopul comunităţii era conducătorul şi organul unităţii ei, păstorul şi părintele ei sufletesc, reprezentantul ei, el păstra legăturile cu celelalte Biserici. Fiecare episcop avea competenţă numai în biserica sa, dar rangul şi cinstea lui de episcop erau recunoscute pretutindeni. Astfel, deşi episcopi erau mulţi, episcopatul era unic în Biserică.

Tot episcopul prezida adunarea cultică, săvârşea Sfânta Euharistie şi celelalte taine, predica. El hirotonea preoţi şi diaconi, administra bunurile Bisericii, aplica disciplina bisericească, participa la sinoadele provinciei. Episcopul se alegea de regulă de clerul şi credincioşii comunităţii tot din rândurile clericilor, mai ales prezbiterii, preferându-se cei care

trecuseră prin clerul inferior. Putea fi ales şi un diacon, iar în chip excepţional cineva din clerul inferior sau chiar un laic, iar uneori un cleric din altă localitate. La alegere se ţine cont de calităţile celui ales. Episcopul trebuia să fie în general un om de încredere, ortodox, cu calităţi intelectuale şi morale, liniştit, bun chivernisitor. Erau preferaţi filantropii, oamenii virtuoşi, cunoscători ai Sfintei Scripturi şi a învăţăturii creştine. Deşi nu era stabilită o anumită vârstă, se alegeau de obicei oameni maturi, uneori se alegeau însă şi tineri. Episcopii puteau fi căsătoriţi. Dar de timpuriu au început să fie preferaţi totuşi clericii celibatari.

Preoţii erau de regulă mai mulţi într-o comunitate şi formau sfatul episcopului. Ei slujeau fie împreună cu ei, fie separat, serviciile încredinţate de el. preoţii puteau să predice şi să catehizeze.

Ca şi pentru episcopat se cereau pentru preoţie calităţi morale, bun nume, stima şi încrederea credincioşilor şi totodată a episcopului. Tradiţia Bisericii şi sinoadele au stabilit impedimente la hirotonie. Ca vârstă, sinodul de la Neocezareea (314 – 325) prin can. 11 cere vârsta de 30 de ani. Numărul preoţilor creşte odată cu numărul comunităţilor.

Diaconii, ajutau pe episcopi la cult şi în administrarea

bunurilor comunităţii. Importanţa lor cu timpul creşte mult. Ei menţineau ordinea la cult, primeau ofrandele credincioşilor, citeau din Sfânta Scriptură la cult când nu erau lectori, duceau Sfânta Împărtăşanie celor absenţi de la adunare, anunţau adunările viitoare. Diaconii, în general erau persoane de încredere şi de legătură între episcopi şi credincioşi. Ei erau rânduiţi de episcopi. Ei erau de regulă tineri. În amintirea primilor diaconi, numărul lor era limitat de obicei la şapte, chiar în Biserici mari.

Clerul inferior s-a ivit treptat şi n-au fost toate de la început în clerul inferior.

Ipodiaconii săvârşeau unele din serviciile diaconilor, erau ajutătorii lor. Uneori făceau serviciul de curieri ai episcopului.

Lectorii sau citeţii sunt prima treaptă a clerului inferior după exorcişti, care în sec. I erau harismatici. Ei făceau citiri din Sfânta Scriptură la cult şi aveau în grijă păstrarea ei. Ei trebuiau să cunoască bine textul şi scrierea, să aibă îndemânare la citire.

Psalţii erau cântăreţi. La început se cânta de către credincioşi din psalmii Vechiului Testament, cu timpul s-au compus şi cântări creştine. În unele biserici se cânta antifonic, de către doi psalţi sau două coruri.

Acoluţii erau însoţitori ai episcopilor. Ei ajutau la cult,

purtând luminile la ceremoniile bisericeşti. Numărul lor varia.

Exorciştii au avut la început caracter harismatic. Slujba lor era vindecarea celor posedaţi de duhuri necurate sau a celor ce sufereau de boli sufleteşti. Ei ajutau şi la botezul catehumenilor.

Uşierii aveau în grijă paza uşilor şi a porţilor, ca să nu intre în biserică necreştini. În epoca persecuţiilor, însărcinarea lor era necesară şi importantă.

Groparii sunt cunoscuţi încă de pe timpul când se mai săpau catacombe, de pe timpul persecuţiilor.

Horiepiscopii. Întinderea creştinismului afară de oraşe a făcut necesară crearea unor slujitori speciali pentru comunităţile depărtate de oraşe. Ei mai sunt cunoscuţi sub numele de episcopi de ţară. Unii aveau hirotonie de episcopi, alţii erau doar preoţi. Ei au ajuns a fi un fel de vicari. Horiepiscopii puteau săvârşi cultul şi face misiune, dar nu hirotoneau. Cu timpul ei au fost înlocuiţi cu periodevţi, preoţi vizitatori, sau de preoţi de ţară.

Diaconesele îndeplineau servicii auxiliare, asistau la botezul femeilor, la împărţirea ajutoarelor pentru femei, la vizitarea bolnavilor, la agape. Ele se alegeau dintre fecioarele vârstnice, care făceau vot de castitate, sau dintre văduvele căsătorite o singură dată, evlavioase şi virtuoase.

Clericii nu se pregăteau la început în anumite şcoli. După înfiinţarea şcolilor creştine, cei trecuţi prin ele erau preferaţi la episcopat. Mijlocul obişnuit de pregătire a clerului, însă era trăirea şi slujirea pe lângă episcop. De regulă ei treceau mai întâi prin clerul inferior.

Condiţiile cerute pentru intrarea în cler erau mai ales morale. Biserica a stabilit să nu hirotonească pe cei ce au unele defecte trupeşti, pe bigami, pe neofiţi, pe clinici, pe energumeni, pe schismaticii chiar reveniţi în Biserică, pe cei căsătoriţi cu rude apropiate, pe cei cu soţii adultere, pe funcţionari, pe militari, pe sclavii fără învoirea stăpânului. Asemenea condiţii au început să intre în hotărârile sinoadelor.

Clerul se întreţinea în primele trei secole din darurile şi contribuţia credincioşilor. Creştinii duceau ofrande din mai toate produsele muncii lor. Pe lângă daruri în natură, ei ofereau şi bani pentru ajutorarea săracilor şi întreţinerea clerului. Clericii primeau ajutor potrivit cu rangul şi cu situaţia lor materială. Cum contribuţia credincioşilor nu ajungea, clericii se întreţineau şi prin munca lor, cultivând câmpul, grădina sau exercitând o meserie. Unii făceau chiar comerţ; Sfântul Ciprian şi sinoadele au oprit aceasta.

Sistemul mitropolitan. Din oraşe creştinismul s-a întins în

jurul lor. Noile comunităţi de pe teritoriul vecin ţineau de episcopul oraşului. Cu numărul comunităţilor din oraş a crescut şi numărul episcopilor. Comunităţile conduse de ei se numeau parohii. Horiepiscopii ajutau la satisfacerea nevoilor cultice şi misionare în târguri şi sate. Din Biserica oraşului şi a teritoriului învecinat, s-a format dioceza sau eparhia fiecărui episcop.

Diecezele episcopale s-au grupat pe provincii, în jurul episcopului capitalei, recunoscând întâietatea şi autoritatea lui. Episcopul capitalei devine astfel mitropolit, adică episcopul-şef al provinciei. El asigura unitatea ei bisericească.

Până la Sinodul I ecumenic (325), sistemul mitropolitan se constituie, dar sinodul a ţinut seama de el, luându-l ca bază a organizaţiei bisericeşti următoare.

Pentru chestiuni mai importante sau de interes general, episcopii provinciei se adunau în sinod, care era convocat şi prezidat de mitropolit. Sinoadele se ţineau de regulă în capitala provinciei. Puteau să asiste şi preoţi sau diaconi, ca însoţitori sau reprezentanţi ai episcopilor. Asistau chiar şi laici. Drept de vot aveau numai episcopii, iar drept de cuvânt aveau şi preoţii şi diaconii.

Se întocmeau procese verbale şi hotărârile lor se comunicau celor interesaţi şi erau obligatorii în toată provincia.

Sinoadele erau mijloace de afirmare a unităţii bisericeşti, de apărare a credinţei, de impunere a disciplinei bisericeşti. Primele despre care se menţionează sunt cele de la Palermo în Sicilia, apoi cele din Frigia şi Anhialos din Tracia, în 150. apoi au fost cele de la Cartagina sub Sfântul Ciprian, cele de la Antiohia, cel de la Elvira, de la A relate, de la Ancyra şi Neocezareea.

Ereziile

Cuvântul *erezie,* înseamnă alegere, părere separată, eroare, sectă. Ereziile sunt tot aşa de vechi ca şi creştinismul. Creştinismul era la început numit de iudei la început „eres", ca fiind deosebit de religia lor. Sf. Ap. Pavel socoteşte ereziile ca ceva firesc. Ele însă au tulburat adesea Biserica şi au fost dintru început un pericol grav pentru învăţătura ei.

Primele erezii sunt cele iudaizante, numite astfel din motivul că încercau să iudaizeze creştinismul prin obligaţia de a observa Vechiul Testament şi legea mozaică. Aceste erezii atribuiau Vechiului Testament valoare permanentă şi cereau aplicarea lor integrală, în creştinism, deşi Sinodul Apostolilor de la Ierusalim, din primăvara anului 50, a hotărât că legea mozaică

nu este obligatorie pentru creştinii din neamuri (Fapte 15, 19 şi 28). Ele erau produsul naţionalismului, particularismului şi formalismului iudaic.

Iudeo-creştinii moderaţi au rămas în Biserică, iudaizanţii s-au organizat în secte. Ereticii iudaizanţi erau de mai multe nuanţe, dintre care sunt cunoscute două. Unii însă, atestă mai multe nuanţe:

Nazareii erau iudaizanţi moderaţi, rămaşi izolaţi în retragerea lor peste Iordan şi staţionari în ideile lor religioase. Ei serveau Legea mozaică, dar nu ţineau ca ea să fie impusă şi creştinilor dintre neamuri. Ei cunoşteau Naşterea supranaturală a Mântuitorului, Moartea şi învierea Lui. Ei vedeau în el, Fiul lui Dumnezeu, pe Mesia, ca şi creştinii. Foloseau Evanghelia după Matei, în forma ei originală, în limba aramaică.

Ebioniţii erau iudaizanţi rigorişti. Numele lor vine după Sfântul Irineu, de la un oarecare Ebion, sau de la un rabin Iaba sau Abun, după alţii de la aba, un veşmânt sărăcăcios, de cerşetor. După Origen şi Teodoret erau două feluri de ebioniţi. Unii recunoşteau Naşterea miraculoasă a lui Iisus Hristos, alţii îl socoteau fiul lui Iosif şi al Mariei, şi unii şi alţii, însă negau divinitatea Lui. Ambele categorii respectau Legea mozaică, Evanghelia după Matei în limba aramaică, şi refuzau scrisul Sf.

Pavel, considerat ca apostat. Ebioniţii s-au apropiat mai târziu de rabinism şi de talmudism.

În unele scrieri ale Noului Testament se constată existenţa unor eretici deosebiţi de iudaizanţii propriu-zişi. Ei aveau şi alte idei decât cele iudaice. Nu propagau numai observarea Legii mozaice, deosebirea alimentelor, sărbători, ţinerea sabatului, ci şi practicarea ascezei, socotind corpul ca o închisoare a sufletului. Ei aveau de asemenea un cult al îngerilor, pe care-i socoteau intermediari către Dumnezeu. Se cunoaşte existenţa unor iudaizanţi cu idei gnostice, străine de iudaism. Ei opreau căsătoria şi unele alimente, aveau „basme şi nesfârşite înşirări de neamuri", mituri şi genealogii.

Din epistolele lui Petru şi a lui Iuda se cunosc eretici dedaţi plăcerilor. Sub pretextul libertăţii, ei dispreţuiau legea. Negau a doua venire a lui Hristos. Eretici asemănători erau Nicolaiţii de la Efes şi Pergam, cunoscuţi din Apocalipsă. Aceştia chiar aprobau cultul idolatric, mâncau din carnea jertfită idolilor şi învăţau că femeile pot fi comune bărbaţilor.

Unii din aceşti eretici învăţau şi practicau imoralitatea, la alţii, în general se găseau idei străine de cele ale iudaizanţilor.

Iudeo-gnosticii

Iudeo-gnosticii erau eretici care păstrau în parte legea

iudaică şi împrumutau idei străine, din gnosticismul antic, precum şi unele idei creştine denaturate.

Cerinţ era un iudeu alexandrin, influenţat de ideile lui Filon. Deşi unii scriitori creştini (Ipolit, Epifaniu) îl socotesc doar iudaizant, există mărturii că Cerinţ avea şi idei gnostice. El era dualist, admitea existenţa unui Dumnezeu ascuns, invizibil şi a materiei eterne. Lumea a fost creată de un înger, Demiurg. Un altul a creat Legea mozaică. Iisus a fost un om natural, dar mai bun şi mai drept decât ceilalţi oameni. Asupra Lui s-a coborât la Botez Hristos, spiritul lui Dumnezeu, care a făcut prin El minuni, dar L-a părăsit la moarte. Prin urmare, Cerinţ era deci şi dochet, neadmiţând realitatea întrupării lui Hristos.

Dochetismul şi ideile iudaizante sunt denunţate şi combătute de Sfântul Ignaţiu al Antiohiei în epistolele sale. Ereticii cunoscuţi de el îmbinau idei iudaice, creştine şi străine şi învăţau practici de abstinenţă.

Elchesaismul. Un curios amestec de iudaism, păgânism şi de idei creştine găsim în erezia elchesaită. Elchesaiţii sunt cunoscuţi din sec. al II-lea. În elchesaism se întâlnesc idei religioase diferite: naturalism păgân, influenţe parsiste, astrologice, magice, fataliste, eseniene. Elchesaiţii socoteau legea mozaică obligatorie, dar nu ţineau sacrificiile. Ei practicau un fel

de botez şi spălări dese, ca mijloc de curăţire şi vindecare. Opreau mâncarea de carne şi vinul, permiteau căsătoria, săvârşeau un fel de împărtăşire cu pâine şi sare.

Despre Hristos spuneau că este un eon sau un înger superior, de proporţii uriaşe; alături de el sta ca principiu feminin Sfântul Duh. Elchesaiţii pretindeau de asemenea că învăţătura lor este revelată, printr-o scrisoare secretă, căzută din cer şi adusă „profetului" lor Elchesai de către Fiul lui Dumnezeu. Erezia elchesaiţilor s-a menţinut mult timp.

Iudeo-gnosticismul se constată şi în ideile scrierilor apocrife cunoscute sub numele de PseudoClementine, bazate pe tradiţii şi pe legende de pe la anul 200, în realitate însă, compuse mai târziu. Adam, Moise şi Hristos sunt profeţi, care au descoperit din nou vechea revelaţie de la crearea lumii, întunecată de păcatele oamenilor. Mozaismul adevărat, nu cel falsificat, este identic cu creştinismul. Scrierile pseudoclementine recomandă sărăcie, abţinere de la carne, căsătorie timpurie. Ele văd de asemenea în Sf. ap. Petru pe reprezentantul creştinismului adevărat. Ele sunt un adevărat roman de călătorie al lui Petru şi Clement Romanul, plecaţi în urmărirea ereticului Simon Magul, până la Roma şi pretind a reda învăţătura lui Petru. În realitate, însă aceste scrieri conţin idei iudaice, eretice şi antice, admit

panteismul stoic, veşnicia materiei, emanaţia, dualismul. Ele combat învăţătura Sf. ap. Pavel, credinţa în Sfânta Treime şi politeismul mitologic. Pe Ioan Botezătorul îl socotesc opus lui Hristos, iar pe Simion Magul lui Petru.

Simon Magul

Cronologic, Simon Magul este primul eretic. El este cunoscut din Faptele Apostolilor, unde se vorbeşte despre aparenta lui convertire la creştinism, în urma predicii în Samaria a diaconului Filip. Despre el se ştie că era vestit în Samaria prin magie, că se socotea „a fi cineva mare" şi că era numit de toţi „puterea cea mare a lui Dumnezeu". Doctrina lui e puţin şi nu limpede cunoscută. Se presupune că ar fi fost ucenicul ereticului Dositei. Din unele scrieri aflăm că el admitea o ierarhie de eoni, în fruntea cărora era cugetarea. Aceasta a produs pe îngeri, pe arhangheli şi pe Demiurg, care este Dumnezeul iudeilor. dumnezeul suprem, zicea ereticul, s-a manifestat iudeilor ca fiu în Iisus, păgânilor ca Sfânt Duh, iar samarinenilor ca Tată în Simon. Simon Magul avea ideea că este o întrupare divină. Pe Iisus îl socotea că este una din formele aparente ale puterii supreme.

Legea mozaică era considerată de Simon operă a spiritelor inferioare şi un instrument de sclavie. Ereticul învăţa mântuirea prin credinţa în el şi în Elena, o femeie de moravuri uşoare ce-l

însoţea. Faptele bune sunt inutile, nu există nici vicii, nici virtuţi. Prin urmare, Simon este antinomist şi învaţă imoralitatea. Partizanii lui erau corupţi şi practicau magia, exorcismele, farmecele. Simon Magul este socotit de Sfântul Irineu „părintele ereticilor".

Gnosticismul sirian şi alexandrin. Alte sisteme. Maniheismul

Gnosticismul este cunoscut mai mult din scrierile creştinilor care l-au combătut – Irineu, Ipolit, Tertulian, Adamantius, Epifaniu, Filastriu de Brescia Teodoret de Cyr, Clement Alexandrinul, Origen. Bogata literatură gnostică s-a pierdut aproape toată, din ea se păstrează doar fragmente. Cunoaşterea gnosticismului este deci relativă.

Gnosticismul reprezintă un sistem de erezii, complicat şi straniu, în mulţimea şi variaţia ideilor şi termenilor săi. Prin unele idei, el a fost un pericol pentru creştinism, mai ales prin propaganda, prin scrierile şi pretinsa sa ştiinţă în „Problema creaţiunii".

Originea sistemului au văzut-o vechii scriitori creştini în filosofia antică, mai ales cea platonică, lucru adevărat mai ales pentru gnosticismul alexandrin. Gnosticismul este un fenomen religios cu caracter sincretist, cu idei din diferite culte vechi şi

chiar unele din iudaism şi creştinism. El este anterior creştinismului şi rezultatul unui puternic curent sincretist. Numele gnosticismului vine de la cunoaştere, pe care gnosticii credeau că o posedă. Gnoza este deci o „ştiinţă", pe care n-o aveau toţi oamenii. Ea pretindea că se bazează pe tradiţii secrete, cunoscute numai de iniţiaţi.

Gnosticismul credea că dezleagă marile întrebări care preocupă spiritul omenesc: de unde vine răul şi de ce? De unde vine omul şi cum? Ce am fost şi ce am devenit? Unde am fost şi unde am ajuns? Unde mergem şi unde vom fi mântuiţi? Care sunt raporturile între Dumnezeu şi lume?

Gnosticii voiau să dea o idee foarte înaltă despre divinitate. Pentru a o arăta cât mai pură şi mai înaltă, mai presus de tot ce este omenesc şi material, o numeau tăcere. Pentru a o arăta cât mai departe de lume o numeau abis. Această concepţie – o tăcere eternă în profunzimile unui abis infinit – era, după gnostici, cea mai demnă divinitate. Noţiunea de divinitate era cât se poate de abstractă. Ea nu putea fi definită sau numită. Ea este izvorul primar închis în sine al tuturor perfecţiunilor.

Materia la gnostici se găseşte din veci în opoziţie absolută cu spiritul divin. Ea este socotită sediul răului sau este identificată cu răul. Ideea aceasta venea din parsism.

Eonii erau figuri din vechea mitologie sau personificarea unor noţiuni filosofice. Ei provin din principiul divin prin emanaţie. Eonii, numiţi şi îngeri, formează laolaltă deplinătatea, împărăţia binelui şi a luminii, a principiului divin şi bun.

Mântuirea este concepută de gnostici ca un proces cosmic. Ea înseamnă scăpare, eliberare de materie: este dizolvarea lumii materiale, senzuale, prin separarea elementelor şi reîntoarcerea absolutului în sine însuşi. La aceasta se ajunge prin gnoză. Trebuie să menţionăm de asemenea că sistemele gnostice sun şi dochetiste, învăţând, că Hristos n-a luat trup real, adică material, ci unul aparent sau eteric, ceresc, sau asupra omului Iisus s-a coborât eonul Hristos. Sfintele Taine, lucrând ca materie, nu ajută la mântuire.

Morala gnosticilor era fie ascetică, excesiv de severă, pentru distrugerea materiei, care este corpul, fie libertinistă, antinomistă, din ideea că nu faptele bune sunt necesare pentru mântuire, ci gnoza. Cei care posedau gnoza, se mântuiau doar prin ea. Asceza gnostică interzicea căsătoria, carnea, vinul, plăcerile senzuale. Pe oameni, gnosticii îi împărţeau în 2 sau 3 categorii. Unele sisteme deosebeau pneumaticii şi Ilici. Pneumaticii sunt cei care posedă scântei din divinitate; numai ei se mântuiesc; ilicii adică materialii se pierd. Alţii includeau aici şi

psihicii sau sufletişii, cei care sunt simpli credincioşi şi cărora gnoza le rămâne închisă.

Sfânta Scriptură este fie interpretată alegoric, fie aruncată. Gnosticii aveau cărţile lor pretinse sacre şi o revelaţie socotită secretă şi cunoscută prin iniţiere. Gnosticismul este atrăgător prin pretenţia lui de a poseda cunoştinţa misterelor, prin cultul lui fastuos şi bogat, în care folosea arta, prin literatura lui teologică şi tendenţioasă, prin îndrăzneala speculaţiei şi a imaginaţiei lui.

În sec. I, gnosticismul era în curs de formare, în sec. Li se dezvoltă şi înfloreşte, apoi decade. Spre sf. sec IV, vechile sisteme dispar. Se menţine însă maniheismul.

Gnosticii s-au organizat în diferite forme şi nume, ca biserici, secte, colegii, adunări, diatribe, şcoli – formând comunităţi, asociaţii ascetice, culte misterice. În sectele lor se intra după o iniţiere prin diferite rituri şi cu depunere de jurământ că nu vor descoperi altora misterele încredinţate lor.

Sistemele gnostice mai însemnate sunt cel sirian şi cel alexandrin. Cel sirian este un sistem religios oriental, caracterizat prin dualism riguros, prin dochetism şi anti-iudaism exagerat. Cel mai însemnat reprezentant este aici Satornil. Acesta considera căsătoria instituită de diavol, împărţea pe oameni în două

categorii, pe Dumnezeul iudeilor îl socotea creatorul lumii şi incapabil s-o mântuiască.

Gnosticismul alexandrin este mult mai însemnat. Reprezentantul de seamă este Basilide. Sistemul lui este mult mai prelucrat decât al lui Satornil; el este o amplificare şi o expunere gnostică mai sistematică. El apare ca o evoluţie de jos în sus în procesul cosmic.

Alte sisteme gnostice sunt înrudite fie cu cel sirian oriental fie cu cel alexandrin-filozofic. În „ofism" joacă mare rol şarpele, mijlocitor al gnozei, al cunoştinţei către oameni. Ofismul era antiiudaic şi dualist riguros.

Sirianul Bardesane, care trăia la Edesa şi fiul lui Harmonius, reprezintă un sistem gnostic mai apropiat de creştinism. El combate unele erori ale ereticilor, dar are idei gnostice, deşi pe altele nu le admite.

Apologetultaţian Asirianul, discipol al lui Iustin Martirul a adoptat o doctrină cu aparenţe gnostice şi o morală ascetică. Adepţii lui săvârşeau euharistia cu apă, de aceea erau numiţi „aquari" sau „hydroparastaţi". Unii istorici, însă nu-i socotesc eretici.

Hermogen, un sirian stabilit în Africa, la sf. sec. al II-lea avea un sistem apropiat de al lui Marcian şi era influenţat de

platonism. El admitea şi creaţia biblică şi teoria emanaţilor. Hermogen a fost combătut de Tertulian.

Carpocrat reprezintă o gnoză anti-iudaică, păgână, panteistă. Pe aceeaşi linie cu Hristos punea Carpocrat pe filosofi, ale căror chipuri le aşeza în locaşurile de cult ale sectei. Gnoza lui Carpocrat este caracterizată prin corupţia ei morală. Bine şi rău, după el, nu există de la natură, ci numai în închipuirea omului.

Maniheismul reprezintă o nouă fază a gnosticismului, el este un produs gnostic sincretist, un amestec de parsism, budism, de veche teosofie babilonian-haldeică şi de idei creştine. Sistemul are un caracter mai oriental decât celelalte sisteme gnostice şi oarecare asemănare cu elchesaismul, cu gnoza siriană. El pretindea să fie nu doar un sistem pentru iniţiaţi, ci o adevărată biserică, o nouă religie universală. Întemeietorul sistemului este considerat Mani, persan de origine. Sistemul lui este cel mai bine format şi mai consecvent dintre cele gnostice, deşi cu idei împrumutate, el este conceput mai original. La el, cele două împărăţii, cea a luminii şi întunericului, se găsesc în cea mai mare opoziţie. Ele sunt personificate, vii, veşnice, necreate.

Eliberarea se face prin învăţătura lui Iisus Hristos, care a coborât din soare pe pământ, în trup omenesc aparent şi a murit tot în aparenţă. Învăţătura lui a fost falsificată de Apostoli. Mani

pretindea că o restabileşte el.

În organizarea sectei sale, Mani a imitat creştinismul. El şi-a ales 12 apostoli şi 72 de preoţi-episcopi, diaconi şi evanghelişti. Maniheii imitau Botezul şi Euharistia, având rituri asemănătoare. Sărbătoarea principală era ziua morţii lui Mani. Morala sectei era severă, pentru cei aleşi, nu şi pentru ceilalţi. Aleşii se abţineau de la carne, ouă, lapte şi vin, de la lucrul manual, de la plăceri. Ei erau vegetarieni. Secta s-ar întins în Imperiul roman, unde a fost persecutată de unii împăraţi păgâni sau creştini.

Prin pericolul pe care-l prezenta pentru creştinism, gnosticismul a fost pentru Biserică şi un stimul. Cert este că teologii ortodocşi au trebuit, combătând gnosticismul, să lămurească şi să fixeze doctrina Bisericii.

Marcionismul. Montanismul. Hiliasmul. Alogii

Marcionismul este o erezie care are o oarecare asemănare cu gnosticismul. Marcion, şeful sectei a fost fiul unui episcop creştin. După ce a fost refuzat să intre în comunitatea creştină, şi-a înfiinţat o sectă proprie.

Erezia lui provine mai ales dintr-o greşită înţelegere a Sfintei Scripturi şi îndeosebi a raportului dintre cele două Testamente. Marcion credea că între ele sunt deosebiri radicale,

nepotriviri, dezacord, ele nu sunt opera unuia şi aceluiaşi Dumnezeu şi deci există doi Dumnezei. Dumnezeul Vechiului Testament, creatorul lumii, nu este atotştiutor, nici atotputernic; Dumnezeul Noului Testament ştie şi poate totul. De asemenea Marcion nu admitea a doua venire a lui Iisus Hristos pentru judecarea lumii. Marcion mai era şi deochetist. Nici întruparea, nici moartea lui Iisus n-a fost reală. El credea că urmează Sfântului Apostol Pavel pe care în realitate nu-l înţelegea bine. El nu păstra nici măcar Noul Testament întreg, ci-l mutila admiţând numai Evanghelia după Luca, fără primele capitole.

În morală, Marcion era rigorist, învăţa asceza severă, condamna căsătoria, oprea de la carne şi de la vin, pe care le socoteşte ale Dumnezeului-demiurg, care a făcut lumea.

Marcion a făcut propagandă cu succes. El nu a înfiinţat o şcoală ca gnosticii, ci o biserică formată din comunităţi proprii, cu cler, cu locaşuri de cult, cu imne. Marcionismul a dat şi martiri în persecuţii. El păstra Tainele Bisericii, dar le săvârşea în felul său. El permitea al doilea, al treilea botez pentru iertarea păcatelor. Macion a vrut să fie un reformator al Bisericii. Părinţii şi scriitorii bisericeşti l-au combătut ca pe un eretic mai rău decât alţii. Dar protestanţii l-au elogiat, socotindu-l un geniu religios, un adevărat reformator.

Montanismul a fost o sectă apărută în Frigia, în a doua jum. a sec. II. Montanismul tulbură Biserica prin ideile sale apocaliptice, hiliaste, rigoriste. Spre deosebire de gnostici care doreau să cuprindă creştinismul într-o rellogie universală, montaniştii concepeau un creştinism îngust, sectar, exclusivist. Montan, şeful sectei voia să fie şi el reformator. El credea că Biserica a decăzut pentru că era influenţată de lume, că morala şi disciplina ei a slăbit. Astfel, montanismul apare ca o reacţie contra acestei stări.

Montan era un vizionar care dorea să pregătească lumea pentru marele eveniment religios anunţat de el. din speranţa venirii apropiate a lui Iisus Hristos, speranţa care mângâiase pe primii creştini, Montan făcea un motiv de trezire excepţională a sentimentului religios, producând o surescitare bolnăvicioasă.

În creştinism, Montan era un neofit, el fusese sacerdot al zeiţei Cybele. El însă se considera Paracletul (Mângâietorul) anunţat de Iisus Hristos. Montan pretindea că revelaţia Noului Testament nu este desăvârşită, ci se desăvârşeşte prin el, ca Paraclet. El nu schimba credinţa Bisericii, dar voia să aducă o viaţă religios-morală nouă, în spirit eshatologic, voia întărirea disciplinei, o renaştere morală.

În morală, montanismul era mai rigorist decât Biserica. A

doua căsătorie era interzisă, socotită adulter; cei căsătoriţi a doua oară erau excluşi de comunitate. Fecioria era socotită necesară pentru a primi revelaţii. Postul lor era mai lung şi mai sever decât cel al Bisericii. Distracţiile şi podoabele erau socotite păcate, iar pentru păcate grele excludeau din comunitate.

Montanismul a făcut aderenţi numeroşi. Ei se numeau pe sine privilegiaţi ai Sfântului Duh. Din Frigia secta s-a extins şi în alte localităţi. Ea s-a organizat, având evanghelişti, profeţi, episcopi, mai târziu un fel de patriarhi. Chiar şi femeile puteau să intre în clerul montanist. După o oarecare ezitare, Biserica s-a pronunţat contra lor; primele sinoade cunoscute în acest sens, sunt cele împotriva montanismului. Respinşi de Biserică, montaniştii s-au organizat separat, ca o comunitate de sfinţi.

Montanismul a fost combătut şi în scris de Claudiu Apolunare, Miltiade, Rodon, Militon de Sardes şi alţii. Cu timpul montaniştii s-au dezbinat în mai multe secte. Secta s-a menţinut câteva secole şi a fost condamnată prin legi şi canoane.

Hiliasmul sau milenarismul este învăţătura conform căreia înainte de Judecata de apoi, Iisus Hristos va veni şi va fi în fiinţa o împărăţie de o mie de ani, în care vor intra numai drepţii. Puterea lui Satan va fi distrusă, iar drepţii vor domni cu Iisus peste cealaltă lume.

Atât ideea eshatologică, cât şi cea milenaristă aveau temeiuri scripturistice, dar aceste texte nu pot fi interpretate în legătură cu o împărăţie pământească. Hiliasmul are rădăcini mai vechi decât creştinismul, bazându-se pe profeţiile vechi testamentare despre o împărăţie viitoare, cea a lui Mesia. Ideea a fost preluată apoi în creştinism. Deşi Sfinţii Apostoli au precizat că Parusia este un eveniment iminent, simbolismul Apocalipsei a întreţinut această idee care a fost amplificată în perioada persecuţiilor. Ea este întâlnită la unii scriitori bisericeşti cum ar fi Păstorul lui Herman, Papias sau în învăţătura celor doisprezece apostoli.

Hiliasmul a fost transformat în mişcare eretică odată cu apariţia montanismului, fiind întâlnit în scrierile unor autori creştini, chiar în secolele al III-lea şi al IV-lea.

El a fost combătut nu numai de Biserică, ci şi de unele mişcări eretice de factură gnostică. Şcoala alexandrină, prin interpretarea alegorică dată Apocalipsei, a combătut vehement moilenarismul, iar în Apus Fericitul Augustin a contribuit la stoparea acestei erezii. Cu toate acestea, idei milenariste sunt întâlnite şi în Evul Mediu şi chiar la unele secte de astăzi.

Alogii au fost io sectă puţin cunoscută. Ei apărut în Asia Mică, ca adversari ai montanismului în secolul II. Alogoii

contestau autenticitatea scrierilor Sfântului Evanghelist Ioan. Ei le considerau scrieri ale lui Cerinţ.

Antitrinitarismul

Învăţătura despre Sfânta Treime i-a preocupat pe teologii şi filosofii creştini încă din primele secole ale existenţei Bisericii. Existenţa Sfintei Treimi fiind o taină, mintea omenească oricât de pătrunzătoare ar fi, tot nu ar putea ajunge la dezlegarea ei, şi omul trebuie să primească acest adevăr prin credinţa care i-a fost descoperită lui de Dumnezeu. Apelându-se la unele analogii s-a ajuns ca dogma Sfintei Treimi să fie mărturisită corect. A fost dezvoltate însă adeseori învăţături greşite care au dus la apariţia ereziilor antitrinitare.

Antitrinitarismul este prin urmare o învăţătură greşită privind dogma Sfintei Treimi. În istoria creştinismului au fost cunoscute două direcţii antitrinitare: antitrinitarismul dinamic, care aşază persoanele dumnezeieşti în subordonare verticală şi mărturiseşte o deosebire clară între Tatăl şi Fiul, ajungându-se uneori la diteism, şi antitrinitarismul modalist, care păstrarează unitatea dumnezeiască a Sfintei Treimi, însă nu mărturiseşte persoanele treimice cu însuşirile lor proprii. Prima direcţie

încerca să explice dumnezeirea Fiului în raport cu Tatăl, în timp ce a doua încerca să explice monoteismul creştin, însă ambele au ajuns în final la negarea dogmei Sfintei Treimi.

Împotriva antitrinitarismului Biserica a afirmat unitatea fiinţei dumnezeieşti şi personalitatea Fiului ca ipostază divină, ca Logosul întrupat, mărturisindu-se şi dumnezeirea şi umanitatea Lui. Pentru a mărturisi deosebirea dintre Tatăl şi Fiul unii teologi ca Iustin Martirul, Irineu, Ipolit, Tertulian, Origen şi alţii au preferat un subordinaţionism învăţând despre existenţa preomenească a Mântuitorului pornind de la textul biblic: „Tatăl este mai mare decât mine". Această învăţătură a fost cu atât mai simplu de aplicat la persoana Sfântului Duh, unde textele scripturistice erau mai puţin clare şi precise.

1. ***Antitrinitarismul dinamic***. Ca fondator al acestei erezii este considerat Teodot Curelarul originar din Bizanţ. Pe la anul 190, Teodot a declarat că nu l-a tăgăduit pe Dumnezeu, ci pe un singur om, înţelegând că Iisus este numai om, nu şi Dumnezeu.

Deşi învaţă că Dumnezeu este creatorul lumii, Teodot influenţat de ideile gnosticismului, îl considera pe Iisus simplu om, născut din Fecioara Maria prin voinţa Tatălui, care a trăit ca toţi oamenii, fiind însă foarte evlavios. La Botez în Iordan s-a coborât asupra lui Hristos Duhul Sfânt în chip de porumbel.

Astfel El a primit putere dumnezeiască, dar nici acum el nu poate fi numit Dumnezeu, cel mult după învierea din morţi.

Învăţătura sa şi-o argumentează cu texte biblice care vorbesc despre umanitatea lui Iisus. Deşi a fost excomunicat de episcopul Victor al Romei, Teodot a reuşit să-şi atragă un grup de adepţi, formând chiar o şcoală sectară antitrinitară cu tendinţe raţionaliste şi cu interpretare gramatica-literară.

În Răsărit erezia a cunoscut o perioadă de revigorare în a doua jumătate a sec. III prin Pavel de Samosata, episcopul Antiohiei (260 – 269). Sinodul convocat la Antiohia din 268 a hotărât depunerea lui din treapta episcopală, deşi nu se ştie exact dacă acest lucru s-a petrecut datorită rătăcirilor hristologice sau datorită indignării episcopatului sirian faţă de moralitatea lui. Pavel învăţa că Dumnezeu este o singură persoană, iar Logosul, numit raţiune sau înţelepciune dumnezeiască, locuieşte în El nu ca persoană, ci ca atribut. Logosul nu este o persoană sau o ipostază proprie, ci este impersonal ca şi raţiunea în om.

Iisus este omul născut în mod supranatural din Fecioara Maria. El nu este Fiupersoană, ci Logosul lui Dumnezeu locuind în omul Iisus. Dumnezeu-Tatăl este unul, iar Fiul Lui este ca raţiunea în om. Înţelegând fiinţa sinonimă cu persoana sau ipostaza el afirma că Logosul nu este deosebit ipostatic de Tatăl,

ci este de o fiinţă cu Tatăl.

Logosul este numit fie înţelepciunea lui Dumnezeu, fie Duhul Sfânt. EI S-a născut din Fecioara Maria ca om asemenea nouă, dar este mai bun decât toţi oamenii, pentru că este de la Duhul Sfânt. Asemenea profeţilor, în El a locuit Logosul dumnezeiesc, dar într-un grad mult mai înalt. Legătura dintre Logosul divin şi Iisus Hristos constă într-o unire morală şi nu fiinţială, Logosul locuind în Hristos ca într-un templu.

Uns de Duhul Sfânt la Botez, El a atins perfecţiunea morală, dar nu deţine dumnezeirea după fiinţă, căci Logosul este deosebit fiinţial de Iisus. Iubirea Lui faţă de Dumnezeu, voinţa Lui lipsită de păcat îi conferă superioritatea şi rămâne nedespărţit de Dumnezeu şi prin puterea lui Dumnezeu ne mântuieşte pe noi. Prin urmare, Iisus Hristos nu este Dumnezeu după fiinţă, ci prin virtutea Sa. Pentru că este înzestrat cu putere dumnezeiască îl numim Dumnezeu.

2. Antitrinitarismul modalist numit şi monarhianism sau patripasianism, considera Logosul divin ca ceva alegoric, nereal, Iisus Hristos fiind Dumnezeu, Tatăl însuşi care S-a întrupat. Erezia a apărut în Orient, după care s-a manifestat şi la Roma. Reprezentanţi mai cunoscuţi sunt: Noet, Praxeas şi Sabeliu.

Noet din Smirna învăţa că unul Dumnezeu este Creatorul

tuturor şi ori de câte ori vrea, El se descoperă în lume. El este nevăzut când nu. Se descoperă şi văzut când. Se arată, este nepătruns când vrea să fie nepătruns şi când vrea El Se lasă pătruns de mintea umană, este nemuritor, dar şi muritor.

Fiul şi Tatăl este unul şi acelaşi Dumnezeu, care S-au întrupat din Fecioara Maria şi S-a descoperit celor cărora a vrut El. El este Cel răstignit murind pe cruce El, Cel nemuritor, împuns cu suliţa, pus în mormânt şi înviat a treia zi din morţi. Dacă Fiul Iisus Hristos nu este Tatăl însuşi, atunci El nu este Dumnezeu.

După ce a fost excomunicat în Smirna pentru erezia lui i, Noet a plecat la Roma unde învăţătura lui era deja cunoscută.

Praxias, originar din Asia Mică a activat ca exponent al antitrinitarismului modalist, mai întâi la Roma, apoi în Africa. Despre învăţătura lui Praxias ne informează Tertulian. Tatăl, creatorul tuturor S-a sălăşluit în Fecioara Maria din care S-a născut ca Fiu şi a pătimit. Dacă Iisus Hristos nu ar fi Tatăl întrupat, atunci nu ar avea sens întreita ispitire a lui Hristos de către diavol, căci diavolul este în conflict cu Dumnezeu şi nu cu omul.

Tatăl a pătimit împreună cu Hristos, căci omul Iisus este corpul, iar sufletul este Dumnezeu. Prin urmare, Mântuitorul a murit nu după fiinţa Sa dumnezeiască, ci după cea omenească.

Sabeliu, originar din Cirenaica, a răspândit antitrinitarismul în Libia şi Rom ăla sf. sec.al II-lea. A fost cel mai reprezentativ promotor al antitrinitarismului modalist numit şi sabelianism, sistemul lui doctrinar fiind mult mai dezvoltat şi mai complicat, decât la ceilalţi.

El concepea unitate lui Dumnezeu ca trei numiri într-o singură ipostază Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt fiind nume diferite date aceleiaşi persoane sau ipostase dumnezeieşti. Acelaşi Dumnezeu. Se descoperă în forme şi etape, după fiecare manifestare, întorcându-se în Sine. Revelaţia este concepută ca o dilatare sau extindere şi ca o contracţie şi revenire în Sine. Ca Dumnezeu Tatăl s-a descoperit la creaţie, ca Dumnezeu Fiul la mântuire, iar ca Duhul Sfânt la desăvârşirea, sfinţirea şi conducerea Bisericii. Aceste trei forme de manifestare sunt înţelese ca trei feţe, dar nu ca trei persoane sau ipostase ale unicului Dumnezeu, pentru a nu se cădea în politeism.

Sabeliu învăţa despre revelarea lui Dumnezeu ca Tată, Fiu şi Duh Sfânt, însă considera ipostasele nu ca proprii, personale, şi ca moduri diferite de manifestare al iposatasului unic a monadei.

Erezia sabeliană a fost tolerată de unii episcopi, dar şi combătută cu vehemenţă de Ipolit, Origen, Tertulian şi Novaţian. Combaterea antitrinitarismului a determinat pe unii părinţi şi

scriitori bisericeşti să adopte subordinaţianismul în Sfânta Treime pentru a arăta că Fiul este deosebit de Tatăl, deosebirea fiind personală şi nu ca formă şi mod de manifestare. Deoarece problema raporturilor dintre persoanele Sfintei Treimi nu fusese elucidată, subordiţianismul apare în operele lui Iustin Martirul, Irineu, Origen şi Ipolit, care au constituit baza disputelor trinitare din secolul al IV-lea.

Controverse şi schisme

Disputele pascale

Aria extinsă de răspândire a creştinismului, multitudinea popoarelor care au primit în parte creştinismul, diversitatea tradiţiilor locale care se interferau cu învăţătura şi practica liturgică a Bisericii, au creat condiţii favorabile formării unor tradiţii creştine locale care au dus cu timpul la discuţii şi neînţelegeri mai ales de ordin practic cu privire la cult şi disciplina bisericească.

Prima dispută cunoscută în Biserică a avut ca obiect serbarea Paştilor cu referire la ziua şi felul sărbătoririi acestui eveniment fundamental pentru creştinism. Disputa sau controversa pascală a cunoscut trei faze până la soluţionarea

definitivă dată la Sinodul I Ecumenic, la Niceea în anul 325.

1. În timpul domniei împăratului Antonin Piosul (138 – 161), episcopul Policarp al Smirnei a avut o întrevedere cu episcopul Anicet al Romei pentru a elucida unele mici neînţelegeri în legătură cu serbarea Paştilor. Ambii episcopi, bazându-se pe tradiţia veche apostolică, n-au renunţat la tradiţia pascală locală, însă au consimţit de comun acord ca din această cauză să nu se rupă comuniunea bisericească, Anicet permiţându-i Sfântului Policarp să săvârşească Sfânta Liturghie la Roma. De aici putem deduce care erau cauzele divergenţelor pascale.

2. La începuturile creştinismului elementul iudaic era preponderent în comunităţile creştine în special în Răsărit. De unde şi tradiţia iudeo-cretină de a serba în continuare Pascha iudaică. Pentru ceilalţi creştini semnificaţia Paştilor era legată de învierea Domnului. Deoarece Patimile, Moartea şi învierea Domnului au corespuns ca timp Paştilor iudaice, creştinii s-au orientat în stabilirea datei Paştilor creştine după calendarul iudaic, respectiv la 14 Nisan Răstignirea sau Paştile învierii indiferent în ce zi a săptămânii cădeau aceste date. Pe de altă parte exista a doua categorie de creştini care punând accent pe învierea

Domnului, petrecută Duminica, serba Paştile în Duminica după 14 Nisan.

Din acest motiv s-a iscat o discuţie între Bisericile din Asia pe la anii 167 – 170. În această dispută au intervenit episcopii Meliton de Sardes şi Apolinarie de Ieropolis. Se pare că ei n-au căzut de acord asupra aspectului că dacă la 14 Nisan se serbează Pasha iudaică pe care a serbat-o şi Mântuitorul jertfind mielul pascal, sau dacă atunci S-a jertfit Hristos însuşi pentru păcatele lumii. Se încerca prin urmare să se stabilească o cronologie a evenimentelor legate de viaţa Mântuitorului punându-se în concordanţă referatele evanghelice.

3. A treia fază a disputelor pascale este mult mai clară. În jurul anului 190, preotul eretic Blastus predica la Roma sărbătoarea Paştilor după tradiţia iudaică. Deoarece la Roma existau divergenţe pascale, episcopul Victor I al Romei a scris celor mai importanţi episcopi din Asia printre care şi lui Policrat al Efesului, cerându-le în numele episcopatului italic să convoace un sinod la care să adopte practica pascală romană. Pentru a fi mai convingător i-a ameninţat cu excomunicarea, dacă nu vor accepta acest lucru. Policrat a convocat sinodul, însă sinodalii au refuzat să accepte schimbarea tradiţiei lor pascale motivând că

practica lor este moştenită de la apostoli. Episcopul Victor a excomunicat Bisericile din Asia, dar această gravă atitudine nu a plăcut nici unuia dintre episcopi. Sfântul Irineu i-a scris în numele episcopatului galic că nu este corect şi l-a îndemnat ca şi alţi episcopi să nu „excomunice toate Bisericile lui Dumnezeu care ţin după tradiţie un obicei vechi". Cu această ocazie aflăm că se punea în discuţie şi durat postului premergător sărbătoririi Paştelui. Disputele pascale au fost soluţionate la începutul sec. al IV-lea. Sinodul de la A relate (314) a hotărât ca toţi creştinii să serbeze Paştile „în aceeaşi zi şi la aceeaşi dată în toată lumea", iar la Sinodul I Ecumenic s-a stabilit ca Paştile să se serbeze în prima duminică cu lună plină după echinocţiul de primăvară (21 martie), amânându-se cu o săptămână dacă vor coincide cu Pascha iudaică.

Disputa baptismală

Apariţia reziilor în Biserică şi rezolvarea problemei reprimirii apostaţilor din timpul persecuţiilor în comuniunea Bisericii au dat naştere la noi dispute, una dintre cele mai importante fiind cea legată de Sf. Taină a Botezului.

Disputa s-a purtat între Biserica din Roma şi cea din

Cartagina, respectiv între episcopii Ştefan al Romei şi Ciprian al Cartaginei. La Roma se recunoştea botezul ereticilor şi nu se impunea rebotezarea celor care reveneau în comuniunea Bisericii pe când în Africa ereticii erau botezaţi pentru a fi primiţi în Biserică.

Deoarece la Roma, în Egipt şi Palestina, ereticii erau primiţi în Biserică numai prin punerea mâinilor episcopului, episcopul Ştefan dorea să impună practica romană şi în Africa, dar s-a lovit de rezistenţa Sf. Ciprian. El a ameninţat cu excomunicarea pentru rebotezarea ereticilor.

Două sinoade ţinute la Cartagina în anii 255 şi 256 sub preşedinţia Sf. Ciprian s-au pronunţat din nou pentru rebotezarea ereticilor şi schismaticilor, motivând că botezul este valid numai în Biserică. Ereticii şi schismaticii fiind rupţi de Biserică nu pot săvârşi taine valide pentru că nu au har. Cei doi episcopi, au rămas fermi pe poziţiile lor fără a rupe, însă comuniunea bisericească. Murind amândoi în timpul persecuţiilor lui Valerian, în 258, se pare că s-a încheiat astfel disputa baptismală, Sinodul de la A relate (314) şi Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325) au hotărât că se recunoaşte botezul ereticilor dacă a fost făcut în numele Sfintei Treimi având în vedere că taina este validă nu prin săvârşitorul ei, ci prin ea

însăşi ca taină a lui Dumnezeu.

Schisme

Ipolit. Moartea episcopului Zefirin al Romei (217) şi polemica antitrinitaristă au scindat într-o oarecare măsură comunitatea din Roma întrucât s-a ajuns la alegerea a doi episcopi, Calist şi Ipolit.

Ipolit, un remarcabil teolog şi un scriitor talentat, indignat probabil de alegerea contracandidatului său, a deschis polemica, acuzându-l pe Calist de antitrinitarism, de abateri disciplinare şi de toleranţă în chestiuni bisericeşti.

Schisma provocată în Biserica Romei a continuat şi sub urmaşii lui Calist.

Novat şi Novaţian. La mijlocul sec. al III-lea atât Biserica Romei cât şi cea din Cartagina s-au confruntat cu dispute care au generat apariţia unor schisme.

La Roma murind ca martir episcopul Fabian al Romei, alegerea noului episcop au generat mari dispute, deoarece Novaţian, un preot învăţat, a pierdut în faţa lui Corneliu (250 – 253). În momentul în care Corneliu s-a arătat de acord cu impunerea unei penitenţe pentru lapsi (cei care au apostaziat în

persecuţii), dar în aplicarea acestei reguli s-a comportat cu indulgenţă, a fost atacat de Novaţian, care între timp reuşise să fie ales şi hirotonit ca episcop, organizând o grupare separată considerată de el adevărata Biserică. Nefiind recunoscut de episcopatul italian şi cel din afară, Novaţian excomunicat de un sinod ţinut la Roma, a dat sectei un caracter rigorist. Ea a dăinuit sute de ani.

Paralel cu această schismă, în Cartagina s-a derulat schisma dintre Ciprian şi Novat. Deşi Sf. Ciprian se retrăsese din faţa persecuţiei lui Deciu, conducând Biserica prin scrisori şi curieri, a pretins ca reprimarea lapsilor în comuniunea Bisericii să fie precedată de penitenţă. În fruntea opoziţiei faţă de această măsură s-a situat preotul Novat care agita pe cei nemulţumiţi de intransigenţa episcopului lor. Revenind în scaunul episcopal din Cartagina în 251, Sf. Ciprian a pus capăt dezordinii, impunând prin mai multe sinoade penitenţă pentru lapsi, decizie acceptată şi la Roma.

Meletie. Efectele persecuţiilor s-au răsfrânt şi asupra Bisericii din Egipt. Ţinând cont de nemiloasa persecuţie declanşată de Diocleţian la începutul sec. al IV-lea şi dorind să faciliteze reprimarea lapsilor în Biserică, episcopul Petru I al

Alexandriei (300 – 311) s-a arătat mai indulgent. Acest lucru a fost dezaprobat de episcopul Meletie, al doilea după rang în episcopatul egiptean. Petru fiind arestat, Meletie a preluat conducerea Bisericii Egiptilui. Aceasta a atras nemulţumirea multor clerici şi credincioşi şi astfel s-a produs o schismă în Biserica Egiptului. După moartea martirică a episcopului Petru, Meliţie vine în Alexandria unde organizează Biserica schismatică numită „Biserica martirilor".

Începuturile învăţământului creştin.

Şcolile din Alexandria, Cezareea Palestinei, Antiohia şi Edesa.

În epoca apostolică, învăţământul creştin era harismatic: Apostolii, profeţii, didascălii învăţau pe credincioşi învăţătura cea nouă.

Didascălii aveau anume această misiune a învăţăturii. Ea se făcea la început după primirea botezului, în sânul comunităţii. Încă înainte de sfârşitul secolului I, învăţătura creştină începe să preceadă botezului, fapt mărturisit în scrierea „Învăţătura celor doisprezece Apostoli", care este un fel de catehism şi cuprinde pe

scurt ceea ce învăţau cei care voiau să primească botezul. Prin urmare, obiect de învăţătură îl constituie de la început Evanghelia Mântuitorului, apoi era Apostolul, sau colecţia de epistole apostolice, care circulau de la o comunitate la alta. S-au asociat mai apoi şi elemente „apostolice", în Rânduiala apostolică, în tradiţia celor 12 Apostoli şi altele; din timpul persecuţiilor au fost introduse şi martirologiile şi s-au asociat în latura populară şi apocrifele care lămureau unele momente din viaţa Bisericii, neînregistrate în scrisul canonic. De mare autoritate s-au bucurat apoi îndrumările din scrisul Părinţilor Apostolici, ca Sfântul Clement Romanul, Sfântul Ignaţiu al Antiohiei, Papia din Ierapole, Sfântul Policarp al Smirnei şi altele. De fapt, pregătirea pentru Sfântul Botez a constituit un prilej pentru îndrumări organizate în creştinism, care au produs cursuri şi chiar şcoli „pentru catehumeni".

Din sec. Îl această activitate era în grija Bisericii şi a unor didascali laici, credincioşi cu mai multă cultură. Ei se găsesc printre creştinii cu învăţătură, cum erau apologeţii. Cel mai cunoscut în acest sens este Iustin Martirul (+ 165), care învăţa pe alţii adevărul creştin ca fiind filosofia cea adevărată. Acest fu arestat în persecuţia lui Marcu Aureliu.

Învăţătura Mântuitorului a venit şi cu probleme noi, care

au determinat şi o terminologie specifică, fie prin adoptarea unor cuvinte vechi la sensuri noi, fie necesitând formularea de termeni noi, specifici.

Prima şcoală creştină publică a fost ***Şcoala din Alexandria***, cunoscută spre sfârşitul sec. II, în plină înflorire. Istoricul Eusebiu scrie că ea exista de demult. Şcoala alexandrină are diferite nume: Şcoala cuvintelor sau învăţăturilor sacre, şcoala catehizării, adunarea (pentru învăţătură) a credincioşilor sau doar şcoala din Alexandria.

Prin aşezarea, mărimea şi importanţa sa ca oraş, prin mişcarea de idei şi de popoare, Alexandria era unul din cele dintâi şi mai căutate centre culturale ale lumii vechi, adăpostind vestita bibliotecă a Ptolemeilor. Grecii, iudeii, gnosticii şi alţii aveau acolo şcoli însemnate. Acolo trăise Filon, creatorul unei filosofii religioase şi al unei atmosfere în care au trăit şi de care au fost influenţaţi şi teologii alexandrini, acolo se învăţa neoplatonismul în secolul III.

Creştinismul care a prins rădăcini în Alexandria din epoca apostolică, în legătură cu evanghelistul Marcu, a avut ca urmare faptul că au fost continuu învăţători creştini acolo, după Ieronim.

Apologetul Atenagora este socotit de istoricul bisericesc Filip de Side, primul profesor al şcolii alexandrine, ceea ce nu

pare probabil. Panten, care este primul cunoscut pe la anul 180, şi-a continuat activitatea şi în timpul lui Septimiu Sever şi Caracalla. Urmaşul lui Panten, Clement Alexandrinul, conducea şcoala, când a izbucnit persecuţia de la 202 – 203 şi când a părăsit oraşul. Şirul conducătorilor şcolii este cunoscut după el pentru tot sec. III şi o parte din sec. IV: Origen, Iraclas, Alexandru, Dionisie, Pieriu, Teognost, Petru, Macarie, mai târziu Didim cel Orb. Ultimul conducător cunoscut a fost Rodon, urmaşul lui Didim.

Spre deosebire de şcoala Sf. Iustin şi a altor profesori particulari, frecventată de un număr mic de auditori, fără însemnată influenţă asupra Bisericii, şcoala din Alexandria devine o instituţie bine întemeiată, cu un şir continuu de conducători iluştri, cu numeroşi auditori, cu un program de cursuri, cu mare faimă şi influenţă asupra teologiei creştine. Cu însemnătzatea ce i-a dat Clement Alexandrinul şi mai ales Origen, şcoala creştină se putea măsura cu orice şcoală filosofică, ca adevărată şcoală de „teologie”.

Ea pare să fi început din iniţiativă particulară, nu ca instituţie a Bisericii. Origen a luat conducerea ei, în timpul persecuţiei lui Septimiu Sever, la cererea unor elini şi creştini dornici de învăţătură. Şcoala nu era întreţinută de Biserică.

Origen pentru a putea trăi, vindea manuscrise ale operelor scriitorilor profani pe care le poseda. Apoi el a fost ajutat de un creştin bogat, Ambrozie, un fost gnostic, convertit de Origen. Din sec. IV şcoala a primit ajutor de la stat. Până la un timp ea nu avea local propriu.

Învăţământul predat în această şcoală catehetică era urmat nu numai de creştini, ci şi de catehumeni şi chiar de unii elini, dornici să cunoască religia creştină şi poate să o îmbrăţişeze. Audiau probabil şi iudei şi eretici, atraşi de faima profesorilor creştini, îndeosebi a lui Origen. Chiar creştini dornici de învăţătură filosofică şi teologică mergeau în căutarea de profesori acolo unde erau aceştia. Astfel se poate spune că învăţământul creştin s-a înfiripat şi dezvoltat ca o necesitate teologică şi culturală a creştinismului, în concurenţă şi prin analogie cu învăţământul elen, iudaic sau chiar eretic.

Cum anume s-a organizat învăţământul creştin nu se ştie mai de aproape. Ce şi cum se preda se poate deduce, însă, din scrierile lui Clement Alexandrinul şi ale lui Origen şi mai ales din *Cuvântul de mulţumire către Origen* al lui Grigore Taumaturgul, care l-a avut profesor la Cezareea Palestinei. Origen predase probabil la Alexandria ceea ce preda la Cezareea, un întreg ciclu ştiinţific: logică, dialectică, fizică. Aceste discipline serveau ca

pregătire pentru ciclul următor: morala şi teologia. În studiul teologiei, care încorona învăţământul predat de Origen, se făcea interpretarea Sfintei Scripturi, care era baza învăţământului creştin. Profesorul discuta însă şi ideile metafizice ale filosofilor şi poeţilor clasici, cu excepţia celor care nu admiteau existenţa lui Dumnezeu şi providenţa.

Învăţământul creştin se baza pe interpretarea Sfintei Scripturi şi era concentrat în jurul ei. Aceasta a avut mare importanţă pentru dezvoltarea lui şi a teologiei creştine. Gândirea teologică s-a întemeiat pe învăţământul şi pe exegeza şcolilor creştine. La Alexandria, metoda de interpretare era de preferinţă alegorică, la Antiohia era istorico-gramaticală sau literală. Faptul acesta a fost hotărâtor pentru evoluţia teologiei creştine în epoca marilor controverse hristologice.

Şcoala catehetică alexandrină are o mare importanţă în viaţa Bisericii vechi. Ea a dat Bisericii un învăţământ teologic, o exegeză teologică, o dogmatică.

Şcoala de la Cezareea Palestinei a fost înfiinţată şi condusă de Origen, după plecarea din Alexandria (la 231 – 232), în urma hirotonirii lui de către episcopii de Ierusalim şi Cezareea Palestinei, care-l stimau mult pentru ştiinţa lui. Condamnat pentru aceasta de către episcopul său Dimitrie, Origen s-a stabilit

la Cezareea, unde a continuat activitatea didactică şi a terminat operele începute la Alexandria.

La Cezareea, Origen a avut discipoli deosebiţi, între care pe cei doi fraţi din Neocezareea Pontului, Teodor şi Atenodor. Nu se ştie dacă la Cezareea, Origen a avut urmaşi imediaţi ca la Alexandria. El a creat însă, ca şi acolo o atmosferă teologică, în care au lucrat şi alţii. La începutul sec. IV este cunoscut ca profesor la Cezareea Palestinei Pamfil, un distins preot, originar din Berit. El făcuse studii la Alexandria. Audiind pe Pieriu, supranumit „Origen cel Tânăr" şi a avut printre elevii săi şi apoi colaborator pe Eusebiu, marele istoric bisericesc. Pamfil a înfiinţat pentru învăţământul creştin o bibliotecă însemnată. El era un admirator a lui Origen, căruia, împreună cu Eusebiu i-a consacrat o parte din studii şi din activitatea literară. Cezareea a avut apoi în Eusebiu pe cel mai învăţat episcop al său şi unul din cei mai de seamă creştini vechi, de la care cunoaştem multe din istoria învăţământului şi a creştinismului în general, în primele secole, şi mai ales cunoaştem pe Origen şi şcoala alexandrină.

Şcoala din Antiohia. La Antiohia Siriei s-a format o altă şcoală creştină, cunoscută din sec. III prin unii din cei care au predat învăţământul acolo. Cel dintâi cunoscut este preotul Malchion, conducătorul unei şcoli retorice „eline". Malchion era

un om învăţat şi în ale teologiei. Este cunoscut din disputa cu episcopul Pavel de Samosata, pe care l-a dovedit eretic (antitrinitar) într-un sinod ţinut la Antiohia, după ce episcopul reuşise până atunci să-şi acopere erezia. Nu se ştie în ce consta învăţământul lui Malchion, dacă preda şi învăţătura creştină, nici dacă a avut vreun rol în începuturile şcolii creştine din Antiohia.

Începuturile şcolii este legat însă de Lucian, zis de Samosata, zis şi de Antiohia. Şcoala a fost continuată de alţii şi a luat mare avânt în secolul al IV-lea prin studiile ei de exegeză biblică.

După unele ştiri, Lucian a fost partizan al episcopului compatriot Pavel de Samosata şi de aceea a fost scos din Biserică sub următorii trei episcopi de Antiohia, până la 303, când ar fi renunţat la erezie. Deşi este socotit ca izvor al arianismului prin exegeza şi teologia sa, Lucian este cinstit totuşi ca martir, mort în sânul Bisericii, în persecuţia lui Maximin Dar a (312).

Lucian este însemnat mai ales ca recenzent al Sfintei Scripturi. El a făcut o revizuire a traducerii Septiiagintei, în care se pare că a introdus corecturi după textul ebraic şi după traducerea liui Teodotion, sau după alte locuri paralele. De asemenea, se pare că el a încercat să corecteze cuvinte pe care nu le socotea potrivite.

Ca şi Origen, Lucian explica Sfânta Scriptură, dar mai mult în scop exegetic, decât teologic-apologetic. Interpretarea lui se deosebea de a alexandrinilor, fiind literală. Alături de Lucian este amintit un alt preot antiohian învăţat, Dorotei, care se ocupa cu mult zel de studiul Sfintei Scripturi, îndeosebi de studiul Vechiului Testament pe care-l citea în limba ebraică. El cunoştea bine şi cultura elină, era un om cunoscut şi apreciat chiar de împărat.

Nu se ştie dacă şcoala antiohiană a avut un şir de profesori ca şcoala alexandrină. Ea a devenit mai însemnată în a doua jumătate a secolului IV, cu Diodor de Tars, de la care s-a accentuat deosebirea exegetică-teologică între cele două şcoli. Cea alexandrină a înclinat în filosofie spre platonism, neoplatonism şi eclectism, cea antiohiană spre aristotelism. Şcoala antiohiană n-a avut idealismul şi elanul mistic al şcolii alexandrine, dar a dat teologiei creştine pe cei mai de seamă exegeţi între care şi pe Sfântul Ioan Gură de Aur.

Despre ***şcoala din Edesa*** ştim că ea pare să fie mai veche decât cea din Antiohia şi la ea a studiat Lucian. Ea va juca un loc mai important în perioada următoare.

Pe lângă aceste şcoli organizate, au mai existat şi altele, legate mai mult de personalitatea vreunui Sfânt Părinte

bisericesc, sau teolog de frunte. Astfel se poate accepta o şcoală legată Septimiu, Tertulian de la Cartagina şi urmaşul acestuia, Sfântul Ciprian; o altă şcoală în Galia era legată deSfântul Irineu al Lugudunului, care promova exegeza alexandrină; apoi şcoala romană cu un şir de teologi, care scria mai mult în greceşte, ca Ipolit şi Caius, şi latineşte ca Miniuciu Felix şi Novaţian, fără a putea însă crea un învăţământ adevărat.

Cultul, disciplina şi viaţa creştină

Cultul a îndeplinit în viaţa creştină în primele trei secole, un rol foarte însemnat. El a menţinut unitatea şi solidaritatea comunităţii creştine şi a apropiat pe credincioşi între ei.

Păgânii înşişi au înţeles importanţa cultului în Biserică şi l-au lovit prin măsuri de persecuţie, interzicând adunările creştine, confiscând sau distrugând locaşurile, arzând cărţile.

Cultul epocii apostolice s-a menţinut şi s-a dezvoltat în epoca următoare pe baza Liturghiei Sfântului Iacob. Centrul lui a rămas Sfânta Euharistie, pe care o găsim cu acest nume, pe lângă cele cu care era cunoscută mai înainte-frângerea pâinii, cina domnească. Încă înainte de sfârşitul secolului I, Euharistia se săvârşea duminica şi probabil dimineaţa, aşa cum mărturiseşte

Pliniu cel Tânăr la începutul secolului II. Săvârşindu-se duminica dimineaţa, s-a introdus obiceiul ca să se primească pe nemâncate.

La Cartagina, poate şi în alte locuri (Roma, Spania), ea încă se mai săvârşea zilnic. În alte locuri se săvârşea miercuri şi vineri (în Egipt). Se săvârşea de asemenea la botezul catehumenilor şi în zilele de comemorare a martirilor.

Pentru cunoaşterea cultului creştin din primele trei secole, nu avem un formular liturgic, ci unele descrieri. Mai importante decât acestea sunt „Constituţiile bisericeşti" care cuprind indicaţii şi formule liturgice, ştiri şi reguli privitoare la cler. Sunt trei scrieri intitulate, una „Constituţiile bisericeşti egiptene", foarte însemnată pentru istoria cultului creştin, alta „Didascalia Apostolilor", alta „Constituţia bisericească apostolică", precum şi cartea a VIII-a din scrierea „Constituţiile Apostolice", cea mai completă scriere liturgică veche.

Cultul euharistic consta din două părţi:

— Didactică – se citea din cărţile Noului şi Vechiului Testament, o omilie asupra celor citite, rugăciuni comune;

— Liturgică – se punea pe altar pâine, vin şi apă, episcopul sau preotul liturghisitor făcea rugăciuni şi aducea „euharistii" (mulţumiri) celor de faţă, clerici şi credincioşi.

Diaconii duceau Sfânta Euharistie şi celor absenţi (bolnavi,

neputincioşi, celor închişi)

Rugăciunile erau parte improvizate, pentru nevoile comunităţii, parte stabilite, pentru Sfânta Euharistie. Atitudinea obişnuită era cea de „orantes”: în picioare, cu braţele întinse, cu ochii ridicaţi spre cer. Se făceau şi cântări. Muzica instrumentală nu era admisă în cult.

După o anumită rugăciune, înainte de Sfânta Euharistie, creştinii îşi dădeau şi sărutarea sfântă, semn al comuniunii lor în credinţă şi în dragoste, al împăcării lor, pentru împărtăşirea ce urma să primească. La prima parte a Liturghiei puteau asista şi catehumenii, penitenţii sau chiar necreştinii. După aceea diaconii îi invitau să părăsească locaşul. Se închideau uşile, se făcea tăcere solemnă, se săvârşea Sfânta Euharistie.

„Pâinea euharistică” era dospită; azima s-a introdus în Apus mult mai târziu. Vinul era curat, culoarea lui nu era stabilită, însă de obicei era roşu. În vin se adăuga şi apă. Acest amestec era uzual şi obligatoriu. Pentru vin se întrebuinţa un potir, la început din lemn, apoi de sticlă sau de metal.

Împărtăşirea se făcea începând cu clericii, apoi ceilalţi. În Sfânta Euharistie, creştinii primeau trupul şi sângele Domnului. Refuzul de a primit pe unii creştini la Sfânta Euharistie era o grea pedeapsă. Cei căzuţi în păcate grele primeau Sfânta Euharistie

doar după o lungă penitenţă. Primirea ei cu nevrednicie era socotită un mare păcat. Împărtăşirea era precedată de mărturisirea păcatelor.

Pe lângă ofrande euharistice – pâine şi vin – credincioşii aduceau la cult daruri în alimente, bani, pâine, veşminte, încălţăminte, pentru ajutorarea săracilor şi pentru întreţinerea clerului.

Cultul era şi un excelent mijloc de educaţie şi de binefacere totodată, el era un continuu control şi stimulent al vieţii morale. Frecventarea cultului era obligatorie şi regulată. Sinoadele Elvira (300), A relate (314), prevăd anumite măsuri pentru lipsă nejustificată la mai mult de trei duminici.

Sărbătorile creştine. Duminica a devenit sărbătoarea săptămânală a creştinilor încă din epoca apostolică şi are destinaţia de zi de adunare şi de cult. Duminica era serbată ca zi a învierii Domnului, zi de bucurie, în care creştinii se rugau fără a posti şi a îngenunchea.

Afară de duminică se ţineau în cinste zilele de post – miercuri şi vineri. În aceste zile se făceau şi adunări cu cult. Erau zile de tristeţe în care creştinii se rugau în genunchi.

Paştele era sărbătoarea anuală a învierii Domnului, aşa

cum duminica era cea săptămânală. Paştile era sărbătoare creştină generală. Sinodul de la Ancira (314) o numeşte „ziua cea mare”. Ziua era sărbătorită cu mare evlavie, bucurie şi solemnitate, ea era precedată de post şi de nopţi de priveghere. Deosebirile cu privire la data ei au fost motivul controverselor pascale din secolul II. În legătură cu învierea Domnului era comemorată şi Răstignirea.

Stabilirea datei Paştelui a făcut necesare studii astrologice. Calculul se făcea şi se anunţa de la Alexandria prin epistole pascale sau festive. S-au făcut de timpuriu încercări de stabilire a unui ciclu sau canon pascal, în care să se prevadă revenirea periodică regulată a datei Paştilor în aceeaşi zi, după un şir de ani. Dionisie al Alexandriei a întocmit un ciclu pascal de 8 ani, episcopul Laodiceei, Anatolie, un ciclu de 19 ani.

Cincizecimea era sărbătoarea Pogorârii Sfântului Duh. Ea este, după Paşti, cea mai mare şi cea mai veche sărbătoare creştină. Se numea Cincizecime şi tot timpul de la Paşti până la Pogorârea Sfântului Duh (50 de zile), era timp de bucurie, în care creştinii nu posteau şi nu îngenuncheau la rugăciune.

Alte sărbători creştine. Probabil din sec. al III-lea se serba în Orient Epifania, adică arătarea Domnului, în amintirea

Botezului Mântuitorului şi a descoperirii dumnezeirii Sale. Se pare că sărbătoarea nu era generală. În Egipt, Clement Alexandrinul spune că o asemenea sărbătoare ţineau gnosticii, iar Origen nu o aminteşte. Ea este menţionată într-un act martiric, ca o „zi sfântă" În secolul al IV-lea, se făcea amintire în această zi de Naşterea Mântuitorului, de chemarea neamurilor şi de Nunta din Cana Galileei, ca prima minune a Domnului. În acest secol, sărbătoarea Epifaniei era generală în Orient.

În Occident se ţinea ca sărbătoare corespunzătoare Naşterii Domnului ziua de 25 decembrie, pentru a o opune sărbătorii păgâne a solstiţiului de iarnă. Simbolismul creştin uşura această coincidenţă, prin care Biserica înlocuia pentru credincioşii ei o sărbătoare veche cu una creştină. Creştinii orientali au introdus sărbătoarea Naşterii Domnului în a doua jumătatea a secolului IV-lea. Pentru prima dată s-a despărţit sărbătoarea Naşterii Domnului de cea a Botezului, serbându-se la 25 decembrie, în Biserica din Antiohia, în jurul anului 377, apoi s-a introdus în Biserica de Constantinopol în 379. Cei din Apus au introdus în schimb Epifania la 6 ianuarie.

Sărbătorile martirilor sunt cele mai vechi. Ziua morţii martirului numită „ziua naşterii" era serbată de creştini cu adunare şi cult. În unele cazuri se serba ziua mutării moaştelor

martirilor.

Nu se cunosc în primele trei secole sărbători ale Sfintei Fecioare, deşi se bucura de mare cinste în rândul creştinilor. Augustin considera veche sărbătoarea Sfântului Ioan Botezătorul.

Postul. În afară de zilele de miercuri şi vineri, când se ajuna de obicei până la orele 15.00, creştinii mai posteau în zilele dinaintea Paştilor. Acest post era general, dar durata lui varia. Pe alocuri se postea o zi, în altele două, în unele patruzeci de ore. În sec. III, postul s-a lungit la 6 zile., în care creştinii mâncau o dată în zi pâine, sare şi apă, la ora a nouă. Postul s-a lungit apoi la 40 de zile, iar în perioadele următoare chiar mai mult.

Din „Învăţătura celor doisprezece Apostoli" se ştie că se mai postea cu prilejul botezului de către primitorul lui, de către săvârşitor şi de cei care mai voiau.

Agapele. Obiceiul apostolic de a se lua o masă comună în adunarea creştină s-a menţinut. Ele erau de regulă mese cumpătate, probabil cu pâine, peşte, vin şi aveau un rol important în viaţa creştinilor, prin ajutorul ce se da celor săraci şi prin spiritul de comunitate în dragoste, pe care îl întreţineau. Necunoscând caracterul lor, anticii le batjocoreau cu scopuri calomnioase, ca prilejuri de desfrâu.

Pliniu cel Tânăr le numeşte o „masă cuviincioasă”. El ştie că se lua dimineaţa, după adunarea euharistică duminicală. Se constată astfel separarea timpurie a agapei de cultul propriu-zis. Ele începeau şi se terminau cu rugăciuni şi erau însoţite de cântări de psalmi.

Agapele se petreceau fie la biserică, fie în case particulare, la creştinii înstăriţi. Săracilor li se da alimente şi acasă. Din mese comune, agapele au ajuns mese de sărbătoare. Asemenea mese se organizau cu prilejul înmormântărilor, botezului, nunţilor sau la diferite sărbători.

Locaşul de cult. Ilegalitatea creştinismului, numărul mic şi lipsa de mijloace nu au îngăduit existenţa locaşurilor de cult până la un timp. Creştinii se adunau în case particulare mai încăpătoare, în cimitire sau catacombe, în locurile ferite de ochii păgânilor. Odată cu creşterea numărului creştinilor, aceştia a trebuit să-şi ridice locaşuri de cult, ei nu mai încăpeau într-o casă, iar clerici nu mai ajungeau pentru a sluji în mai multe. Pentru a ridica locaşuri se profita de anii de pace, de toleranţa unor împăraţi (ca Alexandru Sever, Filip Arabul).

Existenţa unor asemenea locaşuri proprii se constată de la sfârşitul sec. II, mai ales după 280. Locaşul creştin se numeşte

„casa lui Dumnezeu", locul „de rugăciune", casa rugăciunii. De la începutul secolului IV se numea „basilica", nume rămas în limba noastră (biserica-casa împărătească). Acest nume arată că locaşul creştin avea asemănare cu locaşul Domnului din Vechiul Testament. Basilicele aveau trei părţi: un atrium sau portic, care era un spaţiu în formă pătrată, mărginit de coloane, având la mijloc un bazin sau o fântână; catehumenii şi unii penitenţi asistau la cult în atrium, numit mai târziu pronaos; partea de mijloc, naos, formată la rându-i din trei spaţii dreptunghiulare paralele, despărţite prin coloane, spaţiul din mijloc era mai larg şi mai înalt, aici şedeau credincioşii, o absidă în fund (semicerc), unde sta clerul şi care era despărţită de restul clădirii printr-o perdea ce se trăgea. Ea nu avea o masă fixă pentru săvârşirea Sfintei Euharistii, ci una mobilă de lemn, ce se lua şi se aducea după trebuinţă. În faţa absidei, în naos, era un amvon sau douã, cam de înălţimea unui om, de pe care se făceau citirile.

Probabil au fost ridicate locaşuri şi de alte forme. Basilica era îndreptată de obicei de la răsărit la apus. Nevoia de a se ruga creştinii cu faţa spre Răsărit a făcut să se obişnuiască aşezarea intrării la apus şi a altarului spre răsărit.

Bisericile aveau şi clădiri anexe: baptisterii, locuinţă pentru episcop, camere pentru păstrarea darurilor aduse de creştini,

unele chiar săli destinate agapelor. Aveau de asemenea cărţi şi obiecte de cult. De timpuriu s-a luat obiceiul de a pune moaşte sub Sfânta Masă – când a ajuns fixă – şi de a se ridica locaşuri pe mormintele martirilor.

Cimitirele este numele creştin simbolic dat locurilor de îngropare ca loc de odihnă, în aşteptarea învierii. Creştinii au luat obiceiul de a se îngropa în cimitire comune, pe proprietatea unuia din ei sau a Bisericii. Cei săraci erau îngropaţi de comunitate.

Afară de cimitirele obişnuite, ca locuri de înmormântare, erau folosite catacombele. Acestea erau galerii săpate în pământ, adânci şi uneori suprapuse, lungi şi înguste. Cele mai multe catacombe se găseau la Roma, unde episcopii aveau una specială, numită cimitirul lui Calixt. Catacombele mai serveau ca loc de refugiu şi de cult pe timpul persecuţiilor. De regulă ele se găseau în apropierea bisericilor. Spre a nu fi profanate de păgâni, intrările lor au fost astupate, mai ales în timpul persecuţiilor de la începutul secolului al IV-lea.

Arta creştină a fost la început simplă şi simbolică, în strânsă legătură cu concepţia creştină despre viaţă, moarte şi

mântuire. Creştinii au folosit-o ci unele rezerve, ca mijloc de manifestare a credinţei şi nădejdilor lor. Semnificaţia figurilor creştine este mult mai importantă decât valoarea lor artistică.

Spre deosebire de arta antică, care era liberă în manifestările ei imorale de cele mai multe ori, arta creştină era sobră, serioasă, castă, edificatoare, utilă credinţei şi moralei evanghelice.

Arta creştină a început ca artă decorativă, artă de interior subteran. Pe lângă motive decorative obişnuite, creştinii reprezentau chipuri şi scene biblice sau simbolice, peştele, mielul, porumbelul, ancora, ramura de măslin, sălciile. Afară de acestea se mai reprezentau – animale, păsări, plante sau obiecte – simbolizând idei religioase sau acte creştine, virtuţi sau figuri evanghelice. Mântuitorul este reprezentat de obicei foarte tânăr şi, la început fără barbă. Apostolii sunt reprezentaţi adesea în grup cu Mântuitorul.

Sculptura a fost întrebuinţată mai ales în reprezentarea de scene pe sarcofage, în basoreliefuri. Era mai mult o artă funerară. Statuile nu erau acceptate, fiind uz antic şi mitologic.

În arhitectură, creştinii au urmat fără îndoială arta şi tehnica profană, adaptând-o scopului clădirilor.

Catehumenatul, Botezul. Celelalte Taine.

Catehumenatul era pregătirea pe care o primeau înainte de botez cei care doreau să îmbrăţişeze creştinismul. Foarte sumară la început, ea s-a organizat şi a precedat încă de timpuriu botezul, ca un stagiu de învăţătură creştină.

Din secolul al II-lea, catehumenatul este organizat. Cele spuse de Iustin Martirul despre botez şi mai ales de Tertulian confirmă acestea. Tertulian întrebuinţează primul numele de „catehumeni", el consideră catehumenatul „noviciatul vieţii creştine". Acesta a fost o necesitate a vieţii creştine, era un mijloc de cunoaştere, de întărire a moralului celor care aveau să fie credincioşii ei. Admiterea în catehumenta o aprecia şi o admitea episcopul. În general erau primiţi oameni care puteau să dispună liber de ei înşişi, cu profesiune, sau meserie onorabilă, cu viaţă morală. De regulă, catehumenii erau încredinţaţi unui catehet, de obicei preot, sau chiar unui creştin laic, capabil să-i înveţe. Durata catehumenatului varia. Sinodul de la Elvira vorbeşte de 2 – 3 ani, dar aceasta putea fi prescurtată la aprecierea episcopului sau prelungi la dorinţa catehumenului.

Catehumenatul a fost o instituţie de mare importanţă pentru Biserică, asigurând alegerea şi pregătirea viitorilor

creştini.

Sfintele Taine. Instituite de Mântuitorul Iisus Hristos, cifra lor de şapte a fost confirmată apoi în Apocalipsa Sfântului Apostol şi evanghelist Ioan.

Botezul era actul de credinţă şi de cult, prin care se intra în sânul Bisericii. El avea caracter sacramental, de taină: ştergea păcatele şi acorda darul Sfântului Duh. Botezul era numit baie sau spălare, renaştere, baia renaşterii, luminare, pecete, pecetea credinţei, har desăvârşit.

Ritul Botezului s-a dezvoltat odată cu catehumenatul, îmbogăţindu-se mult din sec. II. De regulă era săvârşit de către episcopi. Cu învoirea lui putea fi săvârşit şi de preoţi, şi chiar de diaconi, iar la mare nevoie de laicii credincioşi. Biserica a continuat să facă Botezul în ape curgătoare sau stătătoare, ca şi Sfinţii Apostoli.

Odată cu organizarea catehumenatului, botezul se săvârşea de obicei în grup, ceea ce îi conferea un caracter mai solemn şi mai important. Deşi ele puteau fi săvârşite în fiecare timp al anului, practica Bisericii a stabilit ca zile speciale Paştile şi Cincizecimea. În Orient se făcea şi la Epifanie.

Botezul se săvârşea fie prin scufundare, fie prin vărsare de apă pe cap sau prin stropire, după cum arată unele picturi

apusene. Se pare că la botez adulţii schimbau numele lor vechi cu unul creştin. Se preferau nume biblice de martiri.

Ungerea cu untdelemn urma îndată după botez, ca rit cu caracter sacramental, înlocuind punerea mâinilor, pe care o săvârşea Sfinţii Apostoli. Mirungerea era însoţită de formula: „te ung cu untdelemn sfinţit în numele lui Iisus Hristos", sau alta asemănătoare.ca şi botezul ungerea cu ulei sfinţit nu se repeta. După ungere, cel botezat se îmbrăca în veşminte albe, pe care le purta opt zile. Botezat şi uns, noul credincios era introdus în biserică, asista la toată Liturghia, aducea prima lui ofrandă, se împărtăşea prima dată. În Apus s-a introdus obiceiul de a da celor botezaţi să guste lapte şi miere, ca alimente simbolice, precum şi un mic grăunte de sare.

Mărturisirea păcatelor a fost unită de la început cu celelalte două Taine, Botezul şi Euharistia. Ea se întemeia pe puterea dată Sfinţilor Apostoli şi urmaşilor lor de a ierta păcatele. Pe lângă caracterul ei de taină, Mărturisirea avea şi un rol moralizator foarte important în viaţa credincioşilor.

În primele trei secole mărturisirea putea fi:

— Secretă, făcută în faţa episcopului sau preotului;

— Semipublică, făcută în faţa clerului întreg;

— Publică, făcută în faţa clerului şi a credincioşilor.

Mărturisirea păcatelor era urmată de îndeplinirea faptelor de îndreptare (epitimie) indicate de duhovnic.

Hirotonia este între cele dintâi taine săvârşite şi cunoscute în Biserică. După Sfinţii Apostoli au hirotonit episcopii.

Hirotonia în episcop se făcea în sobor de episcopi şi de preoţi, în cadrul Sfintei Liturghii. Episcopii slujitori puneau mâinile pe noul ales, preoţii asistau stând în picioare. Toţi se rugau în tăcere implorând coborârea Sfântului Duh peste cel Hirotonit. Unul din episcopii slujitori rostea o rugăciune specială. Apoi noul episcop era salutate de toţi.

Hirotonia în preot-presviter se săvârşea de episcop fie cu aceleaşi formule de rugăciune ca hirotonia episcopului, fie cu unele asemănătoare. Hirotonia de diacon avea formule potrivite cu slujirrea lui.

Clerul inferior era rânduit prin rugăciune de binecuvântare şi prin înmânarea unui obiect, care era simbolul slujbei respective.

Hirotoniei i se atribuia şi efectul iertării păcatelor, afară de cele trupeşti cunoscute după hirotonie.

Căsătoria a fost ridicată de la început la rangul şi importanţa de instituţie sfântă şi de legătură indisolubilă. Creştinii încheiau cununia cu binecuvântarea Bisericii. Înainte de

a se binecuvânta căsătoria, clericii se informau despre tineri prin diaconi şi diaconese.

Cu ce forme rituale se săvârşea cununia nu ştim. Era unită însă cu săvârşirea Sfintei Euharistii. Mirii se uneau în faţa Sfântului Altar, în prezenţa comunităţii, cu rugăciunile ei şi ale slujitorilor. Ei aduceau ofrande şi se împărtăşeau.

Biserica oprea desfacerea căsătoriei, afară de caz de adulter, oprea chiar desfacerea logodnei. Dacă un soţ părăsea fără de motiv pe celălalt şi se căsătorea cu altă persoană, era exclus pentru totdeauna din comunitatea creştină. Prin asemenea măsuri, Biserica da familiei creştine o bază religios-morală sacră şi solidă cu consecinţe sociale şi juridice foarte importante.

Maslul. De la început Biserica a săvârşit rugăciuni pentru cei bolnavi şi ungerea cu untdelemn, în numele Domnului, cum recomandase Sfântul Iacob. Îngrijirea şi vindecarea bolnavilor a fost una din grijile şi datoriile morale ale Bisericii. Vindecările au avut în primele trei secole mai mult caracter ritual şi harismatic. Ele făceau obiectul rugăciunilor preoţilor, ale celor înzestraţi cu harul tămăduitor sau chiar al exorciştilor.

Practica aceasta este bazată pe concepţia că de multe ori boala se datorează păcatului, iar uneori este cauzată de duhuri rele. Ea devine astfel, obiectul unui tratament moral duhovnicesc.

Viaţa morală a creştinilor. Disciplina.

În general, viaţa morală a creştinilor era un adevăr de un nivel superior celei a păgânilor. Ea însăşi a fost admirată de păgâni. Convertirea la creştinism era un act foarte serios, chibzuit, pregătit, supravegheat. Disciplina Bisericii era severă, contrastul cu viaţa „păgână" era un stimulent pentru creştini.

Pericolele pentru viaţa lor, însă erau multe. Pretutindeni, creştinul găsea motive de scandal, ispite, prilej de păcat. Practicile antice pătrunsese în toate laturile vieţii.

Viaţa de familie. Familia în societatea antică era în decădere. Căsătoria era discreditată, divorţul se pronunţa uşor, adulterul şi concubinajul erau tolerate legal pentru bărbaţi. Copii puteau fi aruncaţi. Soţii nu erau egali în faţa legii. Celibatarii se înmulţeau, natalitatea scădea. Căsătoria între soţi de clase sociale diferite nu era legală.

Creştinismul a făcut din căsătorie o Taină, sfinţind-o cu binecuvântarea lui Dumnezeu. Astfel, ea capătă un caracter sacru, inviolabil, indisolubil. Soţii erau egali ca membri ai Bisericii. Ei erau frate şi soră de credinţă, de nădejde, de viaţă şi de suferinţă creştină. Ei aveau aceleaşi drepturi morale.

Deşi era mult cinstită fecioria, starea civilă obişnuită era căsătoria. Nu se admiteau legături în afara căsătoriei. A doua căsătorie era permisă în caz de văduvie prin deces, dar era socotită de mai puţină cinste.

Căsătoria se lega de regulă între soţii creştini care nu erau rude în grade oprite de Biserică. Biserica recunoaşte căsătoriile mixte, dar recomanda evitarea lor; ea permitea, însă desfacerea căsătoriei, dacă era periclitată mântuirea sufletului creştin.

Viaţa publică. În viaţa publică, morala creştină întâmpina mai multe ispite şi greutăţi decât în cea de familie. În societate, raporturile şi obligaţiile erau multiple şi de altă natură; ele erau uneori periculoase, creştinii riscau să cadă în păcat sau să fie condamnaţi.

De obicei, creştinii evitau spectacolele şi erau recunoscuţi după aceasta. Astrologia, magia, băile mixte, luxul, podoabele, parfumurile, cochetăria în general, erau condamnate de creştini. Ei iubeau simplitatea, modestia, cumpătarea în toate.

Creştinii, de regulă, îşi păstrau meseria dacă ea nu-i punea în contact cu păgânismul, în caz contrar erau nevoiţi să renunţe la ea. Mai periculoase erau considerate profesoratul, sculptura, pictura, argintăria, acestea slujind cultului mitologic. Acestea erau cu totul incompatibile creştinismului.

În comunităţile creştine au intrat şi oameni bogaţi. Bogăţiei i s-a dat un scop religios-moral, ea trebuind să servească pentru facerea de bine, în numele lui Hristos. Proprietatea asupra bogăţiei aparţine lui Dumnezeu, omul este doar beneficiarul şi chivernisitorul ei. Unii episcopi şi creştini bogaţi au dăruit averea lor Bisericii, pentru fapte de caritate şi pentru nevoile comunităţii.

Caritatea creştină este unul din meritele morale ale Bisericii din primele trei secole. Prin spiritul şi efectele ei, ea este o cunoscută operă filantropică. Biserica a căutat să cunoască pe toţi cei aflaţi în lipsă şi neputinţă, întocmind liste prin diaconi şi diaconese, care cercetau pe creştini acasă. De regulă, mijloacele de ajutorare se colectau între credincioşi la cult. Bolnavii erau cercetaţi şi îngrijiţi acasă. Unii clerici învăţau pentru aceasta chiar medicina.

Biserica n-a exclus în recrutarea credincioşilor ei niciun neam, nicio clasă socială, nicio categorie de oameni. Criteriile de alegere erau numai de ordin moral. Deşi la creştinism au venit mai mult clasele de jos, Biserica a avut de foarte timpuriu în rândurile sale oameni de rang. Biserica nu a acordat, însă privilegii celor bogaţi, puternici sau culţi. Creştinii de orice rang formau o comunitate de credinţă şi de dragoste. Ei se rugau

împreună, participau la mese comune, se ajutau şi se respectau reciproc ca fraţi în Hristos.

Sclavia era cea mai grea problemă socială ce se punea Bisericii. În condiţiile economice ale societăţii antice, ea nu putea s-o desfiinţeze. Creştinismul a acordat însă sclavilor creştinaţi demnitatea de oameni. În spiritul creştinismului, Constantin cel Mare şi urmaşii lui, au luat măsuri legale pentru uşurarea vieţii şi liberării sclavilor. Stăpânii creştini şi-au eliberat sclavii sau i-au tratat omeneşte, clerul a obţinut dreptul de a face liberări de sclavi în adunarea credincioşilor.

Disciplina (penitenţa). Biserica a procedat dintru început cu multă severitate contra păcatelor grave. Cu excepţia celor împotriva Sfântului Duh, care se puteau ierta numai printr-o grea penitenţă, a cărei disciplină Biserica a stabilit-o în primele trei secole. S-au socotit păcate grave: apostasia, uciderea şi adulterul. S-au adăugat apoi şi altele. Asemenea păcate aduceau excluderea din Biserică, pe care o pronunţa episcopul.

Biserica a instituit penitenţa, numită şi „botez laborios", adică iertare obţinută cu greutate. Penitentul era obligat să mărturisească păcatele public, să petreacă în post, rugăciuni, privegheri, în acte de pocăinţă şi de milostenie, să poarte un costum de penitent. Penitenţa de regulă, dura mulţi ani, iar

pentru păcatele mai grele, ea dura până la sfârşitul vieţii. În caz de boală penitenţa se scurta, dar se completa după însănătoşire. Dacă penitentul murea martir, era socotit iertat şi împăcat cu Biserica.

După încheierea timpului penitenţei, dacă dovedeşte îndreptare, penitentul este reprimit în Biserică de către episcop. Ca şi botezul, penitenţa se făcea o singură dată.

După persecuţia lui Deciu, au existat preoţi însărcinaţi anume cu supravegherea penitenţei, numiţi penitenţiari. Clerul era supus penitenţei ca şi laicii şi ca şi catehumenii.

Problema penitenţei a provocat primele schisme în Biserică prin opoziţia a doua curente: unul rigorist şi altul mai indulgent.

Biserica în epoca Sinoadelor Ecumenice

Politica religioasă a împăraţilor după Constantin cel Mare

Constantin cel Mare, fiind convins că pilonul esenţial al Imperiului îl formează tronul, a numit „caesares" pe fii săi

Constantin II, Constanţiu şi Constans. Între aceştia a început o luptă disperată. Constantin II a primit prefectura Galia, Britania şi Spania cu Mauretania, având reşedinţa în Augusta, nordul Galileei; Constanţiu, diecezele Egipt, Orient, Asia şi Pont, cu reşedinţa la Constantinopol; iar Constans, Itali, Africa, Panonia, Tracia, cu reşedinţa la Sirmium. Deşi şi Constanţiu (337 – 361) şi Constans au căutat să urmeze politica tatălui lor, niciunul nu a putut să se ridice până la gloria acestuia.

Atitudinea celor doi faţă de păgânism a fost cu totul diferită de cea a tatălui lor. Fiind crescuţi şi educaţi în spiritul Evangheliei, au crezut că trebuie să facă tot posibilul ca să triumfe creştinismul. Astfel Constanţiu a emis la 341, o lege drastică împotriva celor ce jertfeau zeilor. Această hotărâre a fost adoptată şi de Constans. Cu excepţia templelor de la periferie, mai toate celelalte locaşuri de închinare ale păgânilor au fost distruse. Cultul zeilor însă era practicat şi în case particulare.

Constanţiu, amestecându-se în treburile Bisericii într-o măsură mai mare decât părintele său, ajutând la răspândirea ereziei lui Arie din Alexandria, şi-a atras atât ura ortodocşilor, cât şi dispreţul păgânilor.

Din 350, Constanţiu, după moartea fratelui său Constans, şi-a stabilit reşedinţa la Sirmium, care deveni pentru mai mulţi

ani centru politic al Imperiului roman şi în acelaşi timp, centru bisericesc al lumii creştine. El a condus treburile publice ale Imperiului roman „cu o incompetenţă notorie, prea bănuitor pentru a fi fericit, prea crud pentru a fi iubit, prea înfumurat pentru a fi mare”.

Cei trei fii ai lui Constantin cel Mare nu au avut moştenitori de linie bărbătească, prin urmare, tronul a revenit nepoţilor săi Gallus şi Iulian. Gallus, fiind acuzat de crimă de înaltă trădare, a fost executat în 354. Fratele său, Iulian, numit Apostatul (361 – 363), nu a fost educat pentru tron, fiind sortit să slujească altarului. Cu toate că a fost hirotesit citeţ în biserică, este trimis de unchiul său în Galia să lupte contra germanilor, dând dovadă de calităţi militare superioare şi de desăvârşit gospodar şi administrator. Proclamat imperator la Paris, la sfârşitul lui ianuarie 360, Iulian a ajuns la tronul imperial. Din acest moment o profundă schimbare s-a produs în inima tânărului. Motivele ce l-au determinat pe Iulian să se lepede de creştinism au fost urmările educaţiei primite din partea unor profesori păgâni, împrejurările de viaţă în care a trăit sub continuă nesiguranţă şi ameninţare cu moartea, precum şi a caracterului său.

La începutul domniei, Iulian n-a persecutat pe creştini, tratându-i în mare parte cu indiferenţă. Însă curând după

înscăunare, Iulian s-a arătat ostil creştinilor, dar nu pe faţă. El se gândea să folosească îndeosebi ura teologică dintre partidele creştine, acordând în acelaşi timp libertate religioasă tuturor ereziilor, pentru ca nimicindu-se reciproc, să distrugă simultan forţa şi unitatea creştinismului.

Iulian a căutat să reformeze păgânismul, aşezându-l pe o temelie neo-platonică, amestecate cu elemente luate din creştinism. A preluat de asemenea, suprema demnitate de mai marele preoţimii păgâne din întreg Imperiul roman şi a adus reforme păgânismului.

Contra creştinilor, Iulian nu a întrebuinţat forţa brutală, ci mai curând perfidia. El a anulat privilegiile şi drepturile de imunitate. Toate bunurile secularizate ale templelor păgâne au trebuit să fie restituite. În 362, a reînnoit împotriva creştinilor vechea perfidie a împăratului Maximian Dar a, lăsând, ca toate alimentele din pieţele publice să fie stropite cu apă de la jertfele idolilor şi i-a oprit de a studia literatura greacă. Publică la 17 iulie 362 „Legea contra profesorilor creştini", prin care li se interzice să profeseze în învăţământ pe motiv că ei nu cred în zei.

Scadenţa celor făcute creştinilor se apropia de sfârşit. În noapte de 26 spre 27 iunie 363, în cursul campaniei contra perşilor a fost rănit grav de o săgeată care i-a pătruns un ficat.

Atât creştinii, cât şi păgânii au văzut în această moarte timpurie o judecată cerească. Odată cu el s-a stins şi şirul descendenţilor familiei împăratului Constantin cel Mare. Nimeni nu dorea să preia scaunul imperial. În cele din urmă, din voinţa ostaşilor, Iulian a căpătat un urmaş în persoana blândului şi înţeleptului Jovian (363 – 364).

Deşi acesta a fost creştin ortodox, adept al Sinodului de la Niceea din 325, păgânismul a continuat să trăiască. El a fost foarte îngăduitor cu păgânii şi s-a mulţumit doar cu interzicerea vrăjitoriei şi citirea viitorului din intestinele animalelor sacrificate zeilor. Înalţii demnitari păgâni care au participat activ la distrugerea bisericilor, au fost siliţi să suporte cheltuielile de refacere a lor. Jovian, neţinând în secret sentimentele sale nobile faţă de creştini, i-a repus pe aceştia în toate drepturile câştigate prin edictul de la Milan din 313, dar pierdute în timpul domniei Apostatului. Bucuria creştinilor nu a durat însă mult, pentru că la 17 februarie 364, Jovian a murit.

În locul lui, reprezentanţii armatei şi funcţionarii au ales ca împărat un alt distins general, pe Valentinian I (364 – 375). O lună mai târziu după proclamarea sa ca împărat acesta împarte conducerea Imperiului cu fratele său mai mic Valens (364 – 378). Astfel Apusul i-a revenit lui Valentinian I, iar Răsăritul fratelui

său. Lumea Imperiului roman s-a divizat de bunăvoie în două jumătăţi.

Valentinian I deşi a fost un bon ortodox, a continuat şi el politica tolerantă faţă de păgâni, asigurând libertate deplină celor două credinţe ale Imperiului. El nu a vrut să devină judecătorul episcopilor creştini, dar nici prigonitorul păgânilor. Valens, fratele său şi-a însuşit şi el acest punct de vedere, ajutând însă cauza greşită a arianismului, al cărei protector a fost. Cel mai neplăcut pentru păgâni a fost ca toate averile retrocedate de Iulian templelor să treacă în proprietatea statului precum şi interzicerea sub pedeapsa morţii ritualurile nocturne din domeniul magiei şi al manticii. Cei care au avut mai mult de suferit, au fost filosofii neoplatonici, sofiştii, preoţii păgâni şi înalţii funcţionari de stat păgâni. Persecutarea păgânilor odată începută, cei doi împăraţi au interzis toate practicile păgâne, cu excepţia sacrificiului tămâierii. În urma acestor dispoziţiuni, rândurile păgânilor s-au tot rărit.

La moartea lui Valentinian I, tronul a revenit fiului său Graţian (375 – 383). Graţian, elevul poetului creştin Ausoniu, a fost un bărbat viteaz, blând şi bun, stând sub influenţa marelui ierarh Sfântul Ambrozie al Milanului (+ 397). Alături de Graţian, din voinţa luptătorilor, a fost proclamat fratele său vitreg

Valentinian II (375 – 392), un copil de 4 ani, faţă de care el s-a purtat ca un tată. Când, la 378, Valens, împăratul jumătăţii orientale a Imperiului, a căzut în luptă cu goţii, Graţian a numit, în 379, august al Răsăritului, pe viteazul general Teodosie. Acesta poate fi considerat creatorul Imperiului roman creştin.

La 381, printr-un edict, Teodosie a oprit toate manticile. Un an mai târziu, Graţian, împăratul Apusului, a dispus ca o parte din preoţimea păgână să nu mai beneficieze de niciun fel de subvenţii din partea statului. De asemenea, au fost secularizate toate bunurile religiei păgâne. După aceasta a venit şi rândul fecioarelor vestale, care au fost înlăturate. Lovitura cea mai crudă, însă, a primit-o religia romană în 382, prin înlăturarea statuii Victoria, care fusese aşezată de Octavian August, în localul Curiei Senatului de pe Capitoliu.

Teodosie cel Mare a dat lovitura de graţie păgânismului, prin edictul de la 2 mai 381, el a poruncit ca toţi care s-au lepădat de adevărata credinţă creştină şi au trecut din nou la cultul zeilor, să fie lipsiţi de dreptul de moştenire, de dreptul de a testa cuiva averea sau de a beneficia de aceste drepturi. Jertfele şi ghicirea viitorului au fost interzise.

În 386, din ordinul împăratului Teodosie, toate templele din Asia şi Egipt au fost închise, iar în februarie 391 şi noiembrie

392, o ordonanţă imperială a interzis cercetarea templelor şi a altor locaşuri păgâne, precum şi aducerea oricărui sacrificiu.

Teodosie cel Mare, un înfocat ortodox, a luptat atât împotriva păgânismului cât şi contra sectelor. Sub Teodosie cel Mare, s-a ţinut în 381 Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, care a combătut erezia *pneumatomahilor* şi a hotărât să se adauge la Simbolul niceean din 325, ultimele cinci articole referitoare la Sfântul Duh, Biserica şi viaţa viitoare, primind numele de Simbolul *niceo-constantinopolitan.* Ortodoxia niceeană recunoscută religie de stat, a obţinut poziţie specială faţă de toate celelalte crezuri şi confesiuni din Imperiul roman şi a spulberat definitiv iluzia păgânilor, mai ales a filosofilor şi a retorilor, că religia lor ar putea să mai reînvie.

Pe patul de moarte, Teodosie a dispus ca marea lui moştenire să treacă pe seama fiilor săi, Arcadiu (395 – 408), care a primit Răsăritul, şi Honoriu (395 – 423), care a primit Apusul.

Arcadie şi după el fiul său, Teodosie II (408 – 450) au dus la bun sfârşit toate dispoziţiile lăsate de Teodosie cel Mare.

Lui Teodosie II i-a urmat viteazul general Marcian (450 – 457). Acesta a fost primul împărat care a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol. Încoronarea împăraţilor de către patriarhul de Constantinopol, începând cu anul 450, s-a

păstrat de-a lungul întregii existenţe a Imperiului bizantin, până la căderea Constantinopolului sub turci, în 1453.

Sub Marcian, s-a ţinut în 451 Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, care a combătut monofizismul şi a definit raportul celor două firi, divină şi umană, din persoana Mântuitorului.

A urmat mai apoi Leon Tracul (457 – 474) şi după el cei doi gineri ai săi, Zenon Isaurul (474 – 475), înlăturat peste un an de uzurpatorul Basiliskos şi Anastasie I (491 – 518). În timpul împăratului Zenon, s-a publicat la 24 octombrie 482 *Henoticonul*, un act de împăcare între ortodocşi şi ereticii monofiziţi, dar acesta a contribuit la prima schismă dintre Roma şi Constantinopol, numită schisma acachiană.

Sub domnia împăratului Justin I (518 – 527), s-au reluat raporturile bisericeşti frăţeşti dintre Constantinopol şi Roma. Domnia împăratului Justin, a fost paşnică şi lipsită de evenimente mai însemnate. Cum înaintaşul său Anastasie I sprijinise monofizismul, Justin a devenit un aprig prigonitorul acestuia. Pasiunile în chestiunile bisericeşti erau mai mari, oamenii intoleranţi şi în căutarea alianţelor, gata la compromisuri formale, pentru a putea lovi şi mai bine duşmanul.

Cu urcarea pe tron a împăratului Justinian I (527 – 565), nepotul lui Justin I, Imperiul de Răsărit a cunoscut o mare

întindere şi înflorire. La începutul domniei sale, el a publicat cele mai severe edicte contra ereticilor, iar în 529 ordonă închiderea şcolii de filosofie la Atena, ultimul refugiu al păgânismului. Biserica Ortodoxă a găsit în persoana acestuia un mare ocrotitor, dar în acelaşi timp şi un stăpân. Împăratul a emis mai multe edicte referitoare la credinţă, a condus adunările bisericeşti, a compus tratate teologice şi chiar cântări bisericeşti.

În Apus, situaţia, însă era alta. Împăratul Honoriu (395 – 423) s-a arătat destul de indulgent faţă de păgâni, mulţumindu-se doar cu dărâmarea templelor de la ţară. Urmaşul său, Valentinian III (423 – 455) a trebuit să se mulţumească cu legile emise contra cultului idolilor, neluând nicio măsură în vederea dărâmării templelor. Datorită acestui fapt urme de păgânism s-au menţinut timp îndelungat.

În 476, ultimul împărat roman, Romulus Augustulus a fost detronat de Odoacru, regele tribului german al herulilor, încât Imperiul roman de Apus şi-a încetat existenţa.

Cea mai importantă problemă bisericească-politică, a fost în secolele V şi VI, în răsărit, monofizismul. Implicaţiile politice şi bisericeşti. Legate de această dificilă problemă, au fost mărite de amestecul împărătesei Teodora, soţia lui Justinian I, care proteja în secret pe monofiziţi.

Compromisul la care a recurs împăratul Justinian I, convocând Sinodul V ecumenic de la Constantinopol în 553, pentru condamnarea „Celor trei Capitole", a avut drept consecinţă producerea unor noi certuri şi disensiuni, care au contribuit la separarea bisericilor necalcedoniene sau vechi-orientale de Biserica Ortodoxă.

Prin urcarea la tronul Constantinopolului a împăraţilor din dinastia Isauriană, a început pentru Biserica Răsăritului o nouă dramă: apariţia iconoclasmului.

Răspândirea creştinismului în Răsărit

De bună seamă „creştinarea" lui Constantin cel Mare nu a însemnat imediat şi creştinarea Imperiului său. Chiar dacă unele provincii orientale ca Egiptul, Palestina, Siria sau Asia Mică erau intens creştinate până şi în regiuni rurale, totuşi încă în veacurile IV, V, VI mai existau încă şi prin aceste locuri mulţi oameni încă neconvertiţi la creştinism. Mărturii suficiente ne dau nu numai actele Sinoadelor ecumenice şi locale, cât mai ales decretele imperiale şi scrierile marilor Părinţi şi scriitori bisericeşti.

Linia urmată de Constantin nu mai putea fi părăsită, mai ales după ce schimbarea moravurilor şi a credinţei adusese şi în

Imperiu o singură şi o prosperitate economică mult deosebite de crizele din secolul al III-lea. Dacă ne gândim că la 476, Imperiul roman de Apus va sucomba, iar cel de Răsărit încet-încet se va greciza – atunci vom înţelege că dacă n-ar păstra orientarea creştină, care-i dădea elan şi ascendenţă de ordin cultural asupra tuturor supuşilor şi mai ales asupra popoarelor din jur, Imperiul de Răsărit nu ar fi avut şansa de a dura încă 1.000 de ani după încetarea celui de Apus. E drept că acest lucru va fi cuţit cu două tăişuri: făcându-şi din Biserică o aliată, unii din împăraţi au căutat să facă din ea nu numai „Biserică de stat", ci şi mijloc de dominare cezaro-papistă. Au fost momente când această colaborare a ajutat şi statului şi Bisericii, dar au fost multe ocazii când ea a stricat şi unuia şi celeilalte.

Fiind de la început patria creştinismului, provinciile răsăritene au cunoscut din primele veacuri o largă autonomie şi apoi şi autocefalie. Biserica Siriană îşi avea încă în veacul II Scriptura tradusă în limbă proprie, iar mai târziu şi cântări şi slujbe respective. Acelaşi lucru se va întâmpla în secolele IV-VI cu Bisericile armeană, coptică, arabă, georgiană, abisiniană etc. Nu-i de mirare că şi poporul „barbar" al goţilor şi-au primit traducerea Bibliei tot din Răsărit. Acest lucru în Apus nu a fost posibil.

A fost o mare fericire că, înainte de a se greciza şi deci

înainte de a se îngusta unghiul de vedere al creştinilor răsăriteni, popoarele din vestul Asiei şi din sud-estul Europei au trăit deja o experienţă de libertate, au respirat duh ecumenic, au cântat şi s-au rugat în limba lor, iar atunci când – din pricini de ordin extern, dar şi din pricina unei intoleranţe crescânde a Bisericii „greceşti" faţă de celelalte – nu s-au ştiut menaja interesele locale şi specificul spiritual al acestor popoare, s-a ajuns la grele suferinţe şi chiar la dezbinări dintre Biserica-mamă şi Bisericile nestoriană şi monofizite, dezbinare care durează până azi. Popoarele şi Bisericile Apusului au avut şi ele în primul mileniu liturghii şi tradiţii de rugă proprii; păcat că acestea au fost strivite, încât abia le-a mai rămas amintirea.

Dintre popoarele răsăritene creştinate în perioada aceasta amintim pe armeni, georgieni, perşi, indieni, arabi, copţii egipteni şi etiopieni, nubieni etc.

În Armenia vom avea prima biserică naţională înainte chiar ca în Imperiul roman creştinismul să ajungă religie de stat. Deşi ţinutul muntos al Ţării i-a ajutat pe armeni să-şi apere mai uşor independenţa, totuşi cele două mari puteri Persia şi Bizanţul se vor amesteca deseori în viaţa ei, anexând teritorii sau chiar supunând-o îndeosebi pentru poziţia ei strategică. Religia dualismului persan renăscută cu fanatism de regatul sasanizilor

n-a putut atrage pe armenii dornici după independenţă, dar mai ales familiarizaţi cu credinţa creştină. În Armenia s-a introdus, după modelul preoţiei leviţilor, principiul ereditar. Încă Grigorie folosise în locul limbii siriene limba armeană în predică. Un altul, Aristage va prezenta Biserica armeană la Sinodul I ecumenic din Niceea. Un altul, Nerses cel Mare (353 – 379), a întemeiat mănăstiri şi aşezăminte de binefacere, lucru care nu a fost înţeles de regele Pap, care l-a otrăvit pe motiv că ar imita pe greci. De atunci biserica armeană se declară autocefală, iar conducătorul ei „catolicos", însă nu pe mult timp. Pe la 385, Armenia e anexată la perşi o parte, şi restul la bizantini. Salvarea a venit tot prin Biserică, pentru că la 428 regatul armean încetează, dar rolul de conducător al poporului îl ia acum catolicosul, cu adunarea clerului şi poporului. Cel mai mare ierarh a fost atunci Sahac (Isac) cel Mare (390 – 440), ultimul descendent al Sfântului Grigorie Luminătorul.

Din Armenia creştinismul s-a răspândit şi în Georgia sau Iviria. Prin anii 320 o credincioasă armeană Nina sau nunia, ajunsă acolo ca roabă de război, a îngrijit pe un copil bolnav atât de bine, încât acesta s-a vindecat în mod neaşteptat. Vestea a făcut vâlvă atât de mare, încât Nunia a fost chemată şi la regină, căreia i-a insuflat încredere în Dumnezeul creştinilor şi prin

rugăciune, bolnava s-a vindecat. Regele Mirian n-a dat atenţie prea mare faptului, dar odată când a ajuns într-un impas într-o pădure, şi-a adus aminte de rugăciunile creştinilor şi a invocat şi el pe Dumnezeu. Drept mulţumită pentru ajutorul dat, regele a trimis în anul 326 soli la împăratul Constantin cel mare să-i trimită misionari. Constantin trimite pe patriarhul Eustaţiu al Antiohiei, care botează pe rege şi poporul său, aşezând ca prim episcop pe Ioan ca sufragan al său. Ca şi în Armenia, amestecul perşilor şi bizantinilor le-a stat de multe ori în cale în drumul spre independenţă. Sub regele Vahtang (446 – 499) se aminteşte de primul catolicos georgian, ceea ce înseamnă – ca şi în Armenia – că Biserica georgiană, de acum bine organizată în două eparhii, s-a declarat autocefală, că jurisdicţia scaunului antiohian va fi încetat de acum. Între 390 – 550 s-au tradus Biblia şi principalele cărţi de slujbă în limba georgiană. Nu e sigur dacă Sinodul Trulan din 692 recunoaşte autocefalia Bisericii georgiene, patriarhului de Antiohia revenindu-i doar dreptul de a-l hirotoni pe catolicos ori a trimite un exarh în caz de vacanţă sau de tulburări eretice. Ca şi armenii, georgienii nu au participat la Sinodul IV ecumenic de la Calcedon şi s-au declarat monofiziţi.

Se ştie că de la georgieni în secolul VI s-a extins creştinismul şi spre nord la populaţiile vecine: alani, ţani, lazi,

abasgi, de pe ţărmurile Mării Negre şi Caspicei.

Spre miazăzi de Armenia se înregistrează în perioada a doua progrese mari printre mesapotamieni, între tigru şi Eufrat. Cel mai important centru a fost Nisibi, după ce şcoala de la Edesa a fost închisă. Iacob cel Mare a ilustrat vestita şcoală siriană prin predicile lui morale. Epoca de aur a literaturii siriene a atins culmea dezvoltării sale pe vremea Sfântului Efrem Sirul, supranumit „lira Duhului Sfânt" pentru măiestria imnelor şi rugăciunilor lui pline de evlavie.

În Persia de sub dinastia sasanizilor (226 – 636), cu toate că era dominată politic de cercurile fanatice ale preoţilor mazdeeni şi dualişti, creştinii s-au înmulţit încă înainte de anii '300, cum s-a văzut şi din istoria maniheismului. Se ştie că perşii au fost mereu în luptă nu numai cu bizantinii, ci şi cu alte popoare din sud şi din nord, până ce la 628 i-a zdrobit împăratul bizantin Heraclie, iar peste zece ani cad sub arabi. În tot acest răstimp teatrul de luptă se schimba, când în favoarea unuia, când în favoarea altuia. La începutul secolului IV din două centre au radiat spre Persia misiunile creştine. La anul 343 începe o epocă de 35 de ani de crudă persecuţie a creştinilor de către regele persan Sapor II, instigat de magi şi de evrei: se vorbeşte de 16.000 martiri. După jumătatea veacului V, politica statului

persan a fost deosebit de favorabilă faţă de nestorienii alungaţi de bizantini, care vor cunoaşte acum o înflorire excepţională.

Printre triburile arabe de la hotarul sud-estic al imperiului roman, creştinismul a apărut datorită apostolatului eremiţilor din pustiul arabic. Pe atunci pentru arabii din jurul muntelui Sinai s-a creat un episcopat sufragan Patriarhiei de Alexandria. Cu toate că părţile nordice ale Arabiei au fost cercetate de numeroşi misionari creştini nu se poate vorbi de o Biserică unitară şi naţională arabă.

În ţinutul apusean al Siriei, în cetatea Antiohiei, primul oraş al Orientului, creştinismul ajunge dominant în decursul secolului IV. În cercul retorilor şi al filosofilor, elenismul mai avea încă forţă vitală, făcând ca păgânismul să-şi continue existenţa până prin secolul V. Cu cea mai mare tenacitate, păgânismul s-a menţinut în gaza din Filisteea. În ţinutul Feniciei, arhiepiscopul de mai târziu al Constantinopolului, Ioan Gură de Aur, cu sprijinul împăratului, a putut distruge, cu ajutorul călugărilor, bastioanele păgâne unul după altul. În Palestina atât împăratul Constantin cel Mare cât şi mama sa, împărăteasa Elena au ridicat biserici monumentale pentru consolidarea creştinismului.

În Egipt, centrul creştinismului era Alexandria, dar şi aici păgânismul s-a menţinut mult timp. În întreg Egiptul, Biserica îşi

avea organizarea ei proprie, numărând aproape 100 de eparhii, dependente de scaunul Alexandriei. Biserica egipteană nu a fost câştigată de propaganda arienilor, iar misionarii melitienilor mai curând au întărit decât au slăbit unitatea avântului monahismului ortodox. Un alt factor care a ajutat cauza creştină a fost împrejurarea că începând cu sec. IV, limba maternă a fost întrebuinţată de oamenii Bisericii în scopuri misionare. În secolul IV aproape întreg Egiptul a fost împânzit cu biserici creştine.

În Abisinia, sau în regatul azumitic etiopian, creştinismul a pătruns graţie a doi tineri din Tir, Frumenţiu şi Edesiu, nepoţii filosofului Meropiu. Meritul lor constă şi în crearea unei literaturi naţionale etiopiene, a cărei dezvoltare a mers mână în mână cu creştinarea lor, de asemenea Frumneţiu a introdus şi vocalele în scrisul etiopian. Încetul cu încetul a luat naştere o literatură etiopiană creştină.

Ca şi în Egipt şi în vestul Arabiei, un rol deosebit a avut în dezvoltarea creştinismului din Etiopia monahismul.

Nubienii şi blemienii au acceptat şi ei creştinismul sub formă de monofizism în timpul domniei împăratului Justinian (527 – 565). Printre ei a activat preotul Iulian din Alexandria, un monofizit înflăcărat, bucurându-se de sprijinul împărătesei Teodora.

Răspândirea creştinismului în Apus

La începutul secolului IV, graniţele nordice ale Imperiului roman ajunseseră până la văile Dunării şi Rinului. Desigur nu toate populaţiile cuprinse în aceste imense teritorii erau creştine, dar în cele mai multe părţi lumea părăsiseră vechile credinţe. Primele comunităţi ştim că au fost în oraşe, în porturi, pe liniile mai circulate. Ceea ce este interesant de constatat pentru peninsulele Italică şi Iberică este că terminologia creştină indicând elementele de bază ale crezului şi organizării vieţii creştine au un caracter mai abstract şi mai intelectualist decât în Răsărit. Era şi firesc acest lucru, pentru că în Italia până la anii '300, de exemplu, limba în care se săvârşea Liturghia era greaca. Abia scriitori mari din secolele IV şi V ca şi sinoadele respective au generalizat terminologia creştină.

În orice caz, în această perioadă tot ce s-a adâncit şi lărgit în materie de răspândire a creştinismului se leagă de temeliile puse anterior. Aceasta cu atât mai mult cu cât emigraţia continuă a popoarelor numai pe această cale s-a putut dizolva în „România", în moştenirea romană, chiar dacă ei vor schimba aproape total aspectul lumii apusene.

Pentru a înţelege mai bine specificul vieţii bisericeşti apusene este necesar să amintim câteva lucruri proprii numai Occidentului.

Descentralizarea administrativă a Imperiului adusă de Diocleţian nu-i putuse asigura acestuia liniştea; regresiunea economică, criza religioasă şi asaltul tot mai înteţit al „barbarilor" vor schimba în curând totul.

Un Imperiu nu se putea conduce de unul singur, cu un aparat administrativ incapabil şi corupt. Un Imperiu de uzură şi de dezgust, fără iniţiative industriale şi comerciale, fără un ideal propriu, un Imperiu în care între anii '300 – 450 toată armata era condusă numai de „barbari", un astfel de Imperiu nu putea să nu cadă. Ceea ce este însă interesant, e faptul că nu barbarii au distrus Imperiul, ci el s-a prăbuşit din pricina decăderii sale sub toate aspectele.

Barbarii au venit pe teritoriul roman ca aliaţi, ei niciodată nu se vor gândi la tronul imperial pentru ei, nici măcar să schimbe limba latina pe care o imitau copilăreşte. Goţii din Balcani, ostrogoţii din Italia, burgunzii din Franţa, vizigoţii din Spania şi chiar vandalii din Africa şi atunci când vor crea organizaţii statale, vor gândi că salvează Imperiul. Dar în scurtă vreme statele lor s-au prăbuşit.

Ca un paradox viaţa creştinilor se simţea mai în siguranţă tocmai pe teritoriul barbar. Cu alte cuvinte, cu mici excepţii (acolo unde a intervenit şi folosirea forţei) cele mai multe popoare germanice au fraternizat cu creştinismul în mod voluntar.

La începutul secolului III, goţii au năvălit în Dacia, ajungând până la Dunăre şi atacând Imperiul roman. De la captivii căzuţi în sclavie şi de la creştinii găsiţi în Dacia şi Crimeea, goţii au luat cunoştinţă de misterele religiei creştine. Meritul cel mai mare pentru convertirea goţilor îi revine lui Ulfila sau Wulfila, strănepotul unor creştini originari din Capodocia, care la 264 au fost luaţi în captivitate de goţi.

Concomitent cu răspândirea creştinismului printre goţii lui Ulfila, s-a început şi acţiunea de creştinare a unor goţi ce locuiau în Dacia, acţiune brusc întreruptă de persecuţia pornită între anii 368 – 372 împotriva creştinilor. Poate că persecuţia ar fi luat proporţii dacă nu s-ar fi pus în mişcare hunii, un popor nomad originar din Asia. Ostrogoţii şi vizigoţii, neputând ţine piept hunilor, au trecut Dunărea, cerând voie împăratului Valens (364 – 378) să se stabilească pe pământul Imperiului. Valens le-a satisfăcut cererea, indicându-le ca loc de adăpost Tracia. O altă condiţie pusă de Valens a fost îmbrăţişarea creştinismului sub

formă ariană. Astfel majoritatea vizigoţilor au devenit arieni în jurul anului 375.

Trataţi rău de guvernatorii imperiali de la Dunăre, goţii se răscoală în mai multe rânduri. În anul 378 însuşi împăratul Valens e bătut la Adrianopol şi ucis de ei. Orice încercare de a-i readuce la Ortodoxie va fi zadarnică.

La 24 august 410, vizigoţii jefuiesc Roma, de unde vor pleca curând, în sudul Franţei, la Toulouse şi apoi în Spania. Abia peste 180 de ani direcţia ariană din Spania e înlocuită cu una ortodoxă, care a şi creat o tradiţie de stat şi Biserică autocefală: regele convoca sinoadele, numea episcopii, Liturghia păstra un străvechi caracter ecumenic. Statul vizigot din Spania se destramă în 711, când vin arabii.

În Italia numai Biserica mai stătea în picioare. Ultimul împărat roman Romulus Augustulus (476) se dovedeşte neputincios, fiind detronat de Odoacru, regele tribului german al herulilor. Din 476, imperiul roman de Apus şi-a încetat existenţa.

De la ostrogoţi şi vizigoţi arianismul a trecut şi la alte triburi germanice învecinate sau înrudite.

Longobarzii lui Alboin care au venit pe la 568 în Italia din Panonia, unde au locuit un timp, erau parte păgâni, parte creştini arieni.

Burgunzii, care la începutul secolului V locuiau parte între râul Main şi Neckar, parte pe malul stâng al Rinului, au fost arieni, îmbrăţişând această erezie de la vizigoţi.

Vandalii au făcut cunoştinţă cu vandalii în Panonia. Când la 429 s-au mutat în Africa, întemeindu-şi un nou regat, au fost tot arieni, persecutând pe ortodocşi.

Francii au făcut cunoştinţă cu Evanghelia în urma faptului că s-au aşezat într-o ţară în care creştinismul era împământenit de mult. Convertirea francilor a fost un eveniment de o însemnătate capitală. prin încreştinarea acestui popor, expansiunea ereziei lui Arie era oprită. În decursul secolului VI burgunzii, vizigoţii şi suevii s-au lepădat de arianism.

Bavarezii, vecinii de la răsărit ai almanilor, s-au aşezat încă de la începutul secolului al şaselea într-un ţinut în care, în parte, era aruncată sămânţa Evangheliei. Creştinismul a pătruns şi în acelaşi timp în Turingia, populaţie aflată sub ascultarea francilor şi printre frizi. Meritul cel mai mare pentru răspândirea creştinismului printre neamurile germane îl are anglo-saxonul Winfrid (Bonifaciu), evidenţiindu-se ca misionar, reformator şi organizator.

Printre britani şi briţi, creştinismul a prins rădăcini încă în perioada anterioară. Evanghelia a fost acceptată de toţi locuitorii,

pătrunzând în nord până aproape de Scoţia.

Dezvoltarea organizării bisericeşti. Patriarhatele.

Temeiul organizaţiei bisericeşti a rămas să fie eparhia cu circumscripţiile administrative romane. Deşi prin canoane s-a stabilit ca sediul unui episcop să fie numai într-un oraş, această prescripţie nu a fost îndeplinită nici în Apus, nici în Răsărit. Episcopii aveau sedii şi în alte localităţi. Dacă un episcop avea o eparhie prea întinsă, cu consimţământul sinodului provincial, putea să o împartă cu un alt episcop, sau mitropolitul avea dreptul să înfiinţeze noi eparhii. Obiceiul ca episcopul să fie ales de cei învecinaţi s-a păstrat. Dacă nu puteau participa toţi episcopii, se cerea ca cel puţin trei să fie prezenţi, iar ceilalţi să-şi dea opinia în scris.

Drepturile speciale ale episcopului erau: răspândirea învăţăturii creştine prin predică; hirotonirea preoţilor şi a diaconilor, hirotesia subdiaconilor, lectorilor, egumenilor, proropresbiterilor, protodiaconilor şi a altor demnitari bisericeşti; vizite canonice; pregătirea şi sfinţirea Sfântului Mir; sfinţirea antimiselor şi a cimitirelor; administrarea penitenţei; primirea şi exercitarea puterii legislative, judecătoreşti şi

administrative asupra tuturor persoanelor bisericeşti. Episcopul era obligat: să rezideze în oraşul de reşedinţă a eparhiei sale, pe care nu-l putea părăsi, decât din motive bine întemeiate; să se îngrijească de instruirea religioasă a clericilor şi a credincioşilor; să fie milostiv cu clericii şi să nu stoarcă bani din ei; să vegheze averile bisericeşti şi mănăstireşti; să participe la sinodul episcopal; să informeze sinodul despre vizitele canonice.

Între demnitarii eparhiilor, locul de frunte îl deţinea arhidiaconul. El avea datoria să supravegheze clerul inferior. Începând cu secolul IV, cel mai vechi preot a căpătat numele de protopop al bisericii catedrale şi stătea în timpul Liturghiei la stânga episcopului. Putea să-i ţină locul acestuia.

Curând episcopii nu mai puteau să supravegheze toţi clericii de la ţară şi şi-au ales reprezentanţi care să facă acest lucru. Aceştia erau numiţi episcopi de ţară sau horepiscopi. Dar cu timpul ei au început să dispară, locul lor fiind ocupat de aşa numiţii periodeuţi.

Numărul crescând al credincioşilor a adus cu sine înmulţirea funcţiunilor bisericeşti, în special în Biserica Răsăritului. De multe ori aceşti funcţionari erau laici. Astfel la curtea imperială se găseau singheli, care la început erau doar martori ai vieţii duhovniceşti a episcopului. Dar curând ei devin

consilierii şi sfetnicii lui intimi, câştigându-şi o mare vază şi autoritate. Pentru ca episcopii să nu fie învinuiţi că nu administrează corect bunul obştesc, el a numit un iconom, recrutat de cele mai multe ori din rândul preoţilor.

De când Biserica a obţinut privilegiul ca prin persoana episcopului să-şi exercite dreptul de protectoare a văduvelor, orfanilor şi săracilor în faţa instanţelor civile s-a simţit necesitatea să se numească defensori, adică avocaţi ai Bisericii. Apocrisiarii erau trimişii sau solii episcopilor pe lângă autorităţile politice, îndeosebi pe lângă curtea imperială din Bizanţ.

Pentru lucrul de cancelarie episcopii aveau notari sau exceptori. În Răsărit această funcţie era încredinţată îndeosebi diaconilor. Supravegherea notarilor o avea arhidiaconul, numit primicerul notarilor. Pe lângă notari mai activau şi arhivarii care păstrau actele cele mai însemnate.

Pentru executarea serviciilor inferioare, cum sunt îngrijirea bolnavilor, îngroparea morţilor, erau numiţi parabolanii şi groparii.

Pentru buna îngrijire a bisericilor erau aşa-numiţii paramonari.

Sistemul mitropolitan a luat o dezvoltare deosebită, a

crescut şi s-a centralizat. În urma faptului că mai multe provincii formau din punct de vedere politic-administrativ, o dieceză, iar mai multe dieceze formau o prefectură, episcopul ce-şi avea reşedinţa în capitala provinciei, în metropolă, a devenit căpetenia şi protosul episcopilor din provincia lui, adică mitropolitul lor. El avea dreptul să convoace sinoadele provinciale, executând hotărârile lor, de a conduce alegerea episcopilor, de a hirotoni pe cei aleşi. El se îngrijea de administrarea episcopiilor vacante, primea plângerile contra episcopilor.

Mitropoliţii de frunte sau superiori erau în Biserica veche patru: cei din Roma, Constantinopol, Alexandria şi Antiohia.

Începând cu secolul al VI-lea, patriarhul de Constantinopol poartă titlul de patiarh ecumenic. Această denumire s-a dat pentru prima dată de împăratul Justinian cel Mare, în aprilie 533, patriarhului Epifanie al Constantinopolului (520 – 535). Sinodul local întrunit în capitala Imperiului la anul 588 a hotărât ca începând cu titularul de atunci, Ioan VI Postitorul (582 – 595), toţi întâistătătorii Bisericii de Constantinopol să poarte titlul de „patriarh ecumenic", fără ca să se micşoreze autoritatea sau jurisdicţia celorlalţi patriarhi răsăriteni ai scaunelor apostolice din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Începând cu Sinodul al IV-lea ecumenic s-a fixat mai bine şi jurisdicţia pe care o avea

fiecare patriarh în parte.

Patriarhia de Constantinopol avea sub conducerea ei 39 mitropoliţi şi aproape 400 de episcopi; cea din Alexandria 14 mitropoliţi şi vreo 114 episcopi; cea din Antiohia 13 mitropoliţi şi 140 de episcopi şi cea din Ierusalim 3 mitropoliţi şi vreo 30 episcopi. Roma avea mai mulţi mitropoliţi şi episcopi decât celelalte patriarhii. Drepturile patriarhale erau asemănătoare cu drepturile mitropoliţilor faţă de episcopii eparhiali şi de mitropoliile lor. Afară de aceasta el mai avea dreptul: a canoniza, adică a trece în rândul sfinţilor pe cei răposaţi;

Sinoadele Ecumenice

Introducere. Pe când predica între oameni Evanghelia Sa, Domnul nostru Iisus Hristos a avertizat pe cei ce-L ascultau că va veni vremea când vor apărea şi alte învăţături, falşii profeţi căutând să atragă de la adevăr pe cât mai mulţi (Matei 24, 24; Marcu 13, 22). Când unii creştini au încercat să pătrundă cu mintea şi să-şi explice raţional adevărurile de credinţă-multe din ele taine ale lui Dumnezeu s-au pierdut în speculaţii intelectuale, care au îmbrăcat haina unor învăţături periculoase, întrucât

denaturau sensul actului răscumpărător al întrupării şi Jertfei lui Hristos, îndepărtând pe om de la posibilitatea mântuirii. Inspiraţi de Duhul Sfânt, ierarhii, ceilalţi membri ai clerului şi teologii au conjugat adesea adâncimea cunoştinţelor lor teologice cu trăirea autentică a vieţii creştine, opunând ereticilor izvorul cel clar al adevărurilor de credinţă.

Nu de puţine ori, neadmiţând compromisuri ori soluţii diplomatice de aplanare a conflictelor-propuse îndeosebi de puterea seculară, care se amesteca din interese politice sau economice în chestiunile doctrinare – apărătorii Ortodoxiei şi-au riscat viaţa; unii chiar şi-au dat-o pentru cauza dreaptă ce o apărau. Nenumăraţi sunt aleşii lui Dumnezeu care s-au opus în sinoade, prin scrieri „cuvântări, convorbiri etc, eresurilor. Contribuţia lor la definirea dogmelor, în epocile care i-au avut contemporanii, a fost esenţială.

Caracteristicile şi numărul Sinoadelor Ecumenice.

Denumirea de *sinod ecumenic* vine din greceşte şi înseamnă adunarea episcopiilor care reprezintă întreaga Biserică, pentru a se pronunţa în materie de doctrină şi disciplină bisericească. Întrucât sinoadele recunoscute de Biserica Ortodoxă drept ecumenice s-au desfăşurat până în 1054, data

Marii Schisme, se înţelege că sinodul ecumenic desemna adunarea episcopiilor din întreg imperiul. Toate cele şapte sinoade ecumenice s-au ţinut în Răsărit; nici unul dintre episcopii Romei n-a participat personal la acestea, ci prin delegaţi (episcopi sau preoţi).

Sinoadele ecumenice creau convocate de împărat, uneori el însuşi era prezent, îndeosebi cu ocazia deschiderii şi închiderii lucrărilor şi semna documentele încheiate, dar nu se amesteca în dezbaterile teologice. Cancelaria imperială expedia apoi hotărârile sinodale tuturor bisericilor, iar împăratul, prin aparatul său administrativ, veghea la respectarea lor. Tot împăratul aplica şi sancţiunile ereticilor condamnaţi de sinoade.

Sinoadele ecumenice erau prezidate, de regulă, de episcopul Constantinopolului, ca ierarh al capitalei imperiului, sau de un alt ierarh delegat în acest sens. La întruniri puteau lua parte, pe lângă ierarhi şi preoţi, diaconi, monahi sau chiar teologi laici. Biserica Ortodoxă recunoaşte şapte sinoade ecumenice, desfăşurate în intervalul anilor ’325 – 787. Lista celor şapte sinoade ecumenice este următoarea:

Sinodul întâi Ecumenic întrunit la Niceea (mai-august 325) care a condamnat erezia lui Arie referitoare la Iisus Hristos.

Sinodul al doilea Ecumenic întrunit la Constantinopol (mai

iulie 381) care a condamnat erezia lui Macedonie despre Duhul Sfânt şi a lui Apolinarie despre prezenţa sufletului raţional în Hristos.

Sinodul al treilea Ecumenic întrunit la Efes (iunie-iulie 431) contra ereziei lui Nestorie despre Născătoarea de Dumnezeu.

Sinodul al patrulea Ecumenic întrunii la Calcedon (octombrie-noiembrie 451) care a condamnat pe Eutihie şi monofizismul, erezie care susţinea existenţa unei firi în Hristos.

Sinodul al cincilea Ecumenic întrunii la Constantinopol (mai iunie 553) care a condamnat Cele „trei capitole", de fapt scene monofizite, cum vom vedea mai departe.

Sinodul al şaselea Ecumenic întrunit la Constantinopol (noiembrie 680 – septembrie 681) care a condamnat monotelismul erezia despre o singură voinţă în Hristos. A doua sesiune a acestui sinod, cunoscută sub numele de Sinodul al doilea Trulan sau Quinisext (al cinci-şaselea) s-a întrunii la Constantinopol în octombrie sau noiembrie 691.

Sinodul al şaptelea Ecumenic întrunit la Niceea (septembrie-octombrie 787) care a condamnat iconoclasmul, erezia despre necinstirea sfintelor icoane.

Arianismul, Sinodul I Ecumenic

Împrejurările apariţiei arianismului. Un preot originar din Libia şi stabilit ulterior în Alexandria (Egipt) numit Arie (256 – 336), rob al interpretării personale a unor texte din Biblie, a răspândit o învăţătură eretică, potrivit căreia cea de-a doua Persoană a Sfintei Treimi – Fiul n-ar fi de aceeaşi lire cu Tatăl, dar deosebit de celelalte creaturi. Erezia s-a numit arianism, după numele celui ce a născut-o.

La Sinodul local de la Alexandria (anul 320 sau 321), episcopul Alexandru al Alexandriei convoacă acest Sinod local, unde se stabileşte că Fiul lui Dumnezeu este de o fiinţă cu Tatăl şi veşnic, şi-l excomunică pe ereticul Arie împreună cu alţi câţiva susţinători ai săi. Principalele învăţături ale lui Arie:

1. Dumnezeu n-a fost pururea Tată, ci a fost cândva Dumnezeu era singur şi nu era încă Tată.

2. Pornind de la afirmaţia Mântuitorului „Tatăl este mai mare decât mine" (Ioan 14, 28). pe care o înţelegea literar (deşi aici Hristos se referă la natura Sa umană şi nu la cea divină). Arie conchide că numai Dumnezeu Tatăl este necreat şi nenăscut, deci fără de început.

3. Fiul este prima creatură din nimic a Tatălui, zămislit în timp, din voinţa, nu din fiinţa Tatălui. Arie zicea că „a fost odată când Fiul nu era”. Deci Fiul are început spre deosebire de Tatăl.

4. Întrucât este creat, Fiul nu poate fi din aceeaşi substanţă a lui Dumnezeu – Tatăl, în concluzie Fiul ne este „de o fiinţă cu „Tatăl”.

5. Când L-a creat. Tatăl i-a dat Fiului puterea şi slava Sa creatoare, făcându-L prin harul dumnezeiesc. Fiu adoptiv al Tatălui. De aceea, deşi Hristos nu este Dumnezeu adevărat, ci EI, ca şi toţi alţii se numeşte Dumnezeu prin participare.

6. Ca şi ereticii gnostici de dinaintea lui, Arie considera „materia rea în sine „Dumnezeu – Tatăl” susţinea el-datorită purităţii şi imaterialităţii Sale, nu putea veni în contact cu materia. Pentru a crea universul, avea nevoie de o fiinţă intermediară, de aceea L-a creat pe Fiul, prin care a făcut lumea.

7. Deoarece Hristos este o creatură a lui Tatăl, are toate atributele unei Fiinţe create: schimbător. mărginit, capabil de a păcătui, lipsit de puterea de a înţelege şi cunoaşte în desăvârşit pe Tatăl, într-un cuvânt-imperfect.

8. Arie mai susţinea şi că Hristos ar fi luat asupra Sa un trup neînsufleţit şi fără judecată. Pericolul acestor idei consta în aceea că se desfiinţa învăţătura despre Sfânta Treime, de aceea

arianismul face parte din categoria ereziilor antitrinitare şi considerându-se că Hristos nu este Dumnezeul adevărat se punea sub semnul întrebării mântuirea prin jertfa Sa pe cruce.

Sinodul întâi Ecumenic. Tulburările provocate ele crescul arian l-au determinai pe împăratul Constantin, să ia măsuri. Mai întâi la trimis la Alexandria pe Cuviosul Osie, învăţatul episcop de Córdoba care se alia pe atunci la curtea imperială, să aplaneze conflictul, dar acesta n-a reuşit să liniştească lucrurile. Atunci bazileul a hotărât să convoace pe toţi episcopii din imperiu pentru a se pronunţa cu privire la dreapta credinţă şi pentru a contracara erezia lui Arie. Sinodul s-a întrunit la Niceea (Asia Mică) între 20 mai – 25 august 325. Conform tradiţiei, au luat parte 318 Părinţi, dintre care 232 arhierei şi 86 de preoţi, diaconi şi călugări, conform Sinaxarului din Duminica a şaptea după Paşti.

Din cauza vârstei înaintate papa Silvestru al Romei n-a putut participa trimiţând doi preoţi ca reprezentanţi, însuşi împăratul Constantin a asistat la şedinţa deschiderii oficiale a sinodului şi la cea de încheiere a lucrărilor.

Şedinţele au fost prezidate de episcopii Eustaţiu de Antiohia şi Alexandru al Alexandriei. Arie înconjurat de o serie de adepţi şi-a susţinut cu tărie ideile. Ereziile lui Arie, analizate

minuţios în conformitate cu Scriptura şi cu literatura teologică, au fost combătute. A fost alcătuit Crezul Bisericii Ortodoxe, întregit la următorul Sinod Ecumenic din 381. În urma Sinodului se afirma credinţa în Sfânta Treime. Despre Fiu se afirma că s-a născut din Tatăl mai înainte de veci şi că este Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, că este de o fiinţă cu Tatăl, prin care toate s-au făcut la fel Hristos este şi om adevărat.

Arie şi doi susţinători ai săi (Teonas şi Secund) sunt exilaţi în Iliric.

Alte hotărâri sinodale.

— Au fost condamnate Schismele lui Novat şi Meletie şi erezia lui Pavel de Samosata, hotărând totodată rebotezarea ereticilor antitrinatari care se întorc la Biserică.

— S-a hotărât ca, în întreaga lume creştină, Paştile să se serbeze în întâia duminică după lună plină, care urmează echinocţiului de primăvară.

— S-au emis 20 de canoane referitoare la organizarea administrativă şi disciplina în Biserică.

Încheierea sinodului şi urmările arianismului.

La 25 august 325 a avut loc şedinţa festivă de închidere a lucrărilor sinodului. Spre sfârşitul domniei sale împăratul Constantin cel Mare îi permite lui Arie să se reîntoarcă în

Constantinopol dar înainte de a intra în biserică a murit în chip groaznic. Urmaşii Sfântului Constantin, Constant (353 – 362) şi Valens (364 – 378), au fost arieni.

Pneumatomahii. Sinodul al doilea Ecumenic.

Cadrul şi cauzele apariţiei pneumatomahilor.

Erezia lui Arie şi frământările din Biserică provocate de urmaşii lui au condus la apariţia, către mijlocul veacului al patrulea, a unei alte erezii prin care era vizată cea de-a treia Persoană a Sfintei Treimi-Sfântul Duh.

Episcopul semiarian Macedonie din Constantinopol şi urmaşii săi învăţau că Sfântul Duh nu este consubstanţial şi egal cu Tatăl şi cu Fiul, ci este pur şi simplu duh sau spirit, superior îngerilor, dar creat. Un sinod ţinut la Constantinopol, la începutul anului 360, îl depune pe Macedonie ca eretic. Adepţii ereziei s-au numit pneumatomahi, macedoneni şi maratonieni (de la numele lui Maratonie, alt lider care i-a succedat lui Macedonie).

Doctrina pneumatomahilor.

l. Sfântul Duh este o creatură a Tatălui, subordonată atât Acestuia cât şi Fiului.

2. Întrucât este creatură, Duhul Sfânt nu este deofinţă cu Tatăl şi cu Fiul deci nu este Dumnezeu. Pneumatomahii aduceau în sprijinul acestei afirmaţii formula doxologică aflată în uzul Bisericii la acea vreme: „Mărire Tatălui prin Fiul în Sfântul Duh".

3. Tatăl este infinit în fiinţă şi putere, Fiul infinit numai în putere, iar Duhul Sfânt mărginit şi în fiinţă şi în putere. Potrivit acestui enunţ, Tatăl este Creator, Fiul colaborator, iar Duhul Sfânt slujitor.

Sinodul al doilea Ecumenic.

Prin edictul imperial de la Tesalonic, Teodosie cel Mare (379 – 395) declară, în februarie 380, în jumătatea orientală a imperiului, Ortodoxia drept religie oficială de stat, interzicând arianismul. Tulburările provocate de pneumatomahi îl determină însă să convoace un sinod, în primăvara anului 381, prin care dorea să rezolve şi alte probleme bisericeşti, precum confirmarea alegerii lui Grigorie de Nazianz ca episcop al Constantinopolului şi să se reîntărească hotărârile primului sinod ţinut cu peste cincizeci de ani în urmă.

Lucrările sinodului s-au deschis la Constantinopol, la l mai 381, sub preşedinţia episcopului Meletie al Antiohiei, care însă a încetat din viaţă la sfârşitul lunii mai. Dezbaterile sinodale s-au încheiat la 9 iulie acelaşi an.

Au luat parte la sinod 150 de episcopi din răsăritul imperiului şi din Macedonia, ale căror semnături s-au păstrat la sfârşitul celor 7 canoane emise de sinod. Celelalte acte sinodale s-au pierdut. În fruntea apărătorilor credinţei ortodoxe s-a situat Sfântul Grigorie de Nazianz, supranumit Teologul, între alţi ierarhi care s-au remarcat la sinod au fost Sfântul Amfilohie, episcopul Iconiei, Otrie. episcopul Melitiniei (Armenia), Asholius al Tesalonicuiui şi alţii.

La sinod au participat şi 36 de episcopi pneumatomahi, care au refuzat să-şi retracteze erezia. Papa Damasus întâi (366 – 384) n-a participat şi nici n-a trimis delegaţi, dar şi-a însuşit ulterior hotărârile sinodului.

După moartea lui Meletie preşedinţia sinodului a revenit lui Grigorie de Nazianz. Dar episcopii egipteni, în frunte cu Timotei al Alexandriei (380 – 385), care avuseseră propriul candidat pentru scaunul constantinopolitan, erau ostili lui Grigorie, provocând derută în rândul sinodarilor.

Pentru a nu periclita lucrările sinodului, Grigorie demisionează din calităţile de episcop al Constantinopolului şi de preşedinte al sinodului, retrăgându-se în Capadocia, în locul său este ales ca episcop Nectarie care, fiind doar catehumen, a fost botezat şi trecut apoi prin toate treptele preoţiei, până la cea de

episcop.

Sinodul îşi reia lucrările în iulie şi condamnă erezia pneumatomahă. confirmând hotărârile Sinodului întâi de la Niceea.

Astfel, aflăm că sinodalii constantinopolitani, pe lângă pneumatomahi, au mai condamnat şi alte două erezii şi anume sabelianismul şi apolinarismul. Apolinarismul a fost combătut de Sinodul al doilea Ecumenic, precum şi de alte sinoade locale.

Biserica Ortodoxă face pomenirea Sinodului al doilea Ecumenic la 22 mai.

Nestorianismul. Sinodul al treilea Ecumenic.

Nestorie a fost patriarh al Constantinopolului între (428 – 431), orator de mare clasă. Este descendent al Şcolii Teologice din Antiohia care îşi avea propria părere despre unirea celor două firi-divină şi umană – în Hristos, în sensul că această unire era considerată doar morală sau relativă. Nestorie a declanşat un puternic atac tuturor ereziilor. Erezia s-a numit *nestorianism,* după numele principalului ei susţinător şi *dioprosopism,* de la cuvintele greceşti *dio prosopa* ceea ce ar însemna două persoane în Hristos.

Doctrina nestoriană. Principalele idei eretice nestoriene sunt:

l. Maria a născut omul în care S-a întrupat Cuvântul, întrucât Cuvântul a luat trup într-un om muritor deci, Sfânta Fecioară a născut doar instrumentul mântuirii omului, şi nu pe mântuitorul. „Carnea nu poate să nască decât carne susţinea – Nestorie – iar Dumnezeu care este spirit pur n-a putut fi născut de o femeie, căci creatura n-a putut să nască pe Creatorul".

2. Datorită acestui lucru. Maria nu poate fi numită Născătoare de Dumnezeu, ci Născătoare de om sau cel mult Născătoare de Hristos.

3. Din cauza unirii omului născut din Maria cu Fiul lui Dumnezeu, Iisus poate fi numit Fiul lui Dumnezeu.

4. Hristos n-a suferit pe cruce şi n-a murit ca Dumnezeu, ci doar trupul cu care El era unit.

5. Hristos a adus jertfa şi pentru Sine însuşi, ca unul ce a locuit în trupul omenesc ca într-un vas sau ca într-un veşmânt.

6. În Hristos există două persoane – Persoana divină a Fiului lui Dumnezeu, născut din veşnicie din Tatăl şi persoana umană sau istorică, născută în timp din Fecioara Maria.

Teologii au sesizat că patriarhul constantinopolitan a ajuns la erezie din cauza confuziei pe care o făcea între natură şi

persoană.

Ecourile ereziei

Nestorie a dorit să-şi răspândească ideile sale printre călugării din Egipt, mizând pe mulţimea lor, care i-ar fi adus un important suport şi credibilitate. Monahii însă au fost scandalizaţi de blasfemiile lui Nestorie la adresa Maicii Domnului. Sfântul Chiril, episcopul Alexandriei i-a liniştit printr-o scrisoare prin care combate erorile nestoriene. Sfântul Chiril convoacă un sinod la Alexandria în noiembrie 430, în care se alcătuieşte o scrisoare sinodală destinată lui Nestorie, însoţită de 12 puncte conţinând erorile dogmatice pe care Nestorie era invitat să le anatemizeze, Nestorie răspunde prin 12 contraanatametisme şi câştigă de partea ideilor sale pe patriarhul Antiohiei – Ioan, pe episcopul Teodoret al Cirului şi pe alţii.

Sinodul al treilea Ecumenic

Împăratul Teodosie al doilea dorind aplanarea conflictului care luase proporţii ameninţând cu scindarea creştinilor, provoacă cel de al treilea Sinod Ecumenic, ale cărui lucrări s-au desfăşurat la Efes, între 22 iunie şi 31 iulie 431.

Au participat 198 de părinţi din Răsărit. Între sinodali s-a numărat şi episcopul Timotei al Tomisului care a semnat al

şaptesprezecelea hotărârile sinodale.

Sinodul s-a deschis de către Sf. Chiril, la 22 iunie 431, în Catedrala Maicii Domnului din Efes.

Nestorie a refuzat să ia parte, aşteptând să ajungă la Efes Ioan, patriarh de Antiohia care-i era favorabil. Acesta însă anunţase iniţial că nu va participa la lucrări. Sinodul pe baza celor 12 anatematisme şi a altor scrieri a stabilit care este învăţătura corectă a Bisericii.

Hotărârea părinţilor participanţi la sinod poate fi sintetizată astfel: în Iisus Hristos sunt două firi (una divină şi una umană) însă o singură Persoană – cea divină a Fiului lui Dumnezeu. Unirea celor două firi este ipostatică şi nu morală. Hristos este de o fiinţă cu Tatăl, după dumnezeire şi deofiinţă cu oamenii după firea umană pe care a primit-o din Fecioara Maria. De aceea Sfânta Fecioară se numeşte Născătoare de Dumnezeu.

Cei 198 de sinodali au semnat orosul sau hotărârea dogmatică a sinodului, şi au destituit şi excomunicat pe Nestorie.

Cinci zile mai târziu Ioan al Antiohiei însoţit de unii episcopi din Asia, ajunge la Efes şi aflând de hotărârile din 22 iunie, ţin şi ei cu Nestorie un sinod, condamnând pe Sfântul Chiril şi pe episcopul Memnon al Efesului, pe care îi acuză de apolinarism.

Hotărârile celor două sinoade sunt trimise la împăratul Teodosie, care dă câştig de cauză nestorienilor.

La începutul lunii iulie ajung la Efes şi trei delegaţi (doi episcopi şi un preot) ai Cuviosului Celestin (8 aprilie), papă al Romei. Sinodul se reuneşte sub preşedinţia Sf. Chiril şi la 11 iulie aprobă toate hotărârile luate la 22 iunie, excomunicând pe nestorieni.

Sinodul se încheie la 31 iulie, iar împăratul, de data aceasta, trimite în exil pe Nestorie.

Alte hotărâri sinodale.

Părinţii au luat în dezbatere şi rătăcirile eretice ale călugărului ascet Pelagius care între anii ’400 – 411 propovăduia la Roma că omul se poate mântui prin propriile eforturi şi capacităţi morale, neavând nevoie neapărată de harul lui Dumnezeu. Erezia pelagiană a fost condamnată de câteva sinoade locale şi de Fericitul Augustin.

Sinodul a emis şi 9 canoane în ultima zi a lucrărilor (31 iulie 431).

Nestorianismul s-a răspândit în Edessa, în Persia şi până la Arabia, India şi vestul Chinei.

Biserica Ortodoxă prăznuieşte pe părinţii de la Sinodul al treilea Ecumenic, la 9 septembrie.

Monofizismul. Sinodul al patrulea Ecumenic

Pledând cu înfocare împotriva nestorianismului care afirma două persoane în Hristos, arhimandritul constantinopolitan Eutihie (către 454), exponent ai Şcolii Teologice din Alexandria, a ajuns să susţină că Hristos a avut numai o singură fire – cea dumnezeiască. Erezia s-a numit *monofizism* (de la cuvintele greceşti *monos fisis* adică o singură fire) şi *cutihianism,* după numele întemeietorului ei.

Doctrina monofizită. Teodoret episcopul Cirului (458) se numără printre primii care au condamnat cutihianismul.

Iată succint ideile lui Eutihie:

l. La întruparea din Fecioara Maria, firea omenească a Mântuitorului a fost absorbită complet de firea dumnezeiască, aşa cum se pierde o picătură în imensitatea mării.

2. Având numai o singură fire, în Hristos exista doar o singură Persoană – cea divină, Trupul Său fiind dumnezeiesc, nu şi omenesc. Prin aceasta, monofiziţii se apropiau periculos de erezia dochetistă care susţinea că Hristos a avut un trup aparent şi nu real.

Evoluţia evenimentelor şi „Sinodul tâlharilor" de la Efes.

Reacţia ortodocşilor faţă de erezia monofizită n-a întârziat să apară. Episcopii Teodoret al Cirului, Eusebiu de Dorylaeon (Frigia) şi patriarhul Antiohiei, Domnus, l-au determinat pe Sf. Flavian, patriarhul Constantinopolului, să ia atitudine oficială, în acelaşi timp a fost informat şi papa Leon cel Mare asupra ereziei.

La sinodul din 448 Eutihie nu renunţă la ideile sale, pentru care sinodul l-a anatemizat.

Ereziarhul apelează atunci la patriarhul Dioscur al Alexandriei, care-i împărtăşea ideile. La stăruinţele acestuia, împăratul Teodosie al doilea (408 – 450) convoacă un sinod la Efes, în august 449.

Sinodul s-a încheiat la 22 august şi a proclamat monofizismul ca învăţătură de credinţă ortodoxă şi a depus pe acuzatorii lui Eutihie.

Patriarhul Flavian în urma brutalizării din cadrul sinodului a murit trei zile după încheierea lui. Teodosie a aprobat hotărârile sinodului. Papa a numit această adunare: „Sinodul tâlharilor".

Acceptarea ereziei ca dogmă a îngroşat şi mai mult tensiunea în sânul Bisericii.

Sinodul al patrulea Ecumenic

După moartea lui Teodosie pe tronul Bizanţului urcă împăratul Marcian (450 – 457) căsătorit eu Pulcheria, sora lui Teodosie care era o ortodoxă convinsă. Ea a condamnat erezia cutihiană şi a mijlocit la reaşezarea păcii în Biserica lui Hristos.

Au luat parte la sinod cca. 520 de părinţi, îndeosebi din Răsărit. Papa Leon a trimis trei episcopi şi doi preoţi. Lucrările s-au desfăşurat între 8 şi 25 octombrie. Erezia a fost condamnată. Sinodul s-a încheiat la 25 octombrie, în mod solemn în prezenţa împăraţilor Marcian şi Pulcheria Sinodul cuprindea următoarele:

Iisus Hristos este desăvârşit în dumnezeire şi desăvârşit în umanitate, Dumnezeu adevărat şi om adevărat, având suflet raţional şi trup, deofiinţă cu Tatăl, după dumnezeire şi deofiinţă cu noi, după umanitate, fiind întru toate asemenea nouă, în afară de păcat.

Că Dumnezeu S-a născut mai înainte de toţi vecii din Tatăl, după dumnezeire, iar ca om S-a născut în zilele cele de pe urmă pentru noi şi pentru mântuirea noastră din Fecioara Maria, Născătoarea de Dumnezeu.

Hristos este cunoscut în două firi, în mod neamestecat şi în mod neschimbat, neîmpărţit şi nedespărţit, deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire. Sub raport doctrinar şi

teologic, hotărârea dogmatică a acestui sinod, are pentru Biserica creştină o însemnătate capitală.

Sinodul a emis şi 30 de canoane care reglementează diferite aspecte ale lucrării şi disciplinei clerului de mir şi monahilor. Cel mai important este canonul 28 care întărea hotărârile Sinodului al doilea Ecumenic, privind acordarea egalităţii scaunului de Constantinopol cu cel al Romei, Patriarhia din capitala Bizanţului fiind a doua după Roma. Papa Leon a acceptat toate hotărârile şi canoanele Sinodului de la Calcedon.

Urmările sinodului. Hotărârile sinodului au întâmpinat împotriviri din partea unor Biserici îndeosebi din Egipt. Monofizismul a dăinuit în forma sa iniţiată până către secolul al şaselea, producând puternice convulsii şi determinând separarea de Biserica constantinopolitană a unor comunităţi locale.

Bisericile desprinse de Biserica cea mare, după Sinodul calcedonian, s-au numit necalcedoniene sau vechi orientale, care dăinuie până astăzi. Ele sunt: Biserica Coptă din Egipt, Biserica Siro – iacobită şi Biserica Armeană-gregoriană.

Urmările Sinodului al patrulea Ecumenic. Bisericile Vechi – Orientale până în secolul al unsprezecelea.

Sinodul de la Calcedon a dat răspuns prompt pentru curmarea conflictului dintre nestorieni şi monofiziţii cutihieni.

Cu toate acestea anumite nuanţe teologice care izvorau îndeosebi dintr-o traducere defectuoasă a termenilor, ca şi opoziţia faţă de Imperiul Bizantin au determinat separarea de Biserica Răsăritului a câtorva comunităţi orientale, de tendinţă monofizită. Bisericile acestea sunt cunoscute sub denumirea de Biserici Ortodoxe orientale. Biserici precalcedoniene sau Biserici vechi – orientale. Ele păstrează învăţătura de bază a Bisericii una de până la Sinodul din 451, neînţelegerea dintre ortodocşi şi vechi – orientali nefiind una de fond ci una de termeni.

Biserica Coptă. După Sinodul de la Calcedon copţii sub patriarhul monofizit Dioscur I, s-au distanţat de melkiţi (denumire dată partizanilor împăratului bizantin) devenind, îndeosebi după cucerirea arabă din secolul al şaptelea, Biserică autonomă, în anul 520 se încearcă o reunificare a copţilor, sub patriarhul monofizit Sever din Antiohia care practica un monofizism moderat. Peste un secol (633), sub împăratul Heraclie (610 – 641) o ramură a copţilor şi anume monofiziţii severieni s-au unit cu Ortodoxia, dar această unire n-a fost de lungă durată.

Începând cu anul 542 copţii se reorganizează autonom. În secolul al şaptelea, Biserica Coptă din Egipt avea 100 de episcopii şi aproape şase milioane de credincioşi. După cucerirea arabă din

642 şi stăpânirea acestora care a durat până în 1517, copţii sunt supuşi la grele umilinţe şi chiar la islamizări forţate.

În secolul al XI-lea, patriarhul Hristodul a fost silit să-şi mute reşedinţa la Cairo. Copţii erau supuşi Patriarhiei de Alexandria.

Biserica Siriană. O minoritate de nuanţă monofizită moderată grupată în jurul Patriarhiei de Antiohia, mărturisea formula Sfântului Chiril al Alexandriei: „O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul". Patriarhul antiohian Petru Grafevs până la exilarea în Egipt (518) va întreprinde o misiune de succes monofizită între sirieni. Biserica se mai numeşte Siro – iacobită, întrucât episcopul de Edessa, Iacob Baradai sau Ţanţal a desfăşurat între anii 543 – 577 o intensă şi susţinută activitate de predicare a monofizismului moderat, hirotonind episcopi, preoţi şi diaconi, reorganizând astfel Biserica monofizită din Asia Mică, Siria şi Egipt. Biserica Siro-iacobită s-a răspândit până la „creştinii Sfântului Toma" din Malabar (pe coasta apuseană a Indiei). Când în 633 arabii cuceresc Antiohia, sediul Bisericii Siriene se mută la Mardin (Turcia) şi apoi la Homs (Siria).

Biserica Armeană apostolică. În căutarea adevărului, ierarhii şi teologii armeni au optat, în cele din urmă pentru severianism (monofizismul moderat al patriarhului Sever de

Antiohia). Arabii cuceresc capitala armeană Dvin în octombrie 640. Sediul Bisericii Armene care se mai numeşte armeano-gregoriană (în cinstea Sfântului Grigore Luminătorul, considerat Apostolul armenilor) este de la începuturile existenţei sale Edcimiadzin, iar conducătorul suprem bisericesc se numeşte *catolicos.*

Biserica Nestoriană. Prigoniţi de puterea imperială, adepţii lui Nestorte, după condamnarea acestuia de către Sinodul al treilea Ecumenic s-au refugiat în Persia, unde au găsit înţelegere şi protecţie. Războaiele bizantino persane au dus la ruperea dintre catolicosatul nestorian (de la Nisibi, azi Nusaybin, în Turcia), şi Patriarhia Ecumenică, între secolele şase şi opt, Biserica Nestoriană a desfăşurat în Arabia, India şi China una din cele mai puternice activităţi misionare cunoscute în istorie.

Sediul Bisericii Nestoriene s-a mutat datorită ocupaţiei arabe de la Cresifon la Bagdad în 762 şi apoi după 782 la Moşul, în nordul Mesopotamiei.

Disputa Origenistă, „Cele trei capitole" şi Sinodul al cincilea Ecumenic

Unul dintre cei mai fecunzi, dar şi cei mai contraversaţi

scriitori din perioada patristică a fost Origen (185 – 254), a cărui operă a stârnit acerbe pasiuni între secolele cinci şi şapte, în toiul confruntărilor monofizite. Personalitatea marelui teolog alexandrin şi erorile din unele scrieri ale sale, sau mai degrabă scăpări, au împărţit părerile Sfinţilor Părinţi.

Învăţăturile lui Origen incriminate de unii părinţi erau următoarele:

1. subordinaţionismul trinitar;

2. ideea preexistenţei sufletului;

3. preexistenţa sufletului uman în fiinţa lui Hristos;

4. apocatastaza (restabilirea finală a tuturor, inclusiv a demonilor):

5. concepţia despre însufleţirea astrelor;

6. interpretarea, cu precădere alegorică a Bibliei.

Un Sinod local ţinut la Constantinopol în anul 543 a condamnat unele teze din scrierile lui Origen, pe baza unui tratat teologic scris de împăratul Justinian (527 – 565), aşezând numele marelui scriitor între eretici, socotit a fi părintele monofizismului.

Subliniem ca un fapt important, că Origen n-a fost condamnat de Sinodul al cincilea Ecumenic.

Totuşi, condamnarea lui Origen ca izvor al monofizismului

a nemulţumit profund pe monofiziţi care erau susţinuţi, în secret de împărăteasa Teodora. Pentru a linişti spiritele şi a salva unitatea imperiului, ameninţată cu scindarea de monofiziţi, împăratul le face o serie de concesii.

La presiunile împăratului, papa Virgiliu publică în 548 un document teologic adresat patriarhului ecumenic Mina şi intitulat *Judecatum*, prin care se condamnau *cele trei capitole.*

Acest lucru a determinat o serie de proteste în vestul şi centrul imperiului.

Sinodul al cincilea Ecumenic

Pentru a pune capăt neînţelegerilor şi tulburărilor provocate de cearta dintre monofiziţi şi ortodocşi, Justinian convoacă un nou Sinod Ecumenic. Sinodul şi-a deschis lucrările la 5 mai 553, într-o sală a Bisericii Sfânta Sofia, sub preşedinţia Patriarhului Ecumenic Eutihie (552 – 556). Au fost prezenţi 165 de episcopi, dintre care 8 erau sub jurisdicţia Romei. Papa Virgiliu deşi se afla în Constantinopol, pretextând că este bolnav n-a participat la lucrări, dar a trimis sinodului un memoriu prin care declara drept ortodoxe *cele trei capitole,* şi ameninţa cu anatemizarea celor care ar îndrăzni să le condamne.

Părinţii întruniţi la sinod au ignorat însă părerile papei şi la 2 iunie, ultima zi a lucrărilor, au condamnat *cele trei capitole,* reîn

noind anatema asupra ereticilor de mai înainte. În cele din urmă papa recunoaşte hotărârile sinodului.

Monotelismul; Sinodul al şaselea Ecumenic. Sinodul II Trulan (Quinisext)

Cadrul istoric al apariţiei monotelismului.

În prima jumătate a veacului al şaptelea, pe tronul Bizanţului se va aşeza unul din cei mai mari bazilei-Heraclie (610 – 641) – a cărui domnie a fost însă zbuciumată pe plan extern de conflictele cu perşii, iar pe plan religios intern de expansiunea şi întărirea monofiziţilor, care vor provoca o nouă erezie – monotelismul.

Chosroe II, regele perşilor, moare în 628 şi Heraclie încheie pace cu noul suveran persan şi recuperează Sfânta Cruce pe care o reinstalează în Ierusalim (630). Bazileul avea nevoie de unitate în imperiu pentru a-şi asigura efectivele militare necesare campaniilor sale armate.

Monofiziţii, care nu acceptaseră hotărârile Sinodului de la Calcedon, puteau să-i boicoteze expediţiile şi să-i refuze sprijinul militar, de aceea în timpul campaniei persane, unii lideri monofiziţi i-au propus împăratului o formulă teologică ce părea

că poate aduce pacea între monofiziţi şi ortodocşi. Se propunea concepţia monotelită şi monoenergistă, conform căreia în Hristos sunt două naturi, dar o singură voinţă şi o singură energie.

Sfântul Sofronie, patriarhul Ierusalimului (634 – 638), a sesizat că învăţătura monotelistă era o deghizare a monofizismului.

Papa Honoriu I (625 – 638) se alătură şi el formulei monotelite.

Sinodul al şaselea Ecumenic.

Dornic de a pune capăt neînţelegerilor teologice, împăratul Constantin al patrulea Pogonatul (adică bărbosul, 668 – 685), după o serie de sinoade locale pregătitoare, convoacă cel de-al şaselea Sinod Ecumenic la Constantinopol, care a avut loc între 7 noiembrie 680 şi 16 septembrie 681. Sinodul mai este cunoscut şi ca Sinodul I Trulan, întrucât s-a ţinut în sala boltită (în greceşte trullos) din palatul imperial.

Au luat parte la lucrări 174 de părinţi din Răsărit şi Apus. Papa Agaton (678 – 681) a trimis mai mulţi delegaţi, însuşi împăratul a luat parte la mai multe şedinţe sinodale.

Sinodul a hotărât; *„că în Hristos există, aşa cum ne-au învăţat Sfinţii Părinţi, două voinţe şi două lucrări care sunt unite între ele în chip neamestecat şi neschimbat, neîmpărţit şi*

nedespărţit. Cele două voinţe ale sale nu sunt opuse între ele, aşa cum pretind în mod neevlavios ereticii, dar voinţa Sa omenească, fără să se opună, se supune voinţei dumnezeieşti atotputernice".

Sinodul a anatemizat pe susţinătorii ereziei monotelite şi anume: Teodor, episcop de Faran, Serghie, Pir, Petru şi Pavel, foşti patriarhi de Constantinopol între (638 – 666), papa Honorie, Cirus, patriarhul Alexandriei, Macarie, patriarhul Antiohiei, cu ucenicul său Ştefan şi preotul Polihronie. După semnarea hotărârilor de către ierarhii participanţi, împăratul le-a declarat obligatorii pentru toţi creştinii.

Bisericile necalcedoniene n-au acceptat încheierile Sinodului al şaselea Ecumenic.

Monotelismul a devenit doctrina Bisericii Maronite. Această Biserică s-a unit cu Roma, după Sinodul de la Ferrara-Florenţa în 1445. Creştinii maroniţi trăiesc atât în Liban, cât şi în America.

Biserica Ortodoxă face amintire Sinodului al şaselea Ecumenic, la 23 ianuarie şi la 14 septembrie.

Sinodul II Trulan. Pentru a pune rânduială în viaţa bisericească împăratul Justinian (685 – 695 prima domnie) convoacă un sinod la Constantinopol, care s-a ţinut în sala boltită a Palatului imperial. De aceea el s-a numit Sinodul al doilea

Trulan, iar pentru că a completat hotărârile sinoadelor ecumenice cinci şi şase, în materie de disciplină canonică, s-a mai numit Sinodul Quinisext, adică al cinci-şaselea ecumenic.

Lucrările s-au desfăşurat în octombrie sau noiembrie 691, cu participarea a 240 de părinţi. S-au emis 102 canoane, care reglementează viaţa bisericească, confirmând hotărârile şi canoanele sinoadelor ecumenice de până atunci, precum şi ale altor sinoade locale. Între alte hotărâri canonice menţionăm: s-a oprit hirotonia după căsătorie (canonul 6), s-a interzis celibatul preoţilor şi diaconilor (canonul 13). S-a hotărât săvârşirea Liturghiei Darurilor mai înainte sfinţite în anumite zile din Postul Mare (canonul 52), s-au combătut practicile romanilor şi armenilor (canoanele 55 – 56, adică obiceiul de a mânca brânză şi ouă în sâmbetele Postului Mare).

Deşi papa Adrian I (772 – 795) a recunoscut canoanele Sinodului Quinisext, mai târziu (secolul IX), Biserica Apusului a revenit şi n-a mai socotit acest sinod ca ecumenic.

Iconoclasmul. Sinodul al şaptelea Ecumenic. Importanţa Sinoadelor Ecumenice

Cauzele şi cadrul istoric ale iconoclasmului. În secolele

opt şi nouă, sub influenţa evreilor, a islamiştilor şi a unor secte monofizite, unii împăraţi bizantini au declanşat sistematice acţiuni de înlăturare a cultului sfintelor icoane din biserici şi de prigonire a creştinilor care le cinsteau.

Evreii considerau zugrăvirea şi cinstirea icoanelor drept o călcare impardonabilă a poruncii a doua din Decalog. Interdicţia iconografiei era însă o măsură pedagogică, până la venirea lui Hristos, apărând poporul evreu de ispita căderii în cinstirea idolilor popoarelor cu care veniseră în contact de-a lungul istoriei.

Monofiziţii – care negau firea omenească a lui Hristos – considerau şi ei, datorită acestui fapt, că nu poate fi permisă pictarea chipului lui Dumnezeu.

Unele icoane erau luate drept naşi de botez şi de călugărie; unii preoţi oficiau Sf. Euharistie având o icoană drept altar.

O altă motivaţie a declanşării luptei de înlăturare a icoanelor o reprezintă interesele materiale şi politice ale bazileilor iconoclaşti. Unii aveau nevoie de bogăţiile Bisericii, îndeosebi de cele ale mănăstirilor, care deţineau imense latifundii; alţii, din raţiuni politice, doreau pacea în imperiu cu anumite mase influente ale populaţiei care refuzau cultul icoanelor sau alianţe pentru reuşita campaniilor militare.

Termenii utilizaţi şi aprecieri generale. Toţi cei care s-au angajat în campaniile de înlăturare a cinstirii icoanelor sunt denumiţi *iconomahi (*din greceşte – luptători contra icoanelor) sau *iconoclaşti (=* spărgători de icoane). De aici şi denumirea acestei erezii-*iconoclasm.* Apărătorii sfintelor icoane s-au numit *iconoduli* (= cinstitori ai icoanei). Începutul acţiunii de interzicere a cultului sfintelor icoane l-a făcut împăratul Leon al III-lea Isaurul, în anul 726, perioada domniei sale fiind una a terorii şi a muceniciei. Episcopii ortodocşi erau exilaţi, creştinii torturaţi şi ucişi. Persecuţia au continuat-o bazileii Constantin Copronim, Leon al cincilea Armeanul şi Teofil. Îndeosebi călugării care apărau cu mult curaj icoanele erau vânaţi de persecutori. Cu toate acestea iconodulii, n-au pregetat să apere cinstirea imaginilor sfinte cu propria lor viaţă. Peste opt sinoade locale, în intervalul anilor ’754 – 843, s-au ocupat de problema icoanelor.

Începuturile persecuţiei iconoclaste. Leon al III-lea Isaurul (717 – 740) realizează în perioada domniei sale o serie de reforme sociale, politice, legislative, administrative şi religioase.

Pe plan religios, el a considerat necesară o curăţire a creştinismului de elementele păgâne pe care credea că le conţine. Leon al III-lea inaugurează una dintre cele mai grele persecuţii pe care le-a îndurat Biserica – iconoclasmul.

În anul 726 el dă un edict potrivit căruia icoanele trebuiau scoase din biserici şi distruse.

Aplicarea edictului a produs însă reacţia vehementă a poporului credincios.

În ianuarie 730, împăratul convoacă o adunare la palat, în cadrul căreia senatorii şi demnitarii, precum şi o parte din episcopi au acceptat propunerile bazileului de a înlătura icoanele.

Cultura teologică în Răsărit în secolele IV-XI

Perioada de după Părinţii apostolici şi apologeţi, inaugurată de libertatea acordată creştinilor prin măsurile reformatoare ale Sfântului împărat Constantin cel Mare şi declinul păgânismului, este considerată, pe plan cultural-creştin, drept cea mai fecundă şi, totodată, generatoare a celei mai profunde literaturi teologice.

În confruntările cu ideile şi scrierile eretice, Biserica, după cum am văzut în capitolul dedicat sinoadelor ecumenice, a fost nevoită să ia atitudine apologetică şi să-şi precizeze învăţătura. Acest context a favorizat alcătuirea unei cantităţi apreciabile de scrieri care, în marea lor majoritate, sunt capodopere ale literaturii teologice, la care şi astăzi creştinii fac referinţă.

În cele ce urmează vom face scurte prezentări ale celor mai reprezentativi părinţi bisericeşti.

Sfântul Atanasie cel Mare (295 – 373, prăznuit la 18 ianuarie) se distinge ca teolog de seamă, personalitate exemplară şi ierarh strălucit, a cărui contribuţie teologică la menţinerea Ortodoxiei atacate de arianism a fost covârşitoare. S-a născut în Alexandria (Egipt) şi a primit aleasă educaţie clasică şi creştină. În calitate de diacon şi secretar al patriarhului Alexandru al Alexandriei, l-a însoţit pe acesta la Sinodul I Ecumenic (Niceea, 325), unde a combătut erezia ariană, distingându-se prin cunoştinţele sale profunde. Din anul 328 până la moartea sa (2 mai 373), a păstorit vreme de 45 de ani ca patriarh al Alexandriei. Datorită împăraţilor bizantini arieni sau semiarieni, Sfântul Atanasie a petrecut, cu intermitenţe, aproape 20 de ani din acest timp în exil, dar şi acolo a desfăşurat o rodnică lucrare misionară şi de apărare a Ortodoxiei.

Sf. Atanasie se numără printre primii ierarhi cărora li s-a acordat un cult public, fără să fie martirizaţi.

Opera scrisă a Sf. Atanasie cel Mare nu s-a păstrat în întregime. El a scris lucrări apologetice, dogmatico-polemice, istorice, exegetice, ascetice. Între acestea se pot aminti: *Cuvânt despre întruparea Logosului, Cuvinte contra arienilor* (cea mai

mare şi mai importantă operă dogmatică a sa), *Apologie contra arienilor, Viaţa Sfântului Antonie* (una din celebrele scrieri ale literaturii aghiografice universale).

Din scrierile epistolare, mai importantă este *Scrisoarea a 39-a festală* (pascală) alcătuită în anul 367, în care enumera cărţile canonice ale Sfintei Scripturi.

Sfântul Efrem Sirul (306 – 373, prăznuit la 28 ianuarie) este cel mai de seamă părinte şi scriitor al Bisericii Siriene. S-a născut la Nisibi (azi Nusaybin, în Turcia) şi a studiat în oraşul natal cu renumitul episcop Iacob şi-şi definitivează studiile la Edessa. Botezându-se în anul 324, se dedică monahismului în 363 în Edessa. Aici îşi alcătuieşte el opera, respectiv comentarii şi exegeze biblice, rugăciuni, imnuri care au pătruns în cult, omilii etc. în anul 370, l-a vizitat pe Sfântul Vasile cel Mare la Cezareea Capadociei. Una dintre cele mai cunoscute rugăciuni pe care a alcătuit-o este „Doamne şi Stăpânul vieţii mele…" care se rosteşte în perioada Postului Mare.

Sfântul Vasile cel Mare (330 – 379, prăznuit la l ianuarie), este părinte bisericesc capadocian, a cărui personalitate domină veacul al IV-lea. S-a născut în Cezareea Capadociei (azi Kayseri, în Turcia)), credinţa creştină fiindu-i insuflată de evlavioasa sa mamă Emilia şi de bunica sa, Macrina. A studiat la Cezareea

Capadociei, Constantinopol şi Atena, însuşindu-şi cultura clasică a vremii. La Atena, între alţii, a fost coleg cu viitorul împărat Iulian Apostatul (361 – 636) şi cu Grigorie, viitor episcop de Nazianz, de acesta din urmă legându-l o prietenie statornică. Ca studenţi, Sfinţii Vasile şi Grigorie cunoşteau doar două drumuri: unul la Biserică şi altul la şcoală.

După şase ani de slujire ca preot (364 – 370), în anul 370 devine arhiepiscop al Cezareei Capadociei, unde păstoreşte până la moartea sa (l ianuarie 379).

Sfântul Vasile cel Mare va milita pentru combaterea ereziilor, îndeosebi a arianismului şi păstrarea, şi afirmarea credinţei ortodoxe. Lucrările sale sunt, după continui, dogmatice, ascetice, liturgice, canonice, omiletice. Dintre acestea consemnăm: *Contra lui Eunomiu,* în trei cărţi (364), combătând erezia anomeilor (un arianism extremist); *Despre Sfântul Duh,* dedicată Sf. Amfilohie de Iconium; *Omilii la Hexaimeron* (o interpretare literală, de mare talent, a primelor cinci zile ale creaţiei); *Omilii la psalmi* (cu explicarea doar a câţiva psalmi); *Către tineri* (în care îi îndeamnă pe tinerii studenţi să ia din studiile autorilor profani doar ceea ce este de folos pentru suflet, aşa cum culege albina nectarul din flori), *Panegirice* precum la *Cei 40 de martiri din Sevasta.*

De la Sfântul Vasile ne-au rămas în colecţiile canonice 92 de canoane care îmbrăţişează diferite aspecte ale vieţii şi disciplinei bisericeşti. Tot Sfântul Vasile cel Mare este şi autorul *Liturghiei* care-i poartă numele şi care se săvârşeşte de 10 ori pe an şi al rugăciunilor de alungare a demonilor, cunoscute sub numele „Molitfele Mari ale Sfântului Vasile".

Sfântul Grigorie de Nazianz (supranumit Teologul, 328 – 389, prăznuit la 25 ianuarie) s-a născut în cetatea Arianz, lângă Cezareea Capadociei. Tatăl său, tot *Grigorie,* a fost episcop de Nazianz, iar mama sa – *Nona,* a fost o femeie credincioasă şi cu multă înţelepciune. A studiat în oraşul natal, la Cezareea Palestinei, la Alexandria şi Atena, în capitala Greciei va lega, cum am amintit mai înainte, o trainică prietenie cu Sfântul Vasile cel Mare. împotriva voinţei sale – întrucât se considera nevrednic – este hirotonit preot în anul 361 şi fuge apoi în Pont. Când în anul 362 revine la Nazianz, rosteşte un *Cuvânt de apărare pentru fuga în Pont,* cunoscut în literatura de specialitate, ca un veritabil tratat *Despre preoţie,* alături de cel al Sf. Efrem Sirul şi mai ales celebrul tratat scris de Sf. Ioan Gură de Aur.

Sfântul Vasile cel Mare îl hirotoneşte episcop pentru Eparhia de *Sasima,* unde se pare că nu s-a dus niciodată, stând pe lângă tatăl său.

A trecut în lumea dreptţilor în anul 389 sau 390, la Arianz, unde se născuse, după ce o perioadă scurtă s-a ocupat de Eparhia de Nazianz.

Sfântul Grigorie a dovedit un excepţional talent oratoric şi literar şi o rară profunzime teologică. Opera sa, scrisă în proză şi versuri, constă în cuvântări, poeme, scrisori.

Cinci cuvântări teologice sunt o dovadă a înaltelor idei teologice cu care opera Sfântului Grigorie tratează învăţătura despre Sfânta Treime (care este dogmă şi ca atare asupra ei nu se poate filosofa) şi combate pe arieni.

Cuvântări la sărbători mari (Naşterea, Botezul şi învierea Domnului, la Rusalii) ale căror texte au fost incluse de imnografii de mai târziu în cultul Bisericii.

A scris o impresionantă operă poetică (aproximativ 18.000 de versuri), între care şi un poem *Despre viaţa sa.* De asemenea, a alcătuit şi diverse alte cuvântări şi panegirice (acela la moartea Sfântului Vasile cel Mare, prietenul său) ş.a.

Sfântul Grigorie Teologul este considerat – dintr-o anume perspectivă – cel mai mare teolog al veacului al IV-lea, opera sa influenţând enorm teologia contemporană şi de după el. A excelat în domeniul elocinţei şi este considerat, pe drept, un mare poet al Bisericii creştine.

Sfântul Grigorie de Nyssa (335 – 394, prăznuit la 10 ianuarie) s-a născut în Cezareea Capadociei, fiind frate mai mic al Sfântului Vasile cel Mare, pe care îl numeşte, de altfel, „tatăl şi învăţătorul său".

După încheierea studiilor la şcolile vestite de atunci, s-a căsătorit şi a devenit profesor de retorică. Moartea soţiei sale Teosebia l-a determinat să se retragă pentru vreme de 10 ani la mănăstirea din Pont a fratelui său, după care, în anul 371, Sfânul Vasile îl hirotoneşte episcop de Nyssa în răsăritul Capadociei.

Izgonit de arieni, se întoarce triumfător după moartea împăratului Valens (378), devine exponentul cel mai autorizat al apărării Ortodoxiei în Asia Mică şi este ales mitropolit de Sevastia (azi Sivas, în Turcia) în Armenia. La Sinodul al II-lea Ecumenic (Constantinopol, 381) este proclamat „stâlp al Ortodoxiei". A fost unul din cei mai mari oratori ai Bisericii şi ne-a lăsat o bogată operă. Dintre lucrările sale amintim: *Despre crearea omului,* scrisă în 379, pentru a completa Hexaimeron-ul Sf. Vasile cel Mare, care se oprise la ziua a cincea a creaţiei; *Despre viaţa lui Moise* (cu subtitlul Despre desăvârşirea prin virtute); *Demonstraţia întrupării divine după asemănarea omului,* cea mai importantă dintre scrierile contra lui Apolinarie ereticul; *Tâlcuire amănunţită la Cântarea cântărilor; Despre fericiri; Despre*

Rugăciunea domnească; Marele cuvânt catehetic; Dialogul despre suflet şi înviere şi multe altele.

Sfântul Ioan Gură de Aur (354 – 407, prăznuit la 13 ianuarie). Cel mai reprezentativ exponent al culturii teologice din veacul al IV-lea a fost Sfântul Ioan, supranumit pentru calităţile sale oratorice excepţionale – Gură de Aur *(Hrisostom,* în greceşte, *Zlataust,* în slavonă). S-a născut în Antiohia, în anul 354.

După ce în perioada anilor ’368 – 372 s-a botezat, dascăl în cunoaşterea Scripturii i-a fost Diodor din Tars (393), iar coleg, în *asketerion-ul* lui Diodor şi Carterie, i-a fost Teodor, viitorul episcop, de Mopsuestia. Între anii 372 – 378, când arienii persecutau violent pe ortodocşi, Sfântul Ioan s-a retras, ca ascet, în grotele de pe Muntele Silpios din Antiohia. Această retragere ascetică s-a datorat tentativei de a fi hirotonit, fuga sa fiind motivată mai târziu în lucrarea *Tratat despre preoţie,* o capodoperă a literaturii teologice, în care preaslăveşte sublimitatea slujirii sacerdotale, îmbolnăvindu-se de rinichi, se întoarce în capitala Siriei şi este hirotonit diacon, iar după şase ani (în 386) preot.

Prin intervenţia ministrului Eutropiu, Sfântul Ioan este numit Patriarh al Constantinopolului, fiind hirotonit arhiereu la 26 februarie 398. Ca patriarh a iniţiat o serie de reforme şi

măsuri pentru curmarea abuzurilor, a luxului şi a corupţiei în rândul clerului. El însuşi a adoptat viaţa simplă, călugărească în Palatul patriarhal, a fixat reguli de vieţuire în rândul călugărilor, monahiilor şi văduvelor şi s-a îngrijit de extinderea activităţii filantropice în rândul celor săraci şi neajutoraţi.

Către sfârşitul anului 403, se inaugurează o statuie a împărătesei Eudoxia aproape de biserica în care slujea Sfântul Ioan, producându-se grave neorânduieli. Patriarhul critică această stare de lucruri, iar Eudoxia, în colaborare cu Teofil al Alexandriei, pune la cale îndepărtarea din nou a sfântului, în preajma Paştilor din anul 404, Sfântul Ioan este arestat în secret şi după Rusalii exilat la Cucuz (Armenia Mică) şi trei ani mai târziu deportat la Pityus (pe malul răsăritean al Mării Negre). Moare însă pe drum, în localitatea *Comana* din Pont, la 14 septembrie 407, ultimele sale cuvinte fiind *„Slavă lui Dumnezeu pentru toate!"*

Între alte lucrări, mai importante sunt: *Despre preoţie,* capodopera literară şi teologică a Sfântului Ioan, scrisă între 381 – 386, pe când era diacon, *Cuvântări panegirice, Predici la sărbătorile mari ale Mântuitorului* etc.

Corespondenţa sa cuprinde 236 de scrisori care s-au păstrat, după cum am amintit deja.

Sfântul Ioan este şi autorul *Liturghiei* care-i poartă numele şi care se săvârşeşte cel mai des în Biserica Ortodoxă. De asemenea, este şi autorul mai multor rugăciuni intrate în cultul Bisericii (Molitfele, rugăciuni în Canonul pentru Sfânta împărtăşanie etc.).

Alesul părinte capadocian, care a primit în secolul al VI-lea meritatul cognomen de „Gură de Aur", este cel mai mare orator creştin al tuturor timpurilor şi unul din cei mai mari patriarhi ai Bisericii Ortodoxe.

Sfântul Ioan Casian (390 – 435, prăznuit la 29 februarie). Marele părinte s-a născut în Scythia Minor (Dobrogea), de unde pleacă, împreună cu prietenul său, Sfântul Gherman, la Betleem, unde intră în monahism, apoi călătoreşte în Egipt şi poartă convorbiri cu părinţii monahi de acolo, aşezându-se sub influenţa învăţăturilor lui Evagrie Ponticul (399). Ajungând la Constantinopol, este hirotonit diacon de Sfântul Ioan Gură de Aur, căruia îi ia apărarea la Roma, în 404 – 405.

După anul 410, părăseşte Roma şi se stabileşte la Massalia (azi Marsilia, în sudul Franţei) unde, în 415, întemeiază două mănăstiri: una de călugări şi alta de călugăriţe, dându-le primele *Reguli monahale* în Apus. Prin activitatea sa, este considerat *organizatorul vieţii monahale în Apus.* A murit prin 433 – 435,

sfintele sale moaşte fiind înhumate în biserica „Sfântul Victor" din Marsilia, pe ţărmul Mediteranei, unde se află şi în prezent.

Dintre lucrările sale amintim:

Despre aşezămintele cenobiţilor şi despre vindecările celor opt păcate principale, în 12 cărţi;

Convorbiri cu părinţii, în 24 de cărţi, rod al cercetării monahilor din Orient, lucrarea fiind capodopera Sf. Ioan Casian.

Despre întruparea Domnului, contra lui Nestorie, scrisă la îndemnul diaconului Leon, viitorul Papă Leon cel Mare (440 – 461).

Sfântul Ioan Casian a combătut teoria predestinaţiei lansată de Fericitul Augustin, dar a alunecat în semipelagianism, afirmând că primii paşi pe calea mântuirii aparţin voinţei umane, după care vine ajutorul Harului divin.

Sf. Chiril al Alexandriei (370 – 444, prăznuit la 18 ianuarie), patriarh al Alexandriei (412 – 444), autor de lucrări exegetice, dogmatice, apologetice, din care mai importante sunt cele *12 anatematisme* referitoare la erezia lui Nestorie.

Dionisie Areopagitul (sec. VI), unul din cei mai disputaţi teologi originar, se pare, din Siria, a alcătuit mai multe scrieri, între care cele mai valoroase sunt: *Despre Numele divine, Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească, Teologia mistică, Epistole* ş.a.

Sf. Maxim Mărturisitorul (580 – 662, prăznuit la 21 ianuarie), teologul universal şi adversarul cel mai de temut al ereziilor monofizite şi monotelite, care adânceşte ideile dogmatice şi ridică teologia la unul dintre cele mai înalte piscuri de cunoaştere şi exprimare. Scrierile sale, precum *Ambigua* la Sf. Grigorie Teologul (comentarii asupra textelor biblice şi patristice dificile), *Mistagogia, Răspunsuri către Talasie* reprezintă şi astăzi un izvor nesecat de inspiraţie pentru teologi şi o instanţă de apel în problemele dificile de înţelegere a dogmelor Bisericii.

Sf. Ioan Damaschin (650 – 749, prăznuit la 4 decembrie), unul dintre marii teologi bizantini, a cărui imensă operă cuprinde lucrări cu caracter dogmatic, polemic, aghiografic, omiletic şi poetic. El este considerat *ultimul părinte bisericesc.* A jucat un important rol în perioada disputelor iconoclaste, scrierile sale dedicate acestei chestiuni, intitulate *Trei tratate contra celor care atacă sfintele icoane,* rămânând cele mai bune lucrări teologice în acest sens. O altă lucrare foarte cunoscută şi apreciată a Sf. Ioan Damaschin este sinteza dogmatică *Izvorul cunoaşterii,* publicată sub titlul *Dogmatica.*

A alcătuit, de asemenea, cea mai mare parte a cântărilor *Octoihului.* Această laborioasă activitate i-a atras numele de „David al Noului Testament”.

Sfântul Simeon – Noul Teolog (949 – 1022, prăznuit la 12 martie şi 12 octombrie), vieţuitor şi stareţ la Mănăstirea Studion (Constantinopol), iar mai apoi la o mănăstire pe malul răsăritean al Bosforului. Cele mai cunoscute şi mai importante lucrări ale sale sunt *Cuvântări (Discursuri) teologice şi etice 225 capete teologice şi practice* (publicate în româneşte în voi. VI al Filocaliei) şi *Imnele dragostei dumnezeieşti* (58 de imne de o remarcabilă frumuseţe poetică şi de mare adâncime teologică).

Scriitori bisericeşti. Am avut prilejul, în capitolul dedicat învăţământului religios, să ne referim la câteva reprezentative nume ale scriitorilor bisericeşti, pe care Biserica, din motive temeinice, n-a putut să-i treacă în rândul sfinţilor.

Cel mai important şi mai fecund scriitor bisericesc este *Origen* (254). Din vasta lui operă putem menţiona: *Lucrări exegetice la Vechiul şi Noul Testament, Despre rugăciune, Despre începuturi, Contra lui Celsus, Filocalia.* Alţi scriitori bisericeşti importanţi sunt:

Clement Alexandrinul (cca. 215), conducător al Şcolii Catehetice din Alexandria, de la care, între altele, ne-au rămas lucrările: *Care bogat se va mântui? Cuvânt de îndemn către elini, Pedagogul, Stromate, Eusebiu de Cezareea* (340), supranumit „părintele istoriei bisericeşti a cărui lucrare, în zece cărţi, acoperă

intervalul de la Naşterea lui Hristos până la anul 324.

Cultura teologică în Apus în secolele IV-XI

Biserica din Apus a dezvoltat începând cu secolul al IV-lea, până la Marea Schismă din 1054, o cultură teologică proprie, având însă corespondenţe cu literatura similară din Răsărit. De altfel, unii din teologii apuseni ai acestei perioade au trăit şi s-au format în Orient, aducând cu ei tradiţia şi suflul cultural al Bisericilor răsăritene. Nu este mai puţin adevărat că unele opere ale scriitorilor bisericeşti din Apus au fost traduse şi folosite în Răsărit, cele două culturi teologice beneficiind astfel de pe urma acestor fericite interferenţe.

Apusul şi-a avut, pe plan teologic, reprezentanţii săi marcanţi, pe care îi vom prezenta succint în continuare.

Sfântul Ambrozie, Episcopul Milanului (339 – 397, prăznuit la 7 decembrie). Originar din Treveri (Franţa), ajunge la Roma cu familia, după moartea tatălui. Pe la 370, după ce a primit o aleasă educaţie, devine guvernator al provinciilor Liguria şi Emilia, cu reşedinţa la Mediolanum (azi Milano, în nordul Italiei).

Când ortodocşii şi ereticii arieni se certau pentru alegerea

noului episcop, Ambrozie, în calitatea sa administrativă de guvernator, a venit în biserica unde se aflau cele două grupări să menţină ordinea. Atunci, un copil a strigat „Ambrozie episcop" şi cei prezenţi, considerând aceasta drept un semn divin, l-au ales pe Ambrozie în scaunul de ierarh al Mediolanului, deşi era doar catehumen.

Sfântul Ambrozie a murit la 4 aprilie 397, fiind înmormântat în biserica din Milano ce-i poartă numele.

Din bogata operă a Sfântului Ambrozie, amintim: *Omilii* la mai multe cărţi ale Vechiului Testament (între care se disting cele 9 omilii la Hexaimeron, după modelul Sf. Vasile cel Mare), *Comentarii la 12 psalmi, Comentariu la Evanghelia după Luca* (în 10 cărţi), *Contra arianismului, Despre Duhul Sfânt, Despre Sfintele Taine* (cateheză mistagogică la Botez, Mirungere şi Euharistie), *imne bisericeşti, scrisori.*

Fericitul Ieronim (347420, prăznuit la 15 iunie). Născut în localitatea Strido, în Dalmaţia (pe teritoriul fostei Iugoslavii), a studiat gramatica, retorica, filosofia şi pe clasicii latini la Roma, unde s-a botezat în anul 365. Consacrându-se vieţii monahale, împreună cu prietenul său Rufin (411), vizitează Locurile Sfinte şi este hirotonit preot în Antiohia. Pleacă apoi la Constantinopol unde ascultă predicile Sfanţului Grigorie de Nazianz şi se

împrieteneşte cu Sfântul Grigorie de Nyssa. Tot acum opera Fericitului Ieronim cuprinde traduceri şi lucrări originale. Cea mai importantă traducere este cea a Bibliei în limba latină vorbită de popor, realizată între 390 – 405. Această versiune a Scripturii a fost numită în secolul al XIII-lea *Vulgata.* A tradus, de asemenea, omilii şi comentarii la cărţile biblice scrise de Origen, precum şi lucrări semnate de Eusebiu, Didim cel Orb, Pahomie, Epifanie ş.a.

Una dintre cele mai importante lucrări originale este *Despre oamenii iluştri (De viris illustribus),* prima lucrare de istorie a literaturii creştine.

Fericitul Augustin (354 – 430, prăznuit la 15 iunie). „Figură gigantică a literaturii creştine", cum l-a numit inspirat patrologul român Ioan G. Coman, Fericitul Augustin s-a născut la Tagaste, în Numidia (azi Souq Ahras, în Algeria). Mama sa, Monica, era o creştină deosebită, dar Augustin a rămas mulţi ani numai catehumen, fără să fie botezat. Şi-a definitivat studiile la Cartagina şi devine profesor aici. Este perioada vieţii celei mai decăzute moral, întrucât întreţine o relaţie amoroasă din care i se va naşte un fiu, decedat puţin după ce a primit botezul (390) şi împărtăşeşte vreme de 9 ani erezia maniheilor, considerând religia ortodoxă a mamei sale drept o superstiţie. Monica, în

încercarea de a-şi redobândi fiul pentru dreapta credinţă şi pentru vieţuirea morală, cere sfat unui episcop. Având unele nelămuriri, Augustin apelează la cel mai învăţat episcop al maniheilor, dar dialogul cu acesta l-a decepţionat şi drept urmare, se depărtează încet de maniheism. Deşi mama sa se opune, el pleacă la Roma în 383 şi întemeiază o şcoală, apoi obţine catedra de retorică la Milan (în 384). Este momentul când îl audiază pe Sfântul Ambrozie, Arhiepiscopul Milanului, care încânta auditoriul cu predicile sale şi când lectura Epistolelor pauline şi a vieţii Sfântului Antonie cel Mare îl conving de valoarea vieţii creştine autentice. O întâmplare, pe care el o va considera providenţială, pune capăt îndoielilor. Aflat în grădina casei în care locuia, în 386, un glas de copil dintr-o locuinţă vecină zicea cântând şi repetând des „Ia şi citeşte, ia şi citeşte" (toile, lege – în latină).

A murit la 28 august 430, în vârstă de 76 de ani, în timp ce oraşul era asediat de vandali, în secolul al VIII-lea, osemintele sale au fost aşezate într-o biserică din Pavia (Italia).

Din imensa operă a Fericitului Augustin (care nu este depăşită cantitativ decât de scrierile lui Origen) menţionăm:

Mărturisiri (Confessiones), în 13 cărţi, lucrare scrisă între anii 397 – 400. Ea inaugurează genul literar al autobiografiei

autocritice. Adresându-se lui Dumnezeu, Fericitul Augustin îşi istoriseşte periplul şi neîmplinirile vieţii sale, până când îl descoperă adevărat pe Creator şi devine un creştin autentic. Este una din cele mai citite cărţi în lumea creştină.

Despre cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei), în 22 de cărţi, la care a lucrat 14 ani şi a cărei scriere a fost provocată de cucerirea Romei de către vizigoţii conduşi de Alaric, în 410. Raportul sau lupta dintre cetatea omenească (ai cărei locuitori sunt răi şi nedrepţi) şi cetatea lui Dumnezeu (ai cărei locuitori sunt buni şi drepţi) va înceta la Judecata de Apoi. *Despre cetatea lui Dumnezeu* este o *apologie a creştinismului, prima încercare de filosofie a istoriei,* operă care a influenţat profund gândirea creştină până în vremea noastră.

Despre Sfânta Treime (De Trinitate), în 15 cărţi, este principala operă dogmatică a Fericitului Augustin, în care strecoară însă şi învăţătura greşită despre Filioque.

Opera retorică numără 800 de omilii, iar corespondenţa sa cuprinde 270 de scrisori.

Fericitul Augustin „a fost unul dintre cei mai fecunzi şi mai profunzi scriitori şi gânditori ai creştinismului patristic" (pr. prof. dr. Ioan Gh. Coman).

Sf. Paulin de Nota (353 – 431, prăznuit la 23 ianuarie şi 22

iunie). Originar din Bordeaux (Franţa), provenind dintr-o familie foarte bogată, a fost căsătorit, a avut un fiu (care a murit în copilărie) şi a trăit o vreme în Spania. Devenind creştin este hirotonit preot, în 394, apoi şi-a vândut averea şi s-a stabilit la Nota, în Campania (în sud-vestul Italiei, lângă Capua), unde a construit o casă pentru pelerinii săraci, o biserică şi un apeduct, între 409 – 431 conduce Eparhia de Nota şi moare la 22 iunie 431, fiind înmormântat în propria biserică.

A purtat corespondenţă cu Sf. Ambrozie, Fericitul Ieronim, Fericitul Augustin, episcopul daco-roman Niceta de Remesiana ş.a.

S-au păstrat de la el 51 de *scrisori* şi 35 de *poeme,* în Scrisoarea a 31-a aminteşte despre aflarea Sfintei Cruci de către Sfânta Elena.

Deşi nu este un scriitor de geniu, Sfântul Paulin dă mărturie despre viaţa creştină şi legăturile dintre ierarhi în prima jumătate a secolului al V-lea.

Boeţiu (480 – 524), originar din Roma, a studiat la Atena şi apoi a devenit sfetnic al regelui ostrogot Teodoric. Luând apărarea unui senator care fusese arestat sub acuzaţia ca a complotat împotriva regelui, Boeţiu este, la rându-i, închis şi executat în închisoare. Biserica Romano-Catolică îl consideră

martir. A fost înmormântat într-o biserică din Pavia (Italia).

Dintre lucrările sale, sunt de menţionat: tratatele *Contra lui Eutihie şi Nestone* şi *Despre unitatea Sfintei Treimi* diferite lucrări de logică, aritmetică şi filosofie. Cea mai valoroasă lucrare a sa este *Mângâierile* (sau *Consolarea) filosofiei,* scrisă în închisoare, în cinci cărţi (proză şi versuri), tradusă în numeroase limbi încă din vechime şi prin care şi-a înscris numele alături de iluştrii exponenţi ai literaturii filosofice creştine.

Casiodor (490 – 583) şi el fost sfetnic al lui Teodoric, după anul 540 se consacră monahismului şi întemeiază o mănăstire la Calabria (coasta de sud-est a Italiei), numită *Vivarium* (după heleşteiele pe care le construise pe când era prefect al pretoriului), precum şi o academie şi o mare bibliotecă.

Casiodor ne-a lăsat mai multe scrieri, între care cea mai importantă este *Istoria bisericească tripartită,* în 12 cărţi, care conţine faptele din anii 324 – 439, preluând ştiri de la istoricii de dinaintea sa (Socrate, Sozomen şi Teodorei).

Sfântul Grigorie cel Mare (540 – 604, prăznuit la 12 martie). Cunoscut sub numele de Grigorie I, a fost Papă al Romei între 590 – 604 şi este plasat de istorie la răscrucea dintre Antichitate şi Evul Mediu. Călugăr la Mănăstirea „Sfântul Andrei" din Roma, a fost trimis între 579 – 585 ca *apocrisiar* (legat papal,

sol sau diplomat bisericesc) la Constantinopol. După ce revine la Roma, în 590 este ales papă, dovedindu-se un foarte bun administrator.

Când Sfântul *Ioan Postitorul* (sau Ajunătorul) şi-a luat în anul 588 titlul de „Patriarh ecumenic", în replică, Sfântul Grigorie s-a numit, în 595, „Servus servorum Dei" (adică „Slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu").

A trimis misionari pentru creştinare în Anglia (596) şi la longobarzi. A reformat ritualul şi cântarea liturgică, numită „gregoriană", după numele său.

Dintre lucrările pe care le-a alcătuit, se pot aminti: *Carte de conducere pastorală,* în 4 cărţi; *Moralia* sau *Comentariu la Iov,* în 35 de cărţi; *Dialoguri despre viaţa şi minunile părinţilor italieni,* în 4 cărţi, conţinând o istorie a sfinţilor din Italia (de aici i-a venit Sfântului Grigorie supranumele de „Dialogul"). Tot el este, după tradiţie, şi autorul *Liturghiei Darurilor mai înainte sfinţite* care se săvârşeşte în Postul Mare.

Sfântul Isidor de Sevilla (560 – 636, prăznuit la 4 aprilie). De loc din Cartagina Spaniei, s-a stabilit la Sevilla (sud-vestul Spaniei), unde devine arhiepiscop. Este ultimul părinte bisericesc cu care se încheie perioada a III-a patristică latină.

Opera sa este impresionantă ca volum, dar nu este

originală ci mai mult compilată, având factură şi valoare enciclopedică. Dintre lucrările teologice, putem aminti: *Despre numere* (tratând semnificaţia mistică a numerelor), *Despre naşterea şi moartea părinţilor* (biografii de personalităţi biblice),*Despre datoriile bisericeşti etc.*

Beda Venerabilul (673 – 735) este considerat principalul reprezentant al culturii apusene în Evul Mediu timpuriu. A vieţuit într-o mănăstire din Jarow (Anglia) şi s-a distins ca teolog şi primul istoric englez. Au rămas de la el lucrări de o mare varietate, cele mai importante din categoria scrierilor bisericeşti fiind *Comentarii la Scriptură,* în 25 de cărţi, *Vieţile abaţilor* şi *Istoria bisericească a poporului englez,* terminată în 731, considerată capodopera sa şi un document important pentru istoria creştinismului. Biserica romană îl prăznuieşte ca sfânt, la 25 mai.

Alcuin (735 – 804), pe numele său Albinus Flaccus, a fost un erudit teolog care a activat la curtea regelui Carol cel Mare. Una din importantele sale lucrări este *revizuirea textului latin al Bibliei.*

Organizarea şi viaţa Bisericii în Secolele IV-XI

Aproape toate sinoadele ecumenice au emis canoane care

vizau diverse aspecte ale vieţii bisericeşti, în funcţie de condiţiile sociale şi zonele în care trăiau membrii comunităţilor creştine. Aceste prescripţii au fost completate de hotărârile unor sinoade locale, acceptate de întreaga Biserică.

Episcopul. Autoritate spirituală şi administrativă supremă în Biserică, episcopul s-a aflat în atenţia permanentă a legiuitorilor, o serie de canoane referindu-se la activitatea sa, limitele competenţei şi sancţionarea abaterilor.

Episcopul nu poate fi hirotonit decât de trei episcopi (canonul 13, Sinodul din Cartagina, 419). Sinodul Quinisext (691) ahotărât ca episcopii să nu fie căsătoriţi (Canonul 12). Sinodul, de fapt, a generalizat o mai veche hotărâre luată în 546 de împăratul Justinian privind celibatul episcopilor. Ierarhul avea putere asupra călugărilor şi mănăstirilor din eparhia sa (canonul 4 al Sinodului IV Ecumenic, 451), putea judeca pe clericii din eparhia sa (Canonul 9 al Sinodului IV Ecumenic), putea mări sau micşora pedepsele bisericeşti ori chiar graţia de penitenţă pe cei ce se căiau sincer (Canonul 12 al Sinodului I Ecumenic, 325). El avea îndatorirea să hirotonească clerici pentru toate treptele bisericeşti (Canonul 2 Apostolic) dându-le acestora gramate de hirotonie (canonul 89 al Sinodului din Cartagina, 419), să nu condamne pe nimeni fără dovezi suficiente (Canonul 133 al

Sinodului din Cartagina, 419), să poarte grijă de averea bisericească, pe care să o administreze printr-un econom (Canonul 26 al Sinodului IV Ecumenic, 451), să înveţe pe toţi păstoriţii săi credinţa ortodoxă, mai ales în duminici şi sărbători (Canonul 19 al Sinodului VI Ecumenic).

Patriarhul. Din secolul al IV-lea, scaunele episcopale de la Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim au fost socotite *patriarhale,* cel mai înalt titlu bisericesc pe care-l poate avea o instituţie bisericească.

Patriarhul Romei, numit *papă,* avea cea mai întinsă jurisdicţie (întreg Apusul). Patriarhul de Constantinopol îşi exercita jurisdicţia asupra provinciilor Tracia, Pont şi Asia proconsulară, având 39 de mitropolii şi aproape 400 de episcopii.

Sinodul local de la Constantinopol din 588 a hotărât ca toţi patriarhii Constantinopolului să poarte titlul de „patriarhi ecumenici". Ca un protest faţă de această hotărâre, papa Grigorie cel Mare se va numi pe sine „servus servorum Dei". Drepturile speciale ale patriarhilor erau: *dreptul de canonizare* (de a trece în rândul sfinţilor pe unii creştini), *dreptul de stavropighie (*aşezarea sub jurisdicţia directă a patriarhului a unei mănăstiri dintr-o eparhie, pentru care trimitea o cruce), *dreptul de a confirma pe mitropoliţi* etc.

Clerul. O serie de canoane se referă la drepturile, îndatoririle şi sancţiunile *preoţilor* şi *diaconilor.* Astfel, pentru a fi hirotonit, candidatul trebuia să îndeplinească mai multe condiţii, precum: să fie căsătorit o singură dată, să nu fi fost botezat de curând; să nu fie surd sau orb etc. Clericii nu se puteau muta într-o altă eparhie decât în baza cărţii canonice eliberate de episcop (Canonul 17 al Sinodului Quinisext, 691), erau datori să se supună episcopului lor (Canonul 8 al Sinodului IV Ecumenic) şi să-l pomenească la slujbe etc.).

Funcţionarii bisericeşti. Ierarhii de toate rangurile s-au folosit în exercitarea atribuţiilor lor de diferite persoane cărora le încredinţau anumite însărcinări, de regulă, administrative. Astfel, în Răsărit, pe lângă patriarh funcţiona un consiliu de *archonţi,* constituiţi *mpentade* (grupuri de câte cinci sfetnici); în Apus consiliul era format din *cardinali.* Alţi funcţionari bisericeşti erau: *ecdicul* (avocat bisericesc), *apocrisiarhul* (sol sau ambasador între eparhii), *economul* (administratorul bunurilor bisericeşti), *schevofilaxul* (păstrător al obiectelor de cult), *hartofilaxul* (responsabil al corespondenţei şi al arhivei).

Sinoade locale. În afară de Sinoadele Ecumenice (7 recunoscute de Biserica Ortodoxă, 21 considerate de Biserica Romano-Catolică), s-au ţinut nenumărate sinoade locale. Unele

dintre acestea au emis canoane cu valoare normativă pentru întreaga Biserică, precum:

Sinodul de la Ancira (anul 314) – a emis 25 de canoane;

Sinodul de la Neocezareea (anul 315) – a emis 15 canoane;

Sinodul de la Gangra (anul 340) – a emis 21 de canoane;

Sinodul de la Antiohia (anul 341) – a emis 25 de canoane;

Sinodul de la Laodiceea (anul 343) – a emis 60 de canoane;

Sinodul de la Sardica (anul 343) – a emis 21 de canoane;

Sinodul de la Cartagina (anul 419) – a emis 133 de canoane;

Sinodul de la Constantinopol (numit şi Sinodul I-II, anul 861) – a emis 7 canoane.

Viaţa creştină şi disciplina bisericească în secolele IV-XI.

Evenimentele politice, sociale şi bisericeşti, precum şi unele personalităţi ale Bisericii au înrâurit, uneori decisiv, viaţa creştinilor. Cu cât s-a mărit numărul celor ce erau primiţi în Biserică, cu atât a început să scadă şi calitatea vieţuirii. De acum, s-a ivit necesitatea de a lua unele măsuri pentru corectarea devierilor, redresarea vieţii comunităţilor şi supravegherea mai atentă a manifestărilor şi acţiunilor clerului şi credincioşilor.

Viaţa creştină. O serie de factori externi şi interni au condus la scăderea pietăţii şi a moralităţii creştinilor, între aceştia pot fi amintiţi:

a) Practica convertirii în masă a unor popoare (ca, de exemplu, francii, în 496, bulgarii, în 864, ruşii, în 988), fără o pregătire, pentru unii fără convingere, iar pentru alţii din constrângere. Până ajungeau să trăiască potrivit Evangheliei, noii convertiţi îşi păstrau vechile deprinderi de vieţuire. Această situaţie a introdus în creştinism şi o serie de superstiţii.

b) Disputele şi controversele teologice împărţeau clerul şi poporul în tabere, care se străduiau să-şi impună opiniile. Nu de puţine ori în toiul confruntărilor se ajungea la violenţe şi agresiuni (să ne amintim de „Sinodul tâlharilor" din 449), uitându-se porunca iubirii (disputa iconoclastă a făcut, de exemplu, sute de victime în rândul iubitorilor sfintelor icoane). Intervenţia în forţă şi abuzurile împăraţilor şi demnitarilor influenţi asupra unor ierarhi sau clerici socotiţi indezirabili, fie prin închiderea lor, fie prin exilare, creau partizanate care ripostau dur. Astfel, slăbea vizibil calitatea vieţii creştine, oferind adesea lumii o contramărturie păguboasă. La acestea se pot adăuga persecuţiile religioase, invaziile migratorilor, superficialitatea trăirii creştine, lipsa unor îndrumători

duhovniceşti permanenţi, tentaţiile lumii aflate în plin progres etc.

Viaţa monahală care a înflorit în Egipt şi Palestina, răspândindu-se apoi în întreaga lume, a contribuit, într-o mare măsură, prin exemplu, la ridicarea nivelului trăirii multor creştini. La acestea se adăugau pelerinajele la locurile sfinte sau la marile mănăstiri, convorbirile cu părinţii îmbunătăţiţi, precum şi scrierile duhovniceşti care circulau începând cu veacul al V-lea în multe medii creştine.

Disciplina în Biserică a fost reglementată, cum am amintit, prin cele 85 de Canoane Apostolice (apusenii recunosc numai 50 din acestea), canoanele sinoadelor ecumenice, ale sinoadelor locale şi ale unor sfinţi părinţi. La acestea s-au adăugat colecţiile de legi, dintre care cele mai cunoscute sunt cele emise de împăraţii Teodosie al II-lea, în 435 *(Codex Theodosianus)* şi Justinian, în 529 *(Codex Jutinianens)* şi 533 *(Digestare* sau *Pandectae),* care conţineau şi prevederi referitoare la viaţa religioasă.

Anterior hotărârilor Sinodului I Ecumenic din anul 325 care permitea ca preoţii şi diaconii să fie căsătoriţi, într-un sinod ţinut la Elvira (Spania), în anul 300, în Apus s-a impus celibatul preoţilor şi diaconilor, măsură confirmată în anul 385 şi valabilă

şi astăzi în Biserica Romană. După cum am amintit, în Răsărit, Sinodul Quinisext (691) statuase celibatul episcopilor. Biserica Apusului a introdus începând cu secolul al X-lea practica indulgenţelor, careva stârni, datorită abuzurilor, reacţia reformatorilor din veacul al XVI-lea.

O serie de măsuri canonice au fost luate pentru sancţionarea credincioşilor. Astfel, Biserica a uzat de *afurisire* (sau excomunicare), prin care cei vinovaţi de abateri grave erau opriţi de la împărtăşire sau erau înlăturaţi din obşte. Erau supuşi afurisirii, de exemplu, cei care săvârşeau uciderі (Canonul 65 Apostolic), care se rugau împreună cu cei excomunicaţi (Canonul 2 al Sinodului de la Antiohia), cei ce făceau comerţ în curtea bisericii (Canonul 76 al Sinodului II Trulan) etc.

Cea mai grea pedeapsă era *anatema,* prin care ruperea de Biserică era totală. Sub pedeapsa anatemei se aşezau ereticii şi schismaticii, creştinii care sub pretextul ascezei neglijau creşterea copiilor (Canonul 15 al Sinodului din Gangra) sau a părinţilor (Canonul 16 al aceluiaşi sinod) etc.

Pentru credincioşii care arătau pocăinţă, după ce se spovedeau, reprimirea în Biserică se făcea în etape, care durau uneori mai mulţi ani, în funcţie de gravitatea faptei. Treptele canonisirilor erau: *plângerea* (penitenţii stăteau afară de

biserică), *ascultarea* (penitenţii ascultau prima parte a Liturghiei în tinda Bisericii, după care ieşeau odată cu catehumenii), *îngenuncherea* (penitenţii ascultau slujba în genunchi) şi *starea împreună* (penitenţii puteau să stea în naos, împreună cu ceilalţi credincioşi).

Marea Schismă dintre Răsărit şi Apus

Anul 1054 este o dată dureroasă în Istoria Bisericii Creştine, an în care are loc Marea Schismă în sânul Bisericii, despărţindu-se partea apuseană de cea răsăriteană. Şi abia după sute de ani urmaşii au simţit consecinţele acestui eveniment.

Schisma din 1054 a fost începută de apuseni. Evoluţia schismei, în general, se datorează deosebirii mentalităţilor existente, celei răsăritene şi apusene. Apusenii căutau să prospere în plan administrativ, în timp ce răsăritenii puneau mare accent pe partea mistică a învăţăturii evanghelice. Despre aceasta ne mărturisesc scrierile patristice ortodoxe.

Chiar dacă au fost, mai târziu, încercări de a unifica frăţeşte Bisericile dezbinate, vedem că intenţia apusenilor era cea de a-şi impune primatul, ceea ce le era străin răsăritenilor.

Istoria Bisericii Creştine ne arată clar că motivele acestei

dispersări, ce a zguduit în cele din urmă întreaga lume creştină, se află ascunse adânc.

Cauzele schismei. Nu se vindecaseră definitiv rănile cauzate Bisericii de criza iconoclastă, când, în a doua jumătate a sec. IX-lea s-a petrecut un fapt nou cu antecedente mult mai vechi, cu urmări nefaste pentru unitatea Bisericii lui Hristos.

După porunca Mântuitorului, învăţătura creştină trebuie propovăduită tuturor neamurilor deopotrivă, fără schimbări sau adăugiri. Orice inovaţie unilaterală în credinţă, cult şi practica Bisericii, fără ştirea şi aprobarea întregii Biserici, a fost totdeauna suspectată ca erezie sau schismă şi înlăturată prin hotărârile Sinoadelor ecumenice sau locale.

Începând din a doua jumătate a secolelor al IX-lea, s-a ajuns, însă, la unele neînţelegeri dogmatice, cultice şi canonice între Bisericile Răsăritului şi Biserica Apusului. Ele erau mai vechi şi au fost semnalate încă de la Sinodul II trulan sau quinisext de la Constantinopol, din 691 – 692, care a dat pentru înlăturarea lor 102 canoane. Urmarea acestor neînţelegeri a fost regretabila ruptura dintre Biserica Apusului şi Biserica Răsăritului, numită „schismă”.

Prima fază a schismei a început în secolul al IX-lea, iar a doua ei fază s-a consumat la 16 iulie 1054, când cardinalul

Humbert a aruncat pe altarul catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol actul de anatemizare asupra patriarhului Mihail Cerularie şi a Bisericii Ortodoxe a Răsăritului.

Vinovaţi de schismă sunt deopotrivă şi grecii, şi latinii. Grecii o atribuie inovaţiilor latine, iar latinii o atribuie separatismului şi orgoliului grecesc. Despărţirea bisericii din sec. IX şi XI n-a fost, însă, opera unor patriarhi de Constantinopol, Fotie sau Mihail Cerularie, nici efectul urii grecilor faţă de latini, nici simplele pretexte de polemică şi de dezbinare confesională. Schisma dintre cele două Biserici are o cauzalitate mult mai complicată. Cauzele ei sunt de ordin *politico-religios* şi se pot urmări încă din sec. al III-lea.

Cauze politice. Schisma se poate constata şi urmări, încă de când împăratul Diocleţian (284 – 305) a împărţit Imperiul în două, în anul 286: cel de Răsărit şi cel de Apus. Prin acest act, el înţelegea că există o lume orientală cu concepţiile şi mentalitatea ei, deosebită de cea occidentală. Acelaşi lucru l-a determinat şi pe Constantin cel Mare (306 – 337) să mute capitala, la 11 mai 330, de la Roma la Bizanţ. Prin urmare Roma a rămas pe al doilea plan, pradă năvălirii popoarelor migratoare.

Împărţirea Imperiului de Teodosie cel Mare în 395 între fiii săi Arcadiu, care primeşte Orientul şi Honoriu, care ia Occidentul

– este încă o cauză politică a schismei.

Deşi Imperiul s-a reunificat în parte, sub împăratul Iustinian cel Mare, această reunificare nu a putut dura. Roma rămâne mai departe expusă năvalei popoarelor migratoare, în special ale longobarzilor, care din 568 reuşesc să răpească o mare parte din Italia, formând un regat puternic. Consecinţa a fost că episcopii Romei au început să-şi îndrepte ochii către popoarele din Apus, îndeosebi către franci, cerându-le ajutorul. Prin acest fapt, însă se produce o schismă politică. În această situaţie, papa Ştefan al II-lea (752 – 757) solicită ajutor militar regelui franc Pipin cel Scurt care a distrus între 754 – 756 regatul longbarzilor din Italia Centrală. Aceste teritorii cucerite de franci au fost dăruite papei Ştefan al II-lea ca „Patrimonium Sancti Petri", punându-se astfel bazele statului papal numit „Respublica Romanorum" care a durat până în 1870. Bazat pe două documente neautentice: Donatio Constantini şi Decretele pseudoisidoriene, statul papal, al cărui suveran era papa, putea face concurenţă Imperiului Bizantin.

Iconoclasmul a condiţionat de asemenea, schisma prin faptul că o mulţime de călugări din Răsărit, persecutaţi de împăraţii iconoclaşti din Bizanţ pentru cultul icoanelor, s-au refugiat în secolul VIII la Roma, unde sunt bine primiţi şi trataţi

de papă.

După toate acestea, în 800, s-a produs un eveniment de răsunet european, care a concretizat schisma politică dintre Răsărit şi Apus, este vorbe despre încoronarea regelui franc Carol cel Mare (768814) ca „împărat roman al Apusului", de către papa Leon al III-lea, ştirbind astfel strălucirea de care s-a bucurat până atunci Imperiul bizantin.

Este ştiut de asemenea, că începând cu sec. al VII-lea Imperiul roman de răsărit se elenizează tot mai mult, devenind „Imperiul bizantin", în timp ce Occidentul se latinizează tot mai mult, limba latină extinzându-se ca limbă oficială. Cele două popoare, grecii şi romanii, cu predispoziţii şi înclinaţii diferite, deosebiţi prin limbă, cultură şi civilizaţie, ajung în sec. al IX-lea să nu se mai înţeleagă, să se privească chiar cu răceală şi resentimente. Grecii, moştenitorii unei strălucite culturi şi civilizaţii dispreţuiau pe latini, numindu-i barbari, iar latinii urau pe greci pentru mândria şi dispreţul lor.

Cauzele religioase. Sub aspect religios, schisma de la 1054 a fost motivată de atitudinea diferită a grecilor şi latinilor faţă de înţelegerea şi transpunerea în practică a adevărului de credinţă creştină. Spiritul practic latin făcea ca în Apus să se acorde mai multă importanţă problemelor de cult şi aspectului

moraldisciplinar, pe când grecii, înclinaţi spre filosofie şi metafizică, analizau doctrina creştină în profunzime, ceea ce de multe ori a dat naştere la erezii. Anume din acest motiv ei erau acuzaţi de latini ca născocitori de erezii şi chiar eretici.

Chiar înainte de declanşarea disputelor finalizate cu marea schismă, existau între Răsărit şi Apus concepte contradictorii, ca:

a) Tertulian susţinea că Biserica lui Hristos trebuie privită ca o instituţie administrativpământească.

b) Predestinaţia harului, concepţia Fericitului Augustin.

c) Primatul papal, concepţia Fericitului Augustin, conform căreia papa deţine pe pământ cele două sceptre „cel al cezarului" şi „cel al lui Dumnezeu".

d) Purgatoriul, teză introdusă de papa Grigore cel Mare.

e) Acceptarea pascaliei romane în locul celei stabilite de Sinodul I Ecumenic (325).

f) Introducerea în cultul Bisericii a misei romane.

Apoi apusenii nu puteau să fie de acord că patriarhul Ioan IV Postitorul (582 – 595) şi-a luat titlul de „patriarh ecumenic". Să menţionăm că „Schisma acachiană" produsă din cauza Honiticonului, ce era pentru împăcarea monofiziţilor cu Ortodoxia, a fost prima schismă oficială dintre Roma şi

Constantinopol, la nivel religios. Ea a durat doar 35 de ani, dar a descoperit adevărata perspectivă a lucrurilor. Putem chiar spune că schisma a existat tot timpul, iar în 1054 s-au nimerit oameni potriviţi pentru a o aduce la un „sfârşit solemn". Greşiţi sunt atât grecii cât şi latinii. Cu adevărat, politica nu are nimic comun cu Hristos.

Pe lângă acestea apusenii erau acuzaţi de greci de unele practici condamnate de Sinodul II trulan din 691 – 692 ca: celibatul clericilor, consumarea de animale sugrumate şi de sânge, postul de sâmbăta, mâncarea de ouă şi brânză în sâmbetele şi duminicile Păresimilor, pictarea Mântuitorului sub chipul unui miel.

La acestea s-au mai adăugat altele, pe care le aflăm din Enciclica patriarhului Fotie către scaunele arhiereşti din Răsărit, din anul 867, dintre care cea mai importantă este învăţătura greşită că Sfântul Duh purcede „de la Tatăl şi de la Fiul" Filioquepe care latinii l-au adăugat la Simbolul Niceeo-constantinopolitan, cu toate că la Sinodul II ecumenic de la Constantinopol din 381, Sfinţii Părinţi au stabilit că Sfântul Duh purcede numai de la Tatăl.

Învăţătura Filioque a apărut prima dată la începutul secolului VI în Spania, ca urmare a luptei Bisericii din Spania cu

ereticii arieni.

Altă deviere a dogmaticii Bisericii Romano-Catolice este învăţătura despre păcatul primordial. Învăţătura Ortodoxă spune că Dumnezeu l-a făcut pe om fără păcat după fire şi liber după voinţă. Adică era menit pentru o viaţă curată şi desăvârşită într-o permanentă comuniune cu Dumnezeu, dar faptul că omul a păcătuit a depins nu de firea, ci de voinţa lui. Rătăcindu-se omul a acceptat păcatul, ceea ce era şi este împotriva firii lui. Prin păcat omul s-a depărtat de Dumnezeu şi a început să moară. Catolicii însă au făcut din om, prin învăţătura lor, o fiinţă „bolnavă" de la bun început, adică spunând că el a fost aşa creat. Învăţătura lor susţine că omul este o creatură din două părţi opuse după însuşiri una alteia, din trup şi suflet. Până la cădere aceste două substanţe se aflau în armonie datorită harului divin, iar după căderea în păcat, omul pierzând relaţia harică cu Dumnezeu „a rămas gol" şi supus morţii. Prin urmare, catolicii neînţelegând acestea, învinuiesc nu libera voinţă a omului ci pe însuşi Dumnezeu.

Teologii apuseni au îndrăznit să introducă unele schimbări şi în învăţătura Mariologică, adică despre Sfânta Fecioara Maria. Spre deosebire de ortodocşi, ei susţin că Fecioara Maria înainte de a lua în pântece pe Iisus a fost curăţită de păcatul primordial,

adică a fost readusă la starea feciorelnică faţă de păcat, în care se afla Eva în Rai. Teologia Catolică merge chiar mai departe, spunând că Maria nici n-a cunoscut păcatul, de la naşterea sa şi până la moarte. Altfel spus, Fecioara Maria nu s-a aflat niciodată sub influenţa păcatului primordial ca alţi oameni.

Trebuie să recunoaştem în acest sens, că învăţătura catolicilor este destul de stranie pe alocuri.

Atât la apuseni cât şi la răsăriteni, punctul culminant al cultului a fost şi a rămas Liturghia. Preoţii apuseni însă, spre deosebire de cei răsăriteni, îşi permiteau să slujească Liturghia de mai multe ori pe zi. Iar începând cu secolul VII, în uzul cultic al Bisericii apusene a intrat obiceiul de a oficia Liturghia, fără participarea credincioşilor.

Putem observa cum în cultul bisericesc, atât în Apus cât şi-n Răsărit se introduceau schimbări care s-au păstrat până în zilele noastre. Astfel, încă în secolul IX, în Apus s-a obţinut ca pâinea euharistică să fie nedospită. Aceasta pentru apuseni avea un efect miraculos.

Dacă în Răsărit, începând cu a doua jumătate a secolului VIII, s-au generalizat Liturghiile Sf. Ioan Gură de Aur şi a lui Vasile cel Mare, atunci în Apus vechile Liturghii galicană şi mozarabică au fost înlocuite cu Liturghia romană. În acest

context trebuie să menţionăm de asemenea, că papii Adrian II (867 – 872) şi Leon VIII (872 – 882) au îngăduit ca în bisericile slavilor din Apus, supuse jurisdicţiei romane, să fie întrebuinţată „Liturghia Slavă" traducere în slavonă a Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur. Însă papii care au urmat după ei au interzis-o, înlocuind-o cu misa romană.

Popularitatea misei a contribuit la răspândirea cântării bisericeşti romane, care s-a dezvoltat mai ales prin mănăstiri. În Răsărit a fost compusă o colecţie de cântări, numită Octoih sau „cântarea celor 8 glasuri". Perioada proschismatică s-a mai evidenţiat şi prin dezvoltarea imnografiei bisericeşti. Imnul este o specie a cântecului cultic cu o formă fixă şi un rol bine precizat. În genere forma imno-grafică a cântecului o observăm şi la alte religii procreştine (la asiro-babilonieni şi la indieni, în Vede).

Atât în răsărit cât şi-n Apus şi-a găsit o dezvoltare deosebită cultul clopotelor, cu ajutorul căruia se semnala începutul serviciului divin, precum şi actele cele mai importante din cult.

Arta, la fel ca şi celelalte domenii a bisericesc, a căzut sub influenţa dezbinării Apusului de Răsărit. La rândul lor, grecii erau acuzaţi, cum reiese din actul de excomunicare aruncat de cardinalul Humbert la 16 iulie 1054, pe masa altarului catedralei

Sfânta Sofia din Constantinopol

— Că vând, ca simonienii, darul lui Dumnezeu;

— Că fac eunuci, ca valezii şi-i ridică nu numai la demnităţi preoţeşti, ci şi la episcopat;

— Că rebotează, ca arienii, pe cei botezaţi în numele Sfintei Treimi şi mai ales pa latini;

— Că jură, ca donatiştii, că în Biserică, în afară de Biserica grecilor, a pierit din toată lumea şi Biserica lui Hristos, şi jertfa cea adevărată, şi botezul;

— Că admit, ca Nicolaiţii, căsătoria trupească şi o apără pentru slujitorii Sfântului Altar;

— Că spun, ca severienii, că Legea lui Moise este blestemată;

— Ca şi pneumatomahii şi teomahii au tăiat din Simbolul Credinţei purcederea Sfântului Duh – „Filioque".

Din cele arătate se vede că fonul aşa numitei înstrăinări dintre cele două

Biserici, care a dus în cel din urmă la marea schismă din 1054, era mult mai grav.

Evoluţia schismei

Primul conflict care a făcut începutul schismei din 1054, a fost cel dintre Patriarhul Fotie (858 – 867; 877 – 886) şi papa

Nicolae I (858 – 867). Fotie înainte de a deveni Patriarh era un om laic, prim secretar imperial, şeful gărzii imperiale, profesor la Universitatea din Bizanţ, un mare erudit, om de mare distincţie şi curăţie morală, mare teolog şi neîntrecut politician şi diplomat. Către mijlocul secolului IX în Bizanţ s-a creat o stare foarte critică. Este vorba despre divizarea în două partide: partida ignaţiană conservatoare, sub preşedinţia Patriarhului Ignaţie (847 – 858; 867 – 877) şi partida liberală, care era în legătură cu curta imperială. Ignaţienii se împotriveau adepţilor liberalişti care neţinând seama de canoanele Bisericii, făceau ceea ce le era comod politicii statale (călugăria forţată a împărătesei Teodora şi a fiicelor ei). Fotie însă avea legături prieteneşti cu membrii ambelor partide, căci era distins printr-o mare ingeniozitate. Devenind patriarh, Fotie vrând să pună capăt disputelor, convoacă în 859 un sinod, care s-a ţinut în două sesiuni. Lucrările sinodale s-au desfăşurat în lipsa fostului Patriarh Ignaţie. Spre nemulţumirea ignaţienilor, care voiau să-l înainteze pe Mitropolitul Mitrofan al Smirnei, Fotie a fost recunoscut ca patriarh canonic. Despre alegerea sa Fotie îl înştiinţează pe papa Nicolae I. Acesta însă, la cererea ignaţienilor şi mai ales pentru a-şi impune „autoritatea", îl recunoaşte de patriarh canonic pa Ignaţie. Într-adevăr Fotie a fost ridicat pe scaunul patriarhal, fără

să mai fie hirotonit diacon, preot etc. Pentru potolirea neînţelegerilor, împăratul solidar cu Fotie a convocat la Constantinopol un sinod general invitându-i pe patriarhii răsăriteni şi pe papa. De fapt acest sinod a avut loc ca o prelungire a celui convocat der Fotie în 859. ca de obicei, papa a fost prezentat de episcopi. La sinod au fost adoptate 7 canoane. La rândul său, papa Nicolae I a convocat un alt sinod în 863, la Luteran, unde a mustrat purtarea pasivă a episcopilor romani participanţi la sinodul din Constantinopol şi l-a excomunicat pe patriarhul Fotie împreună cu clerul său, anulând totodată hotărârile sinodului din 861.

Prin urmare constatăm că primul pas spre schismă l-a făcut papa Nicolae I prin sinodul de la Roma din 863 şi prin scrisorile trimise ulterior patriarhului Fotie şi patriarhilor din Răsărit.

Cearta dintre cele două Biserici evolua cu o progresie nemaipomenită. Motivul principal era extinderea puterii. Patriarhul Fotie a desfăşurat o nemaipomenită campanie de evanghelizare a popoarelor slave. Văzând aceasta, papa Nicolae I s-a grăbit să-i obţină pe bulgari de partea Romei. Principele bulgar Boris-Mihail I (853 – 889) se temea ca prin ascultarea şi supunerea către patriarhia Constantinopolului să nu ajungă la dependenţa politică faţă de Bizanţ. Ca urmare, el a cerut de la

papa Nicolae I preoţi latini şi să-i răspundă totodată la cele 106 întrebări referitoare la credinţa creştină. Odată cu venirea preoţilor şi episcopilor latini, în Bulgaria a fost instaurat ritul latin, iar preoţii greci alungaţi.

Patriarhul Fotie, ca răspuns, a scris o Enciclică şi a trimis-o tuturor patriarhilor răsăriteni. În Enciclică el combate învăţătura mişelească a catolicilor, numindu-i „lupi mişeli" care au risipit truda misionarilor ortodocşi. Enciclica mai conţinea o invitaţie la Sinod.

În vara anului 867, în prezenţa celor doi împăraţi, a membrilor Senatului, a reprezentanţilor celor patru patriarhi din Răsărit şi a o mulţime de episcopi, preoţi şi călugări, patriarhul Fotie a convocat Sinodul. La sinod au fost prezenţi trei delegaţi ai Romei, anume arhiepiscopii de Ravena Trier şi Colonia (Köln). Conform hotărârii sinodale, papa Nicolae I a fost excomunicat, pentru provocarea schismei dintre cele două Biserici şi pentru faptele săvârşite de trimişii săi în Bulgaria. Hotărârile sinodului au fost semnate de cei doi împăraţi, de senatori şi de aproape o mie de episcopi şi clerici.

În Apus, hotărârile sinodului din 867 n-au avut, însă, efectul aşteptat. Papa Nicolae I i-a pus în funcţie pe monahii franci, care în vremea aceea aveau slava celor mai învăţaţi teologi

din Apus. Ei au alcătuit scrieri politice, căutând să răstălmăcească învinuirile aduse Bisericii lor, învinuindu-i pe greci de eterodoxii intolerabile.

La 13 noiembrie 867, papa Nicolae I şi-a încheiat viaţa pământească. Iar la Constantinopol a fost restaurat pe scaunul patriarhal fostul Ignaţie, la 23 noiembrie 867. Fotie a fost înlăturat din cauza opunerii sale noului împărat Vasile I Macedoneanul (867 – 886), care l-a înlăturat pe Mihail III prin complot, asasinându-l. Ignatie la 10 iunie 868 convoacă la Constantinopol un sinod, la care îl condamnă pe Fotie, învinuindu-l de „uzurparea" scaunului patriarhal. Iar succesorul lui Nicolae I, papa Adrian II (867 – 872) anulează parţial deciziile sinoadelor anterioare. Vrând să-şi întărească poziţia pe scaunul patriarhal, Ignaţie convoacă un sinod general la 7 octombrie 869 la Constantinopol. La sinod au participat delegaţii împăratului franc şi al papei Adrian II, aceştia având misiunea să impună întâietatea scaunului de la Roma. Prin hotărârea sinodală, patriarhul Fotie a fost anatemizat. Despre devierile comise de teologii latini la sinod nu s-a vorbit, în schimb, între canoanele emise de sinod, 14 sunt recunoscute de greci şi 27 de latini. În canonul 21, se spune limpede că „Dumnezeu a pus în Biserică cinci patriarhi egali între ei", aşa că primatul papal era înţeles

numai în sens onorific.

Între timp, bulgarii, crezând că vor primi de la Roma autonomie bisericească, s-au înşelat groaznic. Papa a refuzat să le acorde statut de autonomie şi mai ales să le hirotonească arhiepiscop şi episcopi de naţiune bulgară. De această schimbare în politica bulgarilor s-a grăbit să se folosească împăratul bizantin Vasile I şi-l împuterniceşte pe patriarhul Ignaţie să satisfacă nevoinţele bulgarilor. Prin urmare, a fost hirotonit pe seama bulgarilor un arhiepiscop (Iosif) şi zece episcopi. Biserica bulgară, la rândul ei, a recunoscut dreptul de jurisdicţie a Patriarhiei de Constantinopol, bucurându-se de o oarecare autonomie.

Între timp, Fotie se găsea în exil pe insula Stenos. El întreţinea o corespondenţă activă cu prietenii săi „din mir", care-l informau despre starea politică internă şi externă a imperiului. De repetate ori, chiar împăratul i s-a adresat, cerându-i sfat. Câştigând încrederea împăratului, acesta a dispus în 875 ca Fotie să se întoarcă în capitală, încredinţându-i instruirea celor doi fii ai săi.

La 23 octombrie 877 patriarhul Ignaţie a murit, eliberând scaunul patriarhal pe care ulterior a fost aşezat din nou Fotie spre bucuria întregii Biserici răsăritene.

Patriarhul Fotie iarăşi a convocat un sinod general, care trebuia să revizuiască anatemizarea sa. La sinod au participat 383 de episcopi. Papa Leon VIII, succesorul lui Adrian II a trimis la sinod delegaţii săi, recunoscându-l pe Fotie ca patriarh cu condiţia că acesta va cere iertare pontifului roman şi-i va întoarce dreptul de pontif asupra Bisericii bulgare. La sinod s-a mai hotărât că cele două scaune, cel de la Roma şi cel de la Constantinopol, sunt egale în drepturi.

Foarte clar se observă faptul că bizantinii niciodată nu tindeau spre supremitate în Biserică, spre deosebire de catolici. Ei mereu menţionau, că cele două scaune „sunt egale" în drepturi. Chiar dacă Bizanţul tindea să-şi extindă cumva influenţa asupra altor popoare, aceasta niciodată nu se făcea ca la latini, care vădit doreau subjugarea popoarelor „încreştinate" de ei.

Patriarhul Fotie n-a recunoscut autoritatea papei, iar în ceea ce priveşte Biserica bulgară, foarte tacticos a transferat răspunderea pe seama împăratului bizantin, care a stabilit relaţii amicale cu Bulgaria. Afară de aceasta, sinodul nici nu ar fi putut hotărî ceva în problema Bisericii bulgare, din cauză că bulgarii, încă din 870, au alungat pe episcopii şi preoţii latini din ţara lor.

Aflând despre refuzul lui Fotie, papa a vrut să-l anatemizeze, dar n-a făcut-o. Papii ce au urmat după Ioan VIII au

considerat sinodul din 879 – 880 un sinod fals.

În acelaşi context, menţionăm că foarte clar se observă relaţiile dintre Roma şi Constantinopol la acel timp. Nici unii şi nici alţii nu voiau să cedeze. la mijloc era, de fapt, nedorinţa de a rezolva totul pe cale sinodală. Apusenii întotdeauna au insistat asupra primatului papal, respingând legătura egală şi frăţească dintre cele cinci patriarhii creştine. Catolicii erau posedaţi de gândul că Biserica este o organizaţie „administrativă" (Tertulian), măsurând-o cu măsura „cezarului". Schisma propriu-zisă s-a produs la 16 iulie 1054, la Constantinopol, când cardinalul Humbert, delegatul papei Leon IX (1048 – 1054) a aruncat, la începutul Liturghiei, pe altarul Catedralei Sfintei Sofia actul de anatemizare a patriarhului Mihail Cerularie (1043 – 1058) şi a întregului cler al Bisericii Ortodoxe. Însuşi faptul cum a fost înaintată anatemizarea, este dezgustător şi hulitor împotriva lui Dumnezeu. Îndrăzneala cardinalului Humbert pare a fi o rătăcire diavolească, decât un eroism. Aruncând actul de dezbin, de mărturie a mândriei pe pristol, unde se aduce Jertfa fără de sânge a Împăratului Hristos, latinii au dat dovadă că urmăreau mai mult scopuri lumeşti şi pierzătoare, decât creştineşti.

În 893 ţarul bulgar Simion (893 – 927) părăsind Biserica Ortodoxă a aderat din nou la latini sub jurisdicţia Romei.

Episcopii şi preoţii au fost din nou alungaţi în ţara sa. Succesorul lui Simion, ţarul Petru (927 – 969), iarăşi a restaurat relaţiile favorabile cu Bizanţul, încât s-a căsătorit cu o principesă bizantină Maria Lekapena. S-a observat, cât de stricăcioase deveneau relaţiile Romei cu Constantinopolul din cauza teritoriului bulgar. În general, de-a lungul istoriei Bisericii niciodată n-a fost un acord total dintre Roma învăluită de euforia măreţiei deşarte şi Constantinopolul, oraş de refugiu. Ceea ce a distrus Dumnezeu, omul niciodată nu va putea restaura. Apare aici întrebarea cum atunci să numim intenţia catolicilor de a restaura slava deşartă a oraşului desfrânat. Însuşi practicismul şi materialismul roman păgân nu are nimic comun cu mistica şi dragostea lui Hristos.

Conflictul dintre papa Leon IX şi patriarhul Mihail Cerularie a luat naştere din cauza acţiunii nesocotite a papei, care, în urma hotărârilor sinoadelor catolice de la Siponto din 1050 şi 1053, desfiinţează arhiepiscopatul grec din sudul Italiei, încadrându-l în Arhiepiscopia latină de Benevent. Este vădită intenţia papei de a cuceri sudul Italiei, transformându-l într-un patrimoniu papal. Ca răspuns, patriarhul Mihail Cerularie îl îndeamnă pe învăţatul arhiepiscop Leon de Orhida să compună o scrisoare polemică combătătoare a erorilor latine. Scrisoarea a fost trimisă

episcopului latin Ioan de Trani, în Apulia. Ajungând până la urmă în mâna cardinalului Humbert, acesta o transferă papei Leon IX. Papa la rândul său, compune nişte scrisori extrapolemice, răspunzând astfel patriarhului Mihail Cerularie. „Când cineva se desparte de Biserica Romană, afirmă papa Leon IX, acela nu mai formează Biserica, ci e conciliabil de eretici, o adunare de schismatici, o sinagogă a satanei. Să ştie patriarhul că fără aprobarea papei, nici nu are drept să existe… Nu trebuie să fie lipsită de respect Biserica de Răsărit, ea care a fost moleşită de plăceri şi de îndelungată odihnă, în timp ce papa a apărat-o de atâtea erezii. Apostolul Petru şi urmaşii lui (papii) pot judeca toată Biserica, dar pe ei nu-i judecă nimeni. Împăratul însuşi trebuie să fie ca un fiu ce se întoarce umilit la maica sa"… Oare aşa vorbea Hristos? Oare nu cel ce vrea să fie mai mare, trebuie să le fie slugă fraţilor săi? Urmărind istoria Bisericii, putem constata, că catolicii au acomodat şi chiar au preschimbat unele principii evanghelice conform cerinţelor „acestui veac". Volens-nolens apare aici întrebarea, ce-ar fi mai bine, să-L coborâm pe Dumnezeu „la mentalitatea noastră afectată de stricăciunea „veacului acestuia" sau să ne înălţăm noi minţile afectate la opera mântuitoare a Dumnezeirii? Catolicii l-au prefăcut pe Hristos într-un împărat sau mai bine zis într-un

„cezar”, pe când El a venit să salveze „oile pierdute”.

Împăratul Constantin IX Monomahul (1042 – 1054), din consideraţii politice a căutat să împace lucrurile, hotărând convocarea unui sinod la Constantinopol, la care să se discute „inovaţiile” imputate apusenilor de către răsăriteni. Papa Leon IX, acceptând propunerea, a trimis la începutul lui ianuarie 1054 o delegaţie papală, în frunte cu cardinalul Humbert de Silva Candida. Humbert era un om mândru şi nu suferea absolut pe greci. Aflându-se la Constantinopol, Humbert scrie din numele papei Leon IX un act de excomunicare a patriarhului Mihail Cerularie, a arhiepiscopului Leon de Ohrida, a călugărului Nichita Pectoratus (stareţ la mănăstirea Studion), şi a tuturor celor ce se vor asocia lor. Cu acest act el s-a strecurat în ziua de sâmbătă (16 iunie 1054) în Catedrala Sfintei Sofii, unde clerul şi poporul venise să asiste la Sfânta Liturghie şi l-a pus pe Sfântul Altar. Înainte de a părăsi Catedrala, şi-a scuturat praful de pe încălţăminte, strigând: „Dumnezeu să vadă şi să judece”. Actul sus numit cuprindea şapte acuzaţii împotriva Bisericii Ortodoxe (despre care am vorbit anterior).

Toate aceste învinuiri şi multe alte aduse ortodoxiei sunt nişte vorbe a înşelăciunii, dacă luăm în consideraţie că, simonia şi nepotismul papilor şi ierarhilor catolici este la nivelul înalt, în

Biserica primară nu numai prezbiterii, ci şi episcopii erau căsătoriţi, „Filioque” este o născocire a călugărilor spanioli şi multe alte dovezi. Putem să ne permitem să facem concluzia că cardinalul Humbert absolut nu cunoştea Ortodoxia şi se baza pe presupunerile teologilor latini. Delegaţia papală a venit la Constantinopol nu pentru a rezolva problema dezbinului, ci pentru a săvârşi dezbinul. Papalitatea şi până astăzi pretinde la supremaţia universală în Biserică. Acesta era scopul ei de la bun început.

La 24 iulie 1054 patriarhul Mihail Cerularie convoacă la Constantinopol sinodul permanent, compus din 12 mitropoliţi şi 2 arhiepiscopi. Sinodul i-a anatemizat pe cardinalul Humbert şi delegaţii romani, arătând că răspunderea în dezbin, cade asupra delegaţilor latini, care au plecat fără să accepte tratativele pentru care au fost chemaţi.

Patriarhul Mihail Cerularie a ordonat răspândirea Enciclicei cu textul anatemei împotriva latinilor. Ea cuprindea acuzaţiile din Enciclica patriarhului Fotie (867), acuzaţiile aduse de arhiepiscopul Leon de Ohrida şi alte acuzaţii noi: raderea bărbii, botezul printr-o singură cufundare, postirea cu lapte şi altele.

Împotriva faptei săvârşite de Humbert s-au ridicat toţi

patriarhii şi arhiereii răsăriteni. De fapt toţi se aşteptau la o astfel de faptă, numai că nu ştiau cine va fi primul care va îndrăzni să declare „schisma”. Au făcut-o cei care o doreau cel mai tare. Apusul niciodată nu se va uni cu Răsăritul pentru că aici persistă două intenţii diferite. Latinii vor să predomine, iar grecii nu pot accepta aceasta căci este o invenţie a „cezarului” şi nu conform spiritului evanghelic.

Imediat după ce s-a produs Marea Schismă, mulţi mitropoliţi chieveni s-au grăbit să se pronunţe asupra evenimentului, editând lucrări cu un vădit caracter critic. Astfel în 1073, mitropolitul Gheorghe a scris la această temă un întreg tratat, iar mitropolitul Nichifor I în scrisoarea sa către Vladimir Monamah în mod special a criticat vestitul adaos Filioque. Tot despre aceste momente a consemnat şi Sf. Feodosie de la Pecersk.

Între timp în Italia tot mai acută devenea situaţia socială. Tot mai mult popor se nemulţumea de nenumăratele privilegii pe care le avea Biserica şi de luptele dintre feudali. Poporul tot mai tare era asuprit şi suferea. Foarte mulţi îşi pierdeau credinţa în Hristos şi apucau armele în mână, vrând să se răzbune pe asupritori. Nemulţumirile tot mai tare pătrundeau în mănăstiri, unde călugării sufereau material şi moral din partea

„simoniştilor” (celor ce au cumpărat cele Sfinte). Mulţi dintre călugări se adunau în jurul lui Petru Damiani (1007 – 1072), pustnic din Fontevellan (Italia). Damiani era un înrăit duşman a simoniei. El îşi punea nădejdea în puterea papală, căci nu voia să se încreadă feudalilor, ce aveau în mâinile lor o bună parte a patrimoniului bisericesc. El era unul dintre mulţi care glorifica legătura dintre „tron şi altar”, care spunea despre necesitatea ca puterea bisericească să „sfinţească” puterea aristocrată. În curând Damiani a devenit conducător al unui grup de călugări „nemulţumiţi”. Acestui grup s-a alipit cel al călugărilor din Lotaringia, sub preşedinţia lui Humbert din Muaenmutie (992 – 1061). Călugării „nemulţumiţi” nu se ruşinau să acuze chiar puterea regală (pe împăratul Henric III). Humbert era împotriva împăraţilor care instituiau episcopii, socotindu-i simonişti. El era împotriva relaţiei dintre putere imperială şi cea duhovnicească, numai papa trebuie să conducă Biserica, fără amestecul aristocraţiei. Mişcarea călugărilor a dus la declanşarea unei puternice mişcări populare în Milan, unde clericii erau extrasimoniaci şi-şi petreceau timpul în plăceri trupeşti. Ca urmare au fost jefuiţi foarte mulţi membri ai ierarhiei bisericeşti, au fost închise o mulţime de biserici şi alungat arhiepiscopul împreună cu apropiaţii lui. Reprezentanţii poporului răsculaţi

s-au adresat la papa cu plângeri împotriva simoniştilor. Iar clericii jefuiţi, au venit la papa cu plângeri împotriva „nemulţumiţilor”. Atunci papa Ştefan X a hotărât să folosească această mişcare pentru întărirea autorităţii sale. Ca urmare, Humbert a fost numit cardinal şi şef al cancelariei papale. În ţară s-a desfăşurat o adevărată campanie împotriva simoniei. De frică să-şi piardă bogăţiile, aristocraţia a început să se împotrivească politicii papale „de purificare a Bisericii”. În martie 1058 moare papa Ştefan X şi în locul lui este ales papa Benedict X, înaintat şi susţinut de sionişti. Aceştia au cerut de la el încetarea „mişcării purificatoare” şi condamnarea celor răsculaţi.

Trebuie să menţionăm şi faptul că papalitatea a simţit că va putea lupta împotriva imperatorului, dacă va avea de partea sa mănăstirile. Mănăstirile aveau privilegii foarte mari, din punct de vedere economic, de aceea aveau întotdeauna ca oponenţi pe feudalii invidioşi. Cu timpul şi împăratul a început să „jefuiască” mănăstirile. Astfel toate centrele monastice erau de partea papei. Mănăstirile cereau de la papa, autonomie faţă de episcopi şi mitropoliţi, ca răsplată pentru participarea la lupta împotriva împăratului. Monahii voiau să se supună numai papei direct. Asta înseamnă că papa va avea sub stăpânirea reală întreaga Europă de Vest, unde către mijlocul secolului XI erau 3.000 de mănăstiri.

Dacă papa va câştiga în această luptă politică, atunci va sta în fruntea adevăratei „biserici autonome", care nu va fi supusă nimănui.

Lupta a avut caracter aprig mai ales în timpul papei Grigore VII (1073 – 1085). El era ferm convins că papalitatea va putea fi cu adevărat puternică numai având o bază economică bună. El întreţinea o armată de mercenari, spunând că statul papal trebuie să aibă o armată puternică pentru a se elibera de sub „tirania diavolească a tiranilor", de care este plină Italia. Grigore VII era de părerea că trebuie reformată întreaga sistemă bisericească, care a admis ca patrimoniul bisericesc să se afle în mâinile feudalilor hapsâni. Patrimoniul bisericesc este „averea lui Dumnezeu". Grigore VII vedea în „puterea laică" cauza decăderii autorităţii scaunului papal. Această luptă pentru supremaţie nu vine de la călugări, ci de la reprezentanţii feudali. Cu orice preţ papa voia să supună puterea laică celei papale. El pretindea că puterea papală este unica forţă supremă ce trebuie să existe pe pământ.

Tendinţa papei Grigore VII de a centraliza în mâinile sale atât puterea bisericească cât şi cea politică a dus o evaluare foarte rapidă a schismei dintre Biserica Răsăritului şi cea a Apusului. Despre o oarecare egalitate dintre patriarhii răsăriteni

şi apuseni nici nu putea fi vorba.

Apogeul dezbinării, însă, a avut loc în timpul cruciadelor.

Biserica în sec. XI – XV (1054 – 1500)

Situaţia generală a Bisericii în această perioadă. Răspândirea creştinismului în Răsărit şi în Apus

În primul mileniu de viaţă creştină, Sinoadele Ecumenice şi strădaniile unor împăraţi bizantini, întăriseră în oameni credinţa că fac parte cu toţii dintr-o singură Biserică. În mileniul următor această conştiinţă a unităţii va fi pusă la grele încercări. De fapt urmările actului nefericit de la 16 iulie 1054 n-au apărut imediat. Însă această înstrăinare dintre Apus şi răsărit va duce, nu peste mult timp, la acţiuni de adevărată „răcirea dragostei dintre munţi". Cucerirea şi devastarea capitalei bizantine în 1204 de către cruciaţi, precum şi mentalitatea de asalt, misionar cu care apusul catolic privea spre răsăritul ortodox, ameninţat tot mai mult de turci, sunt destul de concludente în această privinţă. Între factorii care vor domina veacurile XI-XV trebuie să socotim relaţiile feudale cu toate urmările lor, inclusiv cruciadele, iar ca evenimente epocale – ultimele incursiuni ale popoarelor asiatice: pecenegii, cumanii, turcii şi tătarii. Feudalitatea va domina mai cu

putere în Apus, unde va influenţa într-un anumit fel şi dezvoltarea papalităţii, pe când în răsărit viaţa Bisericii va fi cu mult mai deosebită, ca urmare a luptelor din partea popoarelor migratoare asiatice.

Feudalismul a însemnat pe de o parte, cotropirea, iar pe de alta, fărâmiţarea de bunuri materiale, chiar şi atunci când acestea se făceau sub forma unui contract sau a unei învoieli între suzerani şi vasali, la care consimţea şi Biserica. Se clădea o societate inegală, ierarhizată în domni şi în supuşi, domnii investind pe vasalii lor cu beneficii, iar vasalii obligându-se să asculte de domni, acordându-le ajutor militar şi o parte din venituri. Vasalii respectiv îşi aveau şi ei slujitorii şi supuşii lor, ţărani şi robi, care depindeau de stăpânii lor. Numărul ţăranilor liberi s-a împuţinat pe măsură ce se întindea puterea nobilor.

Au existat şi în Bizanţ relaţii feudale, dar nu dezvoltate ca în Apus. Dăruirile de moşii, deveniseră şi aici supărătoare încă de pe vremea Comnenilor (1081 – 1185), iar sub Paleologi (1261 – 1453), ele vor genera chiar mişcări revoluţionare. Totuşi raporturile dintre clase nu era atât de vădit constituite ca în Apus. Încă şi înainte, dar şi în timpul cruciadelor, negustorii şi meseriaşii apuseni au reuşit prin lupte grele să-şi câştige drepturi şi libertăţi municipale, asociindu-se în bresle şi punând

bazele burgheziei moderne. Până şi ţăranii reuşiseră să-şi îmbunătăţească situaţia. Defrişarea pădurilor, asanarea mlaştinilor în ţinuturile sterpe, la care erau puşi de seniori, le-a dat acestora, posibilitatea de a-şi plăti impozitul în bani, în loc de produse.

Biserica Apuseană a intrat şi ea în ierarhia feudală. Abaţiile sau marile mănăstiri au ajuns, împreună cu episcopiile, să se comporte ca adevăraţi seniori feudali. În Franţa, în Germania, mai târziu în Spania, Ungaria şi Polonia, unii din prelaţi aveau calitate de duci, de prinţi electori, de mari latifundiari. Cu toate că introducerea celibatului nu îngăduia clerului catolic să transmită averile prin moştenire, totuşi abuzurile erau atât de multe şi de mari încât „sinoadele reformatoare" de la începutul secolului al XIV-lea nu vor reuşi să remedieze lucrurile. Nu-i de mirare nici faptul că în şirul lung al răscoalelor populare medievale, între cei care apar ca asupritori, adeseori întâlnim ca mari feudali pe episcopii latini. Nu-i deloc întâmplător faptul, că aproape toate mişcările eretice şi reformatoare, care se vor ivi în această perioadă în Apus, vor avea în primul rând cauze sociale şi economice de care nu era străină nici Biserica. Totodată, mulţi episcopi şi prelaţi imitau viaţa uşoară a seniorilor feudali.

Întâlnim şi în Răsărit, atât în Imperiul Bizantin, cât şi în

statele feudale sârbeşti, bulgăreşti, româneşti şi ruseşti, mănăstiri cu moravuri decăzute şi cu domenii întinse, pe care se aflau chiar şi robi. Mişcările populare înregistrate în Constantinopol, în Salonic, în Adrianopol ori în Novgorodul rusesc vizau, şi în Răsărit, pe bogătaşii corupţi şi luxoşi, dar aici clerul era mai apropiat de popor şi nu era implicat în sistemul de conducere al societăţii feudale, ca în Apus. În general, instituţiile bisericeşti vor fi mai puţin amestecate aici în treburile civile.

La început, incursiunile popoarelor de stepăpecenegi, uzi şi cumaniau neliniştit, vreme de aproape trei veacuri (X-XIII), Bizanţul şi ţinuturile din sud-estul Europei, distrugând chiar şi întăriturile bizantine de la Dunăre.

Anul 1071 a adus pentru Europa de sud-est şi pentru Asia apuseană lovituri grele. În acel an statul de curând înfiinţat al normanzilor din sudul Italiei ocupă cetatea bizantină Bari şi va presa apoi ameninţător, vreme de peste două veacuri, să ocupe Epirul, Macedonia şi chiar Bizanţul. Dar cea mai zdrobitoare pierdere o aduce înfrângerea de la Manzikiert în Armenia din 26 august 1071, în urma căreia turcii selgiucizi întemeiază *sultanatul lui Iconium* care s-a menţinut până în 1307, când a fost înlocuit cu *sultanatul osmanic*.

În secolul al XII-lea, împăraţii din dinastia Comnenilor,

Alexios I Comnen şi fiul său Ioan al II-lea Comnen au reuşit să recucerească o parte din teritoriile pierdute în Asia Mică. În urma înfrângerii suferite de împăratul Manuel I Comnen în lupta da la 17 septembrie 1176, în Frigia, din partea turcilor, bizantinii au pierdut într-o singură zi tot ce câştigaseră mai înainte. În această situaţie turcii n-au mai putut fi scoşi din centrul Asiei Mici.

În partea de nord au cunoscut o puternică afirmare politică sârbii, care au obţinut independenţa regatului încoronând pe jupânul Ştefan al II-lea Nemania (1196 – 1228) ca rege „cel întâi încoronat", în anul 1217. cu ajutorul fratelui său, Sf. Sava (1176 – 1236) de la mănăstirea sârbească din Athos, Hilandar, regele Ştefan a obţinut în anul 1219 şi autocefalia Bisericii Sârbe, cu rang de arhiepiscopie.

Tot în această perioadă au cunoscut o nouă emancipare politică şi religioasă bulgarii. Aceştia sub conducerea fraţilor vlahi Petru şi Asan, s-au răsculat în 1185 împotriva împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos (1185 – 1195), care impusese impozite foarte mari. S-a înfiinţat astfel, Imperiul Vlaho-Bulgar cu capitala la Tîrnovo, pe versantul nordic al munţilor Balcani. Imperiul a cunoscut o puternică dezvoltare în timpul lui Ioniţă, supranumit Caloian (11971207). După ce l-a înfrânt pe împăratul latin al Constantinopolului, Balduin de Flandra, la 15 aprilie 1205

la Adrianopol, luându-l prizonier a cucerit Tracia şi nordul Macedoniei. Pentru a-şi obţine titlul de împărat (ţar) iar pentru Biserica Bulgară independenţa, Ioniţă s-a adresat prin scrisori papei Inocenţiu al II-lea. Acesta a trimis pe cardinalul Leon, care la 7 noiembrie 1204 a sfinţit la Tîrnovo pe arhiepiscopul Vasile ca primat al Bisericii Vlaho-Bulgare, iar la 8 noiembrie a încoronat pe Ioniţă ca rege, cu coroana trimisă de papă. Ţaratul a cunoscut o şi mai mare înflorire în timpul ţarului Ioan al II-lea (1218 – 1241) înglobând în graniţele sale teritoriul dintre Dunăre şi Balcani, estul Serbiei cu oraşele Belgrad, Nis şi Scopje, Macedonia, Tracia şi Albania, slăbind astfel puterea economică şi politică a Imperiului Bizantin.

Imperiul Bizantin a suferit o mare lovitură şi din partea latinilor. În urma cruciadei a IV-a, la 13 aprilie 1204, Constantinopolul a fost ocupat şi jefuit de soldaţii regelui Balduin de Flandra. Imperiul a fost împărţit în mai multe formaţiuni politice: ducatul Atenei, regatul Tesalonicului, despotatul Ahaiei, despotatul Moreei cu reşedinţa la Mistra (Sparta). Bizantinii s-au retras în Asia Mică, stabilind capitala la Niceea. În anul 1208 şi-a stabilit reşedinţa la Niceea şi Patriarhia ecumenică. Bizantinii mai deţineau două teritorii, despotatul de Epir în Balcani şi ţinutul Trebizonda, în Asia Mică. După această fărâmiţare a imperiului,

bizantinii nu şi-au mai putut reveni, ceea ce a determinat cucerirea treptată a teritoriilor locuite de greci de către turci, culminând cu căderea Constantinopolului la 29 mai 1453.

Imperiul latin de Constantinopol a durat 57 de ani. La 15 august 1261, împăratul Mihail al VII-lea Paleologul şi-a făcut intrarea triumfală în Constantinopol, cucerit de la latini în zorii zilei de 25 iulie 1261 de generalul Alexios Stratigopoulos.

Imperiul bizantin restaurat n-a mai putut avea strălucirea din trecut, fiind continuu ameninţat de duşmani agresivi. Sârbii, vlaho-bulgarii, veneţienii, turcii, regele Neapolelui, aventurierul Carol de Anjou, papii de la Roma ameninţau continuu Imperiul bizantin. Aşa se întâmplă, că pentru a scăpa de pretenţiile papei Grigorie al X-lea şi de ameninţările lui Carol de Anjou, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a trebuit să recunoască în conciliul unionist de la Lyon, din 6 iulie 1274, „unirea" dintre Biserica de Răsărit şi Biserica de Apus şi supremaţia scaunului papal. Această „unire" de la Lyon a fost denunţată de împăratul bizantin Andronic al II-lea Paleologul, fiul şi urmaşul lui Mihail al VIII-lea, spulberându-se astfel pretenţiile papei Grigorie al X-lea la supremaţia universală în Biserică.

În Răsărit, însă, cel mai mare pericol pentru Imperiul bizantin erau în continuare turcii. În 1354, turcii trec pentru

prima dată în Europa, în mare măsură şi din greşeala politică a bizantinilor şi stabilesc la Galipoli. Peste zece ani, sultanul Murad I (1359 – 1389) şi-a mutat capitala, în 1365, la Adrianopol, cu scopul de a cuceri popoarele din Peninsula Balcanică.

În urma luptei de la Cossovopolje, din 15 iunie 1389, armata otomană, sub conducerea sultanului Murad I, a înfrânt oastea sârbă, la care au participat şi ostaşi români trimişi de domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân. Sudul Serbiei a căzut sub dominaţia turcilor.

Cuceririle turcilor în Balcani continuară. La 17 iulie 1393 a căzut şi ţaratul bulgar de la Tîrnovo al lui Ioan Şişman (1371 – 1393) sub sultanul Baiazid I Ilderim-Fulgerul. Tot Baiazid a ieşit învingător în urma confruntării armate de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, dintre turci şi armata creştină. În acest an a căzut şi ţaratul bulgar de la Vidin, aşa încât Bulgaria a rămas sub stăpânire turcească până în anii 1877 – 1878.

O clipă de linişte pentru bizantini a fost creată de înfrângerea turcilor de către mongolii lui Tamerlan sau Timurlenk, la 28 iulie 1402, la Ancyra (Ankara), unde căzu prizonier chiar sultanul Baiazid I. În anul 1421 sultanul Murad II (1421 – 1451) a reluat ofensiva cucerind în 1430 Tesalonicul, cumpărat de veneţieni de la greci în anul 1423.

Nici cruciada creştină de la Varna (1444), condusă de Iancu Hunedoara, cu soldaţi unguri, români şi polonezi nu a putut da speranţe bizantinilor, deoarece a fost învinsă la 10 noiembrie 1444 de turcii lui Murad al II-lea. Aşa stând lucrurile, la 29 mai 1453 a fost cucerit şi Constantinopolul de sultanul Mahomed al II-lea (1451 – 1482), punându-se astfel capăt Imperiului Bizantin milenar.

Anul 1683 reprezintă punctul culminant al expansiunii turceşti, când aceştia au asediat Viena pe care nu au reuşit să o cucerească datorită lui Jan Sobieski. La slăbirea puterii turceşti au contribuit şi românii. După pacea de la Carlovitz (1699) începe declinul puterii turceşti.

Aşadar, marea majoritate a teritoriilor Bisericii Răsăritene ajunge sub stăpânirea populaţiilor neocreştine. Singurii ortodocşi în afara acestei influenţe sunt ruşii. Rusia se împărţea în trei principate mari: Rusia Kieveană (Kiev), Rusia Mică sau Albă (Smolensk) şi Rusia Mare (Moscova). Toate aceste principate au ajuns în urma înfrângerii de pe râul Calca din 1223, sub stăpânire tătară, a aşa numitei „hoarde de aur" a lui Batu şi Gingis-han (Temugin). Abia în anul 1480, cneazul Moscovei, Ivan al III-lea cel Mare (1462 – 1505) a zdrobit puterea tătarilor.

În 1241 mongolii au distrus şi regatul Ungariei. Polonia,

deşi devenise un puternic stat catolic cu capitala la Cracovia, a fost dezmembrată prin alipirea de către Rusia a ruşilor şi rutenilor conduşi de cazaci.

Franţa şi Anglia au cunoscut, de asemenea, o puternică dezvoltare în sec. XI-XV. Anglia a cucerit teritorii din Irlanda, Scoţia şi Franţa devenind un regat puternic. Franţa şi-a putut redobândi integritatea teritorială abia în 1431, când a avut loc războiul condus de tânăra Jeanne d'Arc, arsă pe rug de englezi la 30 mai 1431.

Portugalia a fost eliberată de sub dominaţia maurilor în anul 1147, cunoscând astfel o puternică dezvoltare în special în secolul al XV-lea, având posibilitatea de a întreprinde mari expediţii pe mare. Celebrul navigator Bartolomeo Díaz a reuşit să înconjoare Africa pe la Capul Bunei Speranţe în anul 1480.

În 1397 s-a realizat sub patronajul reginei Margareta (1353 – 1412) unirea celor trei ţări nordice: Danemarca, Norvegia şi Suedia. Prin centrele episcopale din aceste ţări a fost coordonată viaţa bisericească şi misionară în ţinuturile Mării Baltice, în Islanda şi Groenlanda.

Imperiul Romano-German, întemeiat de Otto I cel Mare (936 – 973), care avea suzeranitate şi asupra statului papal, a jucat când rolul de aliat, când de adversar al Imperiului Bizantin.

În ce priveşte opera misionară desfăşurată în această perioadă, trebuie să menţionăm că rezultatele sunt foarte modeste. Una din cauzele obiective sunt invaziile popoarelor turanice, în urma cărora oraşe şi sate întregi din Siria şi Asia Mică au trecut la Islamism.

În general, supremaţia culturală era aceea care ducea la creştinare. Asanarea unor terenuri mlăştinoase, în Georgia, defrişarea de către călugării ruşi a terenurilor nordice împădurite şi apoi crearea unor adevărate colonii sau „slobozii" de ţărani şi chiar de negustori, care vor comercializa apoi sarea la Marea Albă, sunt numai două din modurile cunoscute în care se desfăşura activitatea misionară în spaţiul popoarelor ortodoxe.

Cruciadele

Cruciadele sunt un fenomen complex, tipic epocii feudale a Evului Mediu. Acestea sunt nişte campanii cu caracter foarte specific. Ele sunt purtate sub semnul şi în numele Sfintei Cruci şi au avut drept scop declarat eliberarea locurilor sfinte din mâinile păgânilor.

Au fost numite cruciade şi alte campanii militare: ale lui Heraclius (610 – 641) împotriva perşilor, ale împăraţilor

isaurieni împotriva arabilor, cele de la Nicopole şi Varna (1396 şi 1444).

Cruciadele, pornite din Apusul Europei şi având ca scop iniţial eliberarea Locurilor Sfinte de sub ocupaţia arabă (Ierusalimul cucerit în 1080, iar Antiohia în 1085) s-au desfăşurat între anii 1096 – 1270. numărul acestor expediţii militare a depăşit cifra 10, dar de cea mai mare importanţă se recunosc şapte cruciade.

Cruciadele au antrenat variate straturi sociale. Au fost angajaţi în primul rând cavaleri feudali, dornici de fapte măreţe şi de aventură, mai ales dintre cei fără domenii feudale, urmărind dobândirea unor mari teritorii şi averi sau crearea de state de tip feudal în Orient, care să constituie pe viitor surse de mari venituri. Mase întregi de oameni săraci au fost tentaţi să pornească în cruciade datorită uşurărilor promise pentru participanţi. Începând cu secolul XI, Occidentul cunoaşte o explozie demografică. Un efect al acestui fapt a fost şi lărgirea terenurilor.

Aşadar, cauzele care au provocat aceste cruciade sunt următoarele:

— Religioase

— Evlavia creştină tipică Evului Mediu.

— Economice şi sociale

Mase întregi de oameni au fost tentaţi să pornească în cruciadă datorită uşurărilor promise pentru participanţi;

Începând din sec. XI, Occidentul cunoaşte o explozie demografică. Cruciadele în acest sens, sunt considerate ca un debuşeu al acestui surplus de populaţie.

— Politice

În Occident era foarte bine precizat cavalerismul. Cavalerii erau un fel de mercenari care îşi ofereau serviciile celor ce plăteau. Unele puteri occidentale urmăreau să-şi extindă supremaţia;

Interesul pentru noi teritorii, noi produse, noi pieţe.

Iar peste toate aceste cauze se adaugă dorinţa papei de supremaţie. Locurile sfinte erau ocupate de păgâni cu mult timp înainte. Sub sârbi, ele nu puteau fi vizitate de creştini. Pelerinajul nu mai era aşa de intens ca în primele secole. Faptul că în 1.000 nu s-a întâmplat nimic aşa cum se aştepta, a făcut să se intensifice pelerinajul şi activitatea spirituală. În sec. XI-XII pelerinajul ia amploare la locurile sfinte. Turcii selgiucizi care ocupau acum aceste teritorii au început să împiedice pelerinajul.

Cruciadele au fost organizate de papalitate.

Cruciada I (1096 – 1099)

În 1095, papa Urban II (1088 – 1099) a organizat la Clermont un sinod la care au participat mulţi episcopi, clerici, mireni. S-a discutat situaţia din Răsărit. Papa a ţinut o cuvântare în care a expus suferinţele creştinilor la locurile sfinte. La sinod s-a hotărât să se predice cruciada. Au fost trimişi mesageri speciali în toate părţile Occidentului să cheme pe toţi în numele papei la cruciadă. Data plecării în cruciadă a fost fixată la 15 august 1096. Cei care plecau şi-au pus pe hainele lor semnul crucii, de la care ei au primit numele de „cruciaţi". Oamenilor li s-au promis tot felul de avantaje, scutiri de dări, suspendări de condamnări. Familiile celor ce porneau în cruciadă rămâneau în grija Bisericii şi a seniorilor locali.

Papa a interzis orice fel de conflict local în Occident (armistiţiul lui Dumnezeu). Unul dintre cei mai mari predicatori ai cruciadei a fost Petru Eremitul.

Cruciada I s-a consumat în două mari faze, distincte una de alta.

Prima fază, numită şi „cruciada săracilor" a fost o acţiune dezorganizată la care au participat mase largi de săraci plecaţi din Germania şi Franţa. Astfel caizerul german Walter Habenicht

şi Petru Eremitul au condus în primăvara anului 1096, o armată nedesciplinată de bărbaţi, femei, copii., care, trecând prin Ungaria, Serbia şi Bulgaria, au ajuns la Constantinopol. Ei nu aveau niciun mijloc de luptă, de drum. În urma lor au devastat totul. Bizantinii i-au trecut pe malul asiatic, la Kivotos, în Asia Mică. Ei ar fi trebuit să fie ţinuţi în frâu, să aştepte cavalerii propriu-zişi, însă au pornit spre Niceea, ocupată de turcii selgiucizi. În apropierea Niceii au fost măcelăriţi de turci.

A doua fază este cea a nobililor, cruciada propriu-zisă. Ea a fost alcătuită din patru mari grupe de cavaleri:

— Cavalerii lotaringieni, flamanzi şi germani, conduşi de ducele Godefroy de Bouillon.

— Cavalerii normanzi din sudul Italiei, conduşi de fiul lui Robert Guisard.

— Cavalerii provensali, conduşi de contele Raymond al IV-lea de Toulouse.

— Cavalerii francezi, bretoni şi englezi, conduşi de Robert de Courteheuse.

Cu toţii formau aproximativ 200.000 luptători. Ei au pornit din diferite puncte ale Europei şi şi-au dat întâlnire la Constantinopol. De acolo urmau să ajungă la locurile sfinte. La

Constantinopol erau aşteptaţi pe la sfârşitul anului 1096. au fost foarte bine primiţi de către Alexice I Comneanul şi li s-a cerut jurământul de vasalitate faţă de împăratul bizantin. Teritoriile pe care le-ar fi cucerit urmau să fie redate stăpânului de drept.

În primăvara lui 1097, cruciaţii au pornit în frunte cu Alexios I Comneanul la Niceea, pe care au asediat-o şi au cucerit-o fără mari dificultăţi. Odată cucerită, ea intră pe drept în mâinile Imperiului Bizantin. Victoria i-a entuziasmat pe cruciaţi.

După ce au trecut prin Cilicia, unde a luat fiinţă Armenia Mică, cruciaţii s-au împărţit în două grupe: una a pornit spre Răsărit, spre cetatea Edesa, unde a fost chemată să o elibereze. Ei o eliberează şi formează acolo primul stat latin în Răsărit, Comitatul Edesei. Cealaltă grupă, grosul armatei s-a îndreptat spre Antiohia Siriei pe care au asediat-o timp de 7 luni. La 3 iulie 1098 cetatea Antiohia a căzut. După multe neînţelegeri, normanzii din sudul Italiei au rămas stăpâni în Antiohia. Raymond de Toulouse cu armata a plecat spre Ierusalim. Mai rămăseseră 12.500 de luptători. Asediul Ierusalimului a durat cinci săptămâni. La 15 iulie 1099 cruciaţii au ocupat cetatea sfântă, dar au trecut prin foc şi sabie toată cetatea.

Cruciada şi-a atins scopul propus. În fruntea cetăţii sfinte, a fost pus ca împărat Godefroy de Bouillon. El a refuzat însă să

poarte coroana de aur a monarhului.

Aşadar, în Răsărit au luat fiinţă noi state latine: Antiohia, Edesa, Tripolie. Această primă cruciadă a avut cel mai mare succes. Acest fapt a creat un precedent şi a hrănit speranţele următoarelor cruciade.

Cruciada a II-a (1147 – 1149)

În timpul acestei cruciade, papă la Roma era Eugeniu al III-lea (1145 – 1153).

Motivul cruciadei a fost cucerirea Edesei de către Zenki şi Nureddin, emiri de Moşul. Papa a adresat regelui Franţei şi împăratului Germaniei rugămintea organizării unei cruciade. Cei doi monarhi au pornit separat, tot pe uscat. Konrad, împăratul Germaniei, a pornit pe Dunăre, armatele trecând prin Ungaria, Peninsula Balcanică, până la Constantinopol, de unde au trecut în Asia Mică. La Dorylaeum, în 1147, au suferit o înfrângere din partea turcilor. Expansiunea pe uscat a fost oprită, dar a continuat cea pe mare. Din Asia Mică au trecut în Akon, vrând să atace Damascul, însă n-au reuşit. Singurele acţiuni pozitive au fost că au acordat unele ajutoare noilor state latine din Răsărit. Văzându-şi insuccesul, s-au întors acasă.

La întoarcere s-a întâmplat alt fapt care trebuie menţionat. Konrad era înrudit cu Manuil I Comneanul, împăratul bizantin,

prin soţia împăratului. Ludovic al VII-lea a fost însoţit de soţia sa, regina Franţei care a fost răpită. Crezând că răpitorii sunt bizantinii, Ludovic jignit, împreună cu normanzii, a vrut să pornească împotriva Constantinopolului. A vrut să-l atragă în complot şi pe Konrad, însă acesta i-a dejucat planurile. Răpirea fusese făcută de latini, nu de bizantini. A doua cruciadă a fost o adevărată catastrofă.

Cruciada a III-a (1189 – 1192)

În timpul celei de-a treia cruciade pe scaunul papal au fost doi papi: Clement III (1187 – 1191) şi Celestin III (1191 – 1198). Această cruciadă nu a fost iniţiată de papă, ci de monarhii care au participat la ea. Este vorba de Frederich I Barbarosa al Germaniei, regele englez Richard Inimă de Leu şi Filip II August al Franţei.

Motivul cruciadei a fost căderea Ierusalimului sub turci, în 1187.

Frederich a trecut pe uscat până în Asia Mică, până în Cilicia, unde în vara anului 1190, încercând să treacă râul Selef, a murit. Armata a fost condusă mai departe de fiul său, dar nu a avut niciun succes.

Regele englez şi cel francez au plecat pe apă din Genua şi respectiv Marsilia. În 1190 s-a întâlnit la Messina (între Sicilia şi

Italia), unde s-au născut conflicte între cruciaţii celor două grupe.

De aici pleacă spre Akkon, pe care-l ocupă în 1191, cetate devastată şi punct strategic foarte important, de unde se putea asigura un culoar spre Ierusalim, însă Ierusalimul nu a putut fi cucerit.

Ceea ce a realizat a treia cruciadă a fost obţinerea unor teritorii spre Jaffa şi Akkon şi permisiunea de a putea fi vizitat Ierusalimul şi Sfântul Mormânt

Cruciada a IV-a (1202 – 1204)

Papă era celebrul Inocenţiu al III-lea (1198 – 1216)

Motivul cruciadei a fost acela că a treia cruciadă nu şi-a atins scopul iar locurile sfinte rămâneau tot ocupate.

Inocenţiu trimite apeluri şi predicatori să predice cruciadele. Cel mai însemnat a fost Fulco de Neuilly.

Cavalerii erau convocaţi să se întâlnească pe coastele Franţei sau Italiei şi să plece pa mare, cu ajutorul corăbiilor veneţiene. În timpul pregătirilor ajunge în Apus prinţul bizantin Alexios Anghelos, fiul lui Isac II. Dar Isac II fusese detronat şi orbit de Alexios III care uzurpase tronul. În această situaţie, Alexios pleacă în Apus ca să ceară ajutor împotriva lui Alexios III.

În Veneţia se face legătura între Alexios şi cruciaţi. Aceştia pornesc de aici cu corăbiile spre răsărit. Conducătorul cruciadei

era ducele Veneţiei Ennrico Dandolo.

De la Veneţia cruciaţii ajung spre coasta Dalmaţiei, apoi la Constantinopol. În 1203 atacă oraşul. Sub presiunea lor, Alexios III fuge. Isac II este scos din închisoare şi aşezat pe tron împreună cu fiul său, Alexios IV, susţinut de către cruciaţi. El trebuia să plătească cruciaţilor suma de 100.000 de mărci, dar nu a avut de unde să le dea aceşti bani. Cruciaţii au aşteptat aproape un an să li se plătească aceşti bani. Devenind nerăbdători, prezenţa lor devenea incomodă pentru Constantinopol. În această stare de tensiune, în rândul situaţiei bizantine s-a stârnit nemulţumire şi s-a ridicat o partidă care l-a înlăturat pe Alexios IV. În locul lui a fost aşezat Alexios V, ginerele lui Alexios III.

Văzând că au fost înşelaţi, în aprilie 1204, cruciaţii au ocupat Constantinopolul. Trei zile şi trei nopţi au jefuit cetatea. Este pentru prima dată, când Constantinopolul este mutilat în asemenea mod. Multe opere de artă au fost distruse sau luate, iar multe moaşte au fost duse în Apus.

Oraşul a fost împărţit între cruciaţi. Cea mai mare parte a revenit Veneţiei. Tot ea şi-a rezervat dreptul de a ocupa scaunul patriarhal pe care a fost pus Tomaso Morosini. Dinastia Anghelilor a fost înlocuită, iar Imperiul s-a refăcut la Niceea.

Inocenţiu III a fost nemulţumit la început de această

acţiune a cruciaţilor dar, apoi, a confirmat pe patriarhul latin de Constantinopol.

Constantinopolul a fost ocupat între 1204 – 1261, dar latinii reprezentau numai suprastructura. Patriarhul latin a încercat să impună Liturghia latină dar nu a reuşit.

În 1261 Constantinopolul este recucerit de bizantini, sub dinastia Paleologilor, cea mai întinsă şi ultima dintre dinastiile Imperiului Bizantin.

Cruciada nu şi-a atins scopul propus. De acum a început să se vehiculeze ideea că cruciadele nu au reuşit pentru că la ele au participat oameni plini de păcate. Deci, ar fi trebuit să participe oameni nevinovaţi, copiii.

Cruciada copiilor.

În 1212, doi copii, Ştefan şi Nicolae, crezându-se aleşi ai lui Dumnezeu, au pornit din Franţa şi respectiv Germania, să conducă cruciaţi la locurile sfinte. Ei au pornit spre portul Marsilia, mergând din sat în sat şi predicând cruciada. Regele Franţei a încercat să oprească această acţiune, însă nu a reuşit. Copiii au fost îmbarcaţi, minţiţi, că vor fi duşi la locurile sfinte, dar au fost duşi pe pieţele Orientului şi vânduţi ca sclavi.

Cruciada a V-a (1228 – 12229)

Această cruciadă a avut loc în două etape, pe timpul papei

Grigore IX.

Prima expediţie militară a fost cea a lui Andrei II al Ungariei şi al ducelui Leopold al Austriei, în jurul Iordanului.

Cruciada propriu-zisă a fost susţinută de împăratul german Frederich II. Acesta şi-a început domnia sub regenţa papei Inocenţiu III „iar după moartea lui şi-a mutat reşedinţa în Italia, intrând în conflict grav cu papa, în special cu Grigorie. El se afla în conflict cu acesta, când în 1228 porneşte cruciada pe cont propriu. Papa îl condamnă ca pe un păgân şi prin urmare el este anatematizat.

Împăratul a reuşit să ocupe Ierusalimul. El intră în tratat cu sultanul din Egipt şi ocupă Ierusalimul, Betleemul şi Nazaretul. În consecinţă, patriarhul latin de Constantinopol, loveşte oraşul cu interdict şi anatemă.

Cruciada a VI-a (1248 – 1254)

Are loc în timpul pontificatului papei Inocenţiu IV. La ea a participat vestitul rege al Evului Mediu, Ludovic IX cel Sfânt al Franţei. El a avut intenţia să ocupe Ierusalimul. Cu ajutorul corăbiilor, din Marsilia ajunge în Cipru. Iarna o petrece aici, după care porneşte spre Egipt, direct spre Cairo. Armata latină este încercuită şi chiar regele este luat ca prizonier. El se va răscumpăra cu o sumă mare de bani şi cedează şi cetatea

Demietta. Regele rămâne în Orient până în 1254 pentru întărirea cetăţilor maritime ocupate de latini.

Cruciada a VII-a (1270)

Scaunul papal era vacant. Cruciada a fost susţinută tot de Ludovic IX al Franţei. El porneşte din Sardinia spre Tunis, unde ajunge în 1270. De aici porneşte o campanie lungă, dar erau supuşi căldurii şi epidemiilor. Regele moare în această cruciadă.

După moartea lui, fiul său, Filip III, continuă acţiunea fără prea mari succese. Încheie tratative cu turcii şi obţine pentru creştinii de la locurile sfinte dreptul de a ţine slujbe, de pelerinaj, etc.

În 1270 când se consumă ultima cruciadă, existau câteva state latine de Răsărit: Tripolis, Akkon, Berit ş.a. În 1289 turcii sarazini ocupă toate aceste locuri. Latinii au fost aruncaţi în mare. Ei au mai rămas pentru o perioadă în Cipru.

Cruciadele au început în 1096 şi s-au sfârşit în 1289. Ele au implicat teritorii mari din Europa şi au avut rezultate atât pozitive, cât şi negative.

Pozitiv a fost faptul că, din punct de vedere politic, economic, maritim şi cultural, Occidentul a avut mult de câştigat. Veneţia a profitat cel mai mult de pe urma cruciadelor. Din Orient

au fost aduse tot felul de bunuri. Se ajunge la schimburi dintre Apus şi Răsărit pe plan religios, Apusul a fost „invadat" de moaşte şi locuri sfinte.

Sub aspect negativ, cruciadele au fost, din punct de vedere religios, o experienţă amară pentru răsăriteni. Aceşti creştini cruciaţi, veniţi în numele crucii, au fost uneori mai cruzi decât turcii. Contactul direct, în loc să constituie prilej de apropiere, a săpat tot mai mult prăpastia între greci şi latini.

Încercări de unire a Bisericilor (sec. XI-XV)

Schisma Bisericii de la 1054 a fost considerată o dezbinare de scurtă durată, cum a fost în timpul împăraţilor iconoclaşti şi se spera într-o apropiată refacere a unităţii bisericeşti. De aceea, ori de câte ori se ivea prilejul, se discuta această problemă, numai că papalitatea urmărea prin unire extinderea puterii ei şi asupra Bisericii din Răsărit, iar Bizanţul obţinerea ajutorului militar şi financiar pentru respingerea atacurilor turcilor selgiucizi din Asia Mică. Datorită acestor interese extra-religioase nu s-a putut ajunge la realizarea acestui ideal, iar în decursul veacurilor cele două Biserici s-au distanţat tot mai mult.

Încercările încep din vremea papei Grigorie VII (1073 –

1083). Tratativele încep după un anumit tipar: după bătălia de la Mantzikert (1071), când Roman IV a fost înfrânt „bizantinii au simţit mai acut pericolul turcesc. Ei s-au adresat papei pentru ajutor şi în schimbul ajutorului solicitat bizantinii promiteau unirea, ceea ce însemna supunerea Bisericii bizantine papei. Papalitatea la fel era interesată să poartă tratative pentru a-şi lărgi jurisdicţia peste ortodocşi. Datorită conflictului cu normanzii în sudul Italiei şi cu împăratul privind „cearta pentru investitură", ajutorul promis nu a fost trimis şi, deci, refacerea unităţii bisericeşti a eşuat.

A doua încercare s-a făcut în timpul împăratului Alexios I Comneanul (1081 – 1118) şi al papei Urban al II-lea (1088 – 1099). Se urmărea cel puţin unirea grecilor din sudul Italiei cu Roma, fapt pentru care s-a convocat un sinod la Bari (1098) cu participare latină şi greacă. Discuţiile s-au axat pe problema adaosului „Filioque". Nu s-a ajuns, însă, la niciun rezultat. Totuşi datorită situaţiei politice grele, grecii sau unit cu Roma, unire care nu implică, însă întreaga Ortodoxie. La fel şi alte încercări ale împăratului Alexios I Comneanul s-au soldat cu eşec. Incursiunile militare ale latinilor în teritoriile bizantine au provocat o şi mai mare ură între latini şi greci, bizantinii fiind consideraţi eretici şi o piedică în calea eliberării Locurilor Sfinte.

Tot Alexios I Comneanul a mai purtat tratative cu papa privind unirea Bisericilor şi în 1113, urmărind de fapt obţinerea coroanei imperiale a Imperiului German pentru fiul său Ioan.

Nici tratativele dintre împăratul Ioan al II-lea Comneanul (1118 – 1143) şi papii Calist II, Honoriu al II-lea şi Inocenţiu al II-lea nu au avut rezultate pozitive. La fel şi tratativele legate de realizarea unei alianţe bizantino-germane contra ofensivei normando-papale, însoţite de discuţii teologice asupra azimelor, primatului papal şi adaosului „Filioque" desfăşurate la Constantinopol între Anselm Havelberg şi Nichita al Nicomidiei, s-au soldat cu eşec.

În secolul XII importante sunt tratativele dintre Manuil I Comnenul (1143 – 1180) şi papa Adrian al IV-lea. Aceste tratative sunt importante pentru că au pornit din iniţiativa papei, celelalte fiind din partea Bizanţului. Papa a intrat în conflict cu Frederich I Barbarosa care a încercat să întărească puterea imperială din Italia, lovindu-se de interesele papei. Papii au făcut apel către Manuil, care avea legături directe cu Apusul, să acorde sprijin papalităţii, promiţându-i coroana de împărat al Apusului. Nu s-a ajuns la rezultate concrete, însă, pentru că papa s-a împăcat cu Frederich. Schimbările politice ulterioare (masacrul latinilor la Constantinopol în 1182 şi ocuparea Tesalonicului de

normanzi în 1185) au distanţat şi mai mult cele două lumi creştine.

În secolul XIII apare Imperiul Latin de Răsărit. Tratative au purtat patriarhul Ghermanos II (1221 – 1240) cu trimişii papei Grigorie IX. Se pune problema statutului creştinilor ortodocşi cuprinşi în Imperiul Latin de Răsărit. Nu s-a ajuns la unire, dar s-a uşurat situaţia ortodocşilor de sub stăpânirea latină. În 1261 Constantinopolul a fost eliberat.

Mihail III Paleologul (1261 – 1282) s-a instalat la Constantinopol şi începe tratative intense de unire cu latinii. El era interesat pentru că latinii alungaţi din Constantinopol voiau să recâştige Imperiul de Răsărit. Mihail ţine legăturile cu papalitatea pentru a-şi asigura sprijinul împotriva casei de Anjou, care îşi dorea cel mai mult alungarea lui Mihail şi refacerea Imperiului Latin. El a dus tratative cu Urban IV, Clement IV şi Grigore X. În intenţia sa, împăratul s-a lovit de rezistenţa Bisericii Bizantine.

Un oponent de seamă al unirii a fost patriarhul Iosif (1267 – 1275). În calitate de colaborator l-a avut pe Ioan Vekkos, cel mai mare teolog al vremii. Împăratul trebuia să obţină acordul Bisericii Bizantine. Vekkos a fost arestat şi determinat să devină unul din cei mai mari aderenţi ai unirii. S-a convenit asupra unui

sinod, convocat apoi de papa Grigore X în 1274 şi desfăşurat la Lyon. La acest „Sinod Unionist" au fost invitaţi o serie de mari teologi în frunte cu Toma d'Aquino. În drum spre sinod, însă acesta moare.

Până la urmă nu a fost un sinod propriu-zis. Din partea Bisericii greceşti au participat mai mulţi delegaţi în frunte cu fostul patriarh Ghermanos III şi Ioan Vekkos. Bizantinii au adresat scrisoare şi papei, şi sinodului. În ele era specificat că Biserica greacă se supune autorităţii papale, dar totodată se rugau să nu le impună „Filioque" şi nici să nu le schimbe practicile bisericeşti. Împăratul ştia că aceste lucruri ar crea multe resentimente printre ortodocşi

La sinod nu s-au făcut analize, nu s-a discutat, în schimb latinii şi-au impus punctul de vedere: au declarat realizată unirea, fără să ţină seama de doleanţele grecilor. La biserica din Lyon, grecii au fost obligaţi să rostească Crezul cu adaosul Filioque şi au repetat de trei ori că unirea a fost realizată.

În 1275 a fost declarată oficial unirea şi a fost numit patriarh la Constantinopol Ioan Vekkos (1275 – 1282). Bizantinii s-au opus de fapt unirii, ea fiind susţinută doar de împărat pentru a-şi atinge scopurile politice.

Papalitatea a simţit că la Constantinopol unirea nu e

recunoscută. Drept urmare, papa l-a excomunicat pe Mihail şi l-a numit schismatic şi viclean. În 1282 acesta moare. Urmaşul lui, Andronic al II-lea Paleologul (1282 – 1328) a respins complet unirea de la Lyon, înlocuindu-l pe patriarhul Ioan Vekkos cu Grigore al III-lea, un antiunionist. Acest lucru a satisfăcut şi populaţia indignată de unirea cu Roma.

Încercări de unire s-au făcut şi mai târziu. În 1339, Andronic al III-lea Paleologul (1328 – 1341) a trimis la Avignon, în Franţa, pe călugărul Varlaam de Calabria să ducă tratative cu papa Benedict al XII-lea (1334 – 1342). Papa a cerut mai întâi supunerea totală a Bisericii de Răsărit faţă de scaunul papal. Varlaam s-a întors la Constantinopol fără vreun rezultat sau promisiune de ajutor militar.

Sinodul isihast de la Constantinopol din 1341 a atacat catolicismul. Varlaam a scris împotriva grecilor, când a ajuns episcop de Gerace, iar Sinodul de la Constantinopol din 1351 l-a excomunicat, deşi murise în 1350.

Pericolul turcesc creştea tot mai mult. Împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino a făcut chiar compromisul de a-şi căsători fiica, Teodora, cu sultanul Orkan. Turcii pătrund în Europa, stabilind capitala la Adrianopol în 1365.

Împăratul Ioan al V-lea Paleologul, fiul lui Andronic al

III-lea şi al Anei de Savoya, a continuat tratativele de unire cu Roma. Promitea să trimită chiar ostatic la Avignon pe fiul său Manuil. La 21 octombrie 1369, întreaga familie imperială trecea la catolicism, în Catedrala „Sfântul Petru", în faţa papei Urban al V-lea (1362 – 1370). Acest lucru a îngrijorat Patriarhia Ecumenică, iar patriarhul Filotei Cokkinos (1353 – 1354; 1364 – 1376) a condamnat acest act de trădare. Această convertire a fost, însă, strict personală, fără a implica Ortodoxia.

După Ioan V urmează Mihail II Paleologul (1391 – 1425). El tot a întreprins o serie de călătorii după ajutoare. Turcii sunt într-un moment de mare expansiune dar, din fericire pentru Bizanţ, ei sunt atacaţi din spate de mongoli. Manuil trimite o delegaţie la Sinodul de la Constanţa, din 1414 – 1416, patronat de împăratul Sigismund I. Sinodul avea trei obiective:

— Înlăturarea schismei din Biserica Apuseană;

— Reformarea Bisericii;

— Unirea celor două Biserici.

În 1418 ajunge la sinod şi delegaţia lui Manuil Paleologul, în frunte cu Grigore Tambalac, mitropolitul Kievului. Dar delegaţia ortodoxă a ajuns prea târziu şi astfel la sinod nu s-a mai discutat problema unirii.

Penultimul împărat, Ioan VIII Paleologul (1425 – 1448), a încercat să reia tratativele cu apusenii. El ia legătura cu papa Eugeniu al IV-lea şi-i propune unirea. Eugeniu a avut sarcina să ducă la bun sfârşit Sinodul pregătit de Martin V şi deschis la Basel în 1431. aici sinodalii nu s-au înţeles. Sinodul avea ca scop un program de reformă. Tensionat, sinodul s-a împotmolit. În momentul când papa era în conflict cu sinodalii, el strămută sinodul în Italia şi-l transformă în sinod unionist. Tot el s-a angajat să suporte toate cheltuielile legate de participarea grecilor la unire. Astfel s-a convocat sinodul de la Ferrara-Florenţa (1448 – 1449).

Sinodul se deschide oficial la 3 aprilie 1438. latinii erau foarte puţini. Discuţiile erau foarte lâncede. Ele erau purtate de unii greci şi unii latini. În cadrul lor părţile şi-au adus învinuiri, înveninând atmosfera. La 8 octombrie se ajunge la tratative. Grecii erau porniţi să nu renunţe în faţa latinilor. Astfel, la sfârşitul anului 1438, sinodalii au început să fie nerăbdători. Papa şi împăratul au hotărât să mute sinodul în alt loc, din cauza tratamentului rău al sinodalilor şi pericolul ca aceştia să fugă pe mare. Florenţa s-a angajat să suporte cheltuielile. Pentru liniştire s-a motivat izbucnirea unei molime de ciumă.

În ianuarie 1439, sinodul a fost transferat la Florenţa. S-au

ţinut aici 26 de şedinţe oficiale, ca în iulie 1439, în catedrala din Florenţa să fie declarată oficial unirea dintre greci şi latini, de către Iuliano Cezarini şi Visarion al Niceei. Prin acest act grecii se angajau să recunoască:

— Primatul papal

— Filioque

— Azimele

— Purgatoriul

Aceste puncte au fost numite mai târziu „cele patru puncte florentine".

După declararea acestei uniri, care formal s-a făcut, urma să fie receptată. Acest lucru nu s-a făcut însă. Mai mult ca atât, hotărârile nu au fost în conformitate cu Sfânta Scriptură şi Sfânta Tradiţie. Mitropoliţii care au susţinut unirea au avut de suferit în Răsărit. De exemplu „Isidor al Kievului a fost alungat din Moscova şi mai apoi a fugit în Apus şi a ajuns cardinal.

Sinodul s-a transferat la Roma şi a continuat până în 1445.

În 1453 Constantinopolul cade sub turci. După căderea lui nu mai existau interese răsăritene pentru a mai duce tratative cu latinii. Pretinsa unire de la Florenţa n-a fost nici realizată şi nici măcar cunoscută printre masele de credincioşi ortodocşi.

Biserica Ortodoxă în secolele XI-XIV

Vechile Patriarhii Ortodoxe

Înfrângerea armatei bizantine de către turcii selgiucizi la Mantzikert, a determinat retragerea graniţelor imperiului mult spre vest, ceea ce a făcut şi jurisdicţia vechilor patriarhii răsăritene care pierdeau multe teritorii locuite de creştini, în care cu timpul s-au instalat islamicii.

Pentru unele Biserici Ortodoxe este o perioadă foarte grea. Datorită invaziilor şi expansiunii necreştinilor, unele Biserici sunt împiedicate în activitatea lor.

Patriarhia Ecumenică din Constantinopol

Face parte din imperiul Bizantin şi se bucură de ocrotirea basileilor. Relaţiile dintre Biserică şi împăraţi sunt uşor schimbate. Patriarhia Ecumenică are jurisdicţie foarte redusă. Multe teritorii au fost ocupate de păgâni. Peste tot apare interesul unionist al împăraţilor. De aceea unii împăraţi au recurs la măsuri de forţă faţă de patriarhi, pentru primirea unirii. Împăraţii, fiind în situaţie de a apăra Imperiul, au întins mâna şi la averea Bisericii, pentru a-şi acoperi cheltuielile lor. Acest lucru

contribuie şi mai mult la creşterea tensiunii între Patriarhie şi Imperiu.

Cruciadele au făcut ca şi Biserica suporte exilul la Niceea, cu împăraţii. Totuşi relaţiile sunt pozitive. Dintre patriarhii mai însemnaţi amintim: Nicolae II Gramaticul, Luca Hrysovergheas, Ioan I Camateros, Ghermanos II, Arsenie, Ioan Vekkos, Filotei Kokinos, Iosif II.

Patriarhia Ecumenică a continuat să-şi menţină prioritatea onorifică în cadrul Bisericii Ortodoxe, extinzându-şi jurisdicţia din Asia Mică până-n Rusia, din ţinuturile Româneşti şi Sârbeşti până-n Grecia şi sudul Italiei. Dinastia Comnenilor a extins graniţele imperiului şi astfel a crescut şi prestigiul Patriarhiei Ecumenice.

La mijlocul secolului XII-lea Patriarhia Ecumenică numără 664 de episcopi şi 65 de mitropolii, iar misionarii bizantini erau menţionaţi în Mongolia şi China încă din secolul al XIII-lea. În Constantinopol se găseau 485 de biserici şi 825 de mănăstiri.

Patriarhia Alexandriei

Patriarhia a suferit mult sub stăpânirea islamică din Egipt. Atât patriarhul ortodox, cât şi cel copt au trebuit să-şi mute reşedinţa la Cairo, capitala sultanului. După cucerirea Ierusalimului de sultanul Saladin în 1187, Patriarhia de

Alexandria a împărtăşit aceleaşi necazuri cu Ortodoxia din Ierusalim şi Palestina.

Patriarhia Antiohiei

În anul 1085, Patriarhia a căzut sub turcii selciucizi, iar când a fost ocupată de cruciaţi, patriarhul ortodox a fost alungat. Reşedinţă vremelnică avea prin regiunea Cilicia, Niceea sau Constantinopol, iar în Antiohia era doar oaspete, titular fiind patriarhul latin.

La sfârşitul secolului XII-lea, patriarhia Antiohiei avea 14 mitropolii, 12 arhiepiscopii şi 127 de episcopii. În anul 1228 islamicii au cucerit oraşul Antiohia şi teritoriile din jurul lui. Sediul Patriarhiei a trebuit să se mute la Damasc, în Siria. Însă în 1254 Siria a fost cucerită de mamelucii islamici.

Patriarhia Ierusalimului

Aceasta fiind ameninţată de turcii selgiucizi, şi-a restrâns activitatea din anul 1071 la protejarea Locurilor Sfinte din Palestina, Prin înfiinţarea frăţiei Sfântului Mormânt. În perioada 1099 – 1245 Palestina în mare parte era cucerită de cruciaţi. Patriarhul ortodox a fost înlocuit cu unul latin, iar Palestina fărâmiţată feudal. Ierusalimul a căzut sub stăpânire islamică în 1187, iar apoi în 1245 pentru patru secole de-a rândul. Avea patru mitropolii iar Patriarhul Ortodox a putut să revină în

Ierusalim, abia după încetarea dominaţiei cruciate la sfârşitul secolului al XIII-lea.

Bisericile necalcedonene

Biserica Nestoriană

În secolele XI-XIII cunoaşte o puternică înflorire, care s-a manifestat printr-o activitate misionară proeminentă. Ea a ajuns până-n Persia şi China. Însă invazia mongolă-tatară a distrus toată această operă. Începând cu secolul XIII Biserica Nestoriană are de suferit pentru că trebuie să-şi mute sediul care a fost întâi la Cresifon, apoi s-a mutat la Bagdad. Mai târziu s-a mutat în nord.

Pentru că în sec. XV s-au iscat tulburări cu privire la alegerea de patriarh, în 1450 s-a hotărât ca demnitatea de „Catholicus" să fie ereditară, din unchi în nepot.

Ca şi Biserica Ortodoxă, au fost expusă politicii unioniste a Romei. Sinodul de la Florenţa, în 1445 la Roma, a semnat şi o unire a nestorienilor din Cipru, insula aflată sub stăpânirea latinilor, cu Biserica Romei.

Biserica Coptă (Monofizită) din Egipt

Îşi are reşedinţa la Alexandria. Cucerirea Egiptului de către mameluci, în 1254 a adus suferinţe şi acestei Biserici. Este expusă presiunilor de unire cu Roma. În decursul vremii, „abuna" sau

căpetenia Bisericii din Absinia s-a despărţit de Biserica-Mamă din Egipt, luându-şi şi el reşedinţă separată în Alexandria. Patriarhul copţilor egipteni a delegat pe egumenul mănăstirii Sfântul Antonie ca, la 4 februarie 1442, să semneze la Roma unirea unei părţi dintre copţi cu Biserica Romei. Tot atunci au semnat unirea şi monofiziţii din Palestina şi din Absinia. În realitate, aceste uniri n-au avut nici pe departe efectele scontate. La această perioadă Biserica Coptă încorporează şi Biserica Etiopeană.

Biserica Iacobită din Siria

Avea în frunte un patriarh de Antiohia cu reşedinţa la Nardin, nu în Antiohia. Sunt atestate aici mai multe neajunsuri mai ales pentru că au existat mai mulţi pretendenţi pentru scaunul patriarhal. Patriarhul catolicos al sirienilor poartă şi numele de Ignatie. În sec. XIV s-au scindat în trei grupe, în 1444 o grupă s-a unit cu Roma. Mitropolitul Abdala din Edessa s-a declarat unit cu Roma pentru a deveni patriarh.

Biserica Armeană

Cei mai numeroşi credincioşi monofiziţi din Asia erau armenii. Biserica Armeană a avut o soartă deosebit de tragică de-a lungul istoriei. O parte a Armeniei era ocupată de perşi, alta de turci. În Asia Mică se formează regatul Armenia Mică. În acest

regat s-a mutat şi scaunul patriarhal dar, după un timp, s-a întors la Encimiadzin. A mai apărut o patriarhie la Ierusalim şi alta la Constantinopol. Astfel, au avut patru centre religioase: Encimiadzin, Siş, Constantinopol şi Ierusalim. O parte dintre armeni au fost uniţi cu Roma.

Biserica Moroniţilor

Moroniţii sunt cei care au continuat să mărturisească monoteismul. Ei reprezintă singura Biserică ce s-a unit în totalitate cu Roma.

Bisericile Ortodoxe Locale

Biserica Bulgară

Bulgarii nu erau slavi propriu-zişi. Această populaţie războinică a pătruns în secolul IX în Peninsula Balcanică. Aici au dat de o populaţie slavă care i-a asimilat. Respectiv de la bulgari a rămas doar numele.

După cucerirea Bulgariei de către împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976 – 1025), bulgarii au fost înglobaţi din punct de vedere bisericesc în Arhiepiscopia Ohridei, afirmându-şi o oarecare autonomie bisericească.

Se vorbeşte despre o primă patriarhie a Bisericii Bulgare în

secolul X. În urma exploatării nemiloase a împăratului Isac II Anghelos (1185 – 1195) s-a declanşat revolta bulgarilor condusă de fraţii vlahi Petru şi Asan, formându-se Imperiul vlaho-bulgar în 1185, cu capitala la Tîrnovo. După moartea lor, conducerea acestuia a trecut în mâinile fratelui lor mai mic, Ioniţă Caloian (11971207). El a organizat Imperiul într-un stat puternic, numindu-se ţar în fruntea lui. Credincioşilor vlaho-bulgari dorea să le ofere o patriarhie independentă, cerere care a fost refuzată de Patriarhia Ecumenică. Papalitatea îşi dorea să-i atragă de partea lor, de aceea a trimis o scrisoare ţarului Ioniţă, amintindu-i de rudenia de sânge cu romanii.

În urma tratativelor, vlahobulgarii au încheiat în 1204 o unire cu Roma. Astfel, la 7 noiembrie 1204, legatul papal, cardinalul Leo, a uns în Catedrala din Tîrnovo pe arhiepiscopul Vasile, ca primat al vlaho-bulgarilor, adică ca patriarh.

După ofensiva împăratului latin din Constantinopol, Balduin de Flandra, asupra ţarului bulgar, Ioniţă, în fruntea unei armate de vlahi, bulgari, cumani şi români din nordul Dunării, a obţinut o strălucită victorie la Adrianopol. Balduin a fost luat prizonier, apoi moare.

Imperiul vlaho-bulgar a cunoscut o şi mai mare înflorire în timpul ţarului Ioan Asan al II-lea (1218 – 1241). După mai multe

tratative cu împăratul de la Niceea, lui Ioan Asan al II-lea i se recunoaşte titlul de ţar, iar prin Sinodul de la Lampsak din primăvara aceluiaşi an (1235), undde au participat şi patriarhii Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, numeroşi ierarhi greci şi bulgari, patriarhul ecumenic Gherman al II-lea (1222 – 1240) a recunoscut statutul de patriarhie Bisericii vlaho-bulgare cu reşedinţa la Tîrnovo. Această Patriarhie a desfăşurat o intensă activitate culturală şi misionară. Au fost traduse numeroase cărţi. Însă în secolele următoare Biserica Bulgară a cunoscut o confruntare cu secta bogomililor. Câteva sinoade au condamnat desigur această erezie.

Patriarhia vlaho-bulgară de Tîrnovo a durat până în anul 1393, când oraşul a fost cucerit de turci. După 1393, Biserica Bulgară este reîncorporată Patriarhiei Ecumenice.

Biserica Ortodoxă Sârbă.

Statul sârb s-a consolidat în timpul regelui Ştefan al II-lea Nemania (1196 – 1228), încoronat ca rege în 1217. Este vorba de secolul XII. Nemania este cel care a contribuit la înfiinţarea unei arhiepiscopii autocefale sârbeşti. Mai târziu Sfântul Sava, călugăr atonit de la Mănăstirea Hilandar, a obţinut de la patriarhul ecumenic Gherman al II-lea recunoaşterea acestei arhiepiscopii.

În secolul XIV, Ştefan Duşan (1331 – 1355) a consolidat şi a extins graniţele regatului, făcând din el cel mai puternic stat din Balcani, mai ales după ce statul bulgar se divizase şi slăbise în secolul XIII. Dar înflorirea statului sârb a fost brusc frântă de expansiunea turcă. În 1346 Ştefan Duşan se declară împărat.

În 1346, Sinodul de la Scopje a ridicat Biserica Sârbă la rang de Patriarhie cu consimţământul patriarhului de la Tîrnovo. În 13 52 Patriarhia Ecumenică a pronunţat anatema asupra acestei Biserici. Situaţia creată a durat până în 1375, când o delegaţie din care făcea parte şi cuviosul Nicodim de la Tismana, obţine împăcarea celor două Biserici. Patriarhia Ecumenică recunoaşte Patriarhia Sârbă. În 1389 statul este desfiinţat, sudul Serbiei fiind anexat Imperiului Otoman. În 1459 este desfiinţată şi Patriarhia Sârbă, întreaga Serbie a fost transformată în paşalâc turcesc.

Ca şi bulgarii, sârbii s-au confruntat cu secta bogomililor.

Biserica Ortodoxă Rusă.

Încreştinarea ruşilor s-a făcut la Kiev, în anii 988 – 989 sub principele Vladimir cel Mare (980 – 1015). Prestigiul mitropolitului Kievului a cresut tot mai mult, încât înainte de invazia mongolă, mitropolia avea 15 episcopii sufragane.

Mitropoliţii erau fie greci trimişi de la Constantinopol, fie ruşi. Următorul centru spiritual al ruşilor a fost oraşul Vladimir, în cnezatul Suzdal, unde în urma Sinodului din 1274 condus de mitropolitul Kiril (1250 – 1280) a adoptat monocanonul slav Kormeiaia Kniga completat cu timpul cu alte rânduieli canonice.

În perioada 12411480 Biserica Rusă s-a aflat sub stăpânirea tătară a Hoardei de Aur sau a Imperiului Kipciak cu capitala în oraşul Sarai pe Volga.

Din 1325 Mitropolia Kievului avea reşedinţă la Moscova, mitropolitul purtând titlul de „mitropolit de Kiev şi Moscova".

În 1386 Kievul a fost cucerit de lituanieni. În urma formării statului catolic Lituania, când Lituania cu Polonia s-au unit, mitropolia Kievului a avut de suferit din cauza propagandei catolice.

Odată cu victoria marelui principe Dimitrie Ivanovici Donskoi asupra tătarilor, puterea Moscovei a crescut. În 1395 Hoarda de Aur a suferit o nouă lovitură din partea mongolilor lui Timurlenk, aceasta însemnând destrămarea Imperiului Tătar. Bazele puternicului stat rus s-au pus în timpul prinţului Ivan al III-lea, cel care a pornit în anul 1480 luptele de „adunare a pământurilor ruseşti".

După ce a fost semnat actul de unire la Florenţa (1439),

mitropolitul Isidor al Kievului şi al Moscovei, dorind să impună unirea şi în Biserica Rusă a fost întemniţat de principele Vasile al II-lea Orbul. Alegerea unui mitropolit rus în persoana lui Iona a însemnat desprinderea mitropoliei ruse de Patriarhia de Constantinopol.

Datorită faptului că la 12 decembrie 1452 se proclamă în Constantinopol unirea cu Roma, alegerea mitropolitului de neam rus în 1448, corespundea cu declararea Bisericii Ruse ca biserică autocefală. La 1589 patriarhul Ieremia al II-lea a ridicat mitropolia rusă la rang de patriarhie recunoscută de celelalte şi din februarie 1593 conferindu-i-se locul al V-lea în ordinea onorifică.

După căderea Constantinopolului, principele Ivan al III-lea al Moscovei, a favorizat naşterea ideii de „a treia Romă", care a stat la baza Imperiului Ţarist.

Mitropolia Haliciului a fost înfiinţată mai întâi ca episcopie pentru ortodocşii ucraineni, la începutul sec. al XII-lea şi pusă sub jurisdicţia Mitropoliei Kievului, pentru ca mai apoi în timpul împăratului Andronic al II-lea Paleologul (12821328), să fie ridicată la rangul de mitropolie cu cinci episcopii sufragane: Vladimir, Peremist, Luţe, Turov şi Helm. După 1328, însă revine din nou ca episcopie sufragană Mitropoliei Kievului.

În anul 1349 regele Poloniei, Cazimir cel Mare (1333 – 1370) a alipit Poloniei cnezatele ruseşti de Halici şi Lwów. După ce în 1352 graniţele Poloniei ajungeau până aproape Moldova de Nord, pentru a împiedica pe ducii Lituaniei şi cnezii ruşi să revendice aceste ceritorii, Cazimir a cerut patriarhului ecumenic Filotei să ridice iarăşi Haliciul la rang de mitropolie, fapt ce s-a produs în 1371.

În 1448 Biserica Rusă se declară autocefală. De regulă, mitropoliţii ruşi sunt aleşi dintre ruşi. Din 1547 prinţul Ivan IV îşi ia titlul de „ţar". Sub Feodor I, Biserica Rusă obţine, în 1589, rangul de patriarhie a fost Iov.

Biserica Ortodoxă Română

La români ca şi la alte popoare răsăritene, viaţa bisericească a fost în strânsă legătură cu dezvoltarea politică a statului. În această perioadă ea se bucură de o tot mai pronunţată autonomie. Biserica trece într-o nouă fază de dezvoltare, o reorganizare bisericească ce a avut menirea să adapteze Biserica la noile structuri sociale din Ţările Române. Au fost întemeiate Mitropoliile Ţării Româneşti în 1359 şi cea a Moldovei în 1401.

În Transilvania sunt atestaţi episcopi încă din secolul XIII, în Bula papei Grigorie IX, de la 1234. În sudul Dunării exista o

numeroasă populaţie valahă, sub conducerea fraţilor Asăneşti. Pentru aceşti vlahi a fost înfiinţată o episcopie specială.

Biserica Română este prezentă la Sinodul de la Constanţa şi de la Ferrara-Florenţa în frunte cu Damian al Moldovei.

Isihasmul. Controverse, erezii şi schisme în Răsărit

Monahismul în Răsărit în secolele XI-XV. Isihasmul.

Deşi popoarele ortodoxe din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică şi Peninsula Balcanică au trecut prin grele încercări şi suferinţe din cauza fanatismului arabilor şi turcilor, monahismul în secolele XI-XIV s-a menţinut. Din contra, a cunoscut chiar o mare înflorire la Muntele Athos, în Bulgaria, Serbia, Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Rusia. Majoritatea mănăstirilor au păstrat organizarea monahală dată de Sf. Vasile cel Mare în Regulile mari şi mici. Centrul vieţii monahale pentru Biserica Ortodoxă a fost Sfântul Munte Athos, numit „Grădina Maicii Domnului". Încă din sec. al X-lea, el cunoaşte o mare dezvoltare.

Sfântul Atanasie Athonitul a zidit în Athos Marea Lavră, cu biserica principală numită „Katholicon". S-au ridicat apoi alte mari mănăstiri. În jurul anului 1.000 s-au zidit mănăstirile

„Vatoped”, „Zograful” pentru călugării bulgari, „Ivir” pentru călugării bulgari, „Sf. Pantelimon” numită „Rusikon” pentru călugării ruşi. În 1197 a fost zidită mănăstirea Hilandar care a fost dăruită printr-un hrisov călugărilor sârbi. În sec. IV s-a pus temelia mănăstirii Cutlumuş care a devenit Marea Lavră a Ţării Româneşti. Până la 1375 pe Muntele Athos s-au clădit 17 mănăstiri mari, apoi numărul lor a crescut până la 20. Astfel, Muntele Athos a ajuns cel mai vestit centru de viaţă duhovnicească şi cultural-artistică.

Românii au fost cei mai mari binefăcători ai Athosului, căci ei au făcut mănăstirilor cele mai mari danii decât toate popoarele ortodoxe luate la un loc. dărnicia românilor faţă de Muntele Athos a fost mult apreciată de învăţatul arhimandrit rus Profirie Uspenski, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei Muntelui Athos. Dar cu toate acestea, românii nici până azi nu mai au o mănăstire mare din cele 20, cum au sârbii, bulgarii şi ruşii. Abia în 1856, Patriarhia Ecumenică a aprobat pentru români schitul Prodromul, dependent de mănăstirea Vatoped. Mai au şi schitul Lacu, înfiinţat în 1754 de călugării moldoveni, supus mănăstirii Sf. Pavel.

Pentru a se menţine unitatea şi disciplina monahală, toate mănăstirile din Athos se află sub ascultarea unui protos, cu

reşedinţa la Karies, care este centrul lor administrativ. Independent de mănăstirile mari, s-au construit în Munte diferite schituri în care vieţuiau câte 4 – 5 monahi, apoi chilii şi sihăstrii independente cu viaţă mai aspră. Schiturile mai mari sau mai mici se află sub ascultarea uneia din mănăstirile mari.

Sihăstriile nu sunt altceva decât locuinţe foarte modeste, uneori săpate în peşteri şi stânci. În acestea se nevoiesc unii asceţi, care duc o viaţă foarte aspră. O altă categorie de locuinţe pentru monahii mai bătrâni o formează cathismele, care nu sunt decât nişte colibe modeste cu câte un pat şi un scaun. Vieţuitorii lor trebuie să participe la slujbele divine în biserica mănăstirii celei mai apropiate. Felul de viaţă al celor mai multe mănăstiri atonite era cel chinovial sau de obşte. Monahii lucrau, se rugau, meseau în comun.

Începând cu secolul al XIV-lea, isihasmul care cerea o mai mare apropiere de Dumnezeu prin rugăciune, asceză şi contemplaţie, a introdus un stil de viaţă mai aspru decât în mănăstirile cu viaţă de obşte sau chinovială. Pe la 1200 s-a îngăduit monahilor din Muntele Athos şi stilul de viaţă idioritmic, cu chilii separate, având permisiunea să posede şi bunuri materiale.

În mănăstirile idioritmice existau reuniuni de câte 7 – 8

membri, care formau o familie monahală, în fruntea căreia se afla un proestos.

Mănăstirile din Muntele Athos au fost şi centre de cultură teologică. La ei s-au conservat peste 13.000 de manuscrise în limbile greacă, română şi slavonă, iar bisericile sunt adevărate monumente de artă creştină. În sec. XIV era celebră în tot Răsăritul şcoala de pictură din Athos a lui Manuil Panselin.

Supunându-se de bunăvoie turcilor, înainte de căderea Constantinopolului în 1453, sultanul Murad al II-lea acordă Muntelui unele privilegii: să nu se stabilească mahomedani acolo, să nu aibă acces femeile.

Alte renumite mănăstiri ortodoxe au existat la Ierusalim şi în Palestina.

În ceea ce priveşte isihasmul, menţionăm că este o controversă legată de practica ascetică care se transformă într-o controversă dogmatică. Se dezvoltă în special sub influenţa teologiei scolastice din Apus, pentru că în urma contactelor dintre Apus şi Răsărit, s-a ajuns la unele influenţe. O serie de teologi bizantini au cunoscut teologia scolastică, iar începând cu sec. XIII putem întâlni teologi ortodocşi în gândirea cărora se sesizează influenţe scolastice.

După secolul XIV putem vorbi de teologi simpatizanţi ai

latinilor, latinofoni ca de exemplu Varlaam de Calabria. De aici şi se naşte controversa în jurul isihasmului. Isihasmul este o practică pe care o cultivau monahii, în special. Numele vine de la „isihia" linişte. Ea se referă la anumite exerciţii duhovniceşti pe care le practicau monahii în linişte, spre a ajunge la o mai adâncă cunoaştere a tainelor lui Dumnezeu. Din punct de vedere teologic, Varlaam susţinea că lumina pe care au văzut-o Apostolii pe muntele Taborului este creată, căci dacă ar fi necreată ar fi identică cu Dumnezeu. Dacă ar fi identică cu Divinitatea, ar fi şi ea invizibilă ca Dumnezeu.

Practica aceasta este foarte veche şi a existat şi în epoca patristică, la Maxim Mărturisitorul, Simeon Noul Teolog. Practica isihastului consta în: un monah se retrage, se aşază într-o anumită poziţie, privind spre abdomen, susträgându-se complet de la cele materiale. Nu închideau ochii pentru că erau încredinţaţi că pot vedea cu ochii fizici lumina Taborului. Respiraţia era controlată. În această poziţie se concentra, rostind rugăciunea lăuntrică.

În jurul isihasmului se angajează o adevărată luptă politică, începând cu anul 1341. În acest an domnea Andronic al III-lea (1328 – 1341). Tot în acest an are loc la Constantinopol un sinod. Personalitatea cea mai importantă a fost aici Ioan Cantacuzino

care se bucura de multă trecere. El a fost un sprijinitor de seamă al isihasmului. Sinodul se pronunţă în favoarea isihasmului, consfinţind învăţătura Sf. Grigorie de Palama ca adevărată. Grigorie de Palama este cel care formulează învăţătura ortodoxă cu privire la energiile divine. În 1341 moare Andronic III Paleologul.

La tron urmează fiul lui, Ioan V Paleologul, un copil. Ana de Savoya vede în Ioan Cantacuzino un pericol, de aceea ea se plasează în partida împotriva isihasmului. În 1345, iarăşi este convocat un sinod, unde isihasmul este condamnat, iar Sf. Grigorie Palama condamnat şi anatemizat. Acesta este punctul de criză.

În 1347 are loc din nou un sinod, dar abia la cel din 1351 este aprobat definitiv isihasmul şi condamnaţi cei care au luptat împotriva lui.

În 1359 Grigore Palama moare. În 1368, patriarhul Filotei Kokinos l-a canonizat. Prin Filotei, isihasmul devine o învăţătură a întregii Biserici Ortodoxe, nu numai în sânul Bisericii Bizantine. Dintre susţinătorii lui amintim pe Nil Cabasila, Nicolae Cabasila, Sf. Simeon al Tesalonicului, iar la noi Paisie Velicicovschi. Dintre adversari-Nichifor Gregoras, Achindin, Constantin Armenopoulos.

Bogomilismul

Această erezie s-a manifestat mai ales în Peninsula Balcanică în secolele X-XIV. Ea a apărut în Bulgaria în timpul ţarului Petru I (927 – 967), propagată de preotul Ieremia. Acesta şi-a luat numele de Teofil (iubitor de Dumnezeu), care în slavă se traduce Bogomil, de unde şi numele sectei. Există însă, încă două ipoteze referitor la provenirea denumirii: expresia „Bogo-milui", utilizată anume aşa în rugăciune sau „bogomili", adică rugători, deoarece secta consideră rugăciunea frecventă, mijloc de mântuire.

Erezia a luat amploare în timpul împăratului Alexios I Comnenul, datorită misiunii medicului Vasile, care a fost ars pe rug din porunca împăratului în anul 1111 împreună cu aşa-numiţii „apostoli ai bogomilismului".

La Sinodul de la Constantinopol din 1140 sunt condamnate scrierile lui Constantin Chrysomalas, deoarece conţineau idei bogomile. În 1143 doi episcopi capadocieni au fost depuşi din scaun pentru că au aderat la bogomilism.

În secolele XIII-XIV, două sinoade ţinute la Tîrnovo, în 1211 şi 1350 condamnau bogomilismul. Abia după ocupaţia turceasep, el a dispărut complet, adepţii sectei trecând la mahomedanism.

Doctrina bogomililor o cunoaştem din lucrarea Panoplia dogmatică a lui Eutimie Zigabenul. Ea reprezintă influenţe gnostice, maniheice şi pavliciene. Doctrina lor este simplă. Dumnezeu este conceput antropomorfic, iar persoanele treimice emană pe rând şi se întorc în Tatăl. Lumea a fost creată de Satanael, fiul lui Dumnezeu, Răzvrătindu-se, el a fost alungat din cer, creând pământul şi pe Adam din lut şi apă. Neputând să-i dea viaţă a cerut-o lui Dumnezeu, care-l însufleţeşte pe Adam. Din urmaşii lui Dumnezeu urmărea să completeze numărul îngerilor căzuţi, iar Satanael să-şi mărească cetele. Pentru că oamenii au fost atraşi mai mult spre rău, după 5.000 de ani a fost trimis Logosul, Hristos, care emană din Tatăl. Aceasta a săvârşit mântuirea şi a emanat pe Duhul Sfânt pentru ca să desăvârşească opera Sa.

Viaţa omului se zbate între bine şi rău. La originea răului stă Cain, fiul Evei şi al lui Satanael.

Bogomilii negau Sfintele Taine, admiţând Botezul fără apă la vârsta majoratului, prin care se alungau demonii şi se primea Sfântul Duh. ei practicau o mărturisire publică, dezlegarea dând-o comunitatea şi se împărtăşeau numai cu pâine. Condamnau cultul icoanelor, moaştelor şi nu aveau biserici. Sfânta Scriptură este redusă la Psalmi, şase profeţi şi Noul

Testament interpretat alegoric. Ei negau sensul căsătoriei, perpetuarea umană fiind opera lui Satan şi interziceau căsătoria celor perfecţi. Recomandau sărăcia absolută şi condamnau războiul. Erau vegetarieni şi nu recunoşteau autoritatea statului şi structurile sociale.

Strigolnici

Sub influenţa bogomilă a apărut în Rusia, în sec. al XI-lea, propagată de către un călugăr Adrian, o erezie care condamna cultul icoanelor şi ierarhia. Mai târziu au fost suspectaţi de bogomilism Dimitrie şi un călugăr armean Martin, care s-au răzvrătit împotriva Bisericii. În sec. al XIV-lea a fost cunoscută şi o mişcare antimonahală.

Cea mai puternică mişcare sectară, însă, a fost cea a strigolnicilor. Strigolnic este traducerea rusească a termenului „bărbier". Iniţiatorul mişcării a fost un oarecare Carp ajutatat şi de diaconul Nichita. Mişcarea era îndreptată contra clerului, acuzându-l de simonie şi pierderea harului datorită păcatelor. Ca atare ei contestau harul şi implicit caracterul sacramental al Sf. Taine. După părerea lor tainele puteau fi administrate de oricine. Cei ce se spovedeau la preot, erau consideraţi ca blasfematori, şi propovăduiau spovedania înaintea pământului, mama lor.

Doctrina se asemăna mult cu cea bogomilă şi cu o formă arhaică a maniheismului.

În anul 1375 iniţiatorii sectei au fost excomunicaţi de mitropolitul Novgorodului şi înecaţi de popor. Totuşi secta a continuat să existe căci în 1382 era combătută de arhiepiscopul Suzdalului, iar în 1394 de către trimisul Patriarhiei Ecumenice la Novgorod, Arhiepiscopul Mihail de Betleem.

Unii adepţi ai sectei au continuat să existe până în sec. al XVII-lea, când au aderat la gruparea rascolnicilor.

Reforma Protestantă

Evenimentul cel mai important din prima jumătate a secolului al XVI-lea, în viaţa Bisericii creştine, a fost, fără îndoială, Reforma, care a schimbat cursul istoriei şi a influenţat viaţa religioasă până în vremea noastră.

Pornit din interiorul Bisericii Romano – Catolice, curentul reformator a avut ca primă cauză o motivaţie religioasă. În acelaşi timp, situaţia socio-politică din Europa veacurilor XV-XVI a oferit şi motivaţii extrareligioase (de ordin politic, economic şi social).

Ruptura de Biserica Romano – Catolică n-a fost denumită

de la început *reformă*. Denumirea de Reformă a apărut mai târziu şi s-a încetăţenit, definind apariţia *Protestantismului,* a treia mare confesiune a Creştinismului (după Ortodoxie şi Romano – Catolicism).

Cauzele Reformei. Cercetătorii s-au străduit să scoată în relief motivaţiile şi împrejurările istorice care au favorizat apariţia Reformei. Între cauzele acestui important fenomen putem identifica pe cele de ordin religios, politic, social, economic, cultural etc.

Cauze religioase. Prea desele frământări, dispute, neînţelegeri şi schimbări din sânul conducerii Bisericii Romano – Catolice (în secolul al XV-lea, de exemplu, pe scaunul pontifical s-au succedat nu mai puţin de 17 papi) au slăbit mult autoritatea papei care cumula funcţiile de monarh (rege pământesc) şi conducător suprem al Bisericii, încercările de a realiza o înnoire a vieţii spirituale au eşuat, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XV-lea, papii au promovat luxul, nepotismul, simonia şi au tolerat abuzurile, imoralitatea şi corupţia.

Viaţa libertină a unor cardinali, episcopi, preoţi şi abaţi (stareţi ai mănăstirilor) scandaliza pe credinciosul de rând care, într-un context economico-social nefavorabil, critica vehement abaterea clerului de la preceptele creştinismului. După

declanşarea Reformei, papa Adrian al VI-lea (1522 – 1523) recunoştea decadenţa Bisericii sale, citându-l pe celebrul abate cistercian Bernard de Clairvaux: „*Atât de mult au crescut păcatele Romei, încât cei întinaţi nici măcar nu le mai simt mirosul*". Tot el scria, autoacuzator, în 1522: „*... Corupţia s-a răspândit de sus până jos, de la cap până la membre; cu toţii am greşit; nu există nimeni care să fi procedat bine, nici o singură persoană măcar*".

Persecuţiile Inchiziţiei, care au făcut mii de victime, au contribuit şi ele, prin superficialitatea acuzaţiilor şi execuţiile nejustificate, la atitudinea de repulsie, ură şi îndepărtare faţă de instituţia bisericească.

Viaţa monahală nu făcea excepţie de la această stare degradantă. Averile şi veniturile mănăstirilor nu erau folosite în acţiunile filantropice, călugării adoptaseră o viaţă mondenă, cultura teologică era neglijată, regulile ordinelor călugăreşti nu mai erau respectate, existau dese litigii între abaţii mănăstirilor, ca şi între călugări şi preoţi. Abuzul practicii indulgenţelor a favorizat, de asemenea, o reacţie de adversitate faţă de ierarhia care administra acest mod de răscumpărare a păcatelor".

La aceste cauze se pot adăuga şi cele de natură pietistă. Astfel existau grupări creştine, precum *spiritualii* – aripa radicală a Ordinului Franciscan, care practicau sărăcia şi predicau venirea

unei Biserici de noi oameni spirituali, care vor umbla desculţi, se vor opune ierarhiei false a Bisericii şi vor pregăti calea mileniului sau *valdenzii,* supranumiţi „săracii din Lyon", promotori ai anticlericalismului şi care renunţaseră la post, cinstirea sfinţilor şi a moaştelor lor, la pelerinaje, indulgenţe şi credinţa în purgatoriu, socotindu-le drept inovaţii ale Bisericii oficiale şi dăunătoare sufletului. Prin astfel de credinţe, privite favorabil de unii credincioşi catolici, s-a deschis uşa Reformei.

Cauze politice. La mijlocul secolului al VIII-lea, papa *Ştefan al II-lea* (752 – 757), cu ajutorul regelui franc, întemeiază statul papal, numit *Respublica Romanorum.* Devenind şi şef de stat, papa a fost suspectat, pe drept, că nu se mai poate ocupa exclusiv de problemele spirituale; acum, el trebuie să se îngrijească de treburile civile şi de conducerea unor războaie, fapt care a scandalizat pe supuşii săi.

În anul 962, regele Otto I este încoronat la Roma împărat al Sfântului Imperiu Roman. Conflictul armat dintre *guelfi* (susţinătorii papei) şi *gibelini* (partizanii împăratului) pentru cucerirea de noi teritorii a generat puternice proteste ale credincioşilor germani. În Germania se manifestau însă resentimente faţă de papalitate şi instituţia Bisericii în general, pentru faptul că Biserica era controlată de străini (papa,

cardinalii, episcopii aleşi, de regulă, dintre italieni), iar din Germania plecau în Italia, prin intermediul Bisericii, apreciabile sume de bani şi bunuri. Pe lângă acestea, apariţia statelor naţionale şi emanciparea împăraţilor de sub tutela unei Biserici universale au creat cadrul declanşării curentului reformator din secolele XV-XVI. Faptul că ierarhia şi clerul aflaţi pe teritoriul statelor naţionale nu puteau fi judecaţi în tribunalele civile ale acestora, ci în forurile de judecată bisericeşti, iar apelurile se făceau la tribunalul papal şi nu la cel regal, se considera o imixtiune în sistemul politic statal, pe care regii nu mai erau dispuşi s-o accepte.

Cauze social-economice. Situaţia socială şi economică a ţărănimii germane în secolul al XV-lea şi începutul celui următor a cunoscut un accelerat declin. Războaiele dese şi devastatoare, anii de secetă care aduceau foametea, epidemiile frecvente (între 1499 – 1502, de exemplu, ciuma a semănat moartea în unele regiuni până la jumătate din populaţie), îmbogăţirea înalţilor prelaţi şi a mănăstirilor pe seama maselor sunt câteva din motivele care au determinat îmbrăţişarea Reformei. Pentru a ilustra această realitate, arătăm că la începutul secolului al XVI-lea, deci în preajma declanşării Reformei, *„domeniile episcopiilor şi ale mănăstirilor germane reprezentau o treime din*

suprafaţa imperiului".

Fiscalitatea excesivă a reprezentanţilor Bisericii Romane care, faţă de ceilalţi cetăţeni, erau scutiţi de plata impozitelor (se pretindeau taxe foarte mari pentru dispense, pentru întreţinerea mănăstirilor, episcopiilor şi Sfanţului Scaun şi exploatarea pământurilor acestora) apăsa greu pe umerii preoţilor şi ai credincioşilor şi aşa destul de săraci, fapt care va declanşa, îndeosebi în Germania şi Anglia, revolte populare violente.

Cauze culturale. Secolele XIV-XVI au favorizat apariţia *Umanismului* şi a *Renaşterii.* Din ce în ce mai mult erau scoase în evidenţă forţele creatoare de valori ale omului, se punea accentul pe posibilităţile umane, se exaltau şi reactualizau realizările culturale şi artistice ale antichităţii greco-romane, neglijându-se Biserica.

Cărturarii umanişti ai vremii au contribuit prin scrierile lor la o nouă viziune şi atitudine faţă de imperfecţiunile Catolicismului medieval. Manifestând o predilectă întoarcere la sursele trecutului, umaniştii creştini au studiat manuscrisele vechi ale Bibliei, făcându-şi o imagine despre diferenţa dintre Biserică aşa cum reieşea din lectura Noului Testament şi Biserica Romano – Catolică medievală.

Cu toate că până la sfârşitul vieţii s-a declarat catolic,

celebrul umanist *Erasmus din Rotterdam*, specialist în studiul Noului Testament, ridiculiza defectele oamenilor Bisericii în lucrările sale, *Elogiul nebuniei* şi *Colocvii,* pledând pentru un creştinism simplu, lipsit de forme organizate bisericeşte. Contemporanii au văzut în el – deşi se pare nu tocmai întemeiat – un precursor al lui Luther, cu care, de altfel, umanistul a polemizat. În Anglia, cancelarul *Thomas Morus* (1535), în lucrarea sa *Utopia,* elaborează un set de reforme care vizau statul englez, dar care aveau în vedere şi Biserica (pe unii dintre exponenţii acesteia, umanistul englez categorisindu-i drept paraziţi).

Descoperirea tiparului, revoluţie tehnico-culturală atribuită lui Gutenberg (1468), va oferi oamenilor de cultură posibilitatea răspândirii operelor cultural-ştiinţifice, dar şi a numeroaselor satire şi pamflete la adresa Bisericii şi a slujitorilor ei.

Cărţile de pietate populară, cu accente apocaliptice, au avut darul de a menţine în credincioşi o anume expectativă a schimbării stării de lucruri din viaţa religioasă.

Dincolo de toate aceste cauze, Reforma a fost, la origini, *o mişcare teologică pentru reevaluarea doctrinei şi a vieţii creştine.*

Reforma în Germania

Martin Luther (1483 – 1546). Personalitate uriaşă, nu lipsită de contradicţii şi pentru aceasta controversată uneori, cu un temperament dinamic, Martin Luther domină secolul al XVI-lea şi este, fără îndoială, omul care a schimbat cursul Istoriei universale. Atitudinea, activitatea şi lucrările sale l-au propulsat ca promotor al Reformei şi părinte al celei de-a treia mari confesiuni creştine – *Protestantismul.*

Fiu al unei familii de mineri, Martin Luther s-a născut în anul 1483, în orăşelul german Eisleben (la vest de Leipzig), important centru minier cuprifer. A trăit într-un mediu catolic auster, presărat cu anumite superstiţii. Studiile şi le-a făcut în orăşelele germane Magdeburg şi Eisenach, iar între 1501 – 1505 urmează cursurile de filosofie, teologie şi litere ale Universităţii din Erfurt, obţinând titlul de licenţiat.

Spre dezamăgirea părinţilor săi, care doreau să-l orienteze spre studierea dreptului, Luther intră în vara anului 1505 într-o mănăstire a Ordinului Augustinilor din Erfurt. Vreme de 15 ani va practica o asceză severă în această mănăstire; aceştia vor fi şi cei mai chinuitori ani ai vieţii sale.

Din 1512 predă cursuri biblice la Universitatea din

Wittemberg (nordul Germaniei). Acum se conturează în fiinţa sa elementele noii credinţe al cărei exponent va deveni. Neputându-şi explica nemulţumirea şi nesiguranţa ce le încerca privind mântuirea personală, în ciuda postului, a faptelor bune, Luther ajunge încet, încet la concluzia că omul nu poate altceva decât să creadă. Omul este declarat drept în faţa lui Dumnezeu, fără să aibă vreo iniţiativă sau merit. Libertatea omului şi faptele sale nu au nicio valoare. Prin căderea în păcatul originar, sufletul omului s-a pervertit într-atât, încât singur nu mai poate săvârşi nimic bun. Omul se mântuieşte numai prin credinţă (în latină *sola fi de),* iar singura autoritate spirituală este Biblia *(sola Scriptura).* Luther considera că, în privinţa teologiei soteriologice (referitoare la mântuire), Biserica Romano-Catolică îi îndrumă greşit pe credincioşi.

Luther nu numai că nu renunţă la învăţăturile sale, dar la 10 decembrie 1520 arde ostentativ în public bula papală. Papa îl excomunică la 3 ianuarie 1521. Chemat de împăratul Germaniei, Carol Quintul, la o împăcare cu catolicii, în cadrul Dietei de la Worms (17 – 19 aprilie 1521), Luther se menţine pe poziţie. Dieta îl declară eretic şi hotărăşte să fie alungat din ţară. Edictul Dietei n-a fost însă luat în considerare. Luther va beneficia de protecţia prinţului elector al Saxoniei, care-l adăposteşte în

castelul său din Wartburg. Aici traduce el Noul Testament, între timp se căsătoreşte cu o călugăriţă, declarând că intrarea în monahism s-a datorat fricii de moarte.

În 1520, Luther adresează poporului german trei scrieri (broşuri): *Către nobilimea germană,* în care atacă papalitatea, ierarhia catolică şi afirmă preoţia universală; *Despre captivitatea babiloniană a Bisericii,* prin care contesta Tainele Bisericii admiţând doar *Botezul, Euharistia* şi *Pocăinţa,* iar papa era declarat Antihrist; *Despre libertatea creştinului,* prin care atacă teologia romano-catolică, afirmând că toţi credincioşii sunt preoţi. În aceste lucrări-program, Luther mai susţinea: *libertatea tuturor de a citi şi explica Scriptura, dreptul poporului de a decide în adunări asupra vieţii Bisericii, desfiinţarea celibatului preoţilor, încetarea pelerinajelor la Roma, îndepărtarea scolasticii din teologie.*

Până în 1534, Luther va traduce în limba germană, din original, întreaga Biblie, care se tipăreşte şi ajunge astfel la popor.

Tot în perioada domiciliului forţat de la castelul Wartburg, scrie şi lucrarea *Despre jurămintele monastice,* prin care îndemna pe călugări şi călugăriţe să părăsească mănăstirea şi să se căsătorească.

Luther a murit la 18 februarie 1546 şi a fost înmormântat în catedrala din Wittenberg, pe uşa căreia în urmă cu aproape 30 de ani îşi afişase cele 95 de teze. El a scris o operă vastă, lăsând urmaşilor peste opt sute de titluri, două mii de predici şi aproape patru mii de scrisori. Deşi dorise să reformeze în interior Biserica Romano-Catolică, împrejurările l-au împins către o reformă împotriva acesteia.

Când în 1529, în cadrul Dietei a II-a de la Spira (azi Speyer, la sud de Manheim), împăratul Carol Quintul a cerut luteranilor să respecte Biserica Romano-Catolică, şase principi şi 14 oraşe au protestat vehement. Din această *cauză,* luteranii au fost numiţi *protestanţi,* nume pe care-l poartă şi astăzi.

Teologia Reformei luterane. Luther şi ceilalţi protestanţi de după el, considerând că Biserica Romano-Catolică a deformat doctrina primară a Bisericii creştine, şi-au propus o refacere a acesteia, o reformare.

Principalele învăţături care deosebesc Protestantismul de teologia Bisericilor Ortodoxă şi Romano – Catolică sunt următoarele: Biblia (Sfânta Scriptură) este unicul izvor al credinţei *(sola Scriptura)* prin care Dumnezeu vorbeşte numai celor ce cred. Tot ce nu are o bază clară în Scriptură trebuie înlăturat. Tradiţia nu are nicio valoare. Cunoaşterea lui

Dumnezeu se realizează din exterior, prin lectura Bibliei, iar din interior, prin Duhul Sfânt Toţi laicii au dreptul să citească şi să interpreteze Biblia. Mântuirea se obţine numai prin harul lui – Dumnezeu *(sola gratia)* şi numai prin credinţă *(sola fi de).* Credinciosul este „îndreptat" (iertat) nu prin faptele sale, ci exclusiv datorită jertfei lui Hristos, iar credinţa înseamnă acceptarea acestui dar al iertării. La această concepţie despre inutilitatea faptelor bune a ajuns datorită acceptării ideii despre căderea iremediabilă a primilor oameni în păcatul strămoşesc. Omul este atât de căzut, încât devine incapabil să facă ceva pentru mântuirea personală. Faptele omului sunt doar o dovadă a îndreptării, şi nu o condiţie pentru mântuire. De aceea, Protestantismul nu admite mijlocirea Maicii Domnului, a sfinţilor, nici purgatoriul, nici spovedania individuală, nici rugăciunile pentru morţi.

Biserica nevăzută este cunoscută numai de Dumnezeu.

Confessio Augustana o defineşte astfel: *Biserica este societatea sfinţilor în care se predică Evanghelia drept şi se administrează regulat Tainele.* Nu există preoţie sacramentală, ci doar preoţie universală (toţi credincioşii sunt preoţi). Această învăţătură este considerată de protestanţi cea mai mare contribuţie adusă de Luther propriei ecleziologii. Doar două

Taine – *Botezul* şi *Euharistia* – sunt acceptate ca instituite de Hristos, pe care le poate săvârşi însă orice credincios. Tainele nu au însă efect prin faptul că sunt oficiate, ci prin faptul că sunt crezute. Dar ele nu transmit harul oricui *exopere operato,* adică în virtutea faptului că sunt administrate, ci numai celor ce cred, le primesc şi le însuşesc personal. *Botezul,* afirma Luther în *Micul catehism,* „lucrează la iertarea păcatelor, nu eliberează de diavol şi de moarte şi dă mântuire veşnică tuturor celor care cred acest lucru". *Euharistia* este săvârşită cu azimă. Elementele materiale (pâinea şi vinul) nu se prefac (transformă) în Trupul şi Sângele lui Hristos. Mântuitorul este prezent în acestea real, dar invizibil, prin ceea ce el numeşte *consubstanţiere* (în pane, cum pane et sub pane; in vino, cum vino et sub vino). Această viziune euharistică s-a numit *împănaţie.* Preoţia sacramentală şi celibatul preoţilor nu au nicio bază în Scriptură, ci sunt invenţii ale Bisericii.

Mărturisirile de credinţă ale Bisericii primare şi dogmele formulate de sinoadele ecumenice sunt doar forme istorice ale credinţei şi se pot folosi la interpretarea biblică numai dacă conţin doctrina evanghelică. Deşi face parte din Tradiţie, pe care o înlătură, protestanţii au admis Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan, cu adaosul „Filioque"; Melanchton şi

Calvin acceptă şi dogmele primelor patru sinoade ecumenice.

După Luther, omul *nu are libertatea* de la Dumnezeu de a lucra sau nu pentru mântuirea proprie. El *este predestinat* de Creator către o direcţie sau alta. *„Lăsaţi-L pe Dumnezeu să fie Dumnezeu”* afirma Luther. Declarând că „nu poate exista *liber arbitru* nici la om, nici la înger, nici la vreo altă creatură”, Protestantismul deschide periculos calea către acţiunile iresponsabile ale omului, ceea ce duce implicit la ideea că Dumnezeu este Cel ce creează cadrul unei astfel de comportări umane.

Protestanţii au redus riturile la nişte simple ceremonii, au pus în centrul ritualului lor predica, au îndepărtat veşmintele, picturile din locaşurile de cult, păstrând cântările corale şi instrumentale. Potrivit convingerilor lor, numai doctrina este obligatorie, ceremoniile sunt „adiaphora” (facultative).

Luther, părintele Reformei, este creatorul limbii germane moderne. El a deschis o nouă epocă în Biserică, dar şi calea fărâmiţării confesionale.

Răspândirea Reformei protestante.

În anul 1530, în Dieta de la Augsburg (la vest de München), Luther îşi prezintă din nou doctrina, iar Filip Melanchton redactează *Confessio Augustana* sau Confesiunea de la Augsburg

care va fi semnată de mai mulţi prinţi germani. Ea devine cartea simbolică a Bisericii Luterane.

Nemulţumiţi de faptul că împăratul nu le-a dat câştig de cauză la Augsburg, în 1531, protestanţii formează *Liga Smalkaldică;* aceasta va consolida protestantismul şi va favoriza răspândirea lui. Prin *Pacea de la Augsburg* (1555), luteranii au obţinut recunoaşterea exercitării libere a cultului, potrivit principiului *„cujus regio ejus religio"* (cui îi aparţine regiunea îi aparţine religia).

Reforma are trei direcţii principale: *luteranismul,* în Germania, Ţările Scandinave, Boemia, Slovacia, Slovenia ş.a; *calvinismul* în Elveţia, Franţa, Olanda şi Scoţia; *anglicanismul* în Anglia. În *Suedia,* luteranismul este introdus sub principele protestant Gustav I Wasza (1523 – 1560), iar în *Danemarca, Norvegia* şi *Islanda,* sub regele Christian al III-lea (1534 – 1559). În *statele baltice* (Estonia, Letonia, Lituania), care aparţineau Ordinului Teutonilor, luteranismul pătrunde începând cu anul 1525, iar în *Finlanda,* la mijlocul veacului al XVI-lea.

Prin practicarea cultului şi a predicii în limba poporului (naţională sau vernaculară), spre deosebire de limba latină în care slujeau catolicii şi pe care credincioşii n-o înţelegeau, Reforma a pătruns uşor în popor.

În zilele noastre sunt cca. 58, 8 milioane de luterani în întreaga lume, dintre care: 14, 8 milioane în Germania, 7, 6 milioane în Suedia, 6, 5 milioane în S.U.A.

Reforma în Elveţia: Huldreich Zwingli şi Jean Calvin

Ideile reformatoare ale lui Luther au pătruns foarte repede în Elveţia, dar nu şi-au păstrat integral structura, datorită intervenţiei a două mari personalităţi: preotul *Zwingli* la Zürich (oraş locuit de populaţie germană) şi *Calvin* la Geneva (locuită de populaţie franceză). Cei doi sunt exponenţii celei de-a doua etape a Reformei, cu toate că au fost contemporani cu Luther, iar învăţătura lor va avea o puternică înrâurire în ţări ca: Elveţia, Franţa, Olanda, Scoţia, însă nu vor atinge nici dimensiunile şi nici adâncimile luteranismului.

Reformatorul elveţian Huldreich Zwingli (1484 – 1531).

Zwingli s-a născut într-o familie ţărănească, la l ianuarie 1484, în satul Toggenburg (cantonul St. Gall din NV Elveţiei), la poalele Munţilor Alpi. Dotat cu o mare capacitate intelectuală, a studiat teologia şi filosofia la Basel, Berna şi Viena. La vârsta de 22 de ani (în 1506) este hirotonit preot paroh în orăşelul Glarus (azi Glaris, în estul Elveţiei) şi capelan al trupelor de aici. În 1519

devine preot al catedralei din Grossmunster, dar atacând indulgenţele papale, i se retrage recunoaşterea; este ales însă preot la catedrala din Zürich, în acelaşi an.

Aici va începe predicarea reformei sale, sprijinit şi de faptul că devenise membru al Consiliului care conducea oraşul şi ai cărui componenţi simpatizau cu ideile lui.

În 1522 demisionează din slujba de preot şi este angajat ca predicator al oraşului.

Ruptura cu Roma se produce în anul 1525. Zwingli, cu acordul Consiliului, aboleşte Mesa şi o înlocuieşte cu un ritual simplu, alcătuit din predică, împărtăşire şi câteva cântări. Statuile şi icoanele (cu excepţia vitraliilor) şi orgile au fost scoase din biserici, iar tragerea clopotelor oprită. Preoţii au fost încurajaţi să se căsătorească. Postul a fost abandonat, cinstirea Sfintei Fecioare, a sfinţilor, a moaştelor a fost oprită, mănăstirile au fost închise, transformate în spitale sau aziluri, iar veniturile lor s-au folosit în scopuri caritabile. Zwingli însuşi se căsătoreşte în 1524. Consiliul îşi ia rolul de ultim arbitru în problemele religioase.

Adepţii lui Zwingli erau obligaţi să ia parte regulat la slujbele religioase şi să citească din Biblie. Un tribunal înfiinţat în 1526 veghea la respectarea acestor îndatoriri şi lua măsuri severe faţă de călcarea moralităţii.

Întâlnindu-se cu Luther, în octombrie 1529, în Margburg (Germania), cei doi au căzut de acord asupra învăţăturilor comune, cu excepţia naturii prezenţei lui Hristos în Euharistie.

În 1531, Zwingli ia parte la războiul dintre cantoanele elveţiene catolice şi cele care adoptaseră reforma, fiind grav rănit. Trupele catolice învingătoare îl identifică şi-l condamnă la moarte, ca eretic. Trupul i-a fost ars şi cenuşa împrăştiată.

Doctrina zwingliană. Catalogat încă din viaţă drept ucenic şi adept al lui Luther (iar de către catolici „eretic luteran"), Zwingli s-a apărat adesea, încercând să dovedească faptul că el a ajuns la aceleaşi precepte în mod independent şi, în parte, lucrul acesta este adevărat. „Eu *am început să predic* – declara el – *înainte să fi auzit numele lui Luther",* iar referitor la momentul sosirii sale la Zürich scria: „Nimeni aici nu ştia despre Luther, în afară de faptul că fusese publicat ceva de el despre indulgenţe".

Teologia lui Zwingli nu diferă decât în câteva puncte faţă de cea a lui Luther. Ea este expusă în principalele opere ale reformatorului elveţian şi anume: *Şaizeci şi şapte de articole, Interpretarea cuvântării finale, Despre adevărata şi falsa religie, Despre providenţa lui Dumnezeu, Expunerea credinţei creştine.*

După Zwingli – ca şi în cazul lui Luther – numai Biblia reprezintă autoritatea supremă. Toată învăţătura reformatoare a

lui era centrată exclusiv pe temeiul Scripturii.

Păcatul originar – susţinea Zwingli – a fost voit de Dumnezeu care, pedepsindu-l, îşi manifestă astfel maiestatea divină.

Biserica este alcătuită numai din cei predestinaţi, iar clerul şi laicii din interiorul ei sunt egali. Clerul nu are însă o preoţie harică; el ţine mai mult de organizarea Bisericii pusă sub conducerea *păstorilor,* aceştia având mai multe denumiri: pastor (sau predicator), profet, preot, evanghelist. Principala misiune a pastorului era predicarea Cuvântului lui Dumnezeu.

Asemenea lui Luther, Zwingli a păstrat doar două Taine-*Botezul* şi *Euharistia,* cărora nu le acorda valoare harică, socotindu-le simple semne exterioare.

Referitor la Euharistie, Zwingli s-a detaşat net de*trans substanţierea* admisă de Biserica Romano-Catolică, precum şi de teoria *consubstanţierii* sau a *împănaţiei* promovată de Luther. Pâinea şi vinul – susţinea Zwingli – nu se transformă în Trupul şi Sângele Domnului. După el, cuvintele lui Hristos *Acesta este fiul Meu* (Matei 26, 26 şi textele paralele) trebuie interpretate *Aceasta simbolizează sau semnifică Trupul Meu.*

În disputa dintre Zwingli şi Luther pe tema Euharistiei, primul susţinea că vorbirea lui Hristos, la Cina cea de Taină, avea

un caracter figurat şi argumenta: când Hristos a spus „Eu sunt viţa" (Ioan 15, 1), nimeni nu şi-a imaginat că Mântuitorul este o viţă adevărată. Tot astfel când Sf. Pavel afirma (I Cor. 10, 4) că „stânca era Hristos", toţi au înţeles nu că Domnul este o piatră, ci că era simbolizat de o stâncă.

La rându-i, Luther replica: „Dacă iau un trandafir de lemn sau le argint şi întreb: ce este acesta? îmi răspunzi: este un trandafir. Deşi nu am întrebat despre semnificaţia lui, ci despre existenţa lui, mi-ai răspuns ce este, nu ce semnifică… Cum poate semnifica, dacă nu există mai întâi?". În toiul disputelor, văzând dârzenia cu care Zwingli îşi apăra opiniile, Luther i-a spus: *„Un alt duh locuieşte în tine" 1.*

Zwingli susţinea că, în Euharistie, Hristos este prezent numai spiritual, neputând fi, după umanitate, în acelaşi timp în două locuri diferite. Greşeala raţionamentului lui Zwingli consta în faptul că el nu ţinea cont de *comunicarea însuşirilor* celor două firi, unite în ipostasul unic al lui Hristos. Drept urmare, Hristos poate fi în acelaşi timp prezent, în mod real (nu simbolic) şi de-a dreapta Tatălui, şi în Euharistie.

Să mai semnalăm şi o altă particularitate a doctrinei lui Zwingli – *mântuirea păgânilor evlavioşi.* Conform acestei păreri, deşi n-au auzit niciodată Evanghelia, unii păgâni precum Heracle,

Tezeu, Socrate etc „Vor fi vecinii noştri în cer”.

Reforma lui Zwingli s-a răspândit doar în unele cantoane ale Elveţiei, celelalte rămânând catolice.

În jurul anului 1520, a apărut la Zürich o grupare reformată radicală, ai cărei membri au fost numiţi *anabaptişti* (rebotezători, pentru faptul că nu admiteau pedobaptismul şi repetau Botezul) care considerau reforma lui Zwingli şi Luther prea blândă şi amestecau în teologia lor o serie de învăţături excentrice (mulţi excludeau Biblia, comportamentul omului nu conta, predicau mile-narismul, refuzau supunerea faţă de orice altă autoritate decât Dumnezeu etc.). Zwingli i-a persecutat pe anabaptişti, mergând până la executarea unora dintre ei.

Calvinismul.

Personalitatea dominantă a celei de-a doua etape a Reformei, care va înrâuri un spaţiu geografic mult mai amplu decât reforma zwingliană, este *Jean Chauvin* (1509 – 1564), mai cunoscut după numele latinizat *Calvin.*

Părintele calvinismului s-a născut la 10 iulie 1509, în orăşelul *Noyon* (la nord de Paris). Tatăl său, care era secretar episcopal, l-a ajutat să studieze teologia filosofia şi dreptul la Paris, Orléans şi în alte centre universitare franceze.

În jurul anului 1533 se converteşte la protestantism.

Francezii îl declară eretic şi îl urmăresc; de aceea, el se refugiază în Elveţia stabilindu-se, în cele din urmă, la Geneva. În martie 1536 îşi tipăreşte aici tratatul de teologie dogmatică, în limba latină, *Instituţia (doctrina) credinţei creştine,* opera fundamentală a lui Calvin şi a protestantismului francez. Traducerea franceză a acestei opere s-a făcut într-o elegantă limbă franceză. Ea a cunoscut mai multe ediţii.

După doi ani de refugiu la Strasbourg (Franţa), se întoarce în Geneva în 1540 şi va începe opera sa reformatoare, rămânând în acest oraş până la sfârşitul vieţii (27 mai 1564). Calvin a dorit şi a reuşit (ca oarecând Savonarola la Florenţa) să facă din Geneva un oraş sfanţ. El alcătuieşte un proiect de statut ecleziastic ce va fi acceptat şi aplicat apoi de *Consistoriu,* autoritatea supremă care avea dreptul să excomunice şi să judece problemele matrimoniale. Oraşul va fi condus prin *Ordonanţe bisericeşti.* Membrii acestui Consistoriu (pastori protestanţi şi laici) controlau permanent viaţa particulară a credincioşilor şi luau măsuri severe, până la pedeapsa capitală. Prezenţa la slujbe şi la orele de catehizare era obligatorie (cine absenta era amendat); pentru adulter se aplică execuţia; dansul, luxul, beţia, jocurile de noroc erau sancţionate cu mustrare publică sau chiar cu pedepse mai grele. Calvin a îmbrăţişat practicile Inchiziţiei

pentru a pedepsi pe „eretici” şi blasfematori. Au avut loc zeci de execuţii, fapt care a nemulţumit şi revoltat poporul.

Fanatismului şi intoleranţei lui Calvin i-au căzut pradă şi unele personalităţi ale vremii, precum medicul şi teologul spaniol *Miguel şervet* (descoperitorul circulaţiei pulmonare a sângelui), acuzat de erezie şi ars pe rug (1553), călugărul carmelit *Ieronim Balsen* ş.a. Istoricii recunosc însă lui Calvin şi unele realizări pozitive, precum: încurajarea instrucţiei, promovarea comerţului şi agriculturii, care au favorizat apariţia capitalismului.

Calvin a lăsat şi alte scrieri, în afară de tratatul de dogmatică. Astfel s-au păstrat *Comentariile biblice, Necesitatea reformării Bisericii, Tratat despre veşnica predestinaţie a lui* Dumnezeu, sute de predici, scrieri liturgice şi catehetice, psalmi versificaţi etc.

Teologia calvină.

Calvin a preluat în teologia sa multe din ideile reformatoare ale lui Luther, pe unele din acestea radicalizându-le la maximum.

Singura sursă cu valoare normativă pentru credinţă este Scriptura. Cunoaşterea lui Dumnezeu se realizează prin cuvântul Bibliei nefiind nevoie de mijlocirea ierarhiei, care nu este infailibilă. Această cunoaştere – posibilă numai prin Hristos –

conduce, după Calvin, la concluzia că în persoana Fiului lui Dumnezeu ni S-a dăruit divinitatea în întregime.

Spre deosebire de ceilalţi reformatori, Calvin admite – cum spuneam la începutul capitolului dedicat Reformei – hotărârile dogmatice ale primelor patru sinoade ecumenice, considerate ca o exegeză biblică. Tradiţia, ca şi cale a Revelaţiei, este respinsă de Calvin. Păcatul originar a adus concupiscenţa, aviditatea şi alte patimi, nimicind atât chipul, cât şi asemănarea omului cu Dumnezeu. Omul nu dispune de libertate, ci numai de voinţă. Mântuirea este posibilă numai prin graţia divină. Omul este neînsemnat şi păcătos, iar relaţia lui cu Dumnezeu este ca aceea dintre stăpân şi sclav. „Realitatea" aceasta este cu atât mai dureroasă, cu cât Calvin are convingerea *ca Dumnezeu nu este iubitor.*

Calvinismul a dus la extrem învăţătura *despre predestinaţie,* susţinând *predestinaţia absolută.* Chiar Adam şi Eva au fost predestinaţi din veci de Dumnezeu – susţine Calvin – să cadă în păcatul originar. Omul nu poate să-şi influenţeze destinul sub niciun fel; de vreme ce Dumnezeu a hotărât totul încă de la crearea lumii, nu se mai poate schimba nimic. Admite totuşi că, numai după moarte, omul ştie cine va fi mântuit şi cine osândit.

Mulţi dintre contemporanii lui Calvin se întrebau cum

poate el predica un Dumnezeu care a creat păcatul şi-i pedepseşte pe oameni pentru faptele pe care El le-a hotărât a se petrece înainte de existenţa lor?

Această radicalizare l-a încurcat pe Calvin care n-a putut oferi un răspuns satisfăcător la întrebarea: Dacă oamenii sunt predestinaţi, din veci, la rai sau la iad, ce rost au mai avut întruparea şi Jertfa lui Hristos?

Ca şi Luther, admite că adevărata Biserică este *Biserica invizibilă,* în componenţa căreia intră cei aleşi, adică cei predestinaţi (vii şi morţi), defăimând-o drept *„comuniunea sfinţilor şi adunarea celor aleşi",* dar recunoaşte şi *Biserica vizibilă,* alcătuită din enoriaşii aceleiaşi comunităţi parohiale. Conducerea Bisericii este încredinţată de Duhul *Sfânt pastorilor, doctorilor Bisericii, bătrânilor* şi *diaconilor.* Fiecare din aceste categorii avea îndatoriri speciale.

Unitatea Bisericii este asigurată de predică şi de doar două Sfinte Taine: *Botezul* şi *Euharistia.* Calvin defineşte Tainele drept *„un semn prin care Dumnezeu ne întăreşte convingerea că El Şi-a întors faţa către noi, pentru a ne întări credinţa… Prin acest semn, Dumnezeu ne arată care este voinţa Lui.*

Calvinismul admite Botezul pruncilor. Cât priveşte *Euharistia,* Calvin respinge *transsubstanţierea* catolicilor şi

împănaţia luterană, apropiindu-se mai mult de Zwingli. Cel predestinat la viaţă veşnică primeşte, prin împărtăşire, pe Hristos real, în chip spiritual. Cel predestinat la pieire primeşte doar pâine şi vin. Calvin consideră că referitor la Euharistie *nu rămâne decât să ne închinăm în faţa acestei Taine, pe care nici mintea n-o încape, nici graiul n-o poate exprima.*

Deşi Calvin a insistat pentru necesitatea împărtăşirii mai dese, adepţii săi au practicat obiceiul cuminecării o dată ta, trei luni sau în zilele marilor praznice. Cultul a fost simplificat foarte mult, păstrând doar predica, rugăciunea şi cântarea psalmilor, iar obiectele de cult au fost înlăturate complet.

Răspândirea calvinismului.

Reforma calvină s-a răspândit mai întâi în Elveţia, îndeosebi printre adepţii lui Zwingli. Reuşita acestei misiuni s-a datorat publicării unor *catehisme,* îndeosebi a *Catehismului de la Heidelberg* (1563) şi a mărturisirii de credinţă *Confesiunea helvetică* (1566), scrisă de H. Bullinger, succesorul lui Calvin la Zürich, în care s-a proclamat principiul *Scriptura Scripturae interpres,* adică Scriptura este interpretul Scripturii, şi nu Biserica. În slujba răspândirii calvinismului s-a angajat şi *Academia Teologica din Geneva,* cel mai de seamă reprezentant al ei fiind ucenicul lui Calvin, *Theodor Beza.*

Calvinismul s-a răspândit în Franţa, Germania, Olanda, Scoţia, Ungaria, Transilvania (printre maghiari).

Bisericile calviniste din Elveţia, Franţa, Ungaria şi Olanda se numesc *reformate,* iar cele din ţările anglo-saxone poartă denumirea *deprezbiteriene.* Reforma pătrunde în Franţa încă din 1555, adepţii primind numele de *hughenoţi* (de la denumirea „Eidgenossen" = conjuraţi, pe care o purtau luptătorii elveţieni).

Între catolicii şi calvinii din Franţa s-a ajuns, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la conflicte armate. Cea mai nefericită şi sângeroasă confruntare s-a petrecut la 23/24 august 1572, când catolicii au ucis la Paris şi în alte 12 oraşe franceze mii de calvini şi pe căpeteniile lor, în frunte cu amiralul Coligny. Se deschide astfel calea unui război civil şi confesional.

În 1589, tronul Franţei este ocupat de Henric al IV-lea, care era hughenot. Lepădându-se formal de calvinism, pentru a obţine conducerea, el a exclamat: (Parisul valorează o liturghie). La 13 aprilie, prin *Edictul de la Nantes,* el a acordat libertate calvinilor, dar aproape un secol mai târziu (1685), regele Ludovic al XIV-lea (1643 – 1715) revocă edictul şi reia persecuţia contra calvinilor. Mulţi calvini au pierit, alţii s-au refugiat în ţările din jur.

În *Olanda,* Reforma ajunge încă din 1523, în *Scoţia,* între 1559 – 1560, prin intermediul predicatorului John Knox (t 1572),

iar în *Ungaria,* calvinismul devine religie oficială în 1567. Calvinismul s-a mai răspândit într-o proporţie mai mică în Anglia, Polonia, la Fraţii moravi din Boemia şi Cehia şi la maghiarii din Transilvania, unde sub Ioan Sigismund, calvinismul devine în 1564 religie oficială de stat.

Reforma în Anglia

Anglia a cunoscut creştinismul încă din secolul al III-lea, însă a fost creştinată masiv prin misionarii trimişi după 596 de către papa Grigorie I (Sfântul Grigorie Dialogul, 590 – 604) şi a rămas catolică până la mijlocul secolului al XVI-lea.

După cum am subliniat în capitolul dedicat premergătorilor Reformei, încă din secolul al XIV-lea, în Anglia s-a făcut auzită vocea de contestare a Bisericii Catolice şi s-a încercat aşezarea Bisericii engleze sub autoritatea statului. Mişcarea anticlericală a lui John Wycliff şi a lollarzilor urmată de ample revolte sociale au pregătit calea ruperii de Roma. Între 1455 – 1485 are loc confruntarea dintre familiile nobiliare Lancaster şi York, cunoscută sub denumirea de „Războiul celor două roze", urmat de instaurarea absolutismului dinastiei Tudorilor (1485 – 1603).

În această perioadă se declanşează Reforma care în Anglia, spre deosebire de mişcările reformatoare de pe continent, s-a petrecut în condiţii diferite şi va perturba multă vreme liniştea insularilor britanici, prin susţinerea alternativă a catolicismului sau protestantismului de către suveranii englezi.

Reforma în Anglia a fost impusă de rege şi de Parlament, care au constituit o Biserică naţională de *stat* – *Biserica Anglicană.*

Începuturile Reformei. Henric al VIII-lea.

În primii ani de domnie, regele Henric al VIII-lea (1509 – 1547), în colaborare cu *Thomas Wolsey,* cardinalul Angliei şi cancelar al regatului, curmă unele abateri disciplinare ale clerului şi închide câteva mănăstiri aflate în grave nereguli, din veniturile lor înfiinţându-se unele din cele mai faimoase colegii din Oxford. Henric era catolic convins; când Luther este condamnat, el ia atitudine în scris împotriva „ereticului", ocazie cu care papa Leon al X-lea îi acordă titlul de *Defensor fidel* (Apărător al credinţei). Curând însă, capriciile matrimoniale ale regelui englez vor determina schimbarea de atitudine a papei şi vor aduce ruptura între Anglia şi Roma.

În 1527, Henric al VIII-lea îndrăgostindu-se de Ana Boleyn, o frumoasă domnişoară din suita reginei, cere papei să-i anuleze

căsătoria cu regina Caterina de Aragon. Papa Clement al VII-lea, după o lungă perioadă de ezitare, refuză să încuviinţeze regelui divorţul, rămânând celebre cuvintele sale „*non possumus*" (nu putem).

Ca să-şi atingă scopul, Henric trece la măsuri dure. Pentru că arhiepiscopul şi lordul cancelar, Wolsey, este de acord cu decizia papei, Henric îl acuză de înaltă trădare, îl deposedează de bunuri şi îl înlocuieşte, în 1530, cu Thomas Cromwell, iar pe protestantul *Thomas Cranmer* numeşte arhiepiscop de Canterbury. Cu ajutorul lui Cromwell, regele obţine opiniile favorabile a opt universităţi influente din Anglia, iar din partea Parlamentului şi a clerului recunoaşterea sa ca şi cap al Bisericii „atât cât permite legea lui Hristos" (1531).

Arhiepiscopul Thomas Cranmer anulează căsătoria regelui cu Caterina de Aragon, iar Henric se căsătoreşte cu Ana Boleyn, pe care o încoronează regină a Angliei la l iunie 1533. Papa îl excomunică pe Henric, dar acesta prin *Actul de supremaţie* (11 ianuarie 1534) produce separarea de Biserica Romei, regele devenind, în termenii actului, *singurul cap suprem al Bisericii Angliei pe pământ.* Clericii sunt siliţi să jure credinţă regelui şi să respingă autoritatea papei. Cei care au refuzat au fost condamnaţi. Tot acum, sute de mănăstiri sunt închise, iar

veniturile şi posesiunile lor revin regelui, care va vinde o parte din ele unor demnitari loiali lui. Opunându-se măsurilor anticatolice ale regelui, savantul umanist şi cancelar regal *Thomas Morus* (1478 – 1535), precum şi cardinalul *John Fischer,* mare bibliofil, sunt decapitaţi.

Sub raport doctrinar, Henric a făcut în 1536 unele concesii Reformei, adoptând unele idei luterane şi calvine. Sunt recunoscute trei Taine: *Botezul, Pocăinţa* şi *Euharistia* (aceasta administrându-se doar sub o singură formă – azima); cinstirea sfinţilor este permisă, dar neagă mijlocirea lor; limba engleză este folosită în cult, iar icoanele sunt îndepărtate din biserici.

În anul 1539, Parlamentul votează *Actul pentru înlăturarea diversităţii părerilor*, conţinând 6 articole de credinţă, obligatorii pentru toţi englezii: *transsubstanţierea, împărtăşirea sub o singură formă* (nu şi din potir), *celibatul clerului voturile castităţii clerului, missa (liturghia) particulară pentru sufletele din purgatoriu, mărturisirea auriculară* (secretă). Protestanţii vor numi cele şase articole „biciul cu şase coarde", întrucât menţineau învăţăturile de credinţă contestate de Reformă.

Henric a găsit de cuviinţă să apere aceste puncte, executând pe oricine nu le accepta, făcând astfel multe victime, care i-au scandalizat pe contemporani.

Repulsia faţă de suveranul englez s-a accentuat şi datorită nestatorniciei sale în căsnicie, întrucât, după ce a acuzat-o pe Ana Boleyn de adulter şi a trimis-o la eşafod, s-a mai căsătorit de încă şase ori.

În 1539 se publică o versiune revizuită a Bibliei, prefaţată de arhiepiscopul Cranmer, cunoscută sub numele de Biblia înlănţuită", întrucât în unele biserici era legată cu un lanţ de suportul pe care stătea.

Reforma lui Henric a avut mai mult caracter politic şi administrativ. Măsurile lui au adus însă o nouă schimbare în istoria Bisericii creştine: *din anul 1534, Biserica Angliei se desparte de Roma, devenind Biserică naţională de stat, sub denumirea de Biserica Anglicană.*

Reforma sub urmaşii lui Henric.

Henric al VIII-lea a murit în 1547, lăsând pe tron pe fiul său, *Eduard I,* care însă era minor. Regenţa o preia unchiul său, ducele de Somerset, care simpatiza cu protestanţii. Cu ajutorul arhiepiscopului Cranmer, adept al luteranismului şi simpatizant al lui Calvin (cu care întreţinea corespondenţă), Reforma se consolidează în Anglia. Parlamentul abrogă în 1547 cele 6 articole de credinţă, permite laicilor împărtăşirea din potir, legalizează căsătoria preoţilor, hotărând şi alte măsuri.

Doi ani mai târziu (1549), arhiepiscopul Thomas Cranmer publică pentru uzul Bisericii Anglicane *Cartea de rugăciuni comune şi pentru administrarea Tainelor şi alte ritualuri şi ceremonii,* care devine din timpul domniei reginei Elizabeta I (1558 – 1603) cartea de ritual normativă a Bisericii Angliei, până astăzi. Acelaşi arhiepiscop, cu sprijinul unor teologi protestanţi, alcătuieşte o mărturisire de credinţă constând din *42 de articole,* declarate în 1553 Crezul Bisericii Anglicane. În cele mai multe din aceste articole, ideile protestante au luat locul învăţăturilor catolice.

În timpul celor cinci ani cât a condus Anglia, regina *Maria Tudor* (1553 – 1558), catolică, fiica lui Henric al VIII-lea şi a primei sale soţii – Caterina de Aragon, s-a străduit, prin măsuri drastice, să reintroducă în Anglia catolicismul. Aceasta forţează Parlamentul să abroge legile proreformatoare ale lui Eduard I şi introduce inchiziţia, arzând pe rug aproape trei sute de protestanţi (inclusiv pe arhiepiscopul Cranmer). Sute de clerici care refuzau schimbările promovate de regină au fost nevoiţi să-şi părăsească parohiile şi să se refugieze pe continent. În ciuda acestor măsuri represive, protestantismul s-a întărit.

După moartea reginei Maria, supranumită „cea sângeroasă", tronul Angliei este ocupat de Elizabeta I, care va

beneficia de o lungă domnie (45 de ani). Iniţial, regina, care era protestantă, a adoptat o atitudine moderată faţă de ambele credinţe. Parlamentul elaborează, în 1559, *Actul de supremaţie* prin care regina era declarată „singurul conducător suprem pe acest tărâm", restabilind anglicanismul. În acelaşi an se votează şi *Actul de uniformitate,* impunându-se generalizarea *cărţii de rugăciuni* publicate de arhiepiscopul Cranmer cu zece ani în urmă.

Cele *42 de articole de credinţă,* aprobate în 1553, sunt revizuite şi reduse la 39 de articole. Cu unele modificări, operate în 1571, acestea vor rămâne, până astăzi, *Crezul Bisericii Anglicane.*

Doctrina anglicană.

Anglicanismul – sub aspect doctrinar şi organizatoric – reprezintă un compromis între Reforma de pe continent şi Catolicism. Cel mai important element al acestei Biserici care şi-a însuşit reforma este *păstrarea succesiunii apostolice,* prin episcopat. Ierarhia bisericească a conservat cele trei trepte: *episcop, preot* şi *diacon.* Biserica este condusă de o federaţie de episcopi, arhiepiscopul de Cantenbury, primatul Bisericii, fiind recunoscut doar ca primat onorific, nu juridic.

De la protestanţi au preluat: *mântuirea numai prin credinţa* (sola fi de), dar n-au admis predestinaţia, *sola Scriptura,* înlăturând Sfânta Tradiţie, *Liturghia* (însă cu unele elemente din missa catolică), doar două Taine – *Botezul* şi *Euharistia* (respingând transsubstanţierea). Au înlăturat cultul sfinţilor, cinstirea icoanelor – şi învăţătura despre purgatoriu.

De la catolici au păstrat, între altele: Simbolul credinţei, cu adaosul „Filioque", ierarhia cu cele trei trepte, sărbătorile principale, veşmintele liturgice, semnul Sfintei Cruci, orga, naşii la Botez, diferite alte ceremonii şi ritualuri.

Urmările Reformei anglicane.

În timpul domniei reginei Elizabeta I, au apărut două direcţii religioase:

Puritanii (care doreau să „purifice" Biserica Anglicană de rămăşiţele învăţăturii catolice), numiţi *şi prezbiterieni* (pentru faptul că au înlocuit conducerea papală cu sinoade alcătuite din bătrâni – „prezbiteri");

Congregaţionaliştii sau *independenţii.*

Primii doreau o reformă radicală în favoarea protestantismului, iar ceilalţi o accentuare a dogmelor şi a elementului sacramental.

Reprezentanţii celor două curente reformatoare au fost

alungaţi sub regele Carol al II-lea, în 1660, dar începând cu domnia lui *Wilhelm de Orania* (1689 – 1702) sunt toleraţi. În *Scoţia,* care se va uni din 1707 cu Anglia, formând Regatul Marii Britanii, reforma a fost propagată de calvinistul *John Knox,* care întemeiază aici o *Biserică Prezbiteriană.*

În *Irlanda,* Reforma n-a fost primită rămânând catolică. Parte din puritanii persecutaţi se vor refugia din Anglia în *Olanda,* întemeind aici o puternică comunitate reformată. *Belgia* rămâne catolică.

Încercări de atragere a ortodocşilor la protestantism. Patriarhul Chiril Lucaris

Reforma a adâncit şi accentuat criza şi deruta religioasă din Biserica Apusului. Deşi ar fi fost preferabilă şi, poate, salutabilă orientarea luteranilor, calvinilor şi anglicanilor către Ortodoxie, la acea vreme aflată sub dominaţia politică a turcilor, totuşi evenimentul nu s-a produs. Slabele încercări husite din 1451, 1575 şi 1747 de unire vor rămâne fără efect.

Luteranii au fost ceva mai insistenţi şi mai sistematici. Chiar Luther, în argumentarea sa contra denaturărilor catolice, amintea şi Biserica Răsăriteană ca una care nici ea nu admitea primarul papal, purgatoriu, indulgenţele, Filioque şi azima la

Sfânta Euharistie.

Prin intermediul unui diacon, delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Melanchton trimite la 1559 o scrisoare, însoţită de traducerea în greceşte a *Confesiunii de la Augsburg,* sondând opinia patriarhului ortodox.

Nu se cunoaşte motivul pentru care patriarhul n-a răspuns, în anul 1572, ministrul *Ştefan Gerlach* sosit la Constantinopol înmânează patriarhului *Ieremia II două* scrisori şi o cuvântare din partea teologilor luterani de la Universitatea din Tübingen, prin care se afirmă că Biserica Luterană nu este eretică. Peste câteva luni, patriarhul primeşte de la aceeaşi universitate o nouă traducere grecească a Confesiunii augustine şi este rugat să se pronunţe.

Patriarhul va răspunde în câteva scrisori luteranilor, vădind rătăcirile eretice ale acestora, în dezacord cu doctrina Bisericii lui Hristos, precizată în Sinoadele Ecumenice.

Învăţăturile luterane despre „sola fi de", caracterul invizibil al Bisericii, numărul Tainelor ş.a. Scrisorile lui Ieremia sunt importante întrucât se constituie într-o primă atitudine oficială a Bisericii Ortodoxe faţă de inovaţiile doctrinare luterane, izvorâte din raţionalismul individualist. Iezuiţii polonezi au speculat această situaţie publicând, în câteva rânduri, scrisorile

patriarhului grec, prin care se combăteau totodată şi tendinţele prozelitiste ale luteranilor.

O nouă încercare de unire s-a consumat în anul 1599, sub patriarhul *Meletie Pigas,* fără rezultate.

În relaţiile timpurii dintre protestanţi şi ortodocşi, ne reţine atenţia personalitatea lui *Chiril Lucaris (1512 – 1638)*, patriarh de Alexandria (1602 – 1620) şi de Constantinopol (1620 – 1638), având importante legături şi cu ţările noastre, Moldova şi Muntenia. Patriarhul alexandrin Meletie Pigas l-a trimis în Polonia (1594 – 1600), pentru a întări pe ortodocşii ameninţaţi cu uniaţia. La întoarcerea din misiune (1601), s-a oprit la curtea domnitorului moldovean Ieremia Movilă.

Va vizita, în calitate de patriarh al Alexandriei, Ţara Românească, domnitorul *Radu Mihnea* (1611 – 1616;! 620 – 1623) fiindu-i coleg de studii la Veneţia şi Padova.

A păstorit scaunul patriarhal de Constantinopol în condiţii dramatice, fiind înlăturat, prin uneltirile iezuiţilor, de cinci ori.

Aflându-se în mijlocul confruntărilor dintre ambasadele catolicilor şi calvinilor, la Constantinopol, Chiril s-a raliat acestora din urmă, care l-au ajutat şi material şi erau mai puţin incisivi în relaţiile confesionale. Se pare că unii dintre calvini vor abuza însă de simpatia procalvină a lui Ciril şi-l vor compromite

în faţa ortodocşilor.

Astfel, în 1629 apare la Geneva, în limba latină, „Mărturisirea Bisericii Ortodoxe”, pusă pe seama lui Ciril Lucaris. Aceeaşi lucrare s-a publicat în greceşte, patru ani mai târziu. Mărturisirea, care în fond era calvină, a provocat un adevărat scandal. Atât ortodocşii, cât şi catolicii au luat atitudine vehementă faţă de aceasta.

Chiril a negat categoric paternitatea mărturisirii, dar n-a putut evita condamnarea. Prin uneltirile iezuiţilor, nemulţumiţi de opoziţia patriarhului la încercările prozelitiste romano-catolice, Chiril este sugrumat, din ordinul sultanului, la 29 iunie 163 8 şi aruncat în Bosfor. Câteva sinoade (Constantinopol 1638, 1642 şi 1691, Iaşi 1642, Ierusalim 1672) vor condamna atât mărturisirea calvină, iar unele chiar şi persoana patriarhului Chiril Lucaris.

Mărturisiri de credinţă. Aşa cum am amintit, publicarea în cele două redactări (latină şi greacă) a mărturisirii de credinţă a lui Ciril Lucaris a răscolit practic întreaga creştinătate. Catolicii au considerat că a sosit momentul potrivit de a face o nouă încercare de oblăduire a Bisericii Ortodoxe sub mantia Romei, iar protestanţii credeau ca reală orientarea Bisericii Ortodoxe către calvinism.

Ortodocşii au purces la luarea unor atitudini ca să potolească elanul prozelitist al celor două ramuri confesionale creştine.

La 24 septembrie 1638, un sinod la Constantinopol, sub preşedinţia patriarhului *Ciril Contaris,* condamnă atât mărturisirea calvină, cât şi pe Chiril Lucaris. Calvinii şi iezuiţii nu cedează însă. La 1640 se pune în circulaţie în Ardeal un Catehism calvinesc.

Noul patriarh Partenie convoacă şi el un sinod la Constantinopol, în mai 1642, în cadrul căruia se condamnă, punct cu punct, afirmaţiile calvine ale mărturisirii puse pe seama lui Ciril Lucaris. În această acţiune s-a remarcat marele cărturar şi predicator Meletie Strigos. La sinod au luat parte şi cinci delegaţi români.

Prin bunăvoinţa şi ospitalitatea domnitorului moldovean Vasile Lupu, sensibil la solicitarea mitropolitului kievean Petru Movilă, în toamna anului 1642 are loc o întrunire la Iaşi (sinod) având ca obiect studierea şi aprobarea Mărturisirii de credinţă a lui Petru Movilă. Au fost prezenţi doi egumeni ruşi, Iosif Kononovici, rectorul Academiei din Kiev, mitropolitul Porfirie al Niceii şi Meletie

Strigos, marele teolog grec al veacului. Mărturisirea lui

Petru Movilă va fi acceptată, tradusă în greceşte de Meletie Strigos şi, prin acceptarea sa de Sinodul Patriarhiei Ecumenice, devine *Mărturisire de credinţă oficială* a Bisericii Răsăritului. Deşi Meletie Strigos ar fi dorit, persoana patriarhului Ciril Lucaris nu a fost condamnată.

În 1672 (ianuarie), patriarhii orientali ţin un nou sinod la Ierusalim şi hotărârea lor, concretizată într-o mărturisire intitulată *„Pavăza Ortodoxiei”,* se trimite ruşilor şi anglicanilor. Şi tot în acest an (martie), la Ierusalim este adoptată o mărturisire de credinţă alcătuită de patriarhul *Dositei* al Ierusalimului, îndreptată cu precădere către calvinii din Franţa. Ea cuprinde 18 articole şi 4 întrebări.

La 1691, când se ţine un ultim sinod la Constantinopol, de condamnare a mărturisirii lucariene, se tipăreşte în româneşte, la Tipografia din Buzău, *Mărturisirea de credinţă* a lui Petru Movilă.

O altă mărturisire de credinţă o datorează Biserica Ortodoxă lui *Mitrofan Kritopoulos,* patriarh al Alexandriei, alcătuită la cererea teologilor protestanţi din Helmstadt (1625). Aceasta este scrisă în 18 articole şi 4 întrebări, în duh irenic, mai puţin polemică şi oarecum concesivă faţă de protestanţi (îndeosebi, în legătură cu unele Sf. Taine). Dincolo de aceste nuanţe, mărturisirea este foarte clară şi combate temeinic

rătăcirile protestante şi catolice.

Aprobată de mai multe sinoade, lucrarea lui Mitrofan Kritopulos, alcătuită în formă de catehism cu 161 de întrebări şi răspunsuri, a devenit aproape normativă în Biserica Ortodoxă.

Protestantismul în secolele XVI-XX

Reforma, prin lipsa unei structuri de unitate, atât la nivelul credinţei, cât şi al organizării bisericeşti, a stimulat întemeierea unor grupuri independente. Mai multe mişcări (puritană, baptistă, metodistă) apar în Anglia, Germania, Elveţia.

Anabaptiştii, consideraţi extremişti ai Reformei şi numiţi astfel întrucât condamnau botezul copiilor, admiţând doar pe cel al adulţilor, au refuzat orice autoritate civilă sau religioasă, dorind să instaureze o nouă societate evanghelică destinată a pregăti apropiata revenire a lui Hristos. Cei mai importanţi lideri au fost Thomas Munzer (+ 1525) şi Michael Sattler (+ 1527). Din anabaptism s-a desprins o altă ramură reformatoare radicală – *menoniţii* – fondată de preotul catolic olandez Menno Simon (+ 1561), care au emigrat în Statele Unite şi Canada.

După 1524, husiţii devin calvinişti. Ungaria se va împărţi între luterani şi calvini. Ţările Scandinave acceptă Confesiunea de

la Augsburg (1593).

În Transilvania, propaganda calvină se intensifică prin eforturile principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rakoczy I (1630 – 1648).

Pietismul.

La finele secolului al XVII-lea, în sânul protestantismului german apare o mişcare de întoarcere către vieţuirea creştină a comunităţilor din primele secole, numită pietism. Filip Iacob Sperier (+ 1705), considerat fondator al pietismului, îşi exprimă opiniile sale în lucrarea *Pia desideria* (Dorinţe pioase), considerând că dogmatismul şi filosofarea seacă trebuie să fie secundare, pe primul loc în viaţa creştinului situându-se iubirea, evlavia (pietatea) şi pocăinţa. Punând pe prim-plan experienţa religioasă personală şi încurajând operele de caritate, pietismul a dat un nou avânt, în secolul al XVIII-lea, luteranismului. Un alt important lider al pietismului a fost Auguste Francke (+ 1727).

Oraşul german Halle devine centrul curentului pietist, care a avut răsunet în Elveţia şi în America. Mişcarea pietistă decade însă la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Teologi protestanţi în secolele XVI-XVIII.

Această perioadă s-a înscris ca una a răspândirii protestantismului, beneficiind de misionari valoroşi care, în

acelaşi timp, au fost şi teologii reformei, precum: *lutheranul Filip Melanchton,* calvinul *Theodor Beza,* predicatorul scoţian *John Knox,* anglicanul *Thomas Cranmer,* profesorul italo-croat şi polemistul *Matthias Flacius* (+ 1575). Le-au urmat alţi teologi, precum vizionarul *Jakob Boehme* (+ 1624) sau pastorul german *Johan Herder* (+ 1803), teolog, critic literar şi filosof al istoriei.

Teologii secolelor XIX-XX.

În secolele imediat următoare, protestantismul se exprimă prin mari sisteme teologice, precum liberalismul, iluminismul, raţionalismul. Cel mai mare ideolog al liberalismului protestant, *Friedrich Daniel Ernest Schleirmacher* (1768 – 1834), susţine că esenţa religiei este experienţa, iar aceasta constă în sentimentul dependenţei absolute de Dumnezeu.

Filosoful danez *Soren Kierkegaard* (1813 – 1855) respinge argumentele raţionale şi consideră credinţa o decizie personală care „riscă". Teologi şi filosofi idealişti degenerează în idei şi afirmaţii, adesea, curioase. Astfel, după *Georg W.F. Hegel* (1770 – 1831), Hristos este suprema manifestare a spiritului divin, iar *Friedrich Nietzsche* (1844 – 1900), urmat de alţi filosofi moderni, declară că „Dumnezeu este mort", proclamând spiritul autonom al omului eliberat de religie şi morală pe calea ştiinţei şi propune „supraomul".

Alţi teologi protestanţi sunt: *Albert Ritschl* (1822 – 1889), *Albert Schweitzer* (1875 – 1965), care a desfăşurat o remarcabilă activitate misionară şi socială în Gabon şi care în plan teologic aduce în discuţie conceptul de „împărăţia lui Dumnezeu" *şi Adolf von Harnack (185*1 – 1930), autorul importantei lucrări „Esenţa creştinismului", teolog luteran potrivit căruia creştinul este liber să critice dogma, care nu reprezintă altceva decât expresia intelectuală (raţională) a Evangheliei.

Karl Barth (1886 – 1968), teolog calvinist elveţian şi unul din cei mai importanţi gânditori moderni, ia atitudine împotriva liberalismului, întemeind „teologia dialectică", în lucrările sale „Comentariu la Romani" şi „Dogmatica" (4 volume). Alţi teologi: *Emil runner* (1889 – 1966), *Rudolf Bultmann* (1884 – 1976), care a promovat ideea „demitologizării" Bibliei (considerând Evanghelia interpolată de produsele mitice ale comunităţii creştine primare), *Paul Tillich* (1886 – 1965), filosofai religiilor şi exponent al teologiei dialectice, autorul lucrărilor „Dinamismul credinţei" şi „Teologie sistematică", în care abordează relaţia dintre cultură, religie şi filosofie, întregesc imaginea teologiei protestante contemporane.

Misiuni protestante. Luteranii şi calvinii s-au străduit să dezvolte mai multe misiuni în ţările preponderent catolice sau

ortodoxe, dar au trimis misionari şi în lumea păgână, îndeosebi a coloniilor Angliei şi în Americi. În paralel s-au constituit societăţi biblice de editare şi răspândire a Scripturii în limbile indigene.

Cea mai importantă este *Societatea Biblică Britanică,* întemeiată la Londra, în 1804, cu mai multe filiale în Europa şi America.

Practicând metoda misionarismului individual, reformaţii şi calviniştii au predicat în Brazilia, Groenlanda, America de Nord, India, Indonezia, Coreea, Oceania etc.

Neoprotestanţii. Începând cu secolul al XVII-lea, din ramurile protestante – reformată şi calvină – au luat naştere o serie de confesiuni numite neoprotestante, care au fărâmiţat Biserica ieşită din Reformă, producând şi mai multă confuzie în sânul creştinismului. Principalele confesiuni neoprotestante sunt:

a) *Quakerii* (tremurătorii) cunoscuţi şi sub numele de Societatea Prietenilor, înfiinţată în jurul anului 1649, în Anglia, de *George Fox.* Persecutaţi în Anglia de Carol al II-lea, au emigrat masiv în America unde, în 1681, au creat sub egida lui William Penn (1644 – 1718) colonia Pennsylvania. Quakerii cereau magistraţilor care-i anchetau să se cutremure în faţa lui Dumnezeu (de aici şi numele de tremurători).

Adepţii unei vieţi simple, quakerii refuză serviciul militar, războiul, petrecerile mondene şi desfăşoară intense acţiuni caritabile. Au militat pentru încetarea comerţului cu sclavi şi dezrobirea negrilor. Un alt reprezentant însemnat al Societăţii Prietenilor a fost Robert Barclay (1648 – 1690).

b) *Metodiştii.* Confesiune pietistă înfiinţată în Anglia, în 1729, de fraţii Charles şi John Wesley, propovăduind o nouă metodă de viaţă (de unde şi denumirea de metodişti), bazată pe o moralitate austeră. Sub raport doctrinar sunt calvini, iar în privita organizării congregaţionalişti.

Remarcându-se prin întâlnirile lor în aer liber, prin care atrăgeau mulţi adepţi, metodiştii s-au răspândit în Statele Unite, Canada, Australia, Noua Zeelandă şi Irlanda.

În 1932, metodiştii s-au unit formând Biserica Metodistă din Marea Britanie.

c) *Cultul creştin baptist.* Ca Biserică a apărut în secolul al XVII-lea, în Olanda şi Anglia, principala caracteristică a baptismului fiind refuzul pedobaptismului şi întoarcerea la Botezul prin afundare. „Părinţii" baptismului sunt *John Smith* şi *Thomas Holwys.* Divizaţi la început, baptiştii s-au reunit în 1791, dar în secolul al XIX-lea, problema sclaviei a adus noi sciziuni, care s-au soldat cu formarea, în America, a Convenţiilor baptiste

de Nord şi de Sud.

În prezent, în lume sunt în jur de 51 de milioane de baptişti.

d) *Adventiştii de ziua a şaptea,* denominaţiune creştină ale cărei baze au fost puse de fermierul american *William Miller (*1782 – 1849) şi dezvoltată de *Hélène Gould White* (1826 – 1915). Principala preocupare a fondatorilor a fost calcularea datei exacte a venirii a doua a lui Hristos (în limba latină *adventus),* pe baza profeţiei lui Daniel şi a Apocalipsei. Începând cu anul 1843, au fost propuse numeroase date ca sigure ale venirii lui Hristos. Biserica Adventistă de ziua a şaptea a fost creată în 1855, răspândindu-se apoi în Europa şi Australia.

Pretinzând că lucrările sale (între care se detaşează *Tragedia veacurilor* sunt inspirate şi că Dumnezeu i-a revelat mai multe învăţături, Hélène White a reuşit, prin misionari, să dobândească un mare număr de adepţi.

Adventiştii de ziua a şaptea se detaşează între cultele neoprotestante prin serbarea sabatului iudaic. Astăzi sunt pe glob aproximativ 7 milioane de adventişti.

e) *Creştinii după Evanghelie,* cult a cărui origine se află în Elveţia, în secolul al XIX-lea. Doctrina „evangheliştilor" se prezintă ca un amestec de învăţături zwingliene şi baptiste.

f) *Martorii lui Iehova* constituie o mişcare milenaristă întemeiată în America, în secolul al XIX-lea, de *Charles Taze Russel* şi dezvoltată de succesorul său, *Joseph Franklin Rutherford,* având sediul la Brooklyn (New York).

Doctrina martorilor este în bună parte anticreştină, iar în practica vieţii se constată accente antisociale.

Nu cred în Sfânta Treime, Iisus – după iehovişti – nu este Fiul lui Dumnezeu, ci un martor al lui Iehova, ca şi Apostolii, sufletul moare odată cu trupul, cred într-o împărăţie pământească, nu admit transfuzia de sânge, transplantul de organe etc. Principala publicaţie „Tumul de veghere" este tribuna prin care îşi răspândesc învăţătura. În lume sunt astăzi cca. 7 milioane de membri.

g) *Mormonii* – o mişcare neoprotestantă fondată de Joseph Smith (1805 – 1844) în 1820, în America, avându-şi sediul actual în Salt Lake City (statul Utah – America), îşi mai zic „Biserica lui Iisus Hristos a Sfinţilor din timpurile din urmă". Doctrina este de orientare milenaristă, adepţii punând mai mare preţ pe *Cartea lui Mormon* decât pe Biblie, considerând-o „un alt Testament al lui Iisus Hristos". În prezent numără, în întreaga lume, cca. 6 milioane de adepţi.

h) *Penticostalii* consideră că primesc Botezul Duhului Sfânt,

ca oarecând Apostolii la Cincizecime.

Întemeietorul este pastorul baptist *Carol Perham* în America, în secolul XX, mişcarea penticostală cunoscând o rapidă şi largă răspândire pe glob.

Pe fondul liberalismului protestant au luat naştere diverse alte mişcări şi curente religioase, cu unele accente oculte. Amintim aici *Teozofia,* fondată în Statele Unite de colonelul H.S. Olcott (+ 1907) şi de mediumul de origine ruso-germană Helena Petrovna Blavatsky (+ 1891) şi *Antropozofia,* născută în Elveţia, părintele ei fiind Rudolf Steiner (+ 1925).

Comunităţi „ecumenice".

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în diferite ţări din apusul Europei, pe fondul propovăduirii unor doctrine ale trezirii spirituale, apar comunităţi protestante care împrumută elemente catolice şi ortodoxe, adoptă un ritual „ecumenic" fără accente confesionale şi încearcă să ofere lumii secularizate un anumit model de viaţă religioasă. Astfel s-au format: Comunitatea „Surorilor Mariei" în Dormstadt (Germania), îndeosebi după 1945, „Diaconesele" din Reuilly (Franţa), înfiinţată în 1941, Comunitatea Surorii Genevieve Micheli (f 1964), de la Grandehamp (Elveţia), întemeiată în 193 6, Comunitatea de la Taize (sudul Franţei) înfiinţată de Roger Schultz, în 1940 şi altele.

Bisericile Ortodoxe la etapa modernă şi contemporană

Patriarhia Ecumenică sub stăpânire turcească, în secolele XV-XVIII. Evoluţia raporturilor politice în Balcani şi îndeosebi în estul Europei, pe care a impus-o puternicul Imperiu Otoman, a făcut ca situaţia Bisericii Ortodoxe să fie mult mai dificilă decât a Bisericii Apusene, în veacurile XV-XVHL

Bulgaria (1393), Serbia şi Bosnia (1459), Albania (1468), Belgradul (1621) cad pe rând sub stăpânire turcească. Principatele Române devin şi ele vasale turcilor: Ţara Românească (1402), Moldova (1514), Transilvania (1568).

Rusia va reuşi pe vremea lui Petru cel Mare (după 1682) să se elibereze de turci, după ce alungase în 1480 pe tătari. Sultanii Selim I şi Soliman Magnificul (1520 – 1566) vor desăvârşi opera cuceritoare a lui Mahomed II şi vor aduce Imperiul Turc în culmea puterii.

După aceştia începe declinul marelui şi neomogenului imperiu. Turcii sunt bătuţi de austrieci (Lepante, 1571) şi ruşi (Kiev, 1681) şi vor asedia fără rezultat Viena (1683 – 1686).

Odată cu venirea la tron a lui Petru cel Mare (1682 – 1725),

Rusia va intra în etapa modernizării şi a reformelor economice, sociale şi religioase, devenind, treptat, puterea protectoare principală a creştinătăţii ortodoxe.

Privind retrospectiv situaţia Bisericii Ortodoxe, în contextul politic şi social de care am vorbit, putem reţine următoarele:

Privilegiile şi înlesnirile făcute creştinătăţii bizantine de Mahomed II, la numirea ca patriarh a lui Ghenadie Scholarul, după cucerirea Constantinopolului, au început repede să fie uitate, însuşi Ghenadie nu rezistă decât 4 ani în scaun. Urmaşul lui, Iosafat, este batjocorit de sultan, pentru neaprobarea unui divorţ anticanonic.

Existau şi dezbinări serioase chiar în sânul creştinilor (mai ales după 1461 când prin căderea Trebizondei, sultanul face colonizări masive în Constantinopol).

Începe nedreapta şi păgubitoarea emulaţie pentru impunerea propriului patriarh. Partida de Trebizonda şi cea băştinaşă oferă peşcheşuri pentru a obţine confirmarea ca patriarh a propriului candidat. Sistemul simoniac s-a extins şi la alegerea şi numirea mitropoliţilor şi episcopilor în provincie.

Situaţia financiară a Patriarhiei Ecumenice era foarte precară şi de aceea apela mai de fiecare dată la ajutorarea

Bisericilor Ortodoxe din ţările vasale turcilor sau tributare lor.

Patriarhii s-au schimbat foarte des (între 1453 – 1800, 150 de schimbări şi succesiunea a 70 de patriarhi, ceea ce înseamnă că, în 347 de ani, fiecare ar fi păstorit în medie numai câte cinci ani).

Turcii nu s-au sfiit să-i ucidă pe unii dintre ei, cum au făcut-o cu Chiril Lucaris – 1638, Grigorie şi 12 mitropoliţi (1821), dar şi cu alţi ierarhi (să ne amintim de Sfântul Antim Ivireanul care şi-a sfârşit la fel viaţa, în 1716).

Creştinii au plătit şi înspăimântătoarea „dare a sângelui", prin copiii care erau răpiţi din căminele lor, islamizaţi şi formaţi în disciplina militară severă a corpului ienicerilor.

Biserica Ortodoxă va avea în acest răstimp şi personalităţile, şi eroii săi. Consemnăm pe patriarhul *Meletie Pigas* din Alexandria (sec. XVI), *Macarie* în Antiohia (1648 – 1672), a cărui relaţie de călătorie şi prin Ţările Române ne-a lăsat-o arhidiaconul Paul de Alep, *Nectarie, Dositei* şi *Hrisant* (între 1660 – 1713) la Ierusalim, luptători împotriva iezuiţilor.

Patriarhii constantinopolitani, mai importanţi, după Ghenadie, au fost: *Nifon al II-lea* (1435/40 – 1508), de fapt, Sf. Nifon, care a activat şi în Ţara Românească, dar a intrat în conflict cu domnitorul Radu cel Mare; *Ioasaf al II-lea* (1555 – 1565) care

a ridicat sediul Patriarhiei; *Chiril Lucaris,* remarcat în lupta anti-iezuită în Polonia şi Principatele Unite, *Samuil Hangeris* (sec. XVIII), care a întocmit un nou regulament de organizare şi funcţionare a Patriarhiei, instituind conducerea sinodală.

Bisericile Ortodoxe. Vechile Patriarhii

Viaţa creştină a diferitelor comunităţi a avut nevoie de la început de forme organizate ale desfăşurării ei. Bisericile locale au păstrat şi păstrează până astăzi aceeaşi învăţătură de credinţă formulată în cadrul sinoadelor ecumenice şi folosesc ritul liturgic bizantin.

Unele Biserici sunt *autonome,* adică aflate sub jurisdicţia unei Biserici autocefale sau a unei Patriarhii; altele sunt *autocefale,* adică au conducere proprie; altele sunt înălţate la rangul de *patriarhie.* În prezent, în cuprinsul Bisericii Ortodoxe sunt 9 patriarhii şi 8 biserici autocefale. În cele ce urmează vom prezenta fiecare din Bisericile Ortodoxe, cu istoria lor pe scurt.

Patriarhia Ecumenică de Constantinopol: în istoria şi viaţa Bisericii Răsăritului, Patriarhia de Constantinopol, după anul 330, a jucat un rol deosebit de important Misionarii coordonaţi de la Bizanţ au convertit la creştinism pe goţi (strămoşii germanilor), popoarele slave din Europa de Răsărit,

precum şi unele popoare din Asia apuseană şi Africa de Nord. Patriarhii de Constantinopol s-au străduit apoi, după căderea sub turci a capitalei bizantine (1453), să ţină nestinsă flacăra Ortodoxiei.

Deşi solicitată insistent, de mai multe ori de-a lungul veacurilor, Biserica Apusului n-a întins mână de ajutor Patriarhiei Ecumenice. Bisericile Ortodoxe din Răsărit vor fi cele care, după 1453, vor ajuta Bizanţul să supravieţuiască. Istoria Patriarhiei Ecumenice cunoaşte cinci etape mai însemnate: de la 330 d.Hr., fondarea Constantinopolului de Sfântul Constantin, până la sfârşitul perioadei iconoclaste, aşa-numita „Biruinţă a Ortodoxiei", în 843; de la 843 sfârşind cu căderea Constantinopolului sub latini în cea de-a patra „Cruciadă" în 1204, urmată de ocupaţie de o jumătate de secol; de la 1261, când este recuperat Constantinopolul de sub ocupaţia latină, de împăratul bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul, până la căderea definitivă sub turcii otomani, în 1453; aşa-zisa „turcocraţie", de la începutul ocupaţiei turceşti în 1453, până la declararea independenţei Greciei, în 1821, sau mai curând 1833, când Biserica Greciei şi-a declarat autonomia faţă de Patriarhie ca Biserică autocefală; perioada modernă, de la 1833 până în prezent. Constantinopolul a fost considerat „Noua Romă" şi a

dobândit un primat de onoare, după Roma, prin canonul 3 al Sinodului al II-lea Ecumenic, hotărâre întărită de canonul 28 al Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes (431), când scaunului de Constantinopol i se atribuie eparhiile Tracici, Asiei Mici şi Pontului.

Trei din cele şapte sinoade ecumenice s-au ţinut la Constantinopol (al II-lea, al V-lea şi al VI-lea), în perioada 325 – 787, precum şi foarte multe sinoade locale.

Până în secolul al XI-lea, personalităţi de prim-rang ale trăirii creştine şi ale culturii au ocupat scaunul spiritual de Constantinopol, precum: Sfântul *Grigorie de Nazianz* sau *Teologul* (379 – 381), Sfântul Ioan *Gură de Aur* (398 – 404), Sfântul *Ioan IV Postitorul* (582 – 595), Sfântul *Tarasie* (784 – 806), *Fotie* (858 – 867; 877 – 886). S-au succedat însă şi păstoriri ale unor patriarhi care, din nefericire, au alunecat în erezii, precum: *Macedonie* (342 – 346; 351 – 360), *Nestorie* (428 – 431), *Serghie* (610 – 638) ş.a.

În anul 588, patriarhul constantinopolitan Ioan VI Postitorul îşi ia titlul de „patriarh ecumenic".

După schisma de la 1054, Patriarhia Ecumenică va cunoaşte în secolul al XI-lea apogeul jurisdicţiei sale, prin exercitarea protecţiei canonice asupra creştinilor din nordul

Africii, Italia de Sud şi Sicilia, Asia Mică, Peninsula Balcanică, Rusia, Armenia şi Ţările Române, numărând cca. 600 de scaune episcopale.

Ocuparea Constantinopolului de către cruciaţi în 1204 determină Patriarhia Ecumenică să-şi mute sediul la Niceea, unde rămâne până în 1272.

După cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani (29 mai 1453), Patriarhia Ecumenică îşi restrânge considerabil jurisdicţia şi va păstra un primat de onoare în cadrul Bisericilor Ortodoxe naţionale, patriarhul ecumenic fiind „primul între egali".

Turcii au exercitat neîncetat constrângeri asupra Patriarhiei.

Reforme patriarhale. După 1453, libertatea de acţiune a patriarhului constantinopolitan a fost permanent îngrădită. Problemele bisericeşti mai importante erau rezolvate de către *Sinodul Endemic* (de la grecescul *endemos* = care se află într-un loc), la care luau parte ierarhii care se aflau ocazional în Constantinopol. Bună parte din aceşti ierarhi reprezentau scaunele episcopale ale patriarhiilor Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, căzute sub turci, care apelau la tronul ecumenic pentru diverse probleme, întrucât numai patriarhul de Constantinopol

putea intermedia pe creştini la sultan, în aceste împrejurări, şi Sfântul şi Marele Mir era trimis celorlalte Biserici tot de către patriarhul ecumenic.

În secolul al XVIII-lea, patriarhul *Samuil I* (1763 – 1768; 1773 – 1774) reformează administraţia patriarhală, înfiinţează *Sinodul Permanent* (1764), care preia atribuţiile Sinodului Endemic. Primii patru mitropoliţi, din cei 12 care alcătuiau sinodul, rezidau permanent la Constantinopol. Sigiliul patriarhal era împărţit în patru, fiecare din aceştia având câte o parte din el, pecetluirea unei hotărâri importante neputându-se realiza decât prin consensul lor. Între atribuţii, sinodul număra şi pe cea de alegere a patriarhului ecumenic.

Autorităţile turceşti au boicotat însă şi au nesocotit de cele mai multe ori reformele patriarhale, care priveau respectarea intereselor Bisericii.

Patriarhul Samuil I, la presiunea turcilor, a desfiinţat, în 1766, Patriarhia Sârbă de Pec, iar în 1767, Arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, pe motivul că într-un singur stat – Imperiul Otoman – nu poate exista decât o patriarhie – cea ecumenică. În timpul ultimei perioade de păstorire a patriarhului ecumenic Grigorie al V-lea (1818 – 1821), s-a hotărât ca cei 12 mitropoliţi ai Sinodului Permanent să se schimbe din doi în doi

ani, adăugându-li-se şi un *Consiliu mixt* (3 mitropoliţi şi 8 mireni) care gestiona aspectele economice şi civile ale Patriarhiei. Patriarhul ecumenic se alegea de *Congresul Electoral* (alcătuit din mitropoliţi şi mireni) care propunea sultanului 3 candidaţi, iar acesta desemna pe unul din ei.

Situaţia politică de constrângere şi condiţiile economice precare ale patriarhiilor aflate sub stăpânire turcească le vor determina, secole de-a rândul, să solicite ajutoare din Ţările Române şi Rusia, care, practic, au susţinut Orientul creştin, începând cu secolul al XVIII-lea, exagerarea valorilor naţionale greceşti, *adică filetismul* (iubirea de neam), va conduce la ingerinţe în Bisericile Ortodoxe naţionale şi va provoca nemulţumiri în rândul acestora.

În timpul Revoluţiei din 1821, turcii au executat pe patriarhul ecumenic Grigorie (10 aprilie 1821), împreună cu 12 mitropoliţi şi cu un număr mare de clerici şi credincioşi.

La mijlocul veacului al XIX-lea, sultanul Abdul Medgid, sub presiunea Marilor Puteri din Europa, va garanta libertatea creştinilor. Totuşi, evenimentele politice ulterioare vor Lovi integritatea jurisdicţională a Patriarhiei.

În 1928, eparhiile greceşti din Macedonia, nordul Greciei şi vestul Turciei intră sub jurisdicţia Bisericii Greciei, în 1913, cele

20 de mănăstiri din Muntele Athos intră în jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. După 1945, Ţările Baltice vor intra sub jurisdicţia Patriarhiei Moscovei, în 1967, Biserica din Creta dobândeşte autonomia, ieşind de sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice.

În 1923, patriarhului ecumenic i s-au luat prerogativele politice şi juridice, ca *etnarh* al creştinilor din fostul Imperiu Turc, acordate de sultanul Mahomed al II-lea în 1453, rămânând numai cu cele religioase. În 1934, preşedintele Turciei, Kemal Atatürk, a interzis ierarhilor şi preoţilor din Turcia purtarea costumului preoţesc. Numai patriarhul ecumenic are îngăduinţa să poarte costumul, tuturor celorlalţi mitropoliţi, episcopi, preoţi etc., interzicându-le acest lucru pe teritoriul Turciei.

În prezent, Patriarhia Ecumenică are în jurisdicţie în Turcia 5 mitropolii, cu un număr total de 20.000 de credincioşi, în afara graniţelor Turciei îşi exercită jurisdicţia asupra celor 20 de mănăstiri din Muntele Athos şi insulele Dodecanez (cca. 450.000 de credincioşi). Diaspora Patriarhiei Ecumenice numără peste 5 milioane de credincioşi în Europa Occidentală, America de Nord şi de Sud, Australia şi Noua Zeelandă.

Dintre patriarhii ecumenici cei mai reprezentativi ai secolului XX, se disting *Athenagora* (1949 – 1972) şi actualul patriarh, *Bartolomeul* (din 2 noiembrie 1991). Titulatura

întâistătătorului acestei Biserici este „arhiepiscop de Constantinopol – Noua Romă şi patriarh ecumenic".

Sediul Patriarhiei Ecumenice se află la biserica „Sfântul Gheorghe" din cartierul Fanar al Istanbulului.

Patriarhia Alexandriei. Până la întemeierea Constantinopolului, Patriarhia de Alexandria, cel mai vechi scaun patriarhal, ocupa locul al II-lea după Roma. Controversa monofizită de la mijlocul secolului al V-lea a dus la scindarea Patriarhiei alexandrine în două grupuri: *melkiţii* care au recunoscut hotărârile Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon (451) şi *copţii,* constituiţi într-o nouă Biserică (Biserica Egipteană Coptă).

După cucerirea Egiptului de către arabi (secolul VII), Biserica a fost greu încercată, clerul şi credincioşii fiind persecutaţi de islamişti; s-au înregistrat treceri forţate la islamism, s-au dărâmat biserici, au fost ucişi slujitori şi creştini.

Până spre secolele XI-XIII, Patriarhia Alexandriei, care reprezenta pe creştinii melkiţi, a folosit ritul copt, după care a revenit la ritul bizantin. Datorită numărului scăzut de credincioşi, în secolele X VI-XVIII, patriarhul ortodox al Alexandriei a rezidat mai mult la Constantinopol decât în Egipt.

Din secolul al V-lea, funcţionează în Egipt două patriarhii:

Patriarhatul Ortodox Copt, în fruntea căruia se află în prezent Sanctitatea Sa *Şenuda al III-lea,* cu reşedinţa la Cairo şi *Patriarhatul Grec – Ortodox* condus de *Petru al VII-lea,* Patriarh al Alexandriei şi Papă al întregii Africi întronizat la 9 martie 1997. Această a doua patriarhie, care are în jurisdicţie 14 mitropolii în Africa, a iniţiat o amplă misiune la africanii din Ghana, Camerun, Zair şi Kenya. Fostul patriarh Partenie al III-lea (1987 – 1996), care a vizitat şi Biserica Ortodoxă Română, a decedat la 23 iulie 1996.

În prezent, jurisdicţia Patriarhiei Alexandriei se întinde asupra Egiptului, Sudanului, Tunisiei, Congo-ului, Kenyei, Camerunului şi Africii de Sud, numărând cca. 70.000 de credincioşi. Sediul Patriarhiei este în Alexandria (Egipt).

Patriarhia Antiohiei. Biserica din Antiohia – cel mai important oraş din provincia romană a Siriei – datează din timpul Sfinţilor Apostoli. Aici, ucenicii lui Hristos s-au numit pentru întâia dată creştini (Fapte 11, 26). Nicolae, unul din cei şapte diaconi, era prozelit din Antiohia (Fapte 6, 5). În timpul persecuţiei de după uciderea Sfântului Arhidiacon Ştefan, membrii comunităţii din Ierusalim s-au refugiat la Antiohia; în anul 34, Sfântul Apostol Petru slujea aici, iar oraşul devine centrul de unde va pleca în călătoriile sale misionare Sfântul

Apostol Pavel.

Patriarhia antiohiană numără între personalităţile spirituale marcante pe Sfântul *Ignatie Teoforul* (+ 107), al doilea episcop al Antiohiei, Sfântul Ioan Gură de Aur care a slujit în Antiohia până la numirea sa pe scaunul de la Constantinopol, Sfântul *Andrei Criteanull,* Sfântul *Ioan Damaschin* ş.a. Reamintim puternica influenţă a Şcolii Catehetice din Antiohia, întemeiată în secolul al III-lea.

Canonul 6 al Sinodului I Ecumenic (325) hotărăşte ca Bisericii din Antiohia să i se păstreze privilegiile, hotărâre întărită prin canonul 2 al Sinodului al II-lea Ecumenic (381).

Patriarhia Antiohiei va cunoaşte şi ea scindările provocate de erezia monofizită şi va trece succesiv sub stăpânire persană (sec. VII), arabă (sec. VII-X), bizantină etc.

În 1098, Antiohia este cucerită de cavalerii primei Cruciade, ierarhii ortodocşi fiind constrânşi să cedeze locul latinilor şi să se refugieze. Reîntoarcerea ortodocşilor în Antiohia s-a putut petrece după 1268, când oraşul este cucerit de arabi.

În 1366, reşedinţa patriarhului se mută la Damasc, unde se află şi astăzi. După o perioadă în care a fost condusă de patriarhi greci (1724 – 1899), Patriarhia Antiohiei a impus pe scaunul patriarhal ierarhi de origine arabă. Pe timpul aflării Siriei sub

protectorat francez (1920 – 1943), sirienii au fost supuşi unor presante misiuni catolice şi protestante.

Patriarhia Antiohiei are 6 mitropolii în Siria, Liban şi 9 eparhii în diasporă (Irak, Statele Unite ale Americii, Australia, Noua Zeelandă, Brazilia şi Argentina) totalizând cca. 800.000 de credincioşi (dintre care, 500.000 în Orientul Mijlociu). Sinodul Patriarhiei numără 33 de ierarhi. Patriarhia are o Academie Teologică încorporată din 1988 în Universitatea de la Balamand (Liban). Actualul patriarh este Ignatie al IV-lea (Hazim), întronizat la 2 iulie 1979, a cărui titulatură oficială este „Patriarh ortodox grec al Antiohiei şi întregului Orient".

Patriarhia Ierusalimului. Sinodul I Ecumenic (325), prin canonul 7, pe baza „obiceiului şi a vechii predanii" hotăra să se continue cinstirea onorifică deasupra tuturor celorlalte scaune ierarhice a celui din Ierusalim. În fapt însă, Eparhia Ierusalimului, fondată în prima jumătate a secolului I, după cucerirea şi distrugerea oraşului (anul 70) este subordonată Mitropoliei din Cezareea Palestinei. Canonul 36 al Sinodului II Trulan va întări hotărârile anterioare, Patriarhia Ierusalimului fiind ultima în ordinea Pentarhiei.

Invaziile persane, arabe şi cruciate vor conduce la diminuarea însemnătăţii Patriarhiei de Ierusalim.

În 1543 ia fiinţă *Frăţia Sfântului Mormânt,* organizaţie alcătuită din ierarhi şi călugări greci, care administrează mai multe mănăstiri şi biserici.

După 1948, Ierusalimul se găseşte pe teritoriul Statului Israel, iar jurisdicţia sa se întinde asupra eparhiilor din Palestina şi Iordania şi din 1867 şi asupra Mănăstirii Sfânta Ecaterina (zidită în 527) din Muntele Sinai, având aproximativ 60.000 de credincioşi. Din 1971 funcţionează la Tantura (între Ierusalim şi Betleem) un institut ecumenic de cercetări biblice.

Patriarhul Ierusalimului, Diodor (din 1981), a decedat în decembrie 2000.

Bisericile ortodoxe. Noile patriarhate

Patriarhia Moscovei şi a toată Rusia. Ruşii, cel mai însemnat dintre popoarele slave, au fost creştinaţi oficial în anul 988. Înainte de această dată, contactele cu Bizanţul au favorizat pătrunderea elementelor creştine în statul kievean astfel, încât Olga, văduva cneazului Igor, se botează în 954.

Cel care avea să determine creştinarea în masă a ruşilor a fost cneazul *Vladimir cel Mare* (980 – 1015, cinstit de pravoslavnici ca sfânt cu apelativul „cel întocmai cu Apostolii", 15 iulie).

Delegaţii Sfântului Vladimir, cu misiunea de a cerceta mai

multe credinţe pentru a o îmbrăţişa pe cea mai bună, când au ajuns la Constantinopol şi au luat parte la slujba din biserica Sfânta Sofia – consemnează *Cronica lui Nestor* – lucrare din secolele XI-XII, au raportat la întoarcere cneazului: „*Şi ne-am dus la greci... şi ne-au condus acolo unde ei se închină la Dumnezeul lor* (adică biserica Sfânta Sofia) *şi nu mai ştiam dacă ne găseam în cer ori pe pământ... Dar un lucru ştim ca acolo Dumnezeu locuieşte în mijlocul oamenilor; şi slujba lor este mai minunată decât în oricare altă tară*".

Cerând în căsătorie pe Ana, sora împăratului bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul (adică „mâncătorul de bulgari", pentru că i-a înfrânt în 1018), Vladimir se botează în 988, urmat de o parte din curteni şi apoi de popor.

Înfiinţează apoi Mitropolia de Kiev şi mai multe episcopii (Rostov, Novgorod, Cernigov etc.).

Urmaşul lui Vladimir, *cneazul Iaroslav cel înţelept* (1019 – 1054), ctitorul catedralei „Sfânta Sofia" din Kiev, aşază Biserica Rusă sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Tot acum (către 1051), Cuviosul Antonie (10 iulie), care trăise în Muntele Athos, înfiinţează celebra Mănăstire Pecerska (a Peşterilor) din Kiev, care avea să devină centrul vieţii religioase din vechea Rusie. O altă importantă mănăstire este fondată ulterior (cca. 1334) de

Sfântul *Serghie de Radonej* (25 septembrie şi 5 iulie), cu hramul „Sfânta Treime", unde *Cuviosul Andrei Rubliov* (cea1370 – 1430, prăznuit la 4 iulie) şi-a dezvoltat talentul său de pictor de icoane.

Din 1240, când este cucerit de mongoli, Kievul va rămâne sub stăpânirea acestora până după căderea Constantinopolului. Când în 1654 Ucraina se uneşte cu Rusia, Mitropolia Kievului intră sub jurisdicţia Bisericii Ruse.

În secolul al XIII-lea, centrul politic mutându-se la Moscova, Mitropolia Kievului şi-a stabilit şi ea (1325) reşedinţa în capitala rusă.

La Sinodul de la Ferrara – Florenţa (1438 – 1439), Mitropolitul Isidor de Kiev şi Moscova militează activ pentru unire. La întoarcerea în Rusia este închis de principele Vasile al II-lea Orbul, dar evadează şi, ajuns la Roma, îşi reneagă credinţa ortodoxă şi este ridicat la rangul de cardinal. În această calitate este delegat în anul 1452, la Constantinopol, pentru proclamarea unei noi uniri între greci şi latini.

Din 1448, Biserica Rusă, ca un protest contra unirii cu Roma a bizantinilor la Ferrara – Florenţa, s-a considerat autocefală, întâistătătorul ei numindu-se Mitropolit al Moscovei şi al întregii Rusii.

La 26 ianuarie 15 89, Biserica Rusiei este ridicată la rangul

de Patriarhie şi în 1593, Sinodul patriarhilor orientali ţinut la Constantinopol acordă Patriarhiei Ruse locul al cincilea în ordinea patriarhiilor răsăritene.

O importantă contribuţie la dezvoltarea Bisericii Ruse a adus-o patriarhul Nicon (1652 – 1658) al Moscovei, care în cadrul unui sinod ţinut la Moscova (1655 – 1656) a adoptat unele măsuri reformatoare şi pentru diortosirea (corectarea şi adaptarea) cărţilor de cult care conţineau greşeli. Zece ani mai târziu, patriarhul Nicon este condamnat pe baza unor acuzaţii nedrepte, de către aripa conservatoare a Bisericii, dar reformele lui au fost validate.

Opozanţii reformei lui Nicon au provocat o mare schismă, numită *rascol,* condamnată de două sinoade locale ruse. Rascolnicii s-au împărţit *în popovţi* (cu preoţi) şi *bezpopovţi* (fără preoţi). Persecutaţi de stat, s-au refugiat în Bucovina şi nordul Dobrogei.

În 1971, Patriarhul-locotenent Pimen al Moscovei a ridicat anatema contra vechilor „credincioşi" (starovierţi). Lipovenii, cum se mai numesc, au o mitropolie mondială de rit vechi, cu sediul în oraşul Brăila (România).

La 25 ianuarie 1721, ţarul Petru cel Mare (1682 – 1725), care aplică o serie de reforme în Rusia, desfiinţează demnitatea

de patriarh, lăsând conducerea Bisericii Ruse unui *Sinod Dirigent,* care ţinea legătura cu ţarul printr-un procurator suprem laic, numit *Ober-procuror.* Sediul Bisericii Ruse se mută de la Moscova la Petersburg.

Începând cu secolul al XVIII-lea, Biserica Rusiei va dezvolta o fructuoasă misiune creştină în Liberia, China, Coreea, Japonia.

În 1917, Biserica este separată de stat, dar se reînfiinţează demnitatea de Patriarh.

Ucrainenii, care în anii 1596 (la Brest-Litovsk) şi între 1649 – 1691 se uniseră cu Roma, revin la Biserica Ortodoxă în anii 1946 şi 1949. După 1989, o mică parte din foştii uniţi vor reveni la relaţiile cu Biserica Romei.

Problemele jurisdicţionale legate de diaspora ortodoxă ucraineană şi Biserica Ortodoxă din Estonia vor tensiona relaţiile dintre Patriarhia Ecumenică şi Patriarhia Moscovei, diferendul fiind depăşit în anul 1996.

Regimul bolşevic a promovat o politică distructivă a Bisericii Ruse şi a clerului, încă din 1917. Zeci de episcopi, mii de clerici, călugări şi călugăriţe, precum şi credincioşi laici au fost supuşi represiunilor sau au fost ucişi cu brutalitate. Mii de preoţi au fost siliţi să-şi schimbe identitatea, iar bisericile au fost închise şi transformate în depozite, săli de sport sau muzee, în cel mai

fericit caz.

O altă persecuţie şi constrângere se vor petrece în timpul aşa-numitului „Armistiţiu al lui Hruşciov" (Nikita Hruşciov, preşedinte al Consiliului de Miniştri între 1958 – 1964), când mii de biserici de pe teritoriul Uniunii Sovietice au fost închise „din motive ideologice".

În prezent, Patriarhia Moscovei are un Sinod alcătuit din peste 150 de ierarhi, peste 19.400 de parohii, cca. 15.000 de preoţi şi 545 de mănăstiri (2000) şi dispune de o puternică şi înfloritoare diasporă. Biserica Ortodoxă Rusă a acordat, în 1970, autocefalia Bisericii Ortodoxe Ruse din America cu sediul la New York, intitulată *Biserica Ortodoxă Americană.* Acest act n-a fost însă recunoscut de celelalte Biserici Ortodoxe. Este Biserica Ortodoxă cu cel mai mare număr de credincioşi (cca. 70 de milioane).

Actualul patriarh este Alexei II, întronizat în 1990, având titulatura de „Patriarh al Moscovei şi al întregii Rusii". Sediul Patriarhiei este la Moscova.

Patriarhia Serbiei. În secolul al VII-lea, populaţia sârbă care locuia în nordul Boemiei se stabileşte, la chemarea împăratului bizantin Heraclie (610 – 641), în centrul Peninsulei Balcanice.

Contactul cu localnicii, care primiseră creştinismul din primele secole, îndeosebi prin Sfântul Apostol Pavel şi ucenicii săi, a contribuit la creştinarea sârbilor. În secolul al II-lea sunt menţionaţi mai mulţi martiri în teritoriile sârbeşti, ca, de exemplu, Sfinţii Mucenici *Fior* şi *Lavru* (prăznuiţi la 18 august) martirizaţi în Ulpiana (lângă Priştina – provincia Kosovo).

Constantin Porfirogenetul (913 – 950) menţionează că prima botezare masivă a sârbilor a avut loc pe la anul 630, papa Honoriu I trimiţând clerici misionari, la solicitarea bazileului Heraclie.

Fraţii misionari Constantin – Chiril şi Metodiu trec în 863 prin nord-estul ţinutului locuit de sârbi, propovăduind Evanghelia. Câţiva ani mai târziu (868), la cererea cneazului Mutimir (860 – 891), patriarhul Ignatie I al Constantinopolului trimite în Serbia preoţi şi episcopi greci, care vor boteza în masă pe sârbi, înfiinţând episcopii. La rândul său, împăratul Vasile Macedoneanul trimite împreună cu misionarii greci un delegat imperial, prin care suzeranitatea Bizanţului asupra sârbilor este recunoscută.

Activitatea misionară a Sfinţilor *Clement* şi *Naum* care iradia din mănăstirea întemeiată de ei la Ohrida (sudul Bulgariei, lângă graniţa cu Serbia) a consolidat creştinismul în Serbia,

înflorind acum literatura slavă, prin intermediul alfabetului chirilic, pe care aceştia îl răspândesc printre sârbi, alături de Liturghia în limba slavă.

În regiunile centrale sârbeşti s-a întemeiat Episcopia de Rasca, iar în regiunea de coastă cea de la Duklia, numită mai târziu Zeta, după râul omonim.

După desfiinţarea Patriarhiei Bulgariei şi crearea Arhiepiscopiei autocefale a Ohridei (984), teritoriile din sudul Serbiei intră sub jurisdicţia acestei arhiepiscopii, care se subordona Patriarhiei de Constantinopol.

Sfântul Sava, fiul prinţului Ştefan Nemania (1196 – 1202; 1203-cca 1228), călugăr la Mănăstirea atonită Hilandar, este hirotonit în 1219 arhiepiscop al Serbiei, organizând Biserica ce avea statut de autocefală. Cel mai însemnat suveran al Serbiei medievale, Ştefan Duşan (1331 – 1355), ridică Biserica Serbiei la rang de Patriarhie în 1346, cu scaunul la Pec, situaţie care se menţine până în 1458, când turcii o desfiinţează, intrând din nou în jurisdicţia Arhiepiscopiei de Ohrida (Bulgaria).

Primul patriarh sârb, *Ioanichie* (1346 – 1355), îl încoronează pe Ştefan Duşan rege în 1346. Vreme de 22 de ani (1353 – 1375), Biserica Serbiei s-a aflat sub anatema pronunţată de patriarhul ecumenic Calist I, pentru că ţarul a alungat pe

episcopii greci din teritoriile cucerite de el. În delegaţia sârbă, care a intervenit la patriarhul ecumenic Pilotei Kokkinos pentru ridicarea anatemei (1375), s-a aflat şi Sfântul Nicodim, reorganizatorul vieţii monahale din Ţara Românească (+ 1406).

Reînfiinţată în 1557 de patriarhul sârb *Macarie (155*1 – 1573), Patriarhia este din nou desfiinţată la 11 septembrie 1766, Biserica Serbiei intrând de această dată sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol.

Sub presiunea taxelor impuse de autorităţile turceşti, mulţi sârbi se convertesc acum la islamism, iar episcopii autohtoni sunt înlocuiţi cu ierarhi greci.

Biserica Serbiei îşi redobândeşte autocefalia în 20 octombrie 1879, permiţându-se sârbilor după 1891 să aibă episcopii proprii.

În secolele XVII-XVIII, romano-catolicii au încercat uniaţia forţată în unele zone ale Serbiei, precum în vest, pe teritoriul Episcopiei de Karlovac sau în Dalmaţia.

Biserica Ortodoxă Sârbă se unifică în 1920, redobândind rangul de Patriarhie, situaţie recunoscută de Patriarhia Ecumenică la 9 martie 1922. Bisericile care s-au grupat formând Patriarhia Serbiei au fost: *Biserica Muntenegrului, Patriarhia Carlovitzului* (înfiinţată în 1848 pentru sârbii ortodocşi din

Ungaria), *Mitropolia Cernăuţiului* (cu jurisdicţia asupra ortodocşilor din Imperiul Austriac), *Biserica Regatului Serbiei* (autonomă din 1832 şi autocefală din 1879) şi *Biserica Bosniei – Herţegovinei* (constituită în 1878 pentru provinciile anexate de Austro-Ungaria).

Războiul al doilea Mondial va supune Biserica Sârbă unui adevărat martiriu. Patriarhul Gavriil (1937 – 1950) şi episcopul Nicolae Velimirovici (1880 – 1956) au fost închişi în lagărul Dachau din Germania, iar ierarhi – precum Platon de Banja Luka, Sava de Karlovac, Serafim din Kosovo – vor fi ucişi împreună cu sute de clerici şi aproape 700.000 de credincioşi. De asemenea, zeci de mănăstiri şi sute de biserici sunt distruse; au fost furate odoare sfinte, arhive, biblioteci. Tragedia se va repeta în Războiul din 1991 – 1995, când peste 200 de biserici şi mănăstiri au fost distruse şi aproape 400 avariate.

În 1959, din Biserica Serbiei s-a desprins *Biserica autonomă a Macedoniei,* cu sediul la Skopje, conducătorul ei purtând titlul de Arhiepiscop de Ohrida. În anul 1967 şi-a declarat unilateral autocefalia, dar Bisericile Ortodoxe n-au recunoscut canonicitatea acestei Biserici, care deţine 60% din populaţia ţării (cca. 1, 9 milioane de creştini ortodocşi). Biserica Serbiei avea până la Războiul din 1991 – 1995 patru seminarii

teologice (dintre care cel de la Prizren înfiinţat în 1871) şi o Facultate de Teologie la Belgrad.

Actualul patriarh al Serbiei este Sanctitatea Sa *Pavle* (întronizat în 1990), Biserica numărând cca. 9 milioane de credincioşi. Sediul Patriarhiei se află la Belgrad.

Patriarhia Română. Viaţa creştină pe teritoriul României a continuat şi după invaziile avarilor şi slavilor din secolul al VII-lea. Descoperirile arheologice atestă neîndoielnic această realitate. Astfel, avem bisericuţele săpate în masivul calcaros de la Basarabi, judeţul Constanţa, datând din secolele X-XI, crucile relicvar din aceeaşi perioadă descoperite la Adjud, judeţul Vrancea şi Dodeşti, judeţul Vaslui, precum şi o cădelniţă la Odorheiul Secuiesc, în Transilvania, biserica Sfanţul Atanasie de la Niculiţel, judeţul Tulcea, din secolul al XIII-lea ş.a.

În secolele X-XI, doi episcopi – Petru şi Anicet – se pare că rezidau la Dinogeţia (Garvăn, judeţul Tulcea); în 1205 este menţionată într-o scrisoare a papei Inocenţiu al III-lea (1198 – 1216) o episcopie ortodoxă în părţile Hunedoarei. În fine, în secolele XIII-XIV a funcţionat Mitropolia Vicinei (amplasată, după ultimele cercetări, pe Dunăre, în sudul Dobrogei, la Păcuiul lui Soare), în anul 1359 ia fiinţă Mitropolia Ungrovlahiei, prin strămutarea mitropolitului Iachint de la Vicina la Curtea de

Argeş, iar în 1401 se înfiinţează şi Mitropolia Moldovei, cu sediul la Suceava, primul mitropolit fiind Iosif Muşat. Ambele mitropolii se aflau sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol.

Biserica din Transilvania a depins până în 1701, când s-a produs unirea forţată cu Roma, de Mitropolia Ungrovlahiei.

Sub mitropolitul Andrei Şaguna (1848 – 1873), se reînfiinţează Mitropolia Transilvaniei în 1864.

După unirea, în 1859, a Principatelor Moldova şi Ţara Românească, la 25 aprilie 1885, Patriarhia Ecumenică recunoaşte *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române.*

La 30 iulie 1925, Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rangul de Patriarhie, primul patriarh fiind *Miron Cristea* (1925 – 1939).

Perioada conducerii comuniste (1945 – 1989) a însemnat pentru Biserica Ortodoxă Română una din marile sale încercări. Unii ierarhi au fost întemniţaţi sau pensionaţi forţat, zeci de preoţi au murit în închisori sau în colonii de muncă forţată, multe biserici au fost demolate, nu s-a permis ridicarea altor locaşuri.

În 1948, clerul şi credincioşii uniţi cu Roma au revenit în sânul Bisericii Ortodoxe.

Au fost desfiinţate abuziv unele eparhii, s-au închis seminarii teologice şi facultăţi de teologie, a fost instituită

cenzura publicaţiilor bisericeşti, în 1959 s-au închis sute de mănăstiri şi călugării au fost forţaţi să intre în viaţa civilă.

După 1989, viaţa bisericească având libertate deplină de manifestare a luat avânt, S-au înfiinţat mai multe şcoli teologice medii şi de nivel universitar, s-au ridicat biserici noi, au fost redeschise mănăstirile abandonate în 1959, s-au înfiinţat noi eparhii, religia a fost introdusă în şcolile statului, au fost reînviate asociaţiile filantropice bisericeşti, literatura religioasă s-a îmbogăţit substanţial prin editarea unor valoroase opere teologice, istorice şi de spiritualitate.

Parte din clericii şi credincioşii adepţi ai uniaţiei, după 1989, s-a desprins de Biserica Ortodoxă formând comunităţi distincte, creându-se apoi episcopii unite la Baia Mare, Cluj, Lugoj şi Oradea, toate sub jurisdicţia Mitropoliei de la Blaj.

Sediul Patriarhiei Române este la Bucureşti, patriarhul actual, Prea Fericitul *Teoctist,* fiind întronizat la 9 noiembrie 1986.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române are 37 de membri; Patriarhia Română este alcătuită din 5 mitropolii, 21 de eparhii cu 10.230 parohii şi 3.049 filiale, cu 9.436 preoţi şi 115 diaconi totalizând aproximativ 18 milioane de credincioşi (la începutul anului 2000).

Patriarhia Bulgariei. Populaţia de origine turanică ce avea să dea naştere bulgarilor s-a aşezat mai întâi, în secolul al II-lea, între Volga mijlocie şi Don. Triburile protobulgare au pornit către sfârşitul veacului al VII-lea din regiunile Volgăi şi, în 681, sub conducerea lui Asparuh pătrund în nordul Peninsulei Balcanice, ocupând un teritoriu ce aparţinea Imperiului Bizantin, în jurul Varnei (la sudul Dunării). Grecii au numit această populaţie „vulgari" (adică originari de pe Volga). În contact cu autohtonii traci şi cu triburile slave care ajunseseră în aceste locuri în secolele VI-VII şi care erau populaţii creştine, bulgarii s-au slavizat şi au primit creştinismul. Bulgarii consideră drept primii lor apostoli pe fraţii misionari Chiril şi Metodiu care, în drum spre Moravia (863), au trecut prin oraşele Filipopole (azi Plovdiv) şi Sofia.

Creştinarea oficială a bulgarilor are loc în anul 864, când ţarul Boris I (852 – 889) este botezat având ca naş pe împăratul Bizanţului, Mihail al III-lea, de la care conducătorul bulgar şi-a luat şi numele de Mihail. Mulţi bulgari (îndeosebi colaboratori ai ţarului) au fost constrânşi să-i urmeze exemplul, ucigând chiar pe unii care s-au împotrivit.

Mare succes în răspândirea creştinismului printre bulgari a înregistrat Sfântul *Clement* (+ 27 iulie 916) care, în a doua

jumătate a secolului al IX-lea, înfiinţează o mănăstire la Ohrida şi o episcopie în apropiere, la Velica. Urmaşul său în scaunul episcopal a fost Naum, ucenic al Sfinţilor Chirii şi Metodiu.

Temându-se de o prea mare dependenţă de Bizanţ, în încercarea sa de a da Bisericii Bulgare rangul de patriarhie, iar pentru sine de a obţine recunoaşterea ca ţar, Boris-Mihail cere în 866 papei Nicolae I (858 – 867) un arhiepiscop pentru organizarea Bisericii şi-i adresează *106 întrebări referitoare la credinţă.* Papa a trimis epicopi şi preoţi şi a răspuns la întrebările bulgarilor *(Responsa adconsulta bulgarorum),* dar Boris n-a fost mulţumit şi, în cele din urmă, se va reorienta către Bizanţ.

Amestecul Romei a creat un conflict cu Patriarhia de Constantinopol, păstorită de marele patriarh Fotie (858 – 867; 877 – 886), conflict care s-a stins însă în 870, în cadrul unui sinod prezidat de patriarhul ecumenic Ignatie (867 – 877), cu participarea delegaţilor papei Adrian al II-lea (867 – 872). După încheierea sinodului, o delegaţie a lui Boris-Mihail ajunsă la Constantinopol a cerut protecţia jurisdicţională a Bisericii Răsăritului. Patriarhia Ecumenică va trimite un arhiepiscop în Bulgaria.

În toamna anului 927, Petru, conducătorul bulgarilor, încheie pace cu bizantinii, cu care se aflau în război de 13 ani.

Bazileul Roman Lecapenos îi recunoaşte acestuia titlul de ţar (limitat la teritoriul bulgar), iar senatul acordă lui Damian de Durostor (Silistra) titlul de patriarh. Patriarhia Ecumenică nu recunoaşte însă această titulatură.

Bulgaria de răsărit este încadrată în anul 971 în Imperiul Bizantin, împărţită în două theme (unităţi administrative): *Bulgaria* propriu-zisă şi *Paristrion* sau *Paradunavon,* care includea şi Dobrogea. Bulgaria apuseană este anexată, la rându-i, Imperiului Bizantin de Vasile al II-lea numit pentru aceasta Bulgaroctonul (omorâtorul de bulgari), la începutul secolului al XI-lea.

Ohrida care devenise din 984 centrul religios al bulgarilor, cu rang de patriarhie este redusă în 1019/1020 la rangul de arhiepiscopie, sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol.

La începutul secolului al XIII-lea, Imperiul Vlaho-Bulgar creat în urma revoluţiei fraţilor vlahi (adică români) *Petru* şi *Asan* contra bizantinilor este curtat din nou de Roma, reuşindu-se, în anul 1204, ca vlaho-bulgarii să se unească cu latinii. Unirea a fost efemeră, spulberându-se imediat după cea de-a patra Cruciadă (1205).

În urma tratativelor cu împăratul grec de Niceea, Ioan Duca Vatatzez (Constantinopolul era ocupat de latini), Ioan Asan al

II-lea este recunoscut drept ţar al bulgarilor, iar Biserica Bulgariei este recunoscută de Sinodul de la Lampsac (1235) *drept patriarhie,* cu reşedinţa la Tîrnovo. Eparhiile *Durostorului* şi *Vidinului* au fost trecute sub jurisdicţia acestei patriarhii.

După ce cetatea Tîrnovo este cucerită de către turci (1393), Patriarhia Bulgară îşi încetează activitatea. Ultimul patriarh de Tîrnovo, Sfântul Eftimie (1375 – 1393), prăznuit la 20 ianuarie, vlah de origine, a murit în exil (+ 1400). El a purtat corespondenţă cu Sfântul Nicodim, organizatorul vieţii monahale din Ţara Românească (f 1406) şi cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei (f 1401) şi a scris viaţa Sfintei Muceniţe Filofteia (7 decembrie). Moaştele acesteia au fost mutate de la Timovo la Vidin şi de aici, în 1396, la Biserica Domnească din Curtea de Argeş.

În perioada ocupaţiei otomane (1393 – 1878), Patriarhia Constantinopolului de care depindea Biserica Bulgariei a încercat să înlocuiască liturghia în limba slavă.

Bulgarii obţin, la 12 martie 1870, recunoaşterea Sublimei Porţi pentru crearea unui *exarhat.* Această emancipare de sub jurisdicţia Constantinopolului a determinat pe patriarhul ecumenic Antim al VI-lea (1871 – 1873, ultima păstorire) să convoace un sinod la Constantinopol, la 25 mai 1872, prin care

Biserica Bulgariei este declarată schismatică. Această ruptură încetează în 22 februarie 1945, când patriarhul ecumenic Veniamin I recunoaşte autocefalia Bisericii Bulgare.

La 10 mai 1953, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost ridicată la rangul de patriarhie, act confirmat de Patriarhia Ecumenică în 1961. Din 1975, Patriarhia Bulgară a adoptat Calendarul îndreptat. Ea păstrează în cult limba slavonă veche.

După 1989, Biserica Bulgară s-a scindat, o parte din ierarhii sinodului considerându-se singurii îndreptăţiţi să reprezinte Biserica, ceilalţi fiind acuzaţi de pactizare cu fostul regim comunist. Ca urmare, în 1992, mai mulţi ierarhi bulgari au fost depuşi din treaptă. Criza Bisericii Bulgare este rezolvată în 1996 (prin repunerea în treaptă a unora din cei depuşi), iar în 1999 se restabileşte unitatea sinodului.

Reşedinţa Patriarhiei Bulgariei este La Sofia, Biserica având cca. 6 milioane de credincioşi. Actualul întâistătător este Prea Fericitul Patriarh *Maxim.*

Patriarhia Georgiei. Creştinismul a pătruns în *Iviria* (vechea denumire a Georgiei, situată între Marea Neagră şi Munţii Caucaz) în secolul al IV-lea, prin Sfânta Nina (14 ianuarie), considerată „luminătoarea Georgiei".

Până în anul 556 când a dobândit autocefalia, Biserica

Georgiei s-a aflat sub jurisdicţia Patriarhiei de Antiohia. O scurtă perioadă de timp, creştinii georgieni au îmbrăţişat monofizismul, dar sub împăratul Heraclie (610 – 641) au revenit la ortodoxie, însă Biserica intră din nou sub jurisdicţia Antiohiei. În timpul domniei regelui gruzin Bagrat IV (1027 – 1072), Biserica îşi redobândeşte autocefalia (1053).

Perioada secolelor XI-XVIII este caracterizată de mari privaţiuni pentru creştinii georgieni aflaţi sub ocupaţie turcească. Totuşi, sub domnia regelui *David,* supranumit *Constructorul* (1089 – 1125), care a unit Georgia de est şi de vest, Biserica Georgiei a înflorit Regele a fondat *Mănăstirea şi Academia Gelati* (lângă Kutaisi), recunoscută în lumea ortodoxă ca unul din cele mai importante centre de teologie, educaţie şi cultură.

După intrarea Georgiei, în 1783, sub suzeranitatea Rusiei, în 1801, statutul autocefaliei Bisericii Ortodoxe a Georgiei este abolit, Biserica fiind trecută sub autoritatea unui exarh rus (din 1817), membru al Sfanţului Sinod al Patriarhiei Ruse.

Deşi la 12 martie 1917, Biserica Ortodoxă a Georgiei şi-a proclamat din nou autocefalia, între 1938 – 1944 va fi condusă din nou de un exarh rus.

De-abia în 1944 îi este recunoscut Bisericii Georgiei statutul de patriarhie, pe care îl păstrează până astăzi.

În 1991, prin destrămarea U.R.S.S., Georgia obţine independenţa statală, întărindu-se şi poziţia Bisericii Ortodoxe de aici. Preşedintele Georgiei – Edward Şevarnadze – se botează şi viaţa bisericească ia avânt. Patriarhia Ecumenică a recunoscut, la 22 ianuarie 1990, autocefalia Bisericii Georgiene.

Biserica Georgiei are cca. 2 milioane de credincioşi, 4 mitropolii, 15 arhiepiscopii, 8 episcopii, 80 de parohii şi tot atâţia preoţi, 2 academii teologice, 4 seminarii teologice şi peste 20 de mănăstiri.

Reşedinţa Patriarhiei este la Tbilisi, întâistătătorul acestei Biserici fiind Sanctitatea Sa *Ilia* al II-lea (din 25 decembrie 1977), cu titlul de *Patriarh catolicos a toată Georgia.*

Alte Biserici Ortodoxe Autocefale şi Autonome de azi

Pe lângă Bisericile naţionale cu rang de patriarhie, Ortodoxia numără şi alte Biserici autocefale sau autonome, pe care le vom enumera în continuare.

A. Biserici autocefale

Biserica Ortodoxă a Ciprului. Cipru este a treia insulă ca mărime (după Sicilia şi Sardinia) din Marea Mediterană, având 9.251 km^2 şi o populaţie de aproximativ 710.000 de locuitori

(1995).

Creştinismul a fost adus în Cipru de Sfinţii Apostoli Pavel şi Barnaba (acesta din urmă fiind originar din Cipru), care au convertit pe proconsulul insulei, Sergiu-Paul (Fapte 11, 19; 13, 4 – 12). După tradiţie, Sfântul şi Dreptul *Lazăr,* pe care Mântuitorul îl înviase din morţi, s-a refugiat de teama iudeilor în Cipru, fiind hirotonit episcop al Kitiului (azi Lamaca).

Biserica Ciprului este *cea mai veche Biserică autocefală din Răsărit,* deţinând autocefalia prin canonul 8 al Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes.

Insula s-a aflat în decursul vremii sub mai multe ocupaţii; arabă, bizantină, cruciată latină, turcă, engleză. Arhiepiscopul Macarie (1950 – 1977) a deţinut şi funcţia de preşedinte al ţării.

Primul episcop al Buzăului, 1583 – 1602, apoi mitropolit al Ţării Româneşti, a fost *Luca,* originar din Cipru.

În prezent, Biserica Ortodoxă a Ciprului are cca. 550.000 de credincioşi, 6 mitropolii, 469 de parohii, 568 de preoţi şi diaconi şi 22 de mănăstiri.

Întâistătătorul Bisericii autocefale Cipriote este Prea Fericitul Arhiepiscop *Hrisostom,* întronizat la 13 noiembrie 1977, care poartă titlul de „Arhiepiscop de Nova Justiniana şi al întregului Cipru", având sediul la Nicosia.

Biserica Ortodoxă Greacă. De la începuturile existenţei sale s-a aflat sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Prin Tratatul de la Adrianopol (1829), Grecia îşi dobândeşte independenţa şi în 1832, devine regat, îndată după aceasta (1833), Biserica Greciei se declară autocefală, dar Patriarhia Ecumenică nu va recunoaşte autocefalia decât în iunie 1850. Biserica Ortodoxă Greacă este singura Biserică de stat din întreaga Ortodoxie, având rang de arhiepiscopie. Ea numără 8 milioane de credincioşi şi are 80 de eparhii, toate cu rangul de mitropolie.

În Grecia, teologii laici au un rol important în viaţa Bisericii. De asemenea, viaţa religioasă în Grecia modernă cunoaşte mai multe organizaţii de misiune internă, dintre care cele mai importante sunt *Zoi* (= viaţă), întemeiată în 1907 şi *Sotir* (= mântuire), fondată în 1958, care militează pentru o renaştere spirituală, deşi nu le lipsesc acestor misiuni tendinţe de separare de Biserică.

Actualul întâistătător al acestei Biserici este Prea Fericitul *Hristodoulos,* Arhiepiscopul Atenei şi al întregii Grecii, întronizat la 9 mai 1998. Sediul Arhiepiscopiei este la Atena.

Biserica Ortodoxă Polonă s-a înfiinţat după Primul Război Mondial. La 13 noiembrie 1924, Patriarhia Ecumenică îi acordă autocefalia, act reînnoit de Biserica Ortodoxă Rusă la 22

iunie 1948. Biserica numără 570.000 de credincioşi (1999), având 7 eparhii în Polonia şi 6 în diaspora. Actualmente este condusă de Prea Fericitul *Sava,* mitropolit primat (instalat la 31 mai 1998). Sediul Bisericii se află la Varşovia.

Biserica Ortodoxă din Cehia şi Slovacia, în anul 830 ia fiinţă Marele Cnezat al Moraviei, care se întindea între Boemia şi Tisa. La solicitarea cneazului Rostislav (846 – 870), patriarhul ecumenic Fotie trimite în Moravia Mare, la anul 863, ca misionari, pe fraţii greci *Constantin – Chiril* (826 – 869) şi *Metodiu* (817 – 885).

Cei doi călugări, deosebit de învăţaţi, s-au pregătit în Mănăstirea *Polihnion* din Muntele Olimp (Bitinia) pentru misiunea printre moravi. Vreme de patru ani, activitatea misionarilor bizantini a înregistrat succese răsunătoare, folosindu-se de alfabetul *glagolitic,* alcătuit de aceştia după modelul literelor mici greceşti (numite glagoliţa), în care au tradus cărţi biblice şi de cult.

Metodiu, după ce a fost hirotonit la Roma ca arhiepiscop pentru Marea Moravie şi Panonia, şi-a continuat lucrarea sa misionară până la moarte (6 aprilie 885).

După 886, ortodocşii sunt alungaţi din Moravia, ritul ortodox fiind înlocuit cu cel latin. Biserica Romano-Catolică

devine treptat dominantă, gratie schimbărilor politice care intervin în istoria Cehiei, Moraviei, Boemiei şi Slovaciei. Mişcările reformatoare iniţiate de Jan Hus (+ 1415) vor aduce importante modificări în peisajul confesional al ţării.

Grupuri de ortodocşi s-au păstrat pe teritoriul Cehoslovaciei până în secolul al XX-lea, când se întemeiază şi se recunoaşte, de către Patriarhia Ecumenică, Arhiepiscopia Cehoslovaciei (martie 1923).

Biserica Ortodoxă Rusă, care a reorganizat Biserica Cehoslovaciei, îi acordă la 23 noiembrie 1951 autocefalia. Patriarhia Ecumenică i-a acordat însă numai autonomia, în 1991.

La sfârşitul anului 1992, statul cehoslovac se desparte în Republica Cehia şi Republica Slovacia, formând fiecare câte un stat. Se formează două consilii mitropolitane cu câte două eparhii (de Praga şi Olomona; de Presov şi Mihalovace), având însă un singur sinod. Biserica Ortodoxă a Cehoslovaciei are peste 200.000 de credincioşi. Sediul este la Praga. Actualul conducător al Bisericii, după moartea mitropolitului Dorotei, cu titlul de Arhiepiscop de Presov şi Mitropolit al Cehiei şi al întregii Slovacii (30 decembrie 1999), este Înalt Prea Sfinţia Sa *Nicolae,* cu sediul la Presov (Slovacia).

Biserica Ortodoxă a Albaniei a dobândit autocefalia prin

tomosul Patriarhiei Ecumenice din 12 aprilie 1937. Atunci avea 4 eparhii, 19 protopopiate, 350 de parohii şi 27 de mănăstiri.

În 1967, Guvernul comunist a început persecuţiile împotriva credinţelor religioase. La 30 noiembrie 1969, Albania este proclamată *„primul stat ateu de sub soare”.* Şapte ani mai târziu (1976), Constituţia albaneză din decembrie a interzis cu desăvârşire orice manifestare religioasă, publică sau particulară. Represaliile au fost crunte; au fost persecutaţi clerici şi credincioşi, au fost desfiinţate toate instituţiile bisericeşti şi s-a confiscat întregul patrimoniu al Bisericii. La acea dată număra 250.000 de credincioşi.

După 1989 se află într-o perioadă de refacere, tulburată însă de Războiul din 1991 – 1995. Conducătorul spiritual al Bisericii Ortodoxe Albaneze, cu sediul la Tirana, este Prea Fericirea Sa *Anastasios,* instalat la 2 august 1992, cu titlul de „Arhiepiscop al Tiranei şi al întregii Albanii”.

Arhiepiscopia Ortodoxă din Muntele Sinai are în jurisdicţia sa numai Mănăstirea Sfânta Ecaterina, întemeiata în secolul al VI-lea de împăratul Justinian I, la poalele Muntelui Sinai. Până în anul 1575, când şi-a dobândit autocefalia, a aparţinut de Patriarhia Ierusalimului. Stareţul mănăstirii, *Damian,* are rang de arhiepiscop.

B. Biserici autonome

Biserica Ortodoxă din Finlanda, în anul 1918, creştinii ortodocşi din Karelia (în nord-vestul Federaţiei Ruse) s-au constituit într-o Biserică independentă de Patriarhia Moscovei. Prin tomosul din iulie 1923, Patriarhia Ecumenică recunoaşte întemeierea Arhiepiscopiei Ortodoxe din Finlanda, dar Biserica Rusiei se va pronunţa în acest sens de-abia în 1958. Patriarhia Ecumenică îi acordă în 1991 acestei Biserici autonomia.

Biserica Ortodoxă din Finlanda are 57.000 de credincioşi (l, *2%* din populaţie), cu 50 de biserici şi 2 mănăstiri (*Valamo* – unde a vieţuit şi Sfântul român Antipa de la Calapodeşti-Bacău şi *Lintula).* Conducătorul Bisericii este Arhiepiscopul *Ioan* al Kareliei şi a toată Finlanda (întronizat la 24 ianuarie 1988). Sediul administrativ se afla în oraşul *Kuopio* (centrul Finlandei).

Biserica Ortodoxă din Estonia (N. Europei, cu ieşire la Marea Baltică) s-a întemeiat ca mitropolie, prin tomosul Patriarhiei Ecumenice din iulie 1923, fiindu-i recunoscută autonomia în 1991. Întâistătătorul acestei Biserici este mitropolitul *Ştefan de Nazianz* (întronizat la 21 martie 1999), având sediul la Tallin.

Biserica Ortodoxă din Japonia. Ortodoxia a pătruns la

niponi în 1861, prin ieromonahul, apoi episcopul rus Nicolai Kassatkin (+ 1913), canonizat în 1970. El a reuşit să boteze aproape 20.000 de japonezi, ridicând şi o biserică în Tokyo. Tot în Japonia a activat ca misionar, un timp, ieromonahul basarabean Anatolie Tihai. În 1970, Biserica Ortodoxă din Japonia şi-a dobândit autonomia.

În prezent are cca. 30.000 de credincioşi, 150 de parohii deservite de 35 de clerici, 3 episcopii (Tokyo, Kyōto şi Sendai), precum şi un seminar teologic. Actualul primat al Bisericii Ortodoxe din Japonia este mitropolitul *Petru,* întronizat la 14 mai 2000, având sediul la Tokyo.

Biserica Ortodoxă din Australia. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, expediţionarii ruşi şi greci au adus pe continentul australian creştinismul ortodox. Prima biserică ortodoxă greacă a fost deschisă în mai 1898, lângă Sydney (S-E Australiei). În 1924, Patriarhia Ecumenică a întemeiat Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă din Australia şi Noua Zeelandă. Primatul Bisericii Ortodoxe Greceşti din Australia este arhiepiscopul *Stelian* (din 1975), cu reşedinţa în Sydney, având în jurisdicţie 4 episcopii şi un seminar teologic.

În Australia trăiesc, de asemenea, comunităţi ortodoxe de sârbi, sirieni (antiohieni), ruşi, români, bulgari, polonezi. Există în

Australia şi o Biserică Ortodoxă Greacă autocefală, dar nu are statut canonic.

Biserica Ortodoxă din China. Ortodocşii necalcedonieni plecaţi din Siria au ajuns în secolele VII-VIII în Mongolia şi Sumatra (Indonezia), începând cu secolul al IX-lea, dar cu precădere în timpul dinastiei Ming (1368 – 1644), creştinii sunt persecutaţi şi nu sunt toleraţi. Creştinismul a fost propovăduit apoi în China de misionarii trimişi de Patriarhia Rusiei. Prima biserică ortodoxă în China s-a amenajat în 1698, la Pekin, de către misionarul rus Maxim Leontiev (f 1712), prin transformarea unui templu budist, comunitatea ortodoxă fiind alcătuită din cazaci ruşi.

Începând cu anul 1715, misiunea creştină între chinezi s-a intensificat, cei mai cunoscuţi misionari fiind arhim. Iachint Biciurin şi Inochentie Figurovski.

Răscoala populaţiei chineze împotriva europenilor şi a creştinilor din 1900, cunoscută sub numele de „Răscoala Boxerilor", a adus mari prejudicii Ortodoxiei din China, mulţi creştini pierind şi distrugându-se bisericile şi aşezămintele.

După 1918, cu sprijinul Bisericii Ruse, misiunea ortodoxă se intensifică, hirotonindu-se noi ierarhi.

Succesele misiunii ortodoxe ruse în intervalul 1858 – 1949,

culminând cu întemeierea Universităţii Ortodoxe „Sf. Vladimir" la Harbin, se vor reduce în 1949, odată cu instalarea la putere a regimului comunist al lui Mao Tze Doung. Pentru ortodocşii chinezi, Patriarhia Ecumenică a numit de curând la Hong-Kong pe tânărul mitropolit Nikita. În Indonezia funcţionează câteva parohii ortodoxe în insulele Java, Băii şi Sumatra, îndeosebi după răsturnarea, în 1998, a dictaturii lui Socharto.

Biserica Ortodoxă din India, în secolele XIV-XVI, nestorienii ortodocşi sunt convertiţi la catolicism, creştinii în India umărând astăzi cca. 28 de milioane de romano-catolici şi trei milioane de catolici uniţi.

Biserica Ortodoxă se constituie în 1955 în mod provizoriu în Biserică autocefală, la acea dată numărând cca. 500.000 de credincioşi, aproximativ 650 de preoţi şi 21 de dioceze.

Disputele între Patriarhatul sirian şi Biserica Ortodoxă a Indiei vor provoca, în 1970, o disensiune în comunitatea ortodoxă de aici.

Biserica Ortodoxă din America. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, călugări ruşi de la Mănăstirea Valaam au făcut misiune ortodoxă printre eschimoşii din Alaska, cel mai reprezentativ dintre misionari fiind episcopul Ioan Veniaminov. În 1858 s-a înfiinţat o episcopie auxiliară care cuprindea Kamceatka, Alaska

şi Insulele Kurile şi Aleutine. După ce, în 1868, Alaska a fost vândută de către Rusia Statelor Unite ale Americii, Episcopia denumită acum „a Insulelor Aleutine şi a Alaskăi" a fost ridicată la rangul de Episcopie misionară independentă. Scaunul episcopal s-a mutat, în 1872, la San Francisco, iar în 1905, la New York.

Valurile de emigranţi pe care i-a primit continentul american începând cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea au creat şi mai multe eparhii „naţionale" (bulgari, greci, arabi, sârbi, albanezi, români, ucraineni etc,). Multe din comunităţile ortodoxe respective s-au grupat în SCOBA (Conferinţa Permanentă a Episcopilor Canonici Ortodocşi din America) şi fac presiuni pentru obţinerea autonomiei.

Ortodocşii numără în America cea patru milioane de creştini. Două seminarii teologice (la New York şi Boston) asigură pregătirea slujitorilor.

O altă Biserică Ortodoxă este Arhiepiscopia din Insula Creta, autonomă din 28 februarie 1967.

Biserica Ortodoxă din Ucraina. Ortodoxia din Ucraina se află, la sfârşitul mileniului al doilea, scindată în trei Biserici:

a) Biserica Ortodoxă Autonomă care a obţinut, la 28 octombrie 1990, tomosul de recunoaştere a autonomiei din

partea Patriarhiei Moscovei. Primat oficial al acestei Biserici este mitropolitul Vladimir Saboclau (ales la 21 mai 1992).

b) Biserica Ortodoxă Autocefală datează din anii 1919 – 1920, fiind reorganizată în 1943, sub ocupaţie germană. După încheierea Războiului al II-lea Mondial, această Biserică a reintrat sub jurisdicţia Bisericii Ruse.

Primat al Bisericii Ortodoxe Autocefale a Ucrainei a fost ales de Sinodul acestei Biserici la Kiev (7 septembrie 993) preotul Dimitri Yarema, care a reactivat Biserica după 1989. Nu este recunoscută canonic de niciuna dintre Bisericile Ortodoxe, dar i se îngăduie să activeze. Are în jur de 800 de parohii.

c) Biserica Ortodoxă Autocefală „Patriarhia Kievului". Este întemeiată în anul 1992 de fostul mitropolit al Kievului, Filaret Denisenko (coborât la treapta de laic de către Sinodul ucrainean din 27 mai 1992) şi de unii partizani ai săi, precum şi de autorităţile ucrainene. Bisericile Ortodoxe n-au recunoscut această Biserică.

Biserica Ortodoxă din Macedonia. Această Biserică se consideră continuatoarea vechiului scaun al Arhiepiscopiei de Ohrida, desfiinţată în 1767. În perioada anilor 1018 – 1767, arhiepiscopia a avut o autonomie limitată.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, statul macedonean

a fost împărţit între Grecia, Serbia şi Bulgaria. Ca urmare, în aprilie 1945, o Adunare Bisericească şi Naţională a proclamat Biserica Ortodoxă Autocefală Macedoneană. Bisericile Ortodoxe n-au recunoscut însă această biserică, încercări ulterioare în anii 1967 şi 1992 n-au reuşit să aducă recunoaşterea acestei biserici, ci doar restabilirea unităţii de slujire cu Patriarhia Sârbă, ce fusese întreruptă în 1967.

Războiul din Bosnia-Herţegovina a determinat o nouă scindare a relaţiilor sârbo-macedonene.

În prezent, Biserica Macedoniei numără peste l.600.000 de credincioşi (dintre care aproximativ 600.000 în diasporă) având şapte eparhii în Macedonia, două în S.U.A. Şi una în Europa Occidentală.

Cultura teologică în Răsărit în secolele XVI-XX

După căderea Constantinopolului şi lărgirea Imperiului Otoman, ţările neocupate de turci, precum Moldova, Ţara Românească, Ucraina şi Rusia, au devenit loc de refugiu al unor teologi şi spaţiu al continuării activităţilor teologice şi culturale. S-au înfiinţat o serie de şcoli şi *academii,* precum *Şcoala Greacă*

din Veneţia (sec, XVI), *Academia Movileană* de la Kiev, întemeiată în 1631 de Petru Movilă, viitor mitropolit al Ucrainei, cea mai veche instituţie de învăţământ superior la slavii ortodocşi, în care au studiat şi multe personalităţi ale vieţii bisericeşti, precum Cuviosul Paisie cel Mare şi episcopul Melchisedec Ştefanescu, *Colegiul Umanist Greco-Lalin* (Schuola Graeca et Latina) din Ţara Românească (1646), sub Matei Basarab, *Academia Domnească* de la Mănăstirea Sf. Sava – Bucureşti, întemeiată de Constantin Brâncoveanu (1694), *Academia* de la Mănăstirea Sf. Trei Ierarhi – Iaşi, înfiinţată de Vasile Lupu (1640, reorganizată în 1714), *Academia* din Moscova (1649) etc.

În secolele XIX-XX, Bisericile Ortodoxe şi-au înfiinţat seminarii teologice şi facultăţi de teologie care au contribuit la promovarea valorilor teologice şi culturale tradiţionale ale popoarelor pe care le-au deservit.

Teologi şi scriitori bisericeşti. Apariţia tiparului a revoluţionat viaţa culturală, favorizând răspândirea literaturii teologice şi duhovniceşti în rândul maselor.

Cele mai reprezentative figuri ale scrisului bisericesc ortodox, în acest interval, sunt:

Patriarhul ecumenic *Ieremia al II-lea* (1572 – 1595, cu întreruperi) a redactat *Răspunsurile către teologii luterani din*

Tübingen, în care vădeşte ereziile protestanţilor. După el, se impune personalitatea patriarhului ecumenic *Chiril Lukaris* (+ 1638) care a militat pentru Ortodoxie, dar s-a izbit de diplomaţia catolică şi de contrafacerile protestante, asupra cărora ne-am pronunţat deja într-un capitol precedent.

Patriarhul Alexandriei, *Mitrofan Kritopoulos* (1636 – 1639), înmormântat la Târgovişte, este autorul unei importante *Mărturisiri de credinţă ortodoxă,* scrisă în 1625.

Excepţională este activitatea cărturărească a patriarhului *Dositei II Nottara* al Ierusalimului (1669 – 1707), cu sprijinul căruia se înfiinţează la Mănăstirea Cetăţuia – Iaşi o tipografie, între 1680 – 1682. El este autorul mai multor lucrări, între care *Pavăza Ortodoxiei,* mărturisire de credinţă aprobată în 1672 de un sinod ţinut la Ierusalim, prin care se combat erorile doctrinare catolice şi protestante, *Tomul dragostei* (Iaşi, 1698), o antologie de scrieri care vizează combaterea primatului papal şi a interpolării Filioque ş.a.

Mitropolitul Kievului, *Petru Movilă* (1638 – 1646), a alcătuit, la rându-i, *Mărturisirea de credinţă* aprobată de Sinodul de la Iaşi în 1642 şi lucrarea intitulată *Lithos* (adică Piatra) în 1644, care este cunoscuta drept principala sa operă de polemică religioasă. Tot el a înfiinţat tipografii la Kiev şi Lvov, unde a

tipărit o serie de cărţi de cult şi teologice.

O remarcabilă activitate cărturărească a dezvoltat în Ţara Românească diaconul *Coresi,* care a tipărit o serie de cărţi în limba română, între care mai importantă este *Evanghelia cu învăţătură sau Cazania,* 1581.

Mitropolitul *Varlaam* al Moldovei (1632 – 1653) s-a distins prin tipărirea între alte lucrări a unei *Cazanii,* în 1643 *(Carte românească de învăţătură la dumenecele de peste an şi la praznice împărăteşti şi la zvânţi mari),* iar mitropolitul *Dosoftei* (1671 – 1674; 1675 – 1686) *a publicat Psaltirea în versuri* (Uniev, 1673) şi *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* (Iaşi, 1682 – 1686, în 4 volume).

Tot în Moldova s-a remarcat, în secolul al XVIII-lea, lucrarea cărturărească şi duhovnicească de excepţie a Cuviosului *Paisie cel Mare* (+ 1794), stareţul Mănăstirii Neamţ, traducătorul *Filocaliei* în limba slavonă (Dobrotoliubie) şi ăl mai multor lucrări patristice în limba română, activitate preluată şi continuată în Rusia de Sf. Tihon de Zadosk (+ 1783), episcopul Ignatie Briancianinov (+ 1867), preotul Ioan din Kronstadt (+ 1908) ş.a.

În Ţara Românească s-a remarcat Sfântul Mitropolit *Antim Ivireanul (170*8 – 1716), care a scos din teascurile tipografice de la Târgovişte şi Bucureşti mai multe lucrări, parte din ele scrise de el însuşi.

Cuviosul *Nicodim Aghioritul* (1748 – 1809) este unul dintre cei mai fecunzi scriitori bisericeşti din secolul al XVIII-lea. Principalele sale lucrări traduse aproape în toate ţările ortodoxe sunt: *Filocalia* (2 volume), *Pidalionul* (o colecţie de canoane comentate), *Carte foarte folositoare de suflet* (Exomolighitarul, 1794) care este unul din cele mai importante tratate de duhovnicie, scrierea morală *Hristoitia, Războiul nevăzut* etc.

Alţi teologi şi scriitori bisericeşti sunt *Evghenie Vulgaris* (+ 1806), întemeietorul unei Academii la Athos şi membru al Academiei din Petrograd, predicatorul *Ilie Mâniat* (+ 1714), autor de *Predici* sau *Didahii,* arhiepiscopul *Nichifor Teotokis* (+ 1801), care ne-a lăsat *Kyriacodromionul* (Cazania cuprinzând predici la duminici şi sărbătorile de peste an). La ruşi, mitropolitul *Filaret Drozdov* (1820 – 1867), autorul unui *Catehism* care a devenit cartea simbolică a Rusiei ortodoxe, arhiepiscopul Cernigovului, *Filaret Gumilevski* (+ 1866), autor al unor valoroase lucrări de istorie, aghiografie şi dogmatică şi iniţiatorul traducerii Sfinţilor Părinţi în limba rusă, dogmatistul *Silvestru,* episcop de Kanev, teologul laic *Alexei Homiakov* (+ 1860), istoricul şi dogmatistul *Macarie Bulgakov* (1812 – 1882), mitropolit al Moscovei ş.a.

Teologii secolului XX. Patriarhalele ortodoxe, precum şi celelalte Biserici autocefale sunt reprezentate pe tărâmul culturii

teologice de o serie de scriitori marcanţi, care au îmbogăţit literatura teologică cu importante scrieri şi au readus în atenţie opera patristică a primelor veacuri creştine prin ediţii critice:

a) Teologi de cultură greacă. Mitropolitul *Pilotei Bryennios* (+ 1918) al Nicomidiei descoperă şi tipăreşte *Didahia* (învăţătura celor 12 Apostoli) şi două epistole ale Sfântului Clement (91 – 100), episcopul Romei, iar profesorul *Dimitrie S. Balanos* (+ 1959) a publicat un valoros manual de *Patrologie* (Atena, 1930).

Istoria bisericească universală a beneficiat de contribuţiile arhiepiscopului *Hrisostom Papadopoulos* (1922 – 1938) al Atenei şi ale arhimandritului profesor *V. Stefanidis* (+ 1958).

Christos Androutsos (1869 – 1935) a elaborat manuale de dogmatică, morală şi simbolică traduse şi în româneşte, urmat de dogmatiştii *P.N. Trembelas* (1886 – 1977) şi *Ioan Karmiris.* Alţi teologi valoroşi, unii desfăşurând o importantă activitate ecumenică, *sunt Nikos Nissiotis (1924-1986), Panayotis Nellas (*1936 – 1986), profesorul de teologie dogmatică de la Tesalonic, *Nikos Matsoukas* (n. 1934), episcopul *Kallistos Ware* de Diokleia (n. 1934), mitropolitul *Ioan Ziziulas* de Pergam (n. 1930), profesorii *Savvas Agouridis* (n. 1921) şi *Christos Yanaras* (n. 1935), filosof religios ortodox.

b) Teologi ruşi. Cei mai importanţi teologi ruşi ai secolului al XX-lea au activat în comunităţile diasporei ruse din apusul Europei. Exponenţii teologiei ruse din acest secol sunt: *Vladimir Lossky* (1903 – 1958) care, între altele, a scris *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit* şi *Vederea lui Dumnezeu,* traduse şi în româneşte, preotul *Pavel Florenski* (1882 – 1937), autor, între altele, al lucrării *Iconostasul,* tradusă şi în româneşte, protoiereul *Serghei Bulgakov* (1870 – 1944), autor al unei lucrări de *Dogmatică,* tradusă, de asemenea, în româneşte, *Paul Evdokimov* (1901 – 1970) cu lucrări dogmatice, *G. Florovsky* (1893 – 1979), *Leonid Uspensky* (1902 – 1987) ş.a.

c) Teologi sârbi. *Nicodim Milaş* este autorul unuia din cele mai importante manuale de Drept canonic ortodox. Istoricul *Ştefan Dimitrievici* editează începând cu 1926 revista „Bogoslovje". Arhimandritul Justin *Popovici* (1894 – 1979), mare dogmatist şi duhovnic (între altele, a scris *Dogmatica Bisericii Ortodoxe,* în 3
vol., 1932 – 1938), este exponent de seamă al direcţiei neopatristice în teologia ortodoxă contemporană.

d) Teologi români. Din mulţimea figurilor reprezentative ale teologiei româneşti, reţinem câteva nume, cadrul unei astfel de lucrări neîngăduind spaţii mai largi de prezentare.

În domeniul istoriei ecleziastice s-au remarcat prof. *Teodor M. Popescu* (1893 – 1973), coautor al unui manual de Istorie bisericească universală (Bucureşti, 1956), pr. prof. *Ioan Rămureanu* (1910 – 1988), autor de manuale de Istorie bisericească universală pentru seminarul teologic şi facultatea de teologie, pr. prof. dr. *Mircea Păcurariu* (n. 1932), cel mai fecund şi mai valoros istoric al Bisericii Ortodoxe Române, autor de manuale, lucrări şi studii care acoperă toată istoria creştinismului la români, mitropolitul *Nestor Vornicescu* (1927 – 2000) al Olteniei, Î.P.S. mitropolit *Antonie Plămădeală* (n. 1926) al Ardealului ş.a.

Domeniul *patrologiei* este ilustrat de pr. prof. *Dumitru Fecioru* (1905 – 1988), care a tradus o serie de opere ale Sfinţilor Părinţi, pr. prof. *Ioan G. Coman* (1902 – 1987), cel mai important patrolog român, autor de manuale şi tratate de patrologie, şi Î.P.S. *Nicolae Corneanu* (n. 1923), mitropolitul Banatului, care a scris valoroase lucrări şi studii patristice.

Teologia dogmatică este reprezentată de mitropolitul *Irineu Mihălcescu* al Moldovei (1874 – 1948), pr. prof. *îsidor Todoran* (1906 – 1985), dar mai ales de pr. prof. acad. *Dumitru Stăniloaie* (1903-r993), care a oferit teologiei româneşti cele mai importante tratate şi studii de dogmatică, între care *Teologia*

dogmatică ortodoxă, în 3 volume (Bucureşti, 1978), şi a editat *Filocalia* în limba română, parte din opera sa fundamentală fiind tradusă şi în alte limbi.

Cei mai importanţi autori de lucrări liturgice sunt: pr. prof. *Petre Vintilescu* (1887 – 1974), autor al volumelor *Spovedania şi duhovnicia* (Bucureşti, 1939) şi *Liturghierul explicat* (Bucureşti, 1972), pr. prof. *Ene Branişte* (1913 – 1984), care a alcătuit lucrări fundamentale, precum: *Liturgica teoretică* (Bucureşti, 1978), *Liturgica specială* (Bucureşti, *1980)* şi *Liturgica generală (*Bucureşti, 1985) şi pr. prof. dr. *Nicolae D. Necula* (n. 1944) care a abordat o serie de particularităţi liturgice şi pastorale vizând uniformitatea cultului, în lucrările *Tradiţie şi înnoire în slujirea liturgică* (vol. I, Galaţi, 1996; vol. II, Galaţi, 2001).

Cei mai importanţi specialişti în drept canonic au fost pr. prof. *Valerian Şesan (*1878 – 1940) şi pe, prof. *Liviu Stan* (1910 – 1973), acesta din urmă având o contribuţie substanţială la realizarea Statutului şi Regulamentelor Bisericii Ortodoxe Române, după 1948.

În studiile biblice s-au remarcat prof. dr. *Vasile Gheorghiu (*1872 – 1938), pr. *Grigorie Pişculescu* (Gala Galaction, 1879 – 1961), diac. *Nicolae Nicolaescu* (1910 – 1977), pr. *Grigore Marcu (1911 – 1987).*

e) Alţi teologi. În domeniul scrisului teologic ortodox, mai putem aminti pe *Olivier Clement* (n. 1921) de la Institutul Saint Serge din Paris, autor al unor valoroase lucrări de teologie, traduse şi în românește, preotul *John Meyendorff (1926 – 1992}* de la Academia Teologică „Sf. Vladimir" din New York, canonistul şi dogmatistul bulgar pr. *Ştefan Ţankov* (+ 1965), liturgistul *Alexander Schemann* (1923 – 1983) ş.a.

Toate Bisericile Ortodoxe editează periodice în care sunt preluate importante studii de istorie bisericească şi din categoria celorlalte discipline teologice.

Şcoli teologice. După cum am amintit la începutul acestui capitol, în secolele XIX-XX, toate Bisericile Ortodoxe îşi înfiinţează şcoli medii şi superioare de teologie pentru pregătirea clerului şi răspândirea culturii teologice. În perioada conducerii comuniste, ţările ortodoxe din Europa au fost constrânse să-şi închidă unele şcoli de teologie, dar, după căderea „Cortinei de fier" din anul 1989, învăţământul teologic a luat un avânt fără precedent.

Din mulţimea şcolilor naţionale de teologie, vom face o succintă trecere în revistă a câtorva mai reprezentative.

Academia Teologică din insula Halki (Marea Marmara) a funcţionat între 1913 – 1973, pregătind generaţii de teologi, unii mari ierarhi ai Bisericii Ortodoxe.

La Mănăstirea *Vlatadon* (lângă Tesalonic), patriarhul ecumenic Athenagora I înfiinţează *Institutul Patriarhal de Studii Patristice* (1968), iar în 1967, la Chambesy (lângă Geneva, în Elveţia), un *Centru de Studii Patriarhal-Ecumenic.* Patriarhia Alexandriei deschide, în 1952, în oraşul de *reşedinţa, Institutul de Studii Orientale,* iar Patriarhia Antiohiei, în 1970, *un institut de Teologie* în Mănăstirea Balamand din Liban.

Două facultăţi de teologie funcţionează în Grecia: una la Atena (din 1837) şi alta la Tesalonic (din 1941). În Rusia funcţionează astăzi mai multe facultăţi de teologie, dintre care cele mai importante sunt cele de la *Zagorsk* (lângă Moscova) şi *Petersburg.*

Biserica Ortodoxă Română a avut seminarii teologice de la începutul secolului al XIX-lea. Cele mai importante au fost cele de la Mănăstirea Socola – Iaşi (1803), Bucureşti (Seminarul Central, 1836), Buzău (1837), Galaţi (1908). În prezent, în Patriarhia Română funcţionează peste 40 de seminarii teologice.

Pentru învăţământul teologic superior, cel mai mult au funcţionat două institute teologice de grad universitar: la Bucureşti, din 1881 şi la Sibiu, din 1921. În vremea noastră, pregătirea superioară a viitorilor clerici se desfăşoară în 14 facultăţi de teologie deschise în diverse oraşe mari ale ţării.

Întreg învăţământul teologic din România este încadrat în învăţământul de stat, sub directa supraveghere a Bisericii. Facultăţi de teologie sunt în funcţiune şi la *Sofia* (Bulgaria, din 1923), *Varşovia* (Polonia), *Presov* (Slovacia), *Tirana* (Albania), precum şi în America, Franţa, Canada şi în alte ţări.

Câteva teme de seminar:

Importanţa corespondenţei lui Pliniu cel Tânăr cu împăratul Traian pentru istoria bisericească

Calificativul de *optimus princeps,* dat de Pliniu cel Tânăr împăratului Traian (96 – 117) în lucrarea **Traiani Panegyricus** a avut, fără îndoială, un caracter encomiastic, dar în cazul acestui împărat a fost confirmat din plin de judecata istoriei, care a constatat faptul că perioada lui de domnie *„înregistrează semnele apogeului societăţii şi civilizaţiei antice, în pofida persistenţei disparităţilor inerente orânduirii sclavagiste. Imperiul îşi realizează maxima expansiune, civilizaţia materială îşi atinge nivelul cel mai înalt în dezvoltare, cultura cunoaşte înflorirea, să cea mai strălucită, în toate domeniile, mai ales într-o arhitectură foarte dinamică, de mare valoare, dar şi într-o literatură de calitate excepţională, ilustrată de talente fascinante…”* împăratul însuşi se angajează în câmpul literaturii, alcătuind mai multe

poeme în greceşte şi latineşte, precum şi opera istorică **Dacica.**

Genial între aceste talente este socotit Tacitus, dar nu mai puţin strălucitori au fost şi alţi colegi de generaţie ai acestuia, ucenici ai lui Quintilian, între care s-a numărat şi Pliniu cel Tânăr. Originar din Novum Comuni (Como de astăzi), Pliniu a crescut la Roma, unde a devenit avocat, încă în vremea lui Domiţian el a intrat în viaţa politică, lucru pe care l-a continuat şi desăvârşit sub Traian, al cărui prieten a fost. Mai cunoscută decât cariera politică este activitatea sa culturala, el fiind conducătorul unui cerc cultural-politic, din care făceau parte aproximativ cincizeci de Persoane, între care cel mai cunoscut, alături de Pliniu, a fost Tacitus.

Opera lui Pliniu, din care o parte s-a pierdut, conţine mai întâi acel **Panegiric** bazat pe discursul pe care el îl rostise cu prilejul inaugurării mandatului său de consul la l septembrie 100. În cuprinsul acestuia, el remarcă în legătură cu împăratul Traian calităţi ca modestia, bravura, moderaţia şi prudenţa, calităţi de bun administrator, precum şi spiritul său de dreptate.

Cea mai importantă operă pliniană o constituie colecţia de **Scrisori (Epistulae),** conţinând corespondenţa purtată de autor cu prieteni ai săi, între 97 şi anul morţii sale. Primele nouă căiţi cuprind 247 scrisori adresate unor prieteni şi au fost publicate

de autorul însuşi. Cartea a zecea, conţinând corespondenţa sa cu Traian, a apărut postum. Aceasta conţine scrisorile din perioada 17 septembrie 111 şi ianuarie 113, în număr de 121, deci din perioada când Pliniu îndeplinea funcţia de legat imperial în Bithinia cu titlul special de legatus pro praetore consulari potestate. Această numire a făcut parte din pregătirile iniţiate de împărat pentru campania sa împotriva părţilor. Traian a numit la conducerea provinciilor asiatice din apropierea frontului oameni de încredere şi cu mare prestigiu, **amici** şi comites. Astfel, Hadrian, cel care îi va urma lui Traian pe tronul Romei, a fost numit legat în Siria, Tacitus a devenit în 112 proconsul al provinciei senatoriale Asia. În vecinătatea Bithiniei, în fruntea căreia se afla prietenul său Pliniu.

Din ansamblul corespondenţei lui Pliniu cu împăratul Traian, două scrisori se referă la creştini (X, 96 şi 97), proconsulul Bithiniei fiind *„primul autor păgân care atestă progresele înregistrate de credinţa creştină”*.

Pe la anul 100, în timpul domniei lui Traian, Creştinismul se distingea limpede, ca religie aparte, în contextul cultural general al iudaismului elenistic. Zonele sale de preponderenţă erau localităţile de pe ţărmul răsăritean al Mediteranei, dar şi unele localităţi mai îndepărtate de mare, ai căror episcopi

păstrau legături unii cu alţii.

Didahia, o scriere post-apostolică datând din această vreme, vorbeşte (în cap. XI) despre dascăli itineranţi, pe care îi numeşte apostoli şi profeţi, o dovadă a continuării misiunii de propovăduire a Evangheliei.

Nu este greu de conturat configuraţia Creştinismului în vremea lui Traian. În primul an al domniei acestui împărat, murea la Efes, la o vârstă înaintată. Apostolul Ioan, sau cum afirmă unii, Prezbiterul Ioan, autorul celei de a patra Evanghelii, al celor trei epistole purtând numele său şi al Apocalipsei. Tot în această vreme, Biserica din capitala imperiului era condusă de către Clement, al treilea episcop al Romei, autorul unei epistole către comunitatea din Corint, încercată de tulburări interne. Conform unei legende mai târzii, pentru că a convertit pe unii membri ai aristocraţiei romane, Clement ar fi fost exilat din porunca împăratului Traian în Chersonul Tauric unde, din ordinul aceluiaşi împărat, ar fi fost după aceea martirizat. Se presupune existenţa în acea vreme a câtorva comunităţi creştine în oraşul Roma, cea condusă de Clement fiind alcătuită cu precădere din oameni provenind din aristocraţia romană. Creştini existau pe atunci şi în alte părţi ale Italiei.

Dacă ştirea despre exilul şi martiriul lui Clement al Romei

este legendară, nu există, în schimb, îndoieli în legătură cu sfârşitul martiric al unui alt mare episcop din epocă, Sf. Ignatie Teoforul. Acesta a fost al treilea episcop al Antiohiei. Antiohia a fost de la început un centru important al Creştinătăţii, locul unde creştinii au fost mai întâi numiţi creştini (F.A. 11, 26). Din acest centru Creştinismul s-a răspândit în diferite direcţii.

De la acest mare Părinte al Bisericii de la începutul secolului al II-lea au rămas şapte scrisori, şase adresate unor Biserici şi una Sfântului Policarp, episcopul Smirnei. Se ştie că dintre cele mai timpurii documente creştine, cele mai multe sunt sub formă de scrisori, combinând familiaritatea epistolelor personale, autoritatea celor oficiale, precum şi funcţiile expozitorii şi didactice ale celor filosofice. Scrisorile lui Ignatie au fost alcătuite în timpul călătoriei acestuia spre Roma, unde urma să fie martirizat. O altă scrisoare, cea a lui Policarp al Smirnei către Filipeni, aruncă lumină asupra circulaţiei scrisorilor lui Ignatie şi în alte comunităţi decât cele cărora le erau adresate. Scrisorile lui Ignatie au fost cerute şi de alte comunităţi şi deci circulate ca şi cele ale Sf. Apostol Pavel. Corespondenţa Sfântului Ignatie, cât şi cererea venită din alte părţi pentru scrisorile lui, sunt indicii clare ale legăturilor strânse care existau între Bisericile respective şi probabil şi cu alte Biserici, urmându-se

calea deschisă de Apostolul Neamurilor. Conţinutul acestor scrisori arată câteva dintre problemele cu care se confruntau comunităţile creştine cărora le-a scris episcopul Antiohiei: în primul rând dochetismul, erezia care nega realitatea întrupării şi Patimilor lui Hristos, precum şi tendinţa iudaizantă a celor care vorbeau despre autosuficienţa Vechiului Testament. Soluţia indicată de către autor era aceea a unităţii Bisericii în jurul ierarhiei alcătuite din episcopi. preoţi şi diaconi. Nu este de mirare că Ignatie, cel dintâi autor creştin care foloseşte termenul de Biserică universală, a făcut aşa de mult pentru manifestarea acesteia prin legăturile sale cu alţi episcopi ca Policarp al Smirnei, Onisim al Efesului, Damas al Magneziei şi Polibius din Tralles. Comunităţile cărora li s-a adresat Sf. Ignatie în scris întregesc imaginea noastră privitoare la zonele geografice în care Creştinismul a prins rădăcini.

Întrucât relatarea călătoriei Sf. Ignatie spre Roma se opreşte la Filipi, s-a încercat suplinirea acestei lipse printr-un act martiric tară valoare istorică, datând probabil din ultima parte a secolului al IV-lea. Acesta închipuie aducerea episcopului antiohian în faţa lui Traian care, după victoriile sale împotriva dacilor, se afla la Antiohia în pregătirea campaniei sale împotriva armenilor şi părţilor. Potrivit acestui act martiric. văzând

statornicia lui Ignatie în credinţă, împăratul a dispus ca acesta să fie dus la Roma şi dat fiarelor. Se ştie că în întreaga istorie a persecuţiilor niciun caz nu a fost socotit atât de important încât să fie adus în faţa împăratului sau a senatului. La Roma aceste procese se judecau în faţa prefectului oraşului sau a prefectului pretoriului.

Indiferent de gradul de credibilitate al actului martiric al Sf. Ignatie Teoforul, existenţa persecuţiilor împotriva creştinilor din partea autorităţilor romane rămâne un fapt incontestabil. Despre cea dintâi persecuţie, cea pornită de către Nero, după ce acesta dăduse foc Romei, suntem informaţi de către Tacitus, în cartea a XV-a a lucrării sale Annales. Pornindu-se de la acest text, în care se vorbeşte de „o uriaşă mulţime" a celor martirizaţi, o tradiţie mai târzie, înregistrată într-un document din secolul al V-lea numit Martyrologium Hieronymianum, socoteşte numărul celor martirizaţi atunci a fi fost de 978.

În legătură cu încercarea istoricilor de a desluşi cauzele persecuţiilor, s-a pus mai întâi întrebarea: „care au fost acuzele aduse creştinilor?" Apologiile, precum şi actele martirice care s-au păstrat, arată că acuza proferată la adresa creştinilor a fost aceeaşi pe care o întâlnim şi în scrisoarea lui Pliniu către Traian din anul 112. Din scrisoarea respectivă aflăm că guvernatorul

Bithiniei ştia de existenţa unor anchete împotriva creştinilor dar, pentru că nu luase parte la niciuna dintre acestea, nu cunoştea faptele care le erau imputate creştinilor. Aceasta explică hotărârea sa de a-l consulta pe împărat. De fapt, guvernatorul a recurs la autoritatea imperială şi atunci când era conştient de existenţa unor reglementări sau dispoziţii imperiale privitoare la o anumită problemă, dar care nu i se păreau a fi prea relevante. Într-o scrisoare anterioară (X, 65) el s-a adresat lui Traian în chestiunea copiilor găsiţi deşi, aşa cum el însuşi mărturiseşte, i-au fost citate documente de autoritate provenind de la Octavian Augustus, scrisori ale lui Vespasian, Titus şi Domiţian. Precedentul nu îl mulţumeşte, iar autoritatea unora dintre ele i se pare îndoielnică.

Acuza la adresa creştinilor, pe care Pliniu o pomeneşte, este simplul fapt de a fi creştini, întrebându-l pe Traian „dacă trebuie pedepsit numai numele de creştin, chiar dacă n-a făcut vreo crimă, sau crimele legate de numele de creştin" Persistenţa acestei motivaţii o dovedesc apologeţi ca Iustin Martirul (Apoi. 1.4: Apoi. 11, 2), Athenagora (Solie în favoarea creştinilor, 1 – 2). Tertulian (Apologeticum, 1 – 3). Această practică juridică romană îşi avea rădăcinile cu aproape un secol în urmă într-un senatus-consultum, emis în legătură cu astrologii, şi care

prevedea pedepse pentru aceştia, fără să fie nevoie ca ei să fi săvârşit acte reprobabile (professio). La fel, epicureii erau expulzaţi din unele cetăţi pentru fapt că erau epicurei. Aplicarea acestei practici creştinilor va fi chestionată de către Tertulian, apologetul creştin de la Cartagina, care avea o temeinică pregătire juridică, în Apologeticum (III, 7 – 8) el notează: „Desigur, dacă cineva dovedeşte că o religie este rea şi întemeietorul ei la fel, va putea dovedi că şi numele este rău, vrednic de ură din pricina vinovăţiei religiei şi a întemeietorului ei; de aceea, înainte de ura numelui trebuie să cunoaşteţi religia după întemeietorul ei, sau întemeietorul după religie. Dar acum, fără nicio cercetare sau lămurire cu privire la religie şi întemeietorul ei, se are în vedere numai numele, se poartă război numelui şi se condamnă mai dinainte fără o cunoaştere prealabilă a religiei şi a autorului, datorită numelui, fiindcă se numesc astfel nu pentru că poartă vreo vină.

Creştinii denunţaţi lui Pliniu, prin intermediul unei scrisori anonime, care, potrivit mărturiei acestuia, conţinea „numele multor persoane", erau întrebaţi doar dacă sunt într-adevăr creştini, întrebare pusă de trei ori şi urmată de ameninţarea cu moartea. Cei care au rămas statornici în mărturisirea identităţii lor creştine erau executaţi fără a se căuta vreun alt motiv pentru

aceasta, cu justificarea, surprinzătoare când venea din pârlea unui jurist de talia lui Pliniu, că „oricare ar fi fost mărturisirea lor, nu m-am îndoit o clipă că trebuia pedepsită măcar încăpăţânarea şi îndărătnicia lor neclintită”.

Vârsta celor denunţaţi a constituit primul motiv pentru care Pliniu a început să şovăie, întrebându-l pe împărat dacă trebuie tăcută vreo deosebire după vârstă între cei foarte tineri şi cei în puterea vârstei, dacă, dintre cei aduşi în faţa lui sub acuza că sunt creştini se căiesc sau tăgăduiesc că mai sunt creştini, trebuie iertaţi. Autorul scrisorii recunoaşte că măsurile severe luate împotriva creştinilor, în loc să ducă la împuţinarea numărului acestora, a dus la înmulţirea crimelor şi au apărut cazuri diferite”.

Aşadar, cauza persecuţiei o constituia calitatea de creştin, nomen Christianum, iar refuzul creştinilor de a practica cultul împăratului nu avea valoare în sine în ochii autorităţilor, independentă de calitatea de creştin atunci când era vorba de urmărirea şi pedepsirea creştinilor.

Pentru a se înţelege uşurinţa cu care, în sistemul de drept roman, se decideau sentinţele capitale împotriva creştinilor, trebuie spus că în cele mai multe procese penale procedura folosită era cognitio extraordinem (sau extraordinaria). Dacă la

Roma judecarea creştinilor se făcea în faţa prefectului cetăţii sau a prefectului pretoriului, în provincii autoritatea care judeca astfel de cazuri era guvernatorul.

Cognitio extraordinem era la dispoziţia tuturor guvernatorilor de provincii, cărora ea le acorda largi puteri discreţionare, ce vor începe să fie limitate de constituţii imperiale din vremea lui Hadrian, deci dincolo de epoca de care ne ocupăm. Este adevărat că aceste puteri discreţionare ale guvernatorilor de provincii au fost folosite, aşa cum aflăm din surse creştine, împotriva creştinilor, cel mai adesea ducând la martirizarea acestora. Nu este exclus ca ele să fi fost folosite uneori chiar şi în sprijinul creştinilor.

Aşa cum se recunoaşte în general, până la Deciu (249 – 251) persecuţiile au constituit în primul rând o acţiune a guvernatorilor, ca în cazul lui Pliniu. Dar şi în ceea ce îi priveşte pe guvernatori, foarte puţini dintre ei au avut iniţiativa urmăririi, arestării şi judecării creştinilor. Ceea ce îi preocupa pe ei, în virtutea unor instrucţiuni imperiale care îi îndemnau să cureţe provinciile lor de „oameni răi" (Mali horaines) era să menţină „pacea şi buna orânduială". Poate că această preocupare stă la originea multor martirizări ale creştinilor. Foarte elocvent este exemplul lui Ponţiu Pilat, care doar în urma insistenţelor

gălăgioase ale mulţimii, şi-a dat acordul pentru răstignirea Mântuitorului.

În raportul său către împărat, Pliniu vorbeşte despre folosirea „testului sacrificiului". Acesta consta din invocarea zeilor după o formulă rostită de către guvernator, aducerea de ofrande cu vin şi tămâie statuii împăratului, adusă în acest scop împreună cu statuile divinităţilor, precum şi obligaţia de a-L huli pe Hristos. Procedura nu era folosită de reprezentantul autorităţii romane pentru a-i determina pe creştini să apostazieze – aşa cum cred unii – ci pentru ca cei care negau în faţa guvernatorului că sunt creştini, să poată dovedi prin intermediul acestor acte concrete că sunt sau nu mai sunt creştini. Centrul acestei practici îl constituia hulirea lui Hristos, despre care Pliniu recunoaşte că nu pot fi siliţi în niciun chip să o facă cei care sunt cu adevărat creştini. Testul sacrificiului nu a reprezentat o procedură creată în legătură cu creştinii. El fusese mai întâi folosit la Antiohia în anul 67 pentru a distinge evreii de neevrei.

Guvernatorul Bithiniei îi relatează suveranului său şi faptul că a folosit tortura în anchetarea a doua sclave bănuite a fi „slujitoare ale cultului". Cu excepţia unor împrejurări speciale, tortura a fost folosită, până în secolul al II-lea, doar asupra

sclavilor. În cazul creştinilor menirea ei era de a produce apostaţi şi nu martiri.

Între creştinii care au ajuns să fie anchetaţi de către Pliniu s-au aflat şi cetăţeni romani. Aceştia se bucurau de dreptul de apel la împărat şi în consecinţă au fost trimişi la Roma. S-a presupus că doi creştini pomeniţi de către Sf. Policarp al Smirnei în scrisoarea sa către Filipeni (cap. 9), Zosim şi Rufus, ar fi fost creştini din Bithinia, trimişi de Pliniu la Roma, întrucât erau cetăţeni romani şi aceştia s-ar fi alăturat pe cale Sfântului Ignatie al Antiohiei. Această identificare este foarte puţin probabilă, întrucât Sfântul Ignatie a fost martirizat la Roma în 107/108 sau cel mai târziu în 110, în timp ce Pliniu şi-a început activitatea de guvernator ai Bithiniei doar în 111.

Pornindu-se de la textul scrisorii guvernatorului Bithiniei. nu este greu de apreciat vechimea creştinismului în acea provincie, stabilindu-i începuturile nu mai târziu de anii ’80 ai primului veac, pentru că unii dintre cei care mărturisiseră că au apostaziat făcuseră aceasta „de mai bine de douăzeci de ani”.

O informaţie importantă este şi cea privitoare la cult. S-a observat că este vorba pe de o parte despre prezentarea actului religios, prin care celor care afirmau că nu sunt sau nu mai sunt creştini li s-a cerut să dovedească acest lucru. Aceştia trebuiau să

invoce zeii după formula rostită de Pliniu şi să aducă ofrande cu vin şi tămâie statuii împăratului împreună cu statuile zeilor, şi apoi să hulească pe Hristos. Pe de altă parte, există referirea la cuitul creştin, referire interpretată în chip diferit de către cercetători. Cei denunţaţi lui Pliniu că sunt creştini „afirmau însă că singura lor vină sau greşeală era că obişnuiau să se adune într-o zi anumită în zori, să înalţe pe rând cântare lui Hristos ca unui zeu, că se legau prin jurământ nu pentru vreo nelegiuire, ci să nu făptuiască vreun furt tâlhărie sau adulter, să nu-şi calce cuvântul dat, să nu tăgăduiască în faţa justiţiei dacă au primit ceva în păstrare. După toate acestea obiceiul era să se despartă şi să se adune din nou pentru a lua masa în comun, o hrană nevinovată". Aşadar, informaţia a fost obţinută de la cei anchetaţi. Ceea ce rezultă, în primul rând, este obiceiul creştinilor de a se întâlni „într-o anumită zi" (stato die). Majoritatea cercetătorilor presupun că este vorba despre ziua Duminicii, ziua învierii. Acest lucru este confirmat de Didahie, scriere descoperită în ultima parte a secolului al XIX-lea, şi despre care se presupune că a fost scrisă în ultimele decenii ale primului secol sau în prima parte a celui următor, unii considerând că a fost alcătuită în vremea împăratului Traian. Didahia vorbeşte, în capitolul al XIV-lea, despre adunarea euharistică „în duminica

Domnului". Această scriere provenea de la o comunitate creştină din Siria. Un alt izvor creştin, este vorba de Apocalipsa Sf. Ioan, provenind dintr-o regiune nu prea îndepărtată de provincia lui Pliniu, relatează tot despre Duminică (1, 10). Cu patruzeci de ani mai târziu, pe la 152, Sf. Iustin Martirul descria în prima sa Apologie (67) tot o liturghie duminicală la Roma. L.C. Mohiberg atrage atenţia asupra unei tradiţii străvechi conform căreia Parusia se va produce tot într-o zi de Duminică.

Cuvintele următoare din scrisoarea lui Pliniu, ante iucem în textul original, traduse privi în zori în versiunea românească, amintesc mai întâi de frângerea pâinii săvârşită de Sf. Apostol Pavel tot în ziua întâia a săptămânii, în timpul nopţii, iar în camera de sus „erau multe lumini aprinse". Mai târziu, în acelaşi secol, Minuciu Felix va vorbi despre adunările euharistice ca nocturnae convocationes (adunări nocturne), iar Tertulian. va numi Euharistia coetus antelucani (întâlnire de dinaintea zorilor). Acest obicei le amintea creştinilor din vremea aceea de mana căzută în pustie în timpul nopţii şi adunată în zori.

Concluzia este că adunările creştinilor din Bithinia, despre care vorbeşte Pliniu, erau adunări euharistice.

În acelaşi text cu referire la viaţa liturgică a creştinilor, probleme ridică interpretarea propoziţiei Carmen Christo quasi

De-o dicere secum invicem (să înalţe pe rând cântare lui Hristos ca unui zeu). Ce sens avea cuvântul Carmen pentru Pliniu şi pentru păgâni în general? Pentru guvernatorul Bithiniei termenul putea să semnifice malum Carmen, adică magia, întrucât „substantivul Carmen în accepţiunea curentă atât la scriitorii clasici cât şi în întrebuinţarea comună a antichităţii păgâne putea să dobândească sensul de formulă magică, atât ca formă cât şi în ce priveşte conţinutul".

Recurgerea la magie putea constitui un delict, şi literatura antică oferă exemple de astfel de cazuri, mai cunoscut fiind cel al lui Soranus, proconsulul Asiei, şi al fiicei lui, Servilia. Această atitudine faţă de magie decurgea din faptul că practicanţii ei se adresau umbrelor morţilor, şi mai ales ale celor care suferiseră moarte violentă, întrucât se credea că acestea erau mai dispuse spre răzbunare. Iar timpul cel mai potrivit pentru invocarea acestora era socotită noaptea. Să nu se uite, în acest context, acuzele aduse Mântuitorului că s-ar fi aflat în legătură cu demonii (Mt. 9, 35; 12, 24; Mc. 3, 22; Ie. 11, 15), iar despre creştini se spunea că venerează pe un om răstignit, care a suferit deci, moarte violentă. Reacţionând la o astfel de imagine falsă despre ei, creştinii din Bithinia i-au spus lui Pliniu că ei „Carmen Christo quasi De-o dicere" că ei aduc cântare lui Hristos ca unui

Dumnezeu, adică săvârşesc un cult prin care recunosc calitatea Lui de Dumnezeu. Şi aceasta o fac prin invocarea numelui lui Hristos. W. Bousset afirmă, pe bună dreptate, că „Creştinismul este, în primul rând, o societate cultică, care îşi dobândeşte definiţia prin intermediul numelui (Domnului Iisus)". Termenul de Kyrios (Domnul) ca desemnând divinitatea îşi avea o lungă istorie mai ales în Răsărit. Dar şi la Roma, lui Domiţian îi plăcea să i se spună kyrios kai theos (dominus ac deus) ca o recunoaştere a caracterului său divin. Expresia „Carmen Christo quasi De-o dicere" putea fi şi un indiciu în legătură cu conţinutul cultului creştin, referindu-se probabil şi la invocarea Kyrie eleison (Doamne miruieşte), invocare rostită în mod repetat. Dacă şi prezenţa acestei invocări în cultul creştin l-a putut face pe Pliniu să înţeleagă termenul de Carmen în sens de incantaţie magică, pentru creştini el desemna rugăciunea liturgică aflată în uz în adunările euharistice. Interpretarea lui „Carmen dicere" ca şi cântare este sprijinită de cercetători din vremea noastră, ca Stephen G. Wilson pe texte din Horaţiu (Carmen saeculare), Seneca (Epistulae) sau Tertulian (Apologeticum, 2, 6). Acesta din urmă, referindu-se la scrisoarea lui Pliniu, foloseşte termenul „canendum Christo".

Textul lui Pliniu continuă cu informaţia că creştinii „se

legau prin jurământ nu pentru vreo nelegiuire, ci ca să nu făptuiască vreun furt, tâlhărie sau adulter, să nu-şi calce cuvântul dat, să nu tăgăduiască în faţa justiţiei dacă au primit ceva în păstrare". Este uşor de observat că este vorba despre porunci ale Decalogului. Ultima parte a textului reprezintă respingerea de către creştinii din Bithinia a acuzei aduse creştinilor în general că sunt, aşa cum notează Tertulian, infructuoşi negotiis (nefolositori societăţii).

Spre sfârşitul scrisorii sale către Traian, Pliniu dă mărturie despre răspândirea credinţei creştine, a „superstiţiei" cum o numeşte el care a cuprins „oameni mulţi, de toate vârstele, de toate categoriile, bărbaţi şi femei şi care a pătruns „nu numai în oraşe, dar şi în sate şi pe ogoare", deci practic peste tot.

În final, guvernatorul îi relatează împăratului faptul că, în urma măsurilor luate de el s-a produs o revigorare a religiei tradiţionale, care se manifestă prin următoarele fapte: „templele care erau aproape părăsite încep să fie căutate, ceremoniile solemne multă vreme întrerupte, sunt reluate; peste tot se vinde carnea provenind de la jertfe, care până acum găsea cu greu cumpărători". Această afirmaţie a avut, fără îndoială, menirea să dovedească lui Traian succesul măsurilor luate de trimisul său în Bithinia în ceea ce-i priveşte pe creştini. Dar ea arată şi faptul că

Aspectul religios nu i-a fost nici pe departe indiferent lui Pliniu în Persecutarea creştinilor. El era preocupat şi de declinul religiei tradiţionale, iar măsurile luate împotriva creştinilor le considera ca ducând la renaşterea vechii religiozităţi păgâne. N-a lipsit desigur, nici aspectul economic, pentru că revigorarea ceremoniilor solemne de la temple a dus şi la o creştere a veniturilor acestora, cui efectele corespunzătoare asupra trezoreriei imperiale.

Răspunsul lui Traian la scrisoarea guvernatorului Bithiniei este unul foarte concis şi selectiv, împăratul recunoaşte mai întâi că „nu se poate stabili un principiu care să fie oarecum general valabil". Apoi el fixează o linie de conduită faţă de creştini: aceştia nu trebuie căutaţi cu tot dinadinsul. Dacă sunt denunţaţi, ei trebuie să fie pedepsiţi, însă doar dacă sunt dovediţi vinovaţi. Cel care tăgăduieşte că este creştin trebuie iertat, chiar dacă în trecut a fost bănuit de această apartenenţă. Scrisoarea împăratului Traian se încheie cu o recomandare de o extraordinară valoare morală, aproape de necrezut pentru epoca aceea, dar care luminează şi mai mult chipul acestui împărat: „Dar denunţurile anonime nu trebuie luate în seamă în nicio acuzaţie, căci ar constitui un exemplu reprobabil şi nepotrivit cu vremurile noastre".

Daniel – Rops identifică în acest răspuns al lui Traian câteva puncte fundamentale. Mai întâi, el remarcă faptul că „delictul" Creştinismului era unul special – excepţional, pentru că era de ajuns ca cineva să se lepede pentru a fi absolvit, ceea ce nu se întâmpla în alte cazuri, cum sunt furtul sau omuciderea. Aceasta indică o recunoaştere implicită a nevinovăţiei creştinilor vis-à-vis de acuzele care li se aduceau. Iniţiativa căutării creştinilor nu trebuie să aparţină autorităţilor, iar atunci când există împotriva lor un denunţ, el trebuie să corespundă normelor juridice ale vremii iar pentru încetarea urmăririi penale era suficientă apostazia, chiar şi atunci când ea se tăcea doar în faţa autorităţilor, în momentul anchetei.

Dacă în textul său Traian recunoaşte inexistenţa unor reglementări anterioare privitoare la creştini, conţinutul acestuia mai arată că împăratul nici n-a dorit să suplinească el această lipsă, poate de teama unor urmări neprevăzute, sau mai degrabă datorită înţelepciunii şi bunătăţii sale proverbiale.

Deşi Traian n-a dorit ca cele scrise de el să devină o reglementare a felului în care statul roman să se raporteze la creştini, se poate spune că pe parcursul secolului al II-lea, autorităţile provinciale, majoritatea guvernatorilor s-au conformat prevederilor rescriptului, mai puţin în ce priveşte

interdicţia de a-i caută pe creştini cu tot dinadinsul.

Importanţa corespondenţei discutate aici decurge mai ales din faptul că informaţiile pe care le oferă provin din surse necreştine, de la autorităţi romane persecutoare, confirmând în mare măsură datele din izvoare creştine.

Valoarea ecumenică a Simbolului niceo-constantinopolitan

Originea ecumenică, în cadrul a două sinoade ecumenice, a simbolului niceo-constantinopolitan constituie cea dintâi temelie a ecumenicităţii sale, a valorii sale ecumenice. Caracterul ecumenic al sinodului de la Niceea din anul 325 a fost recunoscut de la început, iar al celui întrunit la Constantinopol în anul 381 a fost afirmat chiar la un an de la ţinerea lui, în scrisoarea sinodului din 382 către papa Damasus, şi recunoscut şi de către Biserica din Apus la sinodul de la Calcedon (451).

Având girul primelor sinoade ecumenice, simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan a fost confirmat în continuare de către celelalte sinoade ecumenice, fiind inclus în definiţiile lor doctrinare.

Începutul acestui proces de confirmare a originii şi caracterului simbolului niceo-constantinopolitan l-au făcut părinţii sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon în cadrul a două şedinţe ale sinodului: „credinţa celor 318 Părinţi rămâne

neatinsă", glăsuiesc actele sinodului... Iar faţă de cei ce se luptă cu Duhul Sfânt, confirmă învăţătura despre fiinţa Sfântului Duh, predată mai târziu de cei 150 de Sfinţi Părinţi adunaţi în capitală, învăţătură pe care aceia au făcut-o cunoscută tuturor, mi ca şi când ar fi introdus ceva ce lipsea ci arătând cu mărturii scripturistice ideea lor despre Sfântul Duh, contra celor ce au încercat să-i nege stăpânirea".

Textul simbolului a fost apoi încorporat în definiţia dogmatică adoptată la sinodul de la Calcedon, definiţie care a fost semnată de participanţi, între care s-au aflat şi legaţii papali.

Valoarea ecumenică a simbolului niceo-constantinopolitan decurge în mod esenţial din conţinutul acestuia, care este o „scurtă expunere a întregii plenitudini a credinţei creştine" Iar această scurtă expunere serveşte ca bază autentică şi nedezminţită a întregii lumi creştine, pentru că „toţi creştinii cred în Dumnezeu Tatăl Atotţiitorul, exact la fel ei cred şi în Fiul lui unul născut, Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, Cel ce este de o fiinţă cu Tatăl născut din Tatăl înainte de toţi vecii. Toţi creştinii mărturisesc la fel pe Fiul lui Dumnezeu ca fiind aşa cum îl cunosc din cuvintele Sfintei Evanghelii – născut din Duhul Sfânt şi Fecioara Maria, adică Dumnezeu adevărat şi om adevărat, care pentru noi s-a pogorât din cer, care a pătimit şi a înviat şi este

aşteptat, împărăţia viitoare a căruia nu va avea sfârşit. Toţi cred şi în Duhul Sfânt, închinat şi mărit cu Tatăl şi cu Fiul. Pe toţi creştinii îi uneşte credinţa întruna, sfântă, sobornicească şi apostolică Biserică, toţi recunosc unitatea Botezului şi toţi la fel cred în învierea morţilor şi viaţa veacului ce va să vină".

Simbolul, în întregul său, reprezintă sinteza şi norma permanentă a credinţei Bisericii, prezentate într-o înlănţuire organică. El conţine, în primul rând, într-o manieră completă şi minunat de echilibrată, învăţătura despre Sfânta Treime, învăţătura fundamentală a Creştinismului. Expunerea acestei doctrine este perfect logică şi în acelaşi timp reuşeşte să păstreze întregul ei mister, accentuându-se în legătură cu Sfânta Treime atât unitatea fiinţei, cât şi diversitatea persoanelor. Trebuie remarcată, în acest context. contribuţia simbolului în forma sa niceo-constantmopolitană la teologia trinitară. În forma alcătuită la Niceea se afirma despre cea de a treia persoană a Sfintei Treimi doar „Şi întru Duhul Sfânt". Acceptarea şi afirmarea deplinei dumnezeiri a Duhului Sfânt era o condiţie indispensabilă pentru o abordare autentică şi dinamică a misterului treimic şi acest lucru a fost realizat cu multă iscusinţă de către Părinţii sinodului al II-lea ecumenic prin articolul despre Duhul Sfânt.

Terminologia însăşi a simbolului niceo-constantinopolitan

este prin excelenţă ecumenică în sensul că ea se conformează cât mai deplin Sfintei Scripturi, redând literal sau după înţeles afirmaţiile Scripturii, în continuare redăm identificarea locurilor scripturi şti ce ale expresiilor din simbol: „atotţiitorul" (în întreg Vechiul Testament, apoi în II. Cor. 6, 18; Apoc. 1, 8; 4, 8; 11, 17; 15.3; 16.4; 19, 3: 21, 23, etc.) „făcătorul cerului şi al pământului" (Gen. l, 3), „văzutelor şi nevăzutelor" (Col. 1, 16), „Domnul Iisus Hristos" (I. Cor. l, 3; l, 9), „Fiul lui Dumnezeu" (Lc. l, 36; În 1, 34), „unul născut" (În l, 14), „mai nainte de toţi vecii" (implicit în Evrei 1, 2; În 17, 8 şi 17, 24), „lumină din lumină" (implicit în 8, 12 şi I. Tim. 6, 16). „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat" (În 6, 32; I. Ţes. 1, 9), „prin care toate s-au făcut" (În 1, 3), „pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire" (I. Tim. 2, 14), „s-a pogorât din cer" (În 6, 58), „şade de-a dreapta Tatălui" (F.A. 7.56; le. 22, 69), „şi iarăşi va să vie să judece viii şi morţii" (Mt. 25, 31). „Duhul Sfânt Domnul de viaţă făcătorul" (În 6, 63, II. Cor. 3, 6), „care de la Tatăl purcede" (În 16, 26), „care împreună cu Tatăl este închinat şi mărit" (Mt. 28, 19 după înţeles), „şi într-una sfântă, universală şi apostolească Biserică" (concentrează Efes. 5, 26 – 27 şi Efes. 1, 20 şi 22), „aştept învierea morţilor" (I. Cor. 15.13 şi urm.). „Şi viaţa veacului ce va să vie" (Mt. 25.34). Pentru un singur termen din simbol, şi anume pentru cuvântul homousios nu se poate

revendica origine scripturistică directă.

Simbolul de credinţă în forma pe care i-a dat-o sinodul al II-lea ecumenic ne familiarizează cu metodologia ecumenică a întocmirii formulărilor de credinţă în sinoade. În scrisoarea sinodului întrunit la Constantinopol în anul 382 citim fraze ca acestea: „noi am rămas la credinţa evanghelică hotărâtă de cei 318 Părinţi de la Niceea", sau „iar învăţătura despre întrupare o păstrăm nevătămată". Expresii ca „neschimbat", sau „a nu adăuga nimic" se repetă în actele sinoadelor următoare. Aceste expresii se referă la sensul, la conţinutul hotărârilor pe care respectivul sinod le lua, sens care nu poate fi schimbat sau falsificat. Pe de altă parte, fidelitatea faţă de adevărul originar, în cazul nostru faţă de textul crezului adoptat la Niceea, presupune ceva mai mult decât o simplă repetare a acestuia. Unitatea credinţei nu constă în simpla acceptare a unui ansamblu de expresii care sunt păstrate neschimbate sub aspectul lor extern. Repetarea învăţăturii unui sinod de către un alt sinod nu se făcea mecanic ci în lumina adevărului descoperit de Duhul Sfânt aşa cum era crezut şi trăit de Biserica ecumenică.

În acest spirit au operat Părinţii sinodului al II-lea ecumenic schimbările formulate în textul stabilit la Niceea. În articolul l au introdus expresia, „făcătorul cerului şi al

pământului" în legătură cu Tatăl, pentru a exclude posibilitatea oricărei interpretări maniheiste a Fiului numai ca demiurg. Din articolul 2 a fost mai întâi omisă expresia niceiană „din ființa Tatălui", expresie care a părut de prisos de vreme ce în același articol se află cuvintele „de o ființă cu Tatăl". Tot aici au fost adăugate cuvintele „mai înainte de toți vecii" pentru a înlătura posibilitatea introducerii vreunei deosebiri cronologice între Tatăl și Fiul.

Împotriva apolinarismului, sinodul a completat articolul 3 textul niceian în care se spunea despre a doua persoană a Sfintei Treimi că „s-a pogorât, s-a întrupat și s-a făcut om" cuvintele „din cer" (după „s-a pogorât") și „de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria" (după „s-a întrupat"), și articolul 4 prin cuvintele „s-a răstignit pentru noi în timpul lui Ponțiu Pilat și a pătimit și s-a îngropat" accentuând în felul acesta natura umană a lui Iisus Hristos.

La sfârșitul articolului 5 au fost adăugate cuvintele „după Scripturi", la articolul 6 cuvintele „șade de-a dreapta Tatălui", iar la articolul 7 cuvintele „a cărui împărăție nu va avea sfârșit" această din urmă expresie fiind îndreptată împotriva ereziei lui Fotin din Sirmium, care nega existența eternă a lui Iisus Hristos.

Aceeași metodologie ecumenică se observă la Părinții

sinodului de la Constantinopol (381) în redactarea articolelor finale ale simbolului de credinţă, care sunt creaţia în întregime a acestui sinod. Datorită opoziţiei pe care o întâmpinase termenul homousios din partea unor participanţi la sinodul de la Niceea, cât şi în perioada care a urmat. Părinţii de la sinodul al II-lea ecumenic au preferat să exprime realitatea dumnezeirii şi deofinţimii Duhului cu Tatăl şi cu Fiul în mod ferm, dar prin intermediul unor cuvinte temperate. Toţi termenii din textul simbolului asociaţi Duhului Sfânt indică cu fermitate divinitatea acestuia. Adjectivul „de viaţă făcătorul" a constituit un argument familiar în polemica anti-pnevmatomahă încă din vremea Sfântului Atanasie cel Mare. Acest termen exprima limpede divinitatea Duhului Sfânt întrucât, în conformitate cu gândirea patristică, viaţa nu putea proveni decât de la Dumnezeu, care este creatorul prin excelenţă. Purcederea din Tatăl arată atât dumnezeirea Duhului Sfânt, cât şi misterul modului de existenţă proprie a acestuia, în timp ce clauza profetică a fost folosită de sinodalii de la Constantinopol ca un antidot excelent împotriva subordinaţianismului pneumatomah. Afirmaţia despre omotimia (împreună cinstirea) Duhul cu Tatăl şi cu Fiul stă mărturie despre importanţa teologică a lui lex orandi, a cinstirii care i se acordă Duhului Sfânt în cadrul Liturghiei, aceeaşi ca şi Tatălui şi

Fiului, ca argument doveditor al dumnezeirii Duhului Sfânt. Această idee a fost mai întâi formulată de către Sf. Vasile cel Mare.

Această întrepătrundere între viaţa liturgică a Bisericii şi procesul formulărilor doctrinare, care este valabilă nu numai cu privire la articolul despre Duhul Sfânt, ci şi cu privire la întreg conţinutul simbolului, constituie ea însăşi o dimensiune ecumenică prin excelenţă.

Întreaga istorie a dezvoltării simboalelor de credinţă este strâns legată de viaţa liturgică a Bisericii. În ce priveşte simbolul niceo-constantinopolitan, acest lucru este indicat şi de stilul curgător, precum şi de conţinutul teologic echilibrat al acestuia.

Constantinopolul a trebuit să fie, în mod firesc, cel dintâi loc unde acest simbol a fost introdus în cult. cu timpul devenind singurul simbol baptismal al Bisericilor din Răsărit, iar în perioada dintre secolele VT-IX şi al Bisericii Romei, precum şi al altor Biserici din Apus, înlocuind celelalte simboluri locale.

De la folosirea sa la botez, simbolul niceo-constantinopolitan a dobândit cu timpul o funcţie şi mai intim legată de viaţa de fiecare zi a credincioşilor prin introducerea sa în Liturghia euharistică. Atunci când circumstanţele au determinat introducerea unui simbol de

credinţă în Liturghie, simbolul niceo-constantinopolitan „cu frazele sale maiestuoase şi cu ritmul său impunător a părut aproape predestinat pentru acest rol", devenind crezul prin excelentă al cultului creştin.

Introducerea simbolului niceo-constantinopolitan în Liturghie s-a făcut mai întâi la Antiohia de către patriarhul monofizit Petru Gnafevs, probabil în anul 471. La începutul secolului al VI-lea, acelaşi lucru s-a petrecut şi la Constantinopol prin patriarhul Timotei (512 – 518), obicei deplin instituţionalizat printr-un edict al împăratului Iustin II în anul 567.

În Apus. introducerea simbolului niceo-constantinopolitan în Liturghie s-a produs treptat, începând cu sinodul de la Toledo din anul 589. Tot acum, însă, a fost tăcută o modificare în textul simbolului sub forma adaosului Filioque, modificare care va constitui unul din punctele dogmatice distinctive dintre Apus şi Răsărit şi va umbri astfel caracterul ecumenic al simbolului.

Cu această modificare, simbolul niceo-constantinopolitan şi-a păstrat poziţia de autoritate şi în Apus. Reforma protestantă i-a reafirmat acest caracter, dându-i o circulaţie şi mai mare în Apus, prin traducerea lui în limbile naţionale. Martin Luther însuşi l-a preţuit şi l-a folosit pentru a asigura participarea

întregii comunităţi la rostirea crezului în cadrul serviciului divin. Este adevărat că tot el a propus ca o alternativă la acest simbol propriul său text (Glatibenslied) în trei strofe.

Astăzi, simbolul niceo-constantinopolitan este singurul simbol de credinţă întrebuinţat în Liturghia Bisericii Ortodoxe, precum şi în Liturghiile celor mai multe din Bisericile vechi orientale, la unele din acestea cu mici modificări.

În Biserica Romano-Catolică, precum şi în Bisericile Protestante s-a păstrat uzul liturgic al simbolului niceo-constantinopolitan alături de cel al simbolului numit apostolic.

Ajunşi aici, trebuie să recunoaştem că, în timp ce simbolul niceo-constantinopolitan este acceptat şi prezent în textele dogmatice şi în viaţa liturgică a aproape tuturor confesiunilor creştine, mărturisirea lui de către Biserici nu se mai face în unitatea de la început.

Textul simbolului – cu excepţia adaosului amintit – a rămas acelaşi, dar înţelegerea simbolului de către diferitele confesiuni nu mai este unitară, ci s-a schimbat, aşa cum o dovedesc diferitele cărţi simbolice care au apărut tocmai din nevoia de a explica simbolul de credinţă, care nu mai era înţeles la fel.

Tot din această pricină, în literatura ecumenistă din

vremea noastră se fac insistent propuneri pentru alcătuirea unei noi mărturisiri de credinţă, a unei mărturisiri de credinţă ecumenice. „Noi trebuie – scrie un teolog catolic canadian – să găsim o mărturisire de credinţa potrivită pentru a face posibil ca, în ciuda a tot ceea ce continuă să situeze tradiţiile noastre eclesiale în opoziţie una faţă de alta, să-L proclamăm şi să-L mărturisim pe Hristos împreună, într-un chip inechivoc, care să nu suprime nimic din ceea ce trebuie să fie spus pentru a fi în stare să ne numim creştini… Acesta este primul pas. Pornind de aici va trebui să creştem împreună către plenitudinea credinţei".

În înţelegerea teologiei ortodoxe, o mărturisire de credinţă nouă, ecumenică nu reprezintă punctul de plecare, primul pas în dialogul ecumenic, ci mai degrabă ţelul acesteia. „O mărturisire de credinţă ecumenică ar avea un sens numai dacă ar exprima unitatea de credinţă, adică unitatea Bisericii, care este scopul însuşi al ecumenismului".

În stadiul actual al dialogului ecumenic, în ciuda progresului considerabil realizat în multe direcţii, primejdia unor interpretări diferite ale noii mărturisiri de credinţă ar continua să existe şi aceste diferenţe „nu vor fi mai mici decât cele existente astăzi, când citim aceleaşi documente scripturistice şi nescripturistice, dar le interpretăm în mod diferit".

Numai receptarea formală a simbolului de credinţă, fie chiar a unui nou simbol de credinţă, nu va duce la mult doritul ţel al unităţii credinţei şi deci al unităţii Bisericii.

Pornind de la simbolul niceo-constantinopolitan, care rămâne un bun comun al tuturor creştinilor din toate timpurile. Bisericile trebuie să descopere împreună întregul conţinut al credinţei, care se găseşte cuprinsă implicit în articolele acestuia. Simbolul niceo-constantinopolitan reprezintă doar un schelet al Scripturii şi al tradiţiei apostolice, care-şi dobândeşte valoarea autentică ecumenică în ambianţa întregii tradiţii apostolice, într-o continuitate şi o întrepătrundere cu întreaga Scriptură, cu toate hotărârile sinoadelor ecumenice şi cu întreaga viaţă a Bisericii. Separat de această ambianţă, orice simbol de credinţă, chiar şi cel mai ortodox, rămâne un text rece, rămâne o doctrină abstractă".

Aceasta este perspectiva din care valenţele ecumenice extraordinare ale simbolului niceo-constantinopoliân vor da roade în efortul ecumenist din vremea noastră către realizarea unităţii Bisericilor, întrucât problema unirii Bisericilor este tot una cu problema regăsirii integrităţii şi continuităţii Tradiţiei şi a restabilirii ei ca principiu al unităţii de credinţă şi de trăire.

Simbolul de credinţă trebuie înţeles şi în contextul

problemelor lumii contemporane şi ale omului de astăzi, pentru că de fapt toate articolele de credinţă se leagă de om şi de lume nu numai prin necesitatea comunităţii care mărturiseşte credinţa cuprinsă în simbol, ci şi prin conţinutul articolelor, fiecare dintre ele mărturisind legătura lui Dumnezeu Cel Unul în fiinţă şi întreit în persoane cu omul şi cu lumea.

Simbolul de credinţă este un adevărat rezumat al istoriei lumii şi omului de la creaţie şi până la realizarea împărăţiei lui Dumnezeu, al istoriei prezenţei lui Dumnezeu în viaţa lumii.

În spiritul şi ţinuta sa doxologică, simbolul niceo-constantinopolitan ne învaţă că slujirea lui Dumnezeu nu trebuie despărţită de slujirea omului, că dragostea faţă de Dumnezeu ne va îndrepta spre fraţi, după cum dragostea faţă de fraţi ne călăuzeşte către Dumnezeu.

În felul acesta, creştinilor le va fi mai uşor să găsească drumul către mărturisirea în unitate a credinţei lor, străduania lor către realizarea unităţii Bisericilor contribuind la realizarea unităţii întregii umanităţi.

Definitivarea teologiei icoanelor la Sinodul VII Ecumenic

Aşa cum s-a întâmplat şi în cazul Sinoadelor Ecumenice

precedente, şi cel de al şaptelea sinod ecumenic (787) a fost convocat pentru a se înlătura o criză profundă din viaţa Bisericii, determinată de apariţia unei noi erezii, şi anume iconoclasmul, începuturile acestei erezii sunt legate de numele împăratului bizantin Leon al III-lea Isaurul (717 – 741), care în anul 726 a luat cele dintâi măsuri împotriva icoanelor şi a cinstitorilor acestora.

Apărătorii icoanelor au văzut de la început în aceste măsuri nu o problemă de artă religioasă, ci una de natură teologică, şi anume hristologică. Dimensiunea hristologică a problemei a fost sesizată încă înainte de izbucnirea crizei iconoclaste propriu-zise, prin vestitul canon 82 al sinodului quinisext (692); *„În anumite reproduceri ale cinstitelor icoane înaintemergătorul este înfăţişat arătând cu degetul spre Miel. Această reprezentare a fost adoptată ca simbol al harului, dar el (mielul) era figura ascunsă a adevăratului Miel care este Hristos Dumnezeul nostru, (figură) care ne era arătată nouă potrivit Legii Primind aceste străvechi figuri şi umbre ca simboluri ale adevărului transmis Bisericii, noi preferăm astăzi însuşi harul şi adevărul ca o împlinire a acestei Legi, în consecinţă, şi pentru a expune vederii tuturor, chiar cu ajutorul picturii, ceea ce este desăvârşit, hotărâm ca de acum înainte Hristos Dumnezeul nostru să fie reprezentat în forma sa*

omenească în loc de cea a străvechiului miel”.

Atitudinea negativă a sinodului quinisext faţă de simbolism şi accentul pus pe realitatea concretă şi istorică a întrupării ca temelie autentică a zugrăvirii icoanelor au făcut în mod inevitabil ca discuţiile stârnite de decretul lui Leon al III-lea Isaurul să devină imediat discuţii hristologice. Decretul din 726 poruncea îndepărtarea icoanelor din biserici. În această atitudine, împăratul *se* bucura chiar de sprijinul unor episcopi din Asia Mică, dar nu dar nu şi de cel al poporului, care a recurs la adevărate manifestaţii menite să împiedice înlăturarea icoanelor, manifestaţii care au îmbrăcat uneori forme violente. Aşa de pildă, atunci când ofiţerul Jovinus s-a dus într-una din suburbiile Constantinopolului pentru a da jos icoana Mântuitorului, un grup de femei, pentru a-l împiedica să facă acest lucru, i-au smuls scara de sub picioare şi acesta căzând, a murit.

Aşa cum observa un istoric al artei bizantine… partidul iconoclaştilor… era un partid restrâns, de curte, doctrinar şi îmbibat de intelectualism. Nu era cu putinţa ca poporul, obişnuit de mai bine de două secole să cinstească icoanele să fie făcut acum să creadă într-un Dumnezeu pe care nimeni nu putea să-l reprezinte. Să adore un asemenea Dumnezeu şi să creadă în el puteau să facă numai păturile superioare, înclinate spre

speculaţii abstracte, şi nu masele largi populare".

Observaţia de mai sus în legătură cu vechimea cinstirii icoanelor trebuie completată cu perspectiva pe care o oferă studiul dens al Pr. Prof. Ioan Rămureanu, care aduce bogate informaţii despre existenţa icoanelor în primele trei secole, mai întâi într-o formă simbolică şi apoi într-una portretistică.

În ce priveşte cauzele care au stârnit şi menţinut criza iconoclastă, există păreri diferite la istoricii care au cercetat acest fenomen. Factorii teologici se amestecă cu cei neteologici în politica împăraţilor iconoclaşti.

Evlavia creştină a zonelor de limbă greacă din imperiul bizantin era înrădăcinată într-o tradiţie în care icoanele aveau locul lor bine definit în cultul Bisericii, în timp ce comunităţile creştine siriene şi armene, fără a fi întotdeauna ostile faţă de icoane, nu aveau înclinaţia de a face din ele obiecte de cult şi le considerau mai degrabă în aspectul lor pur didactic, ca ilustrări ale textului biblic, împăraţii iconoclaşti au provenit tocmai din regiunile în care nu era cunoscută tradiţia unei evlavii fată de icoane.

La aceasta se adaugă confruntarea cu arabii musulmani. Chiar în anul urcării sale pe tronul Bizanţului, Leon al III-lea Isaurul a avut de făcut faţă unui atac al acestora împotriva

capitalei imperiului. Arabii mai duceau împotriva bizantinilor şi un război psihologic, afirmând că islamismul ar fi cea mai recentă şi deci cea mai înaltă şi mai curată religie şi îi acuzau pe bizantini de politeism şi idolatrie datorită credinţei lor în Sfânta Treime şi datorită cultului Sfintelor Icoane.

Pretenţiile cezaro-papiste radicale ale împăraţilor iconoclaşti, pretenţii care l-au făcut pe Leon al III-lea Isaurul să-şi asume titlul de „împărat şi preot" (cum s-a numit pe sine într-o scrisoare adresată papei Grigorie al II-lea), iar pe fiul său Constantin al V-lea (741 – 775) să lupte împotriva monahismului, sunt motive care au avut ponderea lor în declanşarea crizei.

Este adevărat că au existat şi unele exagerări din partea unor credincioşi care au luat prea literal închinarea adresată icoanei în sine, şi nu prototipului ei.

Care a fost atitudinea Bisericii faţă de iconoclasm?

La data când Leon al III-lea Isaurul urca pe tronul de la Constantinopol, patriarh al capitalei bizantine era Gherman (715 – 730) care încă înainte de izbucnirea crizei iconoclaste afirma că icoanele reprezintă o mărturisire de credinţă împotriva dochetismului. Opoziţia lui Gherman fată de politica iconoclastă, manifestată în întrunirea din 730 (la care au participat peste 300 de episcopi) La determinat pe împărat să-l înlăture şi să-l

înlocuiască cu ucenicul şi singhelul său Anastasie.

După 730 s-a început o campanie pe scară mare împotriva icoanelor, creştinii fiind somaţi să le predea pentru a fi distruse. În această vreme, în care reprezentanţii Bisericii din imperiu n-au îndrăznit să ia atitudine faţă de acţiunile împăratului iconoclast, acest lucru l-a făcut cu multă pricepere un călugăr de la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. Este vorba despre Sfântul Ioan Damaschinul, cel mai de seamă apărător al cultului icoanelor, de la care ne-au rămas, alături de alte scrieri teologice, şi cele trei tratate contra iconoclaştilor.

Sfântul Ioan Damaschinul îşi începe primul său tratat contra iconoclaştilor cu un argument hristologic pe care-l consideră argumentul său principal şi decisiv: *„Pentru această pricină, plin de încredere, zugrăvesc pe Dumnezeu nevăzut, nu ca nevăzut, ci ca pe unul care s-a făcut văzut pentru noi prin participarea la corp şi sânge. Nu zugrăvesc Dumnezeirea nevăzută, ci zugrăvesc corpul văzut al lui Dumnezeu… Evident însă că atunci când vezi că cel fără corp s-a făcut pentru tine om, atunci vei face icoana chipului lui omenesc. Când cel nevăzut s-a făcut văzut în trup, atunci vei înfăţişa în icoană asemănarea celui care s-a făcut văzut”.*

Unul dintre argumentele pe care le-a adus în sprijinul

cinstirii icoanelor a fost şi acela al vechimii acestei tradiţii.

O nouă etapă a cunoscut lupta împăraţilor isaurieni împotriva icoanelor după urcarea pe tron a lui Constantin al V-lea (741 – 775), fiul lui Leon al III-lea. prin convocarea unui sinod menit să consfinţească politica religioasă a împăratului şi să formuleze o teologie iconoclastă, precum şi prin violenţa sistematică cu care se ducea lupta împotriva apărătorilor icoanelor.

Constantin al V-lea, care a scris el însuşi tratate teologice împotriva venerării icoanelor, a convocat în anul 754 sinodul iconoclast de la Hiena, palatul imperial de pe ţărmul asiatic al Bosforului. La sinodul condus de către arhiepiscopul Teodosie al Efesului, întrucât la acea dată scaunul patriarhal de la Constantinopol era vacant, au participat 336 de episcopi.

Actele sinodului de la 754 s-au păstrat în cuprinsul actelor Sinodului al VII-lea ecumenic, al cărui scop a fost tocmai respingerea hotărârilor sinodului iconoclast şi restabilirea ortodoxiei.

Pentru a-şi justifica legitimitatea, sinodul de la Hiena s-a socotit continuatorul firesc ai sinoadelor ecumenice de până atunci participanţii declarând că iconoclasmul nu este o învăţătură nouă, ci rezultatul dezbaterilor hristologice din

veacurile anterioare, în încercarea lor de a formula o teologie iconoclastă, participanţii la întrunirea de la Hiena afirmau că pictarea de icoane ar reprezenta o erezie, întrucât atunci când face icoana lui Hristos, pictorul poate înfăţişa doar umanitatea Mântuitorului, separând-o astfel de divinitatea Lui, sau că pictorul, prin zugrăvirea icoanei, ar amesteca umanitatea cu divinitatea. În primul *caz* pictorul s-ar face vinovat de nestorianism, iar în al doilea de monofiziţism.

Trebuie recunoscut faptul că aceste argumente nu erau lipsite de oarecare subtilitate şi că vor fi avut oarecare efect. Autorii lor au ignorat, însă, un element esenţial al doctrinei calcedoniene, şi anume acela al uniunii ipostatice între cele două naturi ale Mântuitorului, şi rezultatele acesteia.

La Hiena s-a mai propus o interpretare foarte originală despre icoana Cuvântului întrupat, şi anume aceea a Euharistiei concepută ca icoană. Aceasta era singura icoană pe care ei erau dispuşi să o accepte. Ideea Euharistiei ca icoană, ca simbol al lui Hristos au luat-o aceştia de la Dionisie Pseudo– Areopagitul.

Dar ortodocşilor nu le-a fost greu să respingă această interpretare dată Euharistiei, întrucât ea nu este icoană, ci adevărul însuşi. Euharistia nu este o icoană a lui Hristos, ci Hristos însuşi prezent în mod real.

Tot sinodul de la Hiena a mai dispus ca în locul icoanelor din biserici să fie puse tablouri ale împăratului, scene de vânătoare sau picturi inspirate din natură. Din biserici să fie înlăturate toate icoanele, indiferent de materia din care sunt făcute sau de cel pe care îl reprezintă: Mântuitorul. Maica Domnului sau sfinţii. Participanţii la acest sinod au admis, însă, rugăciunile adresate nu numai Mântuitorului, ci şi cele prin care se cerea mijlocirea Maicii Domnului şi cea a sfinţilor. Mişcarea iconoclastă n-a reprezentat un corp unitar, ci a cuprins şi unele extreme. Aşa de exemplu, existau unii iconoclaşti care erau dispuşi să accepte icoana Mântuitorului şi pe cea a Sfintei Sale Maici, dar nu aveau aceeaşi atitudine faţă de icoanele sfinţilor. Această poziţie decurgea dintr-o concepţie opusă cinstirii sfinţilor. Un reprezentant al acestei extreme iconoclaste a fost însuşi împăratul Constantin al V-lea, deşi la scurtă vreme după sinodul de la 754 a dispus să se ia unele măsuri chiar şi împotriva cultului Maicii Domnului, negându-i calitatea de Născătoare de Dumnezeu şi poruncind să fie scoase din slujbele Bisericii rugăciunile adresate ei.

Sinodul a mai conferit împăratului puteri mari pentru a duce lupta împotriva cinstitorilor icoanelor, însă el n-a făcut uz de aceste puteri îndată după Hiena, pentru că în faţa primejdiilor

care ameninţau imperiul din afară, el dorea să menţină pacea lăuntrică. Perioada imediat următoare sinodului a fost deci caracterizată de o libertate relativă pentru monahi, care după aceea vor constitui ţinta principală a furiei lui Constantin al V-lea, ajungând până la a interzice chiar pronunţarea cuvântului monah, alături de cel de sfânt.

Primele execuţii s-au înregistrat în anul 761, victimele având vina de a fi numit pe împărat *„un nou Valens"* şi *„un nou Iulian".* Persecuţia generalizată a început după victoriile repurtate de armata bizantină împotriva bulgarilor. Furia îndreptată împotriva călugărilor a îmbrăcat diferite forme: arderea bărbilor, smulgerea părului, izbirea în cap cu icoane, scoaterea ochilor, tăierea mâinilor, toate executate cu un rafinament al cruzimii, care îl vor face pe Sfântul Nichifor, reprezentant de seamă al Ortodoxiei în a doua perioadă a crizei iconoclaste, să vadă în acestea o revenire la păgânism.

Se pare că persecuţiile au început după publicarea unui decret prin care se cerea depunerea unui jurământ de neînchinare la icoane. Patriarhul Constantin a fost cel dintâi care a făcut acest lucru din amvonul catedralei.

Între cei care au refuzat acest jurământ, preferând martiriul, amintim pe Petru de la Vlaherne, Ştefan cel Nou, Andrei

din Creta, Ioan din Monagria, Pavel din Creta, Pavel cel Nou şi mulţi alţii.

În hipodromul capitalei, împăratul a pus la cale o înscenare odioasă, silind un număr de călugări arestaţi să defileze prin faţa mulţimii. Câteva zile mai târziu, în acelaşi hipodrom a fost organizată parada unor condamnaţi la moarte, unii dintre ei pentru vina de a-l fi cinstit pe Sf. Ştefan cel Nou, care fusese executat cu un an înainte, în anul 764. Acelaşi tratament a fost aplicat şi patriarhului Constantin, care a trebuit să îndure insultele mulţimii din hipodrom înainte de a fi decapitat, cu toate că el a fost cel dintâi care a depus jurământul de neînchinare la icoane.

Călugării fiind cei mai statornici apărători ai cultului sfintelor icoane au fost cei mai aprig loviţi de asprimea măsurilor iconoclaste. La un moment dat, în închisoarea pretoriului din Constantinopol se aflau un număr de 342 de călugări. Furia s-a manifestat şi prin distrugerea unor mănăstiri ale căror proprietăţi au fost confiscate, prin arderea de cărţi religioase, risipirea moaştelor de sfinţi. Această dezlănţuire nu s-a limitat doar la Constantinopol, ci a fost cunoscută şi în alte părţi ale imperiului.

Teribilul persecutor a murit în anul 775, pe când se

întorcea la Constantinopol dintr-o campanie împotriva bulgarilor. La moartea lui, victoria împotriva icoanelor şi a cinstitorilor acestora părea definitivă.

Lui Constantin al V-lea i-a urmat la tron fiul său. Leon al IV-lea Hazarul (775 – 780), căsătorit cu ateniana Irina, cea care fusese crescută în mare evlavie, cu mare respect faţă de călugări şi cinstitoare, ca şi aceştia, a icoanelor.

Ca urmare a influenţei pe care Irina o avea asupra soţului ei, de îndată ce acesta a urcat pe tron s-a înregistrat o schimbare a politicii religioase a curţii imperiale. Deşi nu au lipsit arestări ale unor închinători la icoane, s-a observat de acum şi o atitudine de toleranţă faţă de aceştia, precum şi promovarea în ierarhie a unor candidaţi provenind dintre monahi, lucru de neînchipuit în vremea domniei lui Constantin al V-lea.

Leon al IV-lea a repurtat şi o serie de victorii împotriva arabilor în 778 – 779. Însă domnia sa a fost scurtă pentru că a murit în anul 780. Puterea a fost îndată preluată de împărăteasa Irina în numele fiului ei, Constantin ai VI-lea, în vârstă de numai 10 ani. Deşi împărăteasa Irina era sprijinitoare a cultului icoanelor, în 780 climatul nu era favorabil cinstitorilor icoanelor. Armata purta încă amintirea zilelor glorioase din vremea lui Constantin al V-lea, iar dintre ierarhii în funcţie mulţi erau sincer

ataşaţi spiritului sinodului de la Mieria (754).

În anul 784 împărăteasa Irina era deplin stăpână pe poziţie şi armata a început să uite din gloriile trecutului sub influenţa victoriilor repurtate acum în Elada.

Patriarhul Pavel al IV-lea, bătrân şi torturat de conştiinţa faptului că n-a făcut nimic pentru apărarea ortodoxiei, s-a retras la mănăstire şi a sugerat împărătesei nevoia convocării unui sinod ecumenic. La scurtă vreme, patriarhul Pavel a şi murit şi, în locul său, a fost ales Tarasie (784 – 804), care fusese înainte secretar imperial. Acesta a acceptat înalta demnitate bisericească, cu condiţia ca stările de lucruri de la Constantinopol să fie îndreptate printr-un sinod, fapt care a fost acceptat de către ceilalţi ierarhi, nu însă fără oarecare opoziţie.

Patriarhii de la Roma, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim au fost înştiinţaţi în acelaşi timp despre alegerea noului patriarh al Constantinopolului şi despre intenţia acestuia de a întruni în capitala imperiului un sinod, care a şi fost convocat printr-un ordin imperial la începutul verii anului 786.

Sinodul a fost deschis în capitală în prezenţa împărătesei Irina şi a fiului ei, împăratul Constantin al VI-lea, însă în timpul şedinţei de deschidere, în biserica Sf. Apostoli au pătruns soldaţi, mai ales din garda imperială, care au întrerupt lucrările.

Vociferările soldaţilor se amestecau cu strigătele de victorie ale unor episcopi iconoclaşti şi, datorită acestui fapt, sinodul a trebuit să fie amânat *„sine die”.*

Incidentul a determinat pe împărătească să înlăture unităţile rămase credincioase lui Constantin al V-lea şi să aducă în capitală trupe din Tracia, lucru pe care l-a realizat eunucul Stavrakios, omul de încredere al împărătesei. Trupele din capitală, trimise în Asia Mică pentru a respinge un pretins atac musulman, au fost dezarmate şi trimise în ţinuturile lor de origine.

Pentru a evita repetarea celor petrecute în biserica Sf. Apostoli, împărăteasa a convocat din nou pe episcopi în sinod, de data aceasta la Niceea, unde lucrările lui au început la 24 septembrie 787.

Sinodul a fost prezidat de patriarhul Tarasie şi chestiunea principală pe ordinea de zi a fost aceea a demonstrării pe baze scripturi şti ce şi patristice a legitimităţii cultului sfintelor icoane. Sinodul a discutat punct cu punct şi a respins hotărârile luate la Hiena în 754.

În şedinţa a şaptea s-a citit **horosul** sinodului, în această hotărâre sinodalii au declarat că nu vor să înlăture nimic şi nici să adauge ceva la credinţa Bisericii, ci să o păstreze intactă, aşa cum

au primit-o. Şi-au exprimat apoi fidelitatea fată de hotărârile tuturor sinoadelor ecumenice de până atunci, fală de întreaga tradiţie de până la ei, fără a excepta cinstirea datorată sfintelor icoane. Hotărârea sinodului al VII-lea ecumenic se încheie astfel:

„Reprezentările Crucii, ale Sfintelor Icoane, fie că sunt pictate, sculptate, sau din orice material ar fi făcute, trebuie aşezate pe vase, pe îmbrăcăminte, pe pereţi, pe case şi pe drumuri.

Prin aceste icoane noi înţelegem pe acelea ale lui Iisus Hristos, ale Maicii Sale Preacurate, ale sfinţilor îngeri. Cu cât mai mult vor fi privite aceste icoane şi cu cât mai mult privitorul îşi va aminti de cel reprezentat el se va strădui să-l imite, se va simţi îndemnat să-i arate respect şi venerare fără a-i arăta totuşi o adorare propriu-zisă, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Însă va oferi icoanelor, ca semn al venerării sale, tămâie şi lumânări, aşa cum se face cu Sfânta Cruce, cu Sfânta Evanghelie şi cu sfintele vase.

Acesta era obiceiul pios al celor vechi, căci cinstea acordată unei icoane revine celui pe care ea îl reprezintă. Oricine venerează o icoană, venerează persoana reprezentată pe ea. Dacă cineva învaţă altfel, sau condamnă ceea ce Biserica sfinţeşte, fie cartea Sfintei Evanghelii, fie Crucea sau o icoană oarecare, sau moaştele unui martir, sau dacă cineva se străduieşte să distrugă

tradiţiile Bisericii Universale, sau foloseşte în scopuri profane mănăstirile pe care trebuie să le respecte, acela va fi depus dacă este episcop sau cleric şi excomunicat dacă este călugăr sau mirean".

Au fost anatematizaţi, apoi, o serie de episcopi iconoclaşti: Teodosie al Efesului, Sisiniu şi Vasile, precum şi foştii patriarhi ai Constantinopolului: Anastasie, Constantin şi Niceta.

În acelaşi timp, au fost cinstiţi eroii credinţei: patriarhul Gherman, Ioan Damaschinul şi Gheorghe din Cipru.

Horosul sinodal a fost citit în cadrul celei de-a opta sesiuni a sinodului, întrunită la 23 octombrie în palatul Magnaura din Constantinopol în prezenţa suveranilor, şi a fost acceptat de participanţi. Horosul a fost semnat şi de către împărăteasa Irina şi de fiul ei, Constantin al VI-lea.

Tot în cadrul ultimei sesiuni au fost promulgate şi cele 22 de canoane ale sinodului al VII-lea ecumenic. Scopul acestor canoane a fost de a restabili ordinea în Biserica Răsăritului, tulburată de criza iconoclastă. Atenţie deosebită este acordată în aceste canoane drepturilor şi datoriilor episcopilor, ţinutei preoţilor şi monahilor, condamnându-se încercarea de obţinere a unor demnităţi bisericeşti prin mită. O importantă hotărâre înscrisă în aceste canoane este aceea ca toate bisericile să aibă

sfinte moaşte.

Hotărârile sinodului VII ecumenic au fost acceptate în Răsărit. În Apus ele au ajuns la Carol cel Mare în traducerea defectuoasă trimisă de papa Adrian I. Regele francilor a cerut unor teologi de la curtea sa să cerceteze aceste hotărâri şi să alcătuiască un răspuns, din acesta rezultând vestitele **Libri Carolini,** care în mod curios condamnă atât sinodul iconoclast de la Mieria, cât şi sinodul al VII-lea ecumenic, şi declară că icoanele nu trebuie nici desfiinţate, dar nici venerate, venerare cuvenindu-se doar Crucii, Evangheliei, moaştelor şi vaselor liturgice, în ciuda încercărilor papei Adrian I de a îndrepta lucrurile, trimiţându-i lui Carol cel Mare o nouă traducere, de data aceasta corectă, a hotărârilor Sinodului al VII-lea ecumenic, atitudinea regelui franc a rămas aceeaşi şi ea a fost consfinţită de către sinodul ţinut la Frankfurt 794. Adversitatea politică a lui Carol faţă de Bizanţ a cântărit greu în adoptarea unei astfel de atitudini.

Împărăteasa Irina a domnit până în anul 802, când a fost detronată ca urmare a unei răscoale conduse de către Nicefor ministrul ei de finanţe, care era de origine arabă. Cu Irina s-a încheiat domnia împăraţilor din dinastia isauriană.

Nicefor a domnit până în anul 811, când a căzut într-o luptă

cu bulgarii, fiind urmat la tron de către ginerele său, Mihai I Rangabe (811 – 813), tatăl viitorului patriarh Ignatie. Mihail a fost depus de o răscoală condusă de generalul de origine armeană Leon Bardas, care ca împărat va fi cunoscut sub numele de Leon al V-lea (813 – 820).

Sentimentele proiconoclaste, încă vii în provinciile răsăritene ale imperiului au reizbucnit odată cu urcarea pe tron a lui Leon al V-lea, când a început cea de-a doua fază a crizei iconoclaste (813 – 843).

Patriarhul Nicefor a fost depus, şi în locul lui a ajuns pe scaunul patriarhal Teodot, cel care a convocat în 815 un sinod iconoclast, în cadrul căruia au fost anulate hotărârile sinodului al VII-lea ecumenic şi au fost restabilite hotărârile sinodului de la Hiena.

Apărători ai Ortodoxiei au fost în această perioadă patriarhul Nicefor şi Sfântul Teodor Studitul, stareţul mănăstirii Studion din capitală, în scrierile lor îndreptate împotriva iconoclasmului, ambii au insistat asupra caracterului descriptibil al lui Iisus Hristos. Pentru Sfântul Teodor Studitul, un Hristos care nu ar putea fi descris nu înseamnă altceva decât un Hristos netrupesc. Realitatea întrupării Logosului constituie şi pentru ci argumentul principal, în ceea ce priveşte icoana Mântuitorului, el

arată că aceasta nu este a unei naturi, a omului Iisus, ci a ipostasului divino-uman, a Logosului întrupat. „Semnificaţia Evangheliei creştine constă tocmai în aceea că Logosul şi-a asumat toate caracteristicile omului, inclusiv descriptibilitatea, şi icoana Sa este o dovadă permanentă a acestui fapt" Sfântul Teodor declară iconografia a fi o acţiune divină, întrucât pictorul în icoană – zugrăveşte un chip al lui Dumnezeu, aşa cum Dumnezeu creându-l pe om a aşezat în acesta chipul său.

Contribuţia specifică a Sfântului Nicefor Mărturisitorul a constat în accentuarea de către el a deplinătăţii naturii umane asumate de Logosul, deplinătate care include şi descriptibilitatea acestei naturi în Iisus Hristos, deci posibilitatea de a o înfăţişa în icoană.

Persecuţia lui Leon al V-lea a făcut multe victime şi atunci când acesta a fost asasinat în noaptea de Crăciun a anului 820, iconodulii au sperat că vor urma vremuri mai bune. Însă, politica iconoclastă a fost continuată de către împăraţii următori: Mihail al II-lea (820 – 829) şi Teofil (829 – 842). Mănăstirile au constituit şi acum ţinta principală a atacurilor, întrucât ele erau centrele rezistenţei ortodoxe.

Dar cinstitori ai icoanelor se aflau chiar şi în familia imperială. După moartea lui Teofil (842), soţia sa, împărăteasa

Teodora, a rechemat pe ortodocşi din exil. În locul patriarhului iconoclast Ioan al VII-lea a fost ales Metodic, care fusese mărturisitor, suferind pentru ortodoxie.

Patriarhul Metodie a convocat un sinod la Constantinopol, care la 11 martie 843 a declarat valabile toate hotărârile celor şapte sinoade ecumenice, a restabilit cultul icoanelor şi a anatematizat pe iconoclaşti. Episcopii iconoclaşti au fost înlocuiţi cu episcopi ortodocşi.

La sfârşit au fost anatematizaţi toţi ereticii, textul acestei hotărâri urmând să fie citit în toate bisericile, în fiecare an în prima Duminică din Postul Sfintelor Paşti. Cum măsura a fost luată în ajunul primei Duminici din Postul Mare, Duminica aceea a fost numită Duminica Ortodoxiei.

Ajunşi aici, ne dăm seama că întreaga problematică ridicată de criza iconoclastă nu a fost una de artă religioasă, ci de teologie. Dacă rezultatul nu ar fi fost cel pe care îl ştim, astăzi nu am fi avut numai o Biserică Ortodoxă fără icoane, fără moaşte, fără Monahism, ci întreaga teologie a Bisericii ar fi fost modificată. pentru că am văzut legătura dintre iconoclasm şi hristologie. În discuţie, în primul rând, era icoana Mântuitorului. Într-un studiu de acum mai bine de 60 de ani regretatul Pr. Prof. Dr. Milan Şesan a arătat faptul că atât nestorienii, cât şi monofiziţii erau

iconoclaşti în atitudine.

O altă primejdie prezentă în iconoclasm vizează raportul dintre spirit şi materie, cu implicaţii serioase pentru întreaga teologie sacramentală a Bisericii Ortodoxe, deci şi pentru învăţătura ei despre mântuire. Spiritualismul iconoclaştilor îi aşază pe aceştia în aceeaşi categorie cu maniheii şi cu gnosticii. Ideile maniheice despre incompatibilitatea dintre lumea creată, materiala şi Dumnezeu au fost combătute de la început de către Biserică, pentru că ele pun în primejdie întreaga învăţătură şi practică a Bisericii noastre, potrivit căreia elementele materiale sunt purtătoare şi transmiţătoare de har în cadrul Sfintelor Taine.

Prin victoria Ortodoxiei împotriva ereziei iconoclaste a fost evidenţiat din nou şi adevărul ca în procesul de mântuire este cuprins omul întreg în totalitatea sa psihosomatică. Apărătorii Ortodoxiei au subliniat rolul trupului în procesul de mântuire, în primul rând al trupului lui Hristos. prin care se dobândeşte mântuirea, dar şi al trupului omului ca participant în aceasta împreună cu sufletul.

Angajarea Bisericii în eforturile pentru rezolvarea problemelor lumii contemporane, preocupare atât de importantă în viaţa Bisericilor Creştine, se întemeiază şi pe ceea ce s-a

câştigat la Sinodul al VII-lea Ecumenic, cel care a investit cu autoritate ecumenică învăţătura despre compatibilitatea dintre spiritual şi material, dintre Biserică şi lumea în care aceasta îşi desfăşoară activitatea.

Bibliografie selectivă:

1. Actele Martirice, Bucureşti, 1997.
2. Pr. Emanoil Băbuş, Introducere în Istoria Bisericească Universală, Bucureşti, 2003.
3. Pr. Nicolae Chifăr, Istoria Creştinismului, III vol., Iaşi, 2000.
4. Pr. Eugen Drăgoi, Istoria Bisericească Universală, Bucureşti, 2001.
5. Pr. Aurel Jivi, Studii de Istorie Bisericească, Sibiu, 2001.
6. John Meyendorff, Teologia Bizantină, Bucureşti, 1996.
7. Ernst Christoph Suttner, Bisericile Răsăritului şi Apusului de-a lungul istoriei bisericeşti, Iaşi, 1998.
8. Dan Zamfirescu, Ortodoxie şi Romano-Catolicism în specificul existenţei lor istorice, Bucureşti, 1992.
9. Н. Тальберг, История Христианской Церкви, Москва,

2000.

10. Протопресвитер Александр Шмеман, Исторический путь православия, Киев, 2003.
11. История Православной Церкви в XIX веке, Москва, 1998.